

Suttantapiṭake Majjhimanikāye

Uparipaṇṇāsapāliyā samvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

Papañcasūdanī nāma

UPARIPANṆĀSATṬHAKATHĀ

Romanized from Myanmar version published in 1970

© Buddhasāsana Society

Atṭhakathā Series 13

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 ဋ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 တ ta ထ tha ဒ da ဓ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဴ = u ဵ = ū ံ = e ့ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က kka	ဃ ṅgha	က ṇṭha	ဈ dhya	ဠ pla	ဣ lla
က kka	ဇ cca	က ṇḍa	ဇ dhva	ဠ pba	ဣ lya
က kya	ဆ ccha	က ṇṇa	ဇ nta	ဠ bbha	ဣ lha
က kri	ဇ jja	က ṇha	ဇ ntva	ဣ bya	ဣ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	ဇ ntha	ဠ bra	ဠ sta
က kva	ဠ ṇṇa	က ttha	ဇ nda	ဠ mpa	ဠ stra
ဈ khya	ဠ ṇha	က tva	ဠ ndra	ဠ mpha	ဠ sna
ဇ khva	ဠ ṇca	က tya	ဇ ndha	ဠ mba	ဣ sya
ဇ gga	ဆ ṇcha	က tra	ဇ nna	ဠ mbha	ဠ ssa
ဠ ggha	ဠ ṇja	ဇ dda	ဈ nya	ဠ mma	ဠ sma
ဈ gya	ဠ ṇjha	ဇ ddha	ဇ nha	ဣ mya	ဠ sva
ဠ gra	ဇ ṭta	ဈ dya	ဠ ppa	ဣ mha	ဠ hma
ဇ ṇka	ဠ ṭtha	ဠ dra	ဠ ppha	ဣ yya	ဠ hva
ဇ ṇkha	ဠ ḍḍa	ဇ dva	ဣ pya	ဣ yha	ဠ lha
ဇ ṇga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Uparipaññāsattḥakathā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

1. Devadahavagga

1. Devadahasuttavaṇṇanā			1
2. Pañcattayasuttavaṇṇanā			10
3. Kintisuttavaṇṇanā			18
4. Sāmagāmasuttavaṇṇanā			21
5. Sunakkhattasuttavaṇṇanā			34
6. Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā			38
7. Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā			46
8. Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā			47
9. Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā			50
10. Cūḷapūṇṇamasuttavaṇṇanā			53

2. Anupadavagga

1. Anupadasuttavaṇṇanā			56
2. Chabbisodhanasuttavaṇṇanā			62
3. Sappurisadhammasuttavaṇṇanā			67
4. Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā			68
5. Bahudhātukasuttavaṇṇanā			70
6. Isigilisuttavaṇṇanā			89
7. Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā			92
8. Ānāpānassatisuttavaṇṇanā			96
9. Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā			102
10. Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā			104

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3. Suññatavagga

1. Cūḷasuññatasuttavaṇṇanā			107
2. Mahāsuññatasuttavaṇṇanā			110
3. Acchariya-abbhutasuttavaṇṇanā			119
4. Bākulasuttavaṇṇanā			135
5. Dantabhūmisuttavaṇṇanā			140
6. Bhūmijasuttavaṇṇanā			142
7. Anuruddhasuttavaṇṇanā			142
8. Upakkilesasuttavaṇṇanā			144
9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā			149
Cakkaratanavaṇṇanā			152
Hatthiratanavaṇṇanā			159
Assaratanavaṇṇanā			160
Maṇiratanavaṇṇanā			160
Itthiratanavaṇṇanā			161
Gahapatiratanavaṇṇanā			162
Pariṇāyakaratanavaṇṇanā			162
10. Devadūtasuttavaṇṇanā			163

4. Vibhaṅgavagga

1. Bhaddekarattasuttavaṇṇanā			170
2. Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā			172
3. Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā			172
4. Lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā			174
5. Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā			175
6. Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā			181
7. Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā			185
8. Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā			190

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
9. Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā			192
10. Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanā			194
11. Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā			217
12. Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā			219

5. Saḷāyatanavagga

1. Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā			229
2. Channovādasuttavaṇṇanā			232
3. Puṇṇovādasuttavaṇṇanā			233
4. Nandakovādasuttavaṇṇanā			239
5. Rāhulovādasuttavaṇṇanā			243
6. Chachakkasuttavaṇṇanā			245
7. Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā			247
8. Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā			249
9. Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā			249
10. Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā			250
Nigamanakathā			253

Uparipaṇṇāsattakathāya mātikā niṭṭhitā.

Majjhimanikāya

Uparipaṇṇāsattakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Devadahavagga

1. Devadahasuttavaṇṇanā

1. **Evam me sutanti** Devadahasuttam. Tattha **Devadaham nāmā**ti devā vuccanti rājāno, tattha ca Sakyarājūnaṃ maṅgalapokkharanī ahosi pāsādikā ārakkkhasampannā, sā devānaṃ dahattā “Devadahan”ti paññāyittha, tadupādāya sopi nigamo Devadahantveva saṅkham gato. Bhagavā taṃ nigamaṃ nissāya Lumbinivane viharati. **Sabbaṃ taṃ pubbekatahetū**ti pubbe katakamma paccaṃ. Iminā kammavedanaṃ kiriyavedanaṃ paṭikkhipitvā ekaṃ vipākavedanaṃ sampatichchanti dasseti. **Evamvādinō bhikkhave nigaṇṭhā**ti iminā pubbe aniyamtvā vuttaṃ niyamtvā dasseti.

Ahuvamheva mayanti idaṃ Bhagavā tesaṃ ajānanabhāvaṃ jānantova kevalaṃ kalisāsaṃ āropetukāmo pucchati. Ye hi “mayam ahuvamhā”tipi na jānanti, te kathaṃ kamma katabhāvaṃ vā akatabhāvaṃ vā jānissanti. Uttari pucchāyapi es’eva nayo.

2. **Evam santeti** Cūḷadukkhakkhandhe¹ Mahānigaṇṭhassa vacane sacce² santeti attho, idha pana ettakassa ṭhānassa tumhākaṃ ajānanabhāve santeti attho. **Na kallanti** na vuttaṃ.

1. Ma 1. 130 piṭṭhe.

2. Sacce (Si)

3. **Gālhūpalepanenāti**¹ bahalūpalepanena, punappunam visarañjitenā, na pana khaliyā littenā viya. **Esaniyāti** esanīsalākāya antamaso nantakavaṭṭiyāpi. **Eseyyāti** gambhīram vā uttānam vāti vīmamseyya. **Agadaṅgāranti** jhāmaharītakassa vā āmalakassa vā cuṇṇam. **Odaheyyāti** pakkhipeyya. **Arogoti-**ādi Māgaṇḍiyasutte² vuttameva.

Evameva khoti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ, sallena viddhassa hi viddhakāle vedanāya pākāṭakālo viya imesaṁ “mayam pubbe ahuvamhā vā³ no vā, pāpakammaṁ akaramhā⁴ vā no vā, evarūpaṁ vā pāpaṁ karamhā”ti jānanakālo siyā. Vaṇamukhassa parikantanādīsu catūsu kālesu vedanāya pākāṭakālo viya “ettakaṁ vā no dukkhaṁ nijjiṇṇam, ettake vā nijjiṇṇe sabbameva dukkhaṁ nijjiṇṇam bhavissati, suddhante patiṭṭhitā nāma bhavissāmā”ti jānanakālo siyā. Aparabhāge phāsubhāvajānanakālo viya diṭṭheva dhamme akusalānaṁ dhammānaṁ pahānāya kusalānaṁ dhammānaṁ upasampadāya jānanakālo siyā. Evamettha ekāya upamāya tayo atthā, catūhi upamāhi eko attho paridīpito.

4. Ime pana tato ekampi na jānanti, virajjhītvā gate salle aviddhova “viddhosi mayā”ti paccatthikassa vacanappamāṇen’eva “viddhosmī”ti saññaṁ uppādetvā dukkhappattapuriso viya kevalaṁ Mahānigaṇṭhassa vacanappamāṇena sabbametaṁ saddahantā evaṁ sallopamāya⁵ Bhagavatā niggaḥitā paccāharitum asakkontā yathā nāma dubbalo sunakho migam uṭṭhāpetvā sāmikassa abhimukhaṁ karitvā attanā osakkati, evaṁ Mahānigaṇṭhassa matthake vādaṁ pakkhipantā **Nigaṇṭho āvusoti-**ādimāhaṁsu.

5. Atha ne Bhagavā sācariyake niggaṇhanto **pañca kho imeti-**ādimāha. **Tatrāyasmantānanti** tesu pañcasu dhammesu āyasmantānaṁ. **Kā atītaṁse Satthari saddhāti** atītaṁsavādimhi Satthari kā saddhā. Yā atītavādaṁ saddahantānaṁ tumhākaṁ Mahānigaṇṭhassa saddhā, sā katamā.

1. Gālhāpalepanenāti (Ka)

2. Ma 2. 173 piṭṭhe.

3. Ahumhā vā (Sī, Syā)

4. Akarimhā (Syā)

5. Evamāgantukasallupamāya (Syā, Ka)

Kim bhūtatthā abhūtatthā, bhūtavipākā abhūtavipākāti¹ pucchati.
 Sesapadesupi es’eva nayo. **Sahadhammiki** sahetukaṃ sakāraṇaṃ.
Vādapaṭihāranti paccāgamanakavādaṃ. Ettāvata tesāṃ “apanetha saddhaṃ,
 sabbadubbala esā”ti saddhāchedakavādaṃ nāma dasseti.

6. **Avijjā aññāṇa**ti avijjāya aññāṇena. **Sammohā**ti sammohena.
Vipaccethāti viparītato saddahatha, vipallāsaggāhaṃ vā gaṇhathāti attho.

7. **Diṭṭhadhammavedanīya**nti imasmiṃ yeva attabhāve vipākadāyakaṃ.
Upakkamenāti payogena. **Padhānenā**ti vīriyena. **Samparāyavedanīya**nti
 dutiye vā tatiye vā attabhāve vipākadāyakaṃ. **Sukhavedanīya**nti
 iṭṭhārammaṇavipākadāyakaṃ kusalakammaṃ. Viparītaṃ **dukkhavedanīya**ṃ.
Paripakkavedanīyanti paripakke nipphanne attabhāve vedanīyaṃ,
 diṭṭhadhammavedanīyasasevetaṃ adhivacanaṃ. **Aparipakkavedanīya**nti
 aparipakke attabhāve vedanīyaṃ, samparāyavedanīyasasevetaṃ
 adhivacanaṃ. Evaṃ santepi ayamettha viseso—yaṃ paṭhamavaye kataṃ
 paṭhamavaye vā majjhimavaye vā pacchimavaye vā vipākāṃ deti,
 majjhimavaye kataṃ majjhimavaye vā pacchimavaye vā vipākāṃ deti,
 pacchimavaye kataṃ tattheva vipākāṃ deti, taṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ
 nāma. Yaṃ pana sattadivasabbhantare vipākāṃ deti, taṃ
 paripakkavedanīyaṃ nāma. Taṃ kusalampi hoti akusalampi.

Tatrimāni vatthūni—**Puṇṇo** nāma kira duggatamanusso Rājagahe
 Sumanaseṭṭhiṃ nissāya vasati. Tameṇaṃ ekadivasam nagaramhi nakkhatte
 saṃghuṭṭhe seṭṭhi āha “sace ajja kasissasi, dve ca goṇe naṅgalaṇca²
 labhissasi. Kim nakkhattaṃ kīlissasi, kasissasī”ti. Kim me nakkhattena,
 kasissāmīti. Tena hi ye goṇe icchasi, te gahetvā kasāhīti. So kasituṃ gato.
 Taṃ divasaṃ Sāriputtatthero nirodhā vuṭṭhāya “kassa saṅghaṃ karomī”ti
 āvajjanto Puṇṇaṃ disvā pattacīvaraṃ ādāya tassa kasanaṭṭhānaṃ gato.
 Puṇṇo kasim ṭhapetvā therassa dantakaṭṭhaṃ datvā mukhodakaṃ adāsi.
 Thero sarīraṃ paṭijaggitvā kammantassa³

1. Kim bhūtatthā abhūtavipākā, abhūtatthā bhūtavipākāti (Sī)

2. Navanaṅgalaṇca (Ka)

3. Kasantassa (Ka)

avidūre nisīdi bhattābhīhāraṃ olokeno. Athassa bhariyaṃ bhattaṃ āharantiṃ disvā antarāmagge yeva attānaṃ dassesi.

Sā sāmikassa āhaṭabhattaṃ therassa patte pakkipitvā puna gantvā aññaṃ bhattaṃ sampādetvā divā agamāsi. Puṇṇo ekavāraṃ kasitvā nisīdi. Sāpi bhattaṃ gahetvā āgacchantī āha “sāmi pātova te bhattaṃ āhariyittha, antarāmagge pana Sāriputtattheraṃ disvā taṃ tassa datvā aññaṃ pacitvā āharantiyā me ussūro jāto, mā kujjhi sāmī”ti. Bhaddakaṃ te bhadde kataṃ, mayā therassa pātova dantakatṭhaṇca mukhodakaṇca dinnam, amhākaṃyevānena¹ piṇḍapātopi paribhutto, ajja therena katasamaṇadhammassa mayaṃ bhāgino jātāti cittaṃ pasādesi². Ekavāraṃ kasitaṭṭhānaṃ suvaṇṇameva ahosi. So bhuñjitvā kasitaṭṭhānaṃ olokeno vijjotamānaṃ disvā utthāya yaṭṭhiyā paharitvā rattasuvaṇṇabhāvaṃ jānitvā “rañño akathetvā paribhuñjitum na sakkā”ti gantvā rañño ārocesi. Rājā taṃ sabbaṃ sakaṭeḥi āharāpetvā rājāṅgaṇe rāsiṃ kāretvā “kassimasmim nagare ettakaṃ suvaṇṇaṃ atthī”ti pucchi. Kassaci natthīti ca vutte seṭṭhiṭṭhānamassa adāsi. So **Puṇṇasetthi** nāma jāto.

Aparampi vatthu—tasmiṃ yeva Rājagahe **Kāḷavaḷiyo**³ nāma duggato atthi. Tassa bhariyā paṇṇambilaṃyāguṃ paci. Mahākassapatthero nirodhā vuṭṭhāya “kassa saṅghaṃ karomi”ti āvajjanto taṃ disvā gantvā gehadvāre aṭṭhāsi. Sā pattaṃ gahetvā sabbaṃ tattha pakkipitvā therassa adāsi, therō vihāraṃ gantvā Satthu upanāmesi. Satthā attano yāpanamattaṃ gaṇhi, sesaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ pahosi. Kāḷavaḷiyopi taṃ ṭhānaṃ patto cūḷakaṃ labhi. Mahākassapo Satthāraṃ Kāḷavaḷiyassa vipākaṃ pucchi. Satthā “ito sattame divase seṭṭhicchattaṃ labhissatī”ti āha. Kāḷavaḷiyo taṃ kathaṃ sutvā gantvā bhariyāya ārocesi.

Tadā ca rājā nagaraṃ anusaṅcaranto bahinagare jīvasūle nisinnaṃ purisaṃ addasa. Puriso rājānaṃ disvā uccāsaddaṃ akāsi “tumhākaṃ

1. Amhākaṃ yeva dānena (Syā), amhākaṃ yeva therena (Ka)

2. Jātā cittaṃ pasādehitī (Ka)

3. Kāḷaviḷaṅgiko (Sī)

me bhuñjanabhataṃ pahīṇatha devā”ti. Rājā “pesessāmī”ti vatvā sāyamāsabhatte upanīte saritvā “imaṃ haritum samattham jānāthā”ti āha, nagare sahasrabhaṇḍikam cāresum. Tatiyavāre Kāḷavaḷiyassa bhariyā aggaheṣi. Atha naṃ rañño dassesum, sā purisavesam gahetvā pañcāvudhasannaddhā bhattapātiṃ gahetvā nagarā nikkhami. Bahinagare tāle adhivattho **Dīghatālo** nāma yakkho taṃ rukkhamaḷena gacchantim disvā “tiṭṭha tiṭṭha bhakkhosi me”ti āha. Nāhaṃ tava bhakkho, rājādūto ahanti. Kattha gacchasīti. Jīvasūle nisinnassa purisassa santikanti. Mamapi ekaṃ sāsanaṃ haritum sakkhissasīti. Āma sakkhissāmīti. “Dīghatālassa bhariyā Sumanadevarājadhītā kālī puttam vijātā”ti āroceyyāsī. Imasmiṃ tāmūle satta nidhikumbhiyo¹ atthi, tā tvaṃ gaṇheyyāsīti. Sā “Dīghatālassa bhariyā Sumanadevarājadhītā Kālī puttam vijātā”ti ugghosentī agamāsī.

Sumanadevo yakkhasamāgame nisinnā sutvā “eko manusso amhākaṃ piyapavattim āharati, pakkosatha naṃ”ti sāsanaṃ sutvā pasanno “imassa rukkhassa parimaṇḍalacchāyāya pharaṇaṭṭhāne nidhikumbhiyo tuyhaṃ dammī”ti āha. Jīvasūle nisinnapuriso bhataṃ bhuñjitvā mukhapuñchanakāle itthiphassoti ñatvā cūḷāya daṃsi, sā asinā attano cūḷam chinditvā rañño santikaṃ yeva gatā. Rājā bhattabhojita bhāvo kathaṃ jānitabboti. Cūḷasaññāyāti vatvā rañño ācikkhitvā taṃ dhanam āharāpesi. Rājā aññassa ettakaṃ dhanam nāma atthīti. N’atthi devātī. Rājā tassā patim tasmim nagare dhanaseṭṭhim akāsī. **Mallikāyapi** deviyā vatthu kathetabbaṃ. Imāni tāva **kusalakamme vatthūni**.

Nandamāṇavako pana Uppalavaṇṇāya theriyā vippaṭipajjī, tassa mañcato utṭhāya nikkhamitvā gacchantassa mahāpathavī bhijjitvā okāsamadāsī, tattheva mahānarakam pavitṭho. **Nandopi** goghātako paṇṇāsa vassāni goghātakakammaṃ katvā ekadivasam bhojanakāle maṃsam alabhanto ekassa jīvamānakagoṇassa jivhaṃ chinditvā aṅgāresu pacāpetvā khāditaṃ āradhho. Athassa jivhā mūle chijjitvā bhattapātiyaṃ yeva patitā, so viravanto kālam katvā niraye nibbatti. **Nandopi yakkho** aññena

1. Dhanakumbhiyo (Sī)

yakkhena saddhiṃ ākāseṇa gacchanto Sāriputtattheraṃ navoropitehi kesehi rattibhāge abbhokāse nisinnaṃ disvā sīse paharitukāmo itarassa yakkhassa ārocetvā tena vāriyamānopi pahāraṃ datvā ḍayhāmi ḍayhāmīti viravanto tasmim̐ yeva ṭhāne bhūmim̐ pavisitvā mahāniraye nibbattoti imāni **akusalakamme vatthūni**.

Yaṃ pana antamaso maraṇasantikepi kataṃ kammaṃ bhavantare vipākaṃ deti, taṃ sabbaṃ **samparāyavedanīyaṃ** nāma. Tattha yo aparihīnassa jhānassa vipāko nibbattissati¹, so idha nibbattitavipākoti vutto. Tassa mūlabhūtaṃ kammaṃ n'eva diṭṭhadhammavedanīyaṃ na samparāyavedanīyanti na vicāritaṃ, kiñcāpi na vicāritaṃ, samparāyavedanīyameva panetanti veditabbaṃ. Yo paṭhamamaggādīnaṃ bhavantare phalasamāpattivipāko, so idha nibbattitaguṇotveva vutto. Kiñcāpi evaṃ vutto, maggakammaṃ pana **paripakkavedanīyanti** veditabbaṃ. Maggacetanā yeva hi sabbalahum̐ phaladāyikā anantaraphalattāti.

8. **Bahuvedanīyanti** saññābhavūpagaṃ. **Appavedanīyanti** asaññābhavūpagaṃ. **Savedanīyanti** savipākaṃ kammaṃ. **Avedanīyanti** avipākaṃ kammaṃ. **Evaṃ santeti** imesaṃ diṭṭhadhammavedanīyādīnaṃ kammānaṃ upakkamena samparāyavedanīyādibhāvakāraṇassa alābhe sati. **Aphaloti** nipphalo niratthakoti. Ettāvatā aniyyānikasāsane payogassa aphalataṃ dassetvā padhānacchedakavādo nāma dassitoti veditabbo. **Sahadhammikā vādānuvādāti** parehi vuttakāraṇena sakāraṇā hutvā Nigaṇṭhānaṃ vādā ca anuvādā ca. **Gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchantīti** viññūhi garahitabbaṃ kāraṇaṃ āgacchanti. “Vādānuppattā gārayhaṭṭhānā”tipi pāṭho. Tassattho—parehi vuttana kāraṇena ²sakāraṇā Nigaṇṭhānaṃ vādaṃ anuppattā² taṃ vādaṃ sosentā milāpentā dukkaṭakammakārinoti-ādayo dasa gārayhaṭṭhānā āgacchanti.

9. **Saṅgatibhāva**hetūti niyatibhāvakāraṇā. **Pāpasāṅgati**kāti pāpaniyatino. **Abhi**jāti**hetūti** chaḷabhijāti**hetu**.

1. Nibbattati (Syā)

2-2. Sakāraṇā hutvā Nigaṇṭhānaṃ vādā ca anuvādā ca (Ka)

10. Evaṃ Nigaṇṭhānaṃ upakkamassa aphalataṃ dassetvā idāni niyyānikasāsane upakkamassa vīriyassa ca saphalataṃ dassetuṃ **kathaṇca bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha **anaddhabhūtaṃ** anadhibhūtaṃ. Dukkheṇa anadhibhūto nāma manussattabhāvo vuccati, na taṃ addhabhāveti nābhibhavatīti attho. Tampi nānappakārāya dukkarakārikāya payojento dukkheṇa addhabhāveti nāma. Ye pana sāsane pabbajitvā ārañṇakā vā honti rukkhāmūlikādayo vā, te dukkheṇa na addhabhāventi nāma. Niyyānikasāsanasmim̐ hi vīriyaṃ sammāvāyāmo nāma hoti.

Thero panāha—yo issarakule nibbatto sattavassiko hutvā alaṅkatappaṭṭiyatto pitu-aṅke nisinno ghare bhattakiccaṃ katvā nisinnena bhikkhusaṅghena anumodanāya kariyamānāya tisso sampattiyo dassetvā saccesu pakāsitesu srahattaṃ pāpuṇāti, mātāpitūhi vā “pabbajissasi tātā”ti vutto “āma pabbajissāmī”ti vatvā nhāpetvā alaṅkaritvā vihāraṃ nīto tacapañcakaraṃ uggaṇhitvā nisinno kesesu ohāriyamānesu khuragge yeva arahattaṃ pāpuṇāti, navapabbajito vā pana manosilātelamakkhitena¹ sīsena punadivase mātāpitūhi pesitaṃ kājabhattaṃ bhuñjitvā vihāre nisinnova arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ na dukkheṇa attānaṃ addhabhāveti nāma. Ayaṃ pana ukkaṭṭhasakkāro. Yo dāsikucchiyaṃ nibbatto antamaso rajatamuddikampi piḷandhitvā goraka² piyaṅgumattenāpi sarīraṃ vilimpetvā “pabbājetha naṃ”ti nīto khuragge vā punadivase vā arahattaṃ pāpuṇāti, ayampi na³ anaddhabhūtaṃ⁴ attānaṃ dukkheṇa addhabhāveti nāma.

Dhammikaṃ sukhaṃ nāma saṅghato vā gaṇato vā uppannaṃ catupaccayasukhaṃ. **Anadhimucchitoti** taṇhāmucchanāya amucchito. Dhammikaṃ hi sukhaṃ na pariccajāmīti na tattha gedho kātabbo. Saṅghato hi uppannaṃ salākabhattaṃ vā vassāvāsikaṃ vā “idamatthaṃ etan”ti paricchinditvā saṅghamajjhe bhikkhūnaṃ antare paribhuñjanto pattantare padumaṃ viya sīlasamādhivipassanāmaggaṃ vādḍhati. **Imassāti** paccupannānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ. **Dukkhanidānassāti** taṇhāya. Sā hi pañcakkhandhadukkhassa nidānaṃ. **Saṅkhāraṃ padahatoti** sampayoga-

1. Samāno telamakkhitena (Syā)

3. Ayampana (Sī), ayaṃ na (Ka)

2. Coraka (Sī, Syā)

4. Addhabhūtaṃ (Sī)

vīriyaṃ karontassa. **Virāgo hotīti** maggena virāgo hoti. Idaṃ vuttaṃ hoti “saṅkhārapadhānena me imassa dukkhanidānassa virāgo hoti”ti. **Evam pajānātīti** iminā sukhāpaṭipadā khippābhiññā kathitā. Dutiyavārena tassa sampayogavīriyassa majjhataṭākāro kathito. **So yassa hi khvāssāti** ettha ayaṃ saṅkhepattho—so puggalo yassa dukkhanidānassa saṅkhārapadhānena virāgo hoti, saṅkhāraṃ tattha padahati, maggapadhānena padahati. Yassa pana dukkhanidānassa ajjupekkhato upekkhaṃ bhāventassa virāgo hoti, upekkhaṃ tattha bhāveti, maggabhāvanāya bhāveti. **Tassāti** tassa puggalassa.

11. **Paṭibaddhacittoti** chandarāgena baddhacitto. **Tibbacchandoti** bahalacchando. **Tibbāpekkhoti** bahalapatthano. **Santiṭṭhantinti** ekato tiṭṭhantiṃ. **Sañjagghantinti** mahāhasitaṃ hasamānaṃ. **Samhasantinti** sitaṃ kurumānaṃ.

Evameva kho bhikkhavi ettha idaṃ opammavibhāvanaṃ—eko hi puriso ekissā itthiyā sāratto ghāsacchādanamālālaṅkāradīni datvā ghare vāseti. Sā taṃ aticaritvā aññaṃ sevati. So “nūna ahaṃ assā anurūpaṃ sakkāraṃ na karomī”ti sakkāraṃ vaḍḍhesi. Sā bhiyyoso mattāya aticarati yeva¹. So “ayaṃ sakkariyamānāpi aticarateva, ghare me vasamānā anattampi kareyya, nīharāmi naṃ”ti parisamajjhe alaṃvacanīyaṃ katvā “mā puna gehaṃ pāvisī”ti vissajjesi. Sā kenaci upāyena tena saddhiṃ santhavaṃ kātuṃ asakkonti naṭanaccakādihi saddhiṃ vicarati. Tassa purisassa taṃ disvā n’eva uppajjati domanassaṃ, somanassaṃ pana uppajjati.

Tattha purisassa itthiyā sārattakālo viya imassa bhikkhuno attabhāve ālayo. Ghāsacchādanādīni datvā ghare vasāpanakālo viya attabhāvassa paṭijagganakālo. Tassā aticaraṇakālo viya jaggiyamānasseva² attabhāvassa pīttapakopādīnaṃ vasena sābādhatā³. “Attano anurūpaṃ sakkāraṃ alabhanti aticarati”ti sallakkhetvā sakkāravaḍḍhanaṃ viya “bhesajjaṃ alabhanto evaṃ hoti”ti

1. Aticari yeva (Sī)

2. Paṭijaggamānasseva (Ka), rakkhiyamānasseva (Syā)

3. Sambādhatā (Sī), ābādhatā (Ka)

sallakkhetvā bhesajjakaraṇakālo. Sakkāre vaḍḍhitepi puna aticaraṇaṃ viya pītādāsu ekassa bhesajje kariyamāne sesānaṃ pakopavasena puna sābādhatā. Parisamajjhe alaṃvacanīyaṃ katvā gehā nikkadḍhanaṃ viya “idāni te nāhaṃ dāso na kammakaro, anamatagge saṃsāre taṃ yeva upaṭṭhahanto vicariṃ, ko me tayā attho, chijja vā bhijja vā”ti tasmiṃ anapekkhataṃ āpajjitvā vīriyaṃ thiraṃ katvā maggena kilesasamugghātaṇaṃ. Naṭanaccakādīhi naccamānaṃ vicarantiṃ disvā yathā tassa purisassa domanassaṃ na uppajjati, somanassameva uppajjati, evameva imassa bhikkhuno arahattaṃ pattassa pītapakopādānaṃ vasena ābādhiṃ attabhāvaṃ disvā domanassaṃ na uppajjati, “muccissāmi vata khandhaparihāradukkhato”ti somanassameva uppajjatīti. Ayaṃ pana upamā “paṭibaddhacittassa domanassaṃ uppajjati, appaṭibaddhacittassa natthetanti ñatvā itthiyā chandarāgaṃ pajahati, evamayaṃ bhikkhu¹ saṅkhāraṃ vā padahantassa upekkhaṃ vā bhāventassa dukkhanidānaṃ pahīyati, no aññathāti ñatvā tadubhayaṃ sampādento dukkhanidānaṃ pajahatī”ti etamattaraṃ vibhāvetuṃ āgatāti veditabbā.

12. Yathā sukhaṃ kho me viharatoti yena sukheṇa viharituṃ icchāmi, tena me viharato. **Padahatoti** pesentassa. Ettha ca yassa sukhā paṭipadā asappāyā, sukhumacīvarāni dhārentassa pāsādike senāsane vasantassa cittaṃ vikkipati, dukkhā paṭipadā sappāyā, chinnabhinnāni thūlacīvarāni dhārentassa susānarukkhamūlādāsu vasantassa cittaṃ ekaggaṃ hoti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ, usukāro viya hi jātijarāmarāṇabhīto yogī daṭṭhabbo, vaṅkakuṭilajimhatejanaṃ viya vaṅkakuṭilajimhacittaṃ, dve alātā viya kāyikacetasikavīriyaṃ, tejanaṃ ujum karontassa kaṇṇikatelaṃ viya saddhā, namanadaṇḍako viya lokuttaramaggo, ussukārassa vaṅkakuṭilajimhatejanaṃ kaṇṇikatelena sinehetvā alātesu tāpetvā namanadaṇḍakena ujukaraṇaṃ viya imassa bhikkhuno vaṅkakuṭilajimhacittaṃ saddhāya sinehetvā kāyikacetasikavīriyena

1. Evamassa bhikkhuno (Ka)

tāpetvā lokuttaramaggena ujukaraṇaṃ, usukārasseva evaṃ ujukatena tejanena sapattaṃ vijjhivā sampatti-anubhavanaṃ viya imassa yogino tathā ujukatena cittaṃ kilesagaṇaṃ vijjhivā pāsādike senāsane nirodhavaratalagatassa¹ phalasamāpattisukhānubhavanaṃ daṭṭhabbaṃ. Idha Tathāgato sukhāpaṭipadākhippābhīṇṇabhikkhuno, dukkhāpaṭipadādandhābhīṇṇabhikkhuno ca paṭipattiyo kathitā, itaresaṃ dvinnāṃ na kathitā, tā kathetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Imāsu vā dvīsu kathitāsu itarāpi kathitāva honti, āgamanīyapaṭipadā pana na kathitā, taṃ kathetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Sahāgamanīyāpi vā paṭipadā kathitāva, adassitaṃ pana ekaṃ Buddhuppādaṃ dassetvā ekassa kulaputtassa nikkhamanadesanaṃ arahattena vinivaṭṭessāmīti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Devadahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pañcattayasuttavaṇṇanā

21. **Evaṃ me sutanti** Pañcattayasuttaṃ. Tattha **eketi** ekacce.

Samaṇabrāhmaṇāti paribbajupagatabhāvena samaṇā, jātiyā brāhmaṇā, lokena vā samaṇāti ca brāhmaṇāti ca evaṃ sammatā. Aparantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantīti **aparantakappikā**. Aparantakappo vā etesaṃ atthīti aparantakappikā. Ettha ca **antoti** “sakkāyo kho āvuso eko anto”ti-ādīsu² viya idha koṭṭhāso adhippeto. **Kappoti** taṇhādīṭṭhiyo. Vuttampi cetaṃ “kappoti uddānato dve kappā taṇhākappo ca diṭṭhikappo cā”ti³. Tasmā taṇhādīṭṭhivasena anāgataṃ khandhakoṭṭhāsaṃ kappetvā ṭhitāti aparantakappikāti evamettha attho daṭṭhabbo. Tesāṃ evaṃ aparantaṃ kappetvā ṭhitānaṃ punappunaṃ uppajjanavasena aparantameva anugatā diṭṭhīti **aparantānudiṭṭhino**. Te evaṃdiṭṭhino taṃ aparantaṃ ārabha āgamma paṭicca aññampi janaṃ diṭṭhigatikaṃ

1. Nirodhathalagatassa (Ka), nirodhaparamabalavantassa (Syā) 2. Am 2. 351 piṭṭhe.

3. Kappāti dve kappā taṇhākappo ca diṭṭhikappo ca (Khu 7. 74 piṭṭhe)

karontā anekavihitāni adhivuttipadāni¹ abhivadanti. **Anekavihitānī**ti anekavidhāni. **Adhivuttipadānī**ti adhivacanapadāni. Atha vā bhūtamattamān adhivahavitvā yathāsabhāvato aggahetvā vattanato **adhivuttiyoti** diṭṭhiyo vuccanti, adhivuttīnam padāni **adhivuttipadāni**, diṭṭhidīpakāni vacanānīti attho.

Saññīti saññāsamaṅgī. **Arogo**ti nicco. **Ittheketi** ittham eke, evameketi attho. Iminā soḷasa saññīvādā kathitā, **asaññī**ti iminā aṭṭha asaññīvādā, **n’evasaññīnāsaññī**ti iminā aṭṭha n’evasaññīnāsaññīvādā, **sato vā pana sattassā**ti iminā satta ucchedavādā. Tattha **satoti** vijjamānassa. **Ucchedanti** upacchedam. **Vināsanti** adassanam. **Vibhavanti** bhavavigamam. Sabbānetāni aññamaññavevacanān’eva. **Diṭṭhadhammanibbānam vā**ti iminā pañca diṭṭhadhammanibbānavādā kathitā. Tattha **diṭṭhadhammoti** paccakkhadhammo vuccati, tattha tattha paṭiladdha-attabhāvassetam adhivacanam. Diṭṭhadhamme nibbānam diṭṭhadhammanibbānam, imasmim yeva attabhāve dukkhavūpasamanti attho. **Santam vā**ti saññīti-ādivasena tīhākārehi santam. **Tīpi hontī**ti saññī attāti-ādīni santa-attavasena ekam, itarāni dveti evam tīpi.

22. **Rūpim vā**ti karajarūpena vā kasiṇarūpena vā rūpim. Tattha lābhī kasiṇarūpaṃ attāti gaṇhāti, takkī ubhopi rūpāni gaṇhāti yeva. **Arūpinti** arūpasamāpattinimittam vā, ṭhapetvā saññākkhandham sesa-arūpadhamme vā attāti paññapentā lābhinopi takkikāpi evam paññapenti. Tatiyadiṭṭhi pana missakagāhavasena pavattā, catutthā takkagāhen’eva. Dutiyacatukke paṭhamadiṭṭhi samāpannakavārena² kathitā, dutiyadiṭṭhi asamāpannakavārena, tatiyadiṭṭhi supparamattena vā sarāvamattena vā³ kasiṇaparikkammavasena, catutthadiṭṭhi vipulakasiṇavasena kathitāti veditabbā.

Etam vā panekesam upātivattatanti saññītipadena saṅkhepato vuttam saññāsattakam atikkantānanti attho. Apare aṭṭhakanti vadanti. Tadubhayaṃ parato āvibhavissati. Ayam panettha saṅkhepattho—keci hi etā⁴

1. Adhimuttipadāni (Syā, Ka)

2. Samāpannakavādena (Syā, Ka), samāpannakavasena (Dī-Tīṭha 1. 110)

3. Supparamattam vā sarāvamattam vā (Sī)

4. Ettha (Syā, Ka)

satta vā aṭṭha vā saññā samatikkamitum sakkonti, keci pana na sakkonti. Tattha ye sakkonti, teva gahitā. Tesam pana ekesam upātivattataṃ atikkamitum sakkontānaṃ yathāpi nāma Gaṅgaṃ uttiṇṇesu manussesu eko Dīghavāpim gantvā tiṭṭheyya, eko tato paraṃ Mahāgāmaṃ, evameva eke viññāṇaṇcāyatanam appamāṇam āneṇjanti vatvā tiṭṭhanti, eke ākiṇcaṇṇāyatanam. Tattha viññāṇaṇcāyatanam tāva dassetum **viññāṇakasiṇameketi** vuttam. Parato “ākiṇcaṇṇāyatanameke”ti vakkhati. **Tayidanti** taṃ idam diṭṭhigataṇca diṭṭhipaccayaṇca diṭṭhārammaṇaṇca. **Tathāgato abhijānātīti** iminā paccayena idam nāma dassanam gahitanti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti.

Idāni tadeva vitthārento **ye kho te bhontoti-ādimāha. Yā vā pana etāsam**¹ **saññānanti** yā vā pana etāsam “yadi rūpasaññānan”ti evaṃ¹ vuttasaññānaṃ. **Parisuddhāti** nirupakkilesā. **Paramāti** uttamā. **Aggāti** setṭhā. **Anuttariyā akkhāyatīti** asadisā kathīyati. **Yadi rūpasaññānanti** iminā catasso rūpāvacarasaññā kathitā. **Yadi arūpasaññānanti** iminā ākāsaṇaṇcāyatanaviññāṇaṇcāyatanasaññā. Itarehi pana dvīhi padehi samāpannakavāro ca asamāpannakavāro ca kathitoti evametā koṭṭhāsato aṭṭha, atthato pana satta saññā honti. Samāpannakavāro hi purimāhi chahi saṅgahito yeve². **Tayidam saṅkhatanti** taṃ idam sabbampi saññāgataṃ saddhim diṭṭhigatena saṅkhatam paccayehi samāgantvā kataṃ. **Oḷārikanti** saṅkhatattāva oḷārikam. **Atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodhoti** etesam pana saṅkhatanti vuttānaṃ saṅkhārānaṃ nirodhasaṅkhātāṃ nibbānaṃ nāma atthi. **Atthetanti iti viditvāti** taṃ kho pana nibbānaṃ “atthi etan”ti evaṃ jānitvā. **Tassa nissaraṇadassāvīti** tassa saṅkhatassa nissaraṇadassī nibbānadassī. **Tathāgato tadupātivattoti** taṃ saṅkhatam atikkanto³ samatikkantoti attho.

23. **Tatrāti** tesu aṭṭhasu asaṇṇīvādesu. **Rūpim vāti-ādīni saññīvāde** vuttanayen’eva veditabbāni. Ayaṇca yasmā asaṇṇīvādo, tasmā idha dutiyacatukkam na vuttam. **Paṭikkosantīti** paṭibāhanti paṭisedhenti.

1-1. Saññānanti evaṃ (Sī), saññānanti etāsam yadi rūpasaññānanti evaṃ (Ka)

2. Purimābhijātisāṅgahito yeve (Sī)

3. Atikkamatthe (Ka)

Saññā rogoti-ādīsu ābādhaṭṭhena **rogo**, sadosaṭṭhena **gaṇḍo**, anupaviṭṭhaṭṭhena **sallam**. **Āgatiṃ vā gatiṃ vāti**-ādīsu paṭisandhivasena **āgatiṃ**, cutivasena **gatiṃ**, cavanavasena **cutiṃ**, upapajjanavasena **upapattiṃ**, punappunam uppajjitvā aparāparam vaḍḍhanavasena **vuḍḍhiṃ virūḷiṃ vepullam**. Kāmañca catuvokārabhave rūpaṃ vināpi viññāṇassa pavatti atthi, sese pana tayo khandhe vinā n’atthi. Ayaṃ pana pañho pañcavokārabhavavasena kathito. Pañcavokāre hi ettake khandhe vinā viññāṇassa pavatti nāma n’atthi. Vitaṇḍavādī panettha “aññatra rūpāti-ādivacanato arūpabhavepi rūpaṃ, asaññābhavā ca viññāṇam atthi, tathā nirodhasamāpannassā”ti vadati. So vattabbo—byañjanacchāyāya ce atthaṃ paṭibāhasi, āgatiṃ vāti-ādivacanato taṃ viññāṇam¹ pakkhidvipadacatuppada viya uppatitvāpi gacchati, padasāpi gacchati, govīsānavalli-ādīni² viya ca vaḍḍhatīti āpajjati. Ye ca Bhagavatā anekasatesu suttesu tayo bhavā vuttā, te arūpabhavassa abhāvā dveva āpajjanti. Tasmā mā evaṃ avaca, yathā vuttamatthaṃ dhārehi.

24. **Tatrāti** aṭṭhasu n’evasaññānāsaññāivādesu bhummaṃ. Idhāpi **rūpiṃ vāti**-ādīni vuttanayen’eva veditabbāni. **Asaññā sammohoti** nissaññābhāvo nāmesa sammohaṭṭhānam. Yo hi kiñci na jānāti, taṃ asaññā esoti vadanti. **Diṭṭhasutamutaviññātabbasāṅkhāramattenāti** diṭṭhaviññātabbamattena sutaviññātabbamattena mutaviññātabbamattena. Ettha ca vijānātīti viññātabbam, diṭṭhasutamutaviññātabbamattena pañcadvārikasaññāpavattimattenāti ayaṃ hi ettha attho. **Sāṅkhāramattenāti** oḷārikasaṅkhārapavattimattenāti attho. **Etassa āyatanassāti** etassa nevasaññānāsaññāyatanassa. **Upasampadanti** paṭilābham. **Byasanam hetanti** vināso hesa, vuṭṭhānam hetanti attho. Pañcadvārikasaññāpavattam, hi oḷārikasaṅkhārapavattam vā appavattam katvā taṃ samāpajjitabham. Tassa pana pavattena tato vuṭṭhānam hotīti dasseti. **Sāṅkhārasamāpattipattabbamakkhāyatīti** oḷārikasaṅkhārapavattiyā pattabbanti na akkhāyati. **Sāṅkhārāvasesamāpattipattabbanti** saṅkhārānam yeva avasesā bhāvanāvasena sabbasukhumabhāvaṃ pattā saṅkhārā, tesam pavattiyā etaṃ pattabbanti attho. Evarūpesu hi saṅkhāresu pavattesu

1. Tava viññāṇam (Sī)

2. Govīsālavallikādīni (Ka)

etaṃ pattabbaṃ nāma hoti. **Tayidanti** taṃ idaṃ etaṃ sukkhumampi samānaṃ saṅkhataṃ saṅkhatattā ca oḷārikaṃ.

25. **Tatrāti** sattasu ucchedavādesu bhummaṃ. **Uddham saranti**¹ uddham vuccati anāgatasamāsāravādo, anāgataṃ samāsāravādaṃ sarantīti attho. **Āsattiṃ yeva abhivadanti** lagganakaṃ yeva vadanti. “Āsattan”tipi pāṭho, taṇhaṃ yeva vadantīti attho. **Iti pecca bhavissāmāti** evaṃ pecca bhavissāma. Khattiyā bhavissāma, brāhmaṇā bhavissāmāti evamettha nayo netabbo. **Vāṇijūpamā maññeti** vāṇijūpamā viya vāṇijapaṭibhāgā vāṇijasadisā mayhaṃ upaṭṭhahanti. **Sakkāyabhayaṃ** sakkāyassa bhayā. Te hi yatheva “cattāro kho mahārāja abhayassa bhāyanti. Katame cattāro. Gaṇḍuppādo kho mahārāja bhayā pathaviṃ na khādati ‘mā pathavī khiyī’ti, konto kho mahārāja ekapādena tiṭṭhati ‘mā pathavī osīdī’ti, kiki kho mahārāja uttānā seti ‘mā ambhā undriyī’ti, brāhmaṇadhammiko kho mahārāja brahmacariyaṃ na carati ‘mā loko ucchiṇṇī’ti” ime cattāro abhayassa bhāyanti, evaṃ sakkāyassa bhāyanti. **Sakkāyaparijegucchāti** tameva tebhūmakasaṅkhātāṃ sakkāyaṃ parijegucchamānā. **Sā gaddulabaddhoti** daṇḍake rajjuṃ pavesetvā baddhasunakho. **Evamevime**ti ettha daḷhatthambho viya khīlo viya ca tebhūmakadhammasaṅkhāto sakkāyo daṭṭhabbo, sā viya diṭṭhigatiko, daṇḍako viya diṭṭhi, rajju viya taṇhā, gaddulena bandhitvā thambhe vā khīle vā upanibaddhasunakhassa attano dhammatāya chinditvā gantuṃ asamattassa anuparidhāvanaṃ viya diṭṭhigatikassa diṭṭhidaṇḍake pavesitāya taṇhārajjuyā bandhitvā sakkāye upanibaddhassa anuparidhāvanaṃ veditabbaṃ.

26. **Imān’eva pañcāyatanānīti** imān’eva pañca kāraṇāni. Iti mātikaṃ ṭhapentenapi pañceva ṭhapitāni, nigamentenapi pañceva nigamitāni bhājentena pana cattāri bhājitāni. Diṭṭhadhammanibbānaṃ kuhin paviṭṭhanti. Ekattanānattavasena dvīsu padesu paviṭṭhanti veditabbaṃ.

27. Evañca catucattālīsa aparantakappike dassetvā idāni aṭṭhārasa pubbantakappike dassetuṃ **santi bhikkhaveti** ādimāha. Tattha atītakotṭhāsaṅkhātāṃ pubbantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantīti **pubbantakappikā**.

1. Uddham sarāti (Sī), uddham parāmasanti (Syā)

Pubbantakappo vā etesaṃ atthīti pubbantakappikā. Evaṃ sesampi pubbe vuttapakāraṃ vuttanayen’eva veditabbaṃ. **Sassato attā ca loko cāti** rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā sassato amaro nicco dhuvoti abhivadanti. Yathāha “rūpaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti”ti vitthāro. Asassatādīsupi es’eva nayo. Ettha ca paṭhamavādena cattāro sassatavādā vuttā, dutiyavādena satta ucchedavādā.

Nanu cete heṭṭhā āgatā, idha kasmā puna gahitāti. Heṭṭhā tattha tattha mato tattha tattheva ucchiḍḍatīti dassanatthaṃ āgatā. Idha pana pubbenivāsālābhī diṭṭhigatiko atītaṃ passati, na anāgataṃ, tassa evaṃ hoti “pubbantato āgato attā idheva ucchiḍḍati, ito paraṃ na gacchati”ti. Imassatthassa dassanatthaṃ gahitā. Tatiyavādena cattāro ekaccasassatavādā vuttā, catutthavādena cattāro amarāvikkhepikā vuttā. **Antavāti** sapariyanto paricchinno parivaṭṭumo. Avaḍḍhitakasiṇassa taṃ kasiṇaṃ attāti ca lokoti ca gahetvā evaṃ hoti. Dutiyavādo¹ vaḍḍhitakasiṇassa vasena vutto, tatiyavādo tiriyaṃ vaḍḍhetvā uddhamadho avaḍḍhitakasiṇassa, catutthavādo takkivasena vutto. Anantaracatukkaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Ekantasukhīti nirantarasukhī. Ayaṃ diṭṭhi lābhijātissaratakkīnaṃ vasena uppajjati. Lābhino hi pubbenivāsañāṇena khattiyādikule ekantasukhameva attano jātīṃ anussarantassa evaṃ diṭṭhi uppajjati. Tathā jātissarassa paccuppanaṃ sukhamanubhavato atītāsu sattaṃ jātīsu tādīsameva attabhāvaṃ anussarantassa. Takkissa pana idha sukhasamaṅgino “atītepāhaṃ evameva ahosin”ti takken’eva uppajjati.

Ekantadukkhīti ayaṃ diṭṭhi lābhino nuppajjati. So hi ekanten’eva idha jhānasukhena sukhī hoti. Idha dukkhena phutṭhassa pana jātissarassa takkisseva ca sā uppajjati. Tatiyā idha vokiṇṇasukhadukkhānaṃ sabbesampi tesāṃ uppajjati, tathā catutthā diṭṭhi. Lābhino hi idāni catutthajjhānavasena adukkhamasukhassa, pubbe catutthajjhānikameva brahmalokaṃ

1. Dutiyavāro (Sī)

anussarantassa. Jātissarassāpi paccuppanne majjhantassa, anussarantassāpi¹ majjhantabhūtaṭṭhānameva anussarantassa, takkinopi paccuppanne majjhantassa, atītepi evaṃ bhavissatīti takken'eva gaṇhantassa esā diṭṭhi uppajjati. Ettāvatā cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikāti aṭṭhārasapi pubbantakappikā kathitā honti.

28. Idāni diṭṭhuddhāraṃ uddharanto **tatra bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha **paccattaṃ yeva ñāṇanti** paccakkhañāṇaṃ. **Parisuddhanti** nirupakkilesaṃ. **Pariyodātanti** pabhassaraṃ. Sabbapadehi vipassanāñāṇaṃ yeva kathitaṃ. Saddhādayo hi pañca dhammā bāhirasamayasmimpi honti, vipassanāñāṇaṃ sāsanasmiṃ yeva. **Tattha ñāṇabhāgamattameva pariyodapentīti** mayamidaṃ jānāmāti evaṃ tattha ñāṇakoṭṭhāsaṃ otārenti yeva. **Upādānamakkhāyatīti** na taṃ ñāṇaṃ, micchādassanaṃ nāmetaṃ, tasmā tadapi tesāṃ bhavantānaṃ diṭṭhupādānaṃ akkhāyatīti attho. Athāpi taṃ jānanamattalakkhaṇattā ñāṇabhāgamattameva, tathāpi tassa dassanassa anupātivattanato upādānapaccayato ca upādānameva. **Tadupātivattoti** taṃ diṭṭhiṃ atikkanto. Ettāvatā cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha n'evasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti Brahmajāle āgatā dvāsaṭṭhipi diṭṭhiyo kathitā honti. Brahmajāle pana kathite idaṃ suttaṃ akathitameva hoti. Kasmā? Idha tato atirekāya sakkāyadiṭṭhiyā āgatattā. Imasmim̐ pana kathite Brahmajālaṃ kathitameva hoti.

30. Idāni imā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo uppajjamānā sakkāyadiṭṭhipamukhen'eva uppajjantīti dassetuṃ **idha bhikkhave ekaccoti**-ādimāha. Tattha **paṭinissaggāti** pariccāgena. **Kāmasaṃyojanānaṃ anadhiṭṭhānāti** pañcakāmaguṇaṭaṇhānaṃ nissatṭhattā. **Pavivekaṃ pītinti** sappītikajjhānadvayapītiṃ. **Nirujjhatīti** jhānanirodhena nirujjhati. Samāpattito pana vuṭṭhitassa niruddhā nāma hoti.

1. Anussatiyāpi (Sī)

Yatheva hi “adukkhamasukhāya vedanāya nirodhā uppajjati nirāmisam sukham, nirāmisasukhassa nirodhā uppajjati adukkhamasukhā vedanā”¹ti ettha na ayamatto hoti—catutthajjhānanirodhā tatiyajjhānam upasampajja viharatīti. Ayam panettha attho—catutthajjhānā vuṭṭhāya tatiyam jhānam samāpajjati, tatiyajjhānā vuṭṭhāya catuttham jhānam samāpajjatīti, evamsampadamidaṃ veditabbaṃ. **Uppajjati domanassanti** hīnajjhānapariyādānakadomanassaṃ. Samāpattito vuṭṭhitacittassa pana kammanīyabhāvo kathito.

Pavivekā pītīti sā eva jhānavayapīti. **Yam chāyā jahatīti** yaṃ ṭhānam chāyā jahati. Kim vuttaṃ hoti¹? Yasmiṃ ṭhāne chāyā atthi, tasmīṃ ātapo n’atthi. Yasmiṃ ātapo atthi, tasmīṃ chāyā natthīti.

31. **Nirāmisam sukhanti** tatiyajjhānasukham.

32. **Adukkhamasukhanti** catutthajjhānavedanam.

33. **Anupādānohamasmīti** niggahaṇo² ahamasmi. **Nibbānasappāyanti** nibbānassa sappāyam upakārabhūtaṃ. Nanu ca maggadassanaṃ nāma sabbattha nikantiyā sukkhāpitāya uppajjati, kathametaṃ nibbānassa upakārapaṭipadā nāma jātanti, sabbattha anupādiyanavasena aggaṇhanavasena upakārapaṭipadā nāma jātanti. **Abhivadatīti** abhimānena upavadati. **Pubbantānudiṭṭhanti** atthārasavidhampi pubbantānudiṭṭhiṃ. **Aparantānudiṭṭhanti** catucattārīsavidhampi aparantānudiṭṭhiṃ. **Upādānamakkhāyatīti** ahamasmīti gahaṇassa sakkāyadiṭṭhipariyāpannattā diṭṭhupādānam akkhāyati.

Santivarapadanti vūpasantakilesattā santaṃ uttamapadam. **Channam phassāyatanānanti** Bhagavatā “yattha cakkhu ca nirujjhati rūpasaññā ca nirujjhati se āyatane veditabbe”³ti ettha dvinnam āyatanānam paṭikkhepena nibbānam dassitaṃ.

“Yattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati.
Ato sarā nivattanti, ettha vaṭṭam na vattati.
Ettha nāmañca rūpañca, asesam uparujjhati”⁴—

Ettha pana sankhāra⁵ paṭikkhepena nibbānam dassitaṃ.

1. Idam vuttaṃ hoti (Syā)

2. Niggāhamāno (Ka)

3. Yo āyatane veditabboti (Sī), so āyatanena veditabboti (Syā),

Sam 2. 317 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

4. Sam 1. 15 piṭṭhe.

5. Padesasankhāra (Sī, Syā)

“Kattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati.
 Kattha dīghañca rassañca, añum thūlaṃ subhāsubhaṃ.
 Kattha nāmañca rūpañca, asesam uparujjhatīti¹.

Tatra veyyākaraṇaṃ bhavati—

Viññāṇaṃ anidassanaṃ, anantaṃ sabbato pabhaṇ”ti—

Ettha saṅkhārapaṭikkhepena nibbānaṃ dassitaṃ. Imasmiṃ pana sutte cha-āyatanapaṭikkhepena dassitaṃ. Aññattha ca **anupādāvimokkhoti** nibbānameva dassitaṃ, idha pana arahattaphalasamāpatti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Pañcattayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kintisuttavaṇṇanā

34. **Evam me sutanti** Kintisuttaṃ. Tattha **pisinārāyanti**² evaṃnāmake maṇḍalapadese. **Baliharāṇeti** tasmīṃ vanasaṇḍe bhūtānaṃ baliṃ āharanti, tasmā so baliharāṇanti vutto. **Cīvarahetūti** cīvarakāraṇā, cīvaraṃ paccāsīsamānoti attho. **ItibhavābhavaHetūti** evaṃ imaṃ desanāmayam puññakiriyavatthuraṃ nissāya tasmīṃ tasmīṃ bhava sukhaṃ vedissāmīti dhammaṃ desetīti kiṃ tumhākaṃ evaṃ hotīti attho.

35. **Cattāro satipaṭṭhānāti**-ādayo sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā lokiyalokuttarāva kathitā. **Tatthāti** tesu sattatiṃsāya dhammesu. **Siyamsūti** bhavēyyuṃ. **Abhidhammeti** visiṭṭhe dhamme, imesu sattatiṃsabodhipakkhiyadhammesūti attho. **Tatra ceti** idampi bodhipakkhiyadhammesveva bhummaṃ. **Atthato ceva nānaṃ byañjanato cāti** ettha “kāyova³ satipaṭṭhānaṃ vedanāva⁴ satipaṭṭhānaṃ”ti vutte atthato nānaṃ hoti,

1. Dī 1. 213 piṭṭhe.

3. Kāyo ca (Syā, Ka)

2. Kusinārāyanti (Sī, Syā)

4. Vedanā ca (Syā, Ka)

“satipaṭṭhānā”ti vutte pana byañjanato nānaṃ nāma hoti. **Tadamināpī**ti taṃ tumhe imināpi kāraṇena jānāthāti atthañca byañjanañca samānetvā atthassa ca aññathā gahitabhāvo byañjanassa ca micchā ropitabhāvo dassetabbo. **Yo dhammo yo vinayoti** ettha atthañca byañjanañca viññāpanakāraṇameva dhammo ca vinayo ca.

37. **Atthato hi kho sametī**ti sati yeva satipaṭṭhānanti gahitā. **Byañjanato nānanti** kevalaṃ byañjanameva satipaṭṭhānoti vā satipaṭṭhānāti vā micchā ropetha¹. **Appamattakaṃ khoti** suttantaṃ patvā byañjanaṃ appamattakaṃ nāma hoti. Parittamattaṃ² dhanitaṃ katvā ropitepi hi nibbutiṃ pattuṃ sakkā hoti.

Tatridaṃ vatthu—Vijayārāma vihāravāsī kireko khīṇāsavattothero dvinnāṃ bhikkhūnaṃ suttaṃ āharitvā kammaṭṭhānaṃ kathento “samuddho samuddhoti bhikkhave assutavā puthujjano bhāsati”ti dhanitaṃ katvā āha. Eko bhikkhu “samuddho³ nāma bhante”ti āha. Āvuso samuddhoti vuttepi samuddoti vuttepi mayaṃ loṇasāgareva jānāma, tumhe pana no atthagavesakā, byañjanagavesakā, gacchatha Mahāvihāre paguṇabyañjanānaṃ bhikkhūnaṃ santike byañjanaṃ sodhāpethāti kammaṭṭhānaṃ akathetvāva utthāpesi. So aparabhāge Mahāvihāre bheriṃ paharāpetvā bhikkhusaṃghassa catūsu maggesu pañhaṃ kathetvāva parinibbuto. Evaṃ suttantaṃ patvā byañjanaṃ appamattakaṃ nāma hoti.

Vinayaṃ pana patvā no appamattakaṃ. Sāmaṇerapabbajjāpi hi ubhatosuddhito⁴ vaṭṭati, upasampadādikammānapi sithilādīnaṃ dhanitādikaraṇamatten’eva kuppanti. Idha pana suttantabyañjanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

38. **Atha catutthavāre⁵ vivādo kasmā? Saññāya⁶ vivādo.** “Ahaṃ satimeva satipaṭṭhānaṃ vadāmi, ayaṃ ‘kāyo satipaṭṭhānaṃ’ti vadati”ti hi nesaṃ saññā⁷ hoti. Byañjanepi es’eva nayo.

1. Micchāropitaṃ (Syā)

3. Ko samuddho (Syā)

5. Catutthavāde (Ka)

2. Parittamattakaṃ (Sī, Syā)

4. Ubhatosuddhikā (Sī, Syā)

7. Paññā (Ka)

6. Paññāya (Ka)

39. **Na codanāya taritabbanti** na codanattāya vegāyitabbam¹. Ekacco hi puggalo “nalāṭe te sāsapamattā piḷakā”ti vutto “mayhaṃ nalāṭe sāsapamattam piḷakam passasi, attano nalāṭe tālapakkamattam mahāgaṇḍam na passasi”ti vadati. Tasmā puggalo upaparikkhitabbo. **Adalhaditṭhī** anādānadiṭṭhī samsumāram hadaye² pakkhipanto viya daḷham na gaṇhāti.

Upaghātoti caṇḍabhāvena vaṇaghaṭṭitassa viya dukkhuppatti.
Suppaṭinissaggīti “kim nāma aham āpanno, kadā āpanno”ti vā “tvaṃ āpanno, tava upajjhāyo āpanno”ti vā ekaṃ dve vāre vatvāpi “asukam nāma asukadivase nāma bhante āpannattha, saṇikam anussarathā”ti saritvā tāvadeva vissajjeti. **Vihesāti** bahuṃ atthañca kārāṇaṇca āharantassa kāyacittakilamatho. **Sakkomīti** evarūpo hi puggalo okāsam kāretvā “āpattim āpannattha bhante”ti vutto “kadā kismiṃ vatthusmin”ti vatvā “asukadivase asukasmim vatthusmin”ti vutte “na sarāmi āvuso”ti vadati, tato “saṇikam bhante sarathā”ti bahuṃ vatvā sārīto saritvā vissajjeti. Tenāha “sakkomī”ti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

Upekkhā nātimaññitabbāti upekkhā na atikkamitabbā, kattabbā janetabbāti attho. Yo hi evarūpaṃ puggalaṃ ṭhitakam yeva passāvaṃ karontaṃ disvāpi “nanu āvuso nisīditabban”ti vadati, so upekkham atimaññāti nāma.

40. **Vacīsamhāro**ti vacanasañcāro. Imehi kathitaṃ amūsaṃ antaram paveseyya, tumhe imehi idañcidaṇca vuttāti amūhi kathitaṃ imesaṃ antaram paveseyyāti attho. **Diṭṭhipaḷāsoti**-ādīhi cittassa anārādhaniyabhāvo kathito. **Tam jānamāno samāno garaheyyāti** tam Satthā jānamāno samāno nindeyya amheti. **Etam panāvuso dhammanti** etam kalahabhaṇḍanadhammam.

1. Gantabbam (Sī)

2. Samsumārahadaye (Sī), samsumāram hadaye (Syā)

Taṇceti taṃ saññattikāraṇaṃ¹ bhikkhuṃ. **Evam byākareyyāti** mayā ete suddhante patiṭṭhāpitāti avatvā yena kāraṇena saññatti² katā, tadeva dassento evaṃ byākareyya. **Tāhaṃ dhammaṃ sutvāti** ettha **dhammoti** sāraṇīyadhammo adhippeto. **Na ceva attānanti**-ādīsu “brahmalokappamāṇo hesa aggi uṭṭhāsi, ko etamaññatra mayā nibbāpetuṃ samattho”ti hi vadanto attānaṃ ukkaṃseti nāma. “Ettakā janā vicaranti, okāso laddhuṃ na sakkā, ekopi ettakamattaṃ nibbāpetuṃ samattho nāma natthi”ti vadamāno paraṃ vambheti nāma. Tadubhayampesa na karoti. **Dhammo** panettha Sammāsambuddhassa byākaraṇaṃ, tesāṃ bhikkhūnaṃ saññattikaraṇaṃ **anudhammo**, tadeva **byākaroti nāma**. **Na ca koci sahadhammikoti** añño cassa koci sahetuko parehi vutto vādo vā anuvādo vā garahitabbabhāvaṃ āgacchanto nāma n’atthi. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kintisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sāmagāmasuttavaṇṇanā

41. **Evam me sutanti** Sāmagāmasuttaṃ. Tattha **Sāmagāmeti** sāmākānaṃ ussannattā evaṃladdhanāme gāme. **Adhunā kālakatoti**³ sampati kālaṃ kato. **Dvedhikajātāti** dvejjhajātā dvebhāgajātā. Bhaṇḍanādīsu **bhaṇḍanaṃ** pubbabhāgakalaho, taṃ daṇḍādānādivasena paṇṇattivītikamavasena ca vaddhitaṃ **kalaho**, “na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi”ti-ādikaṃ viruddhavadanaṃ **vivādo**. **Vitudantāti** vitujjantā. **Sahitaṃ meti** mama vacanaṃ atthasamhitāṃ. **Adhiciṇṇaṃ te viparāvattanti** yaṃ tava adhiciṇṇaṃ cirakālasevanavasena paṇṇaṃ⁴, taṃ mama vādaṃ āgama nivattaṃ. **Āropito te vādoti** tuyhaṃ upari mayā doso āropito. **Cara vādappamokkhāyāti** bhattapuṭaṃ ādāya taṃ taṃ upasaṅkamitvā vādappamokkhatthāya

1. Paññattakāraṇaṃ (Ka)

3. Kālakatoti (Si, Syā)

2. Paññatti (Ka)

4. Paṇṇaṃ vā (Ka)

uttari pariyesamāno cara. **Nibbethehi vā**ti atha mayā āropitavādato attānaṃ mocehi. **Sace pahosīti** sace sakkosi. **Vadhoyevāti** maraṇameva.

Nāṭaputtiyesūti Nāṭaputtassa antevāsikesu. **Nibbinnarūpāti** ukkaṇṭhitasabhāvā, abhivādanādīni na karonti. **Virattarūpāti** vigatapemā. **Paṭivānarūpāti** tesam nipaccakiriyato nivattasabhāvā. **Yathā tanti** yathā ca durakkhātādisabhāve dhammavinaye nibbinnavirattapaṭivānarūpehi bhavitabbaṃ, tath’eva jātāti attho. **Durakkhāteti** dukkathite. **Duppavediteti** duviññāpite. **Anupasamasamvattaniketi** rāgādīnaṃ upasamaṃ kātuṃ asamatthe. **Bhinnathūpeti** bhinnapatiṭṭhe. Ettha hi Nāṭaputtova nesaṃ paṭiṭṭhaṭṭhena thūpo, so pana bhinno mato. Tena vuttaṃ “bhinnathūpe”ti. **Appaṭisaraṇeti** tasseva abhāvena paṭisaraṇavirahite.

Nanu cāyaṃ Nāṭaputto Nāṇḍavāsiko, so kasmā Pāvāyaṃ kālāṃkatoti. So kira Upālinā gahapatinā paṭividdhasaccena dasahi gāthāhi bhāsīte Buddhaguṇe sutvā uṇhaṃ lohitaṃ chaḍḍesi. Atha naṃ aphāsukaṃ gahetvā pāvaṃ agamaṃsu, so tattha kālāmakāsi. Kālāṃ kurumāno ca “mama laddhi aniyyānikā sārarahitā, mayaṃ tāva naṭṭhā, avasesajano mā apāyapūraako ahosi. Sace panāhaṃ ‘mama sāsanaṃ aniyyānikan’ti vakkhāmi, na saddahissanti. Yaṃnūnāhaṃ dvepi jane na ekaṇihārena uggaṇhāpeyyaṃ, te mamaccayena aññamaññaṃ vivadissanti. Satthā taṃ vivādaṃ paṭicca ekaṃ dhammakathaṃ kathessati, tato te sāsanaṃ mahantabhāvaṃ jānissanti”ti.

Atha naṃ eko antevāsiko upasaṅkamitvā āha “bhante tumhe dubbalā, mayhaṃ imasmiṃ dhamme sāraṃ ācikkhatha ācariyappamaṇaṃ”ti. Āvuso tvaṃ mamaccayena sassatanti gaṇheyyāsīti. Aparopi taṃ upasaṅkami, taṃ ucchedaṃ gaṇhāpesi. Evaṃ dvepi jane ekaladdhike akatvā bahū nānānīhārena uggaṇhāpetvā kālāmakāsi. Te tassa sarīrakiccaṃ katvā sannipatitvā aññamaññaṃ pucchimsu “kassāvuso ācariyo sāraṃ ācikkhī”ti. Eko uṭṭhahitvā mayhanti āha. Kiṃ ācikkhīti. Sassatanti. Aparo taṃ paṭibāhitvā mayhaṃ sāraṃ ācikkhīti āha. Evaṃ sabbe “mayhaṃ sāraṃ ācikkhi, ahaṃ jeṭṭhako”ti aññamaññaṃ vivādaṃ vaḍḍhetvā

akkose ceva paribhāse ca hatthapādapahārādīni ca pavattetvā ekamaggena dve agacchantā nānādisāsu pakkamiṃsu, ekacce gihī ahesuṃ.

Bhagavato pana dharamānakālepi bhikkhusaṃghe vivādo na uppajji. Satthā hi tesāṃ vivādakāraṇe uppannamatte yeva sayāṃ vā gantvā te vā bhikkhū pakkosāpetvā khanti mettā paṭisaṅkhā avihiṃsā saraṇīyadhammesu ekaṃ kāraṇaṃ kathetvā vivādaṃ vūpasameti. Evaṃ dharamānopi saṃghassa paṭiṭṭhāva ahosi. Parinibbāyamānopi avivādakāraṇaṃ katvāva parinibbāyi. Bhagavatā hi sutte desitā cattāro Mahāpadesā¹ yāvajjādivasā bhikkhūnaṃ paṭiṭṭhā ca avassayo ca. Tathā Khandhake desitā cattāro Mahāpadesā² sutte vuttāni cattāri pañhabyākaraṇāni³ ca. Tenevāha “yo vo mayā Ānanda dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena Satthā”ti⁴.

42. **Atha kho Cundo samaṇuddesoti** ayaṃ thero Dhammsenāpatissa kaniṭṭhabhātiko. Taṃ bhikkhū anupasampannakāle Cundo samaṇuddesoti samudācaritvā therakālepi tath’eva samudācarimṃsu. Tena vuttaṃ “Cundo samaṇuddeso”ti. **Upasaṅkamīti** kasmā upasaṅkami? Nāṭaputte kira kālāṃkate Jambudīpe manussā tattha tattha kathaṃ pavattayimṃsu “Nigaṇṭho Nāṭaputto eko satthāti paññāyittha, tassa kālakiriyāya sāvakānaṃ evarūpo vivādo jāto, samaṇo pana Gotamo Jambudīpe cando viya sūriyo viya ca pākaṭo yeva, kīdiso nu kho samaṇe Gotame parinibbute sāvakānaṃ vivādo bhavissatī”ti. Thero taṃ kathaṃ sutvā cintesi “imaṃ kathaṃ gahetvā Dasabalassa ārocessāmi, Satthā ca etaṃ atthuppattiṃ katvā ekaṃ desanaṃ kathessatī”ti. So nikkhamitvā yena Sāmagāmo, yenāyasmā Ānando tenupasaṅkami. Ujumeva Bhagavato santikaṃ agantvā yenassa upajjhāyo āyasmā Ānando tenupasaṅkamīti attho. Evaṃ kirassa ahosi “upajjhāyo me mahāpañño, so imaṃ

1. Am 1. 486; Dī 2. 102 piṭṭhesu.

2. Vi 3. 348 piṭṭhe.

3. Am 1. 355 piṭṭhe.

4. Dī 2. 126 piṭṭhe.

sāsanaṃ Satthu ārocessati, atha Satthā tadanurūpaṃ dhammaṃ desessatī”ti.

Kathāpābhatanti kathāmūlaṃ, mūlaṃ hi pābhatanti vuccati. Yathāha—

“Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo.

Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggaṃva sandhaman”ti¹.

Dassanāyāti dassanattāya. Kiṃ paniminā Bhagavā na diṭṭhapubboti. No na diṭṭhapubbo, ayañhi āyasmā divā nava vāre rattiṃ nava vāreti ekāhaṃ aṭṭhārasa vāre upaṭṭhānameva gacchati. Divasassa pana satakkhattuṃ vā sahaṣṣakkhattuṃ vā gantukāmo samānopi na akāraṇā gacchati, ekaṃ pañhuddhāraṃ gahetvāva gacchati. So taṃdivasaṃ tena gantukāmo evamāha.

Ahitāya dukkhāya devamanussānanti ekasmiṃ vihāre saṃghamajjhe uppanno vivādo kathaṃ devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattati? Kosambakakkhandhake² viya hi dvīsu bhikkhūsu vivādaṃ āpannesu tasmiṃ vihāre tesāṃ antevāsikā vivadanti, tesāṃ ovādaṃ gaṇhanto bhikkhunisaṃgho vivadati, tato tesāṃ upaṭṭhākā vivadanti, atha manussānaṃ ārakkhadevatā dve koṭṭhāsā honti. Tattha dhammavādīnaṃ ārakkhadevatā dhammavādīniyo honti, adhammavādīnaṃ adhammavādīniyo honti. Tato tāsāṃ ārakkhadevatānaṃ mittā bhummadevatā bhijjanti. Evaṃ paramparāya yāva brahmalokā ṭhapetvā ariyasāvake sabbe devamanussā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīhi pana adhammavādinova bahutarā honti, tato yaṃ bahūhi gahitaṃ, taṃ gaṇhanti. Dhammaṃ vissajjetvā bahutarāva adhammaṃ gaṇhanti. Te adhammaṃ pūretvā viharantā apāye nibbattanti. Evaṃ ekasmiṃ vihāre saṃghamajjhe uppanno vivādo bahūnaṃ ahitāya dukkhāya hoti.

43. **Abhiññā desitāti** mahābodhimūle nisinnena paccakkhaṃ katvā paveditā. **Patissayamānarūpā viharantīti** upanissāya viharanti. **Bhagavato accayenāti** etarahi Bhagavantaṃ jeṭṭhakaṃ katvā sagāravā viharanti, tumhākaṃ bhante uggatejatāya durāsadatāya vivādaṃ janetuṃ

1. Khu 5. 2 piṭṭhe.

2. Vi 3. 480 piṭṭhe.

na sakkonti, Bhagavato pana accayena vivādaṃ janeyyunti vadati. Yattha pana taṃ vivādaṃ janeyyūṃ, taṃ dassento **ajjhājīve vā adhipātīmokkhe vā**ti āha. Tattha **ajjhājīveti** ājīvahetu ājīvakāraṇā “bhikkhu uttarimanussadhammaṃ ullapati āpatti pārājikassā”ti-ādinā¹ nayena Parivāre paññattāni cha sikkhāpadāni, tāni tṭhapetvā sesāni sabbasikkhāpadāni **adhipātīmokkham** nāma. **Appamattako so Ānandā**ti ajjhājīvaṃ adhipātīmokkhaṇca ārabha uppannavivādo nāma yasmā parassa kathāyapi attano dhammatāyapi salakkhetvā suppajaho hoti, tasmā “appamattako”ti vutto.

Tatrāyaṃ nayo—idhekacco “na sakkā uttarimanussadhammaṃ anullapantena kiñci laddhun”ti-ādīni cintetvā ājīvahetu uttarimanussadhammaṃ vā ullapati sañcarittaṃ vā āpajjati, yo te vihāre vasati, so bhikkhu arahāti-ādinā nayena sāmantajappanaṃ vā karoti, agilāno vā attano atthāya paṇītabhojanāni viññāpetvā bhuñjati, bhikkhunī vā pana tāni viññāpetvā pāṭidesanīyaṃ āpajjati, yo koci dukkaṭavattthukaṃ yaṃkiñci sūpodanaviññattimeva vā karoti, aññataraṃ vā pana paṇṇattivītikkamaṃ karonto viharati, tamenāṃ sabrahmacārī evaṃ sañjānanti “kiṃ imassa iminā lābhena laddhena, yo sāsane pabbajitvā micchājīvena jīvikaṃ kappeti, paṇṇattivītikkamaṃ karotī”ti. Attano dhammatāyapissa evaṃ hoti “kissa mayhaṃ iminā lābhena, yvāhaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā micchājīvena jīvikaṃ kappemi, paṇṇattivītikkamaṃ karomī”ti sallakkhetvā tato oramati. Evaṃ parassa kathāyapi attano dhammatāyapi sallakkhetvā suppajaho hoti. Tena Bhagavā “appamattako”ti āha.

Magge vā hi Ānanda paṭipadāya vāti lokuttaramaggaṃ patvā vivādo nāma sabbaso vūpasammati, n’atthi adhigatamaggānaṃ vivādo. Pubbabhāgamaggaṃ pana pubbabhāgapāṭipadaṇca sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Tatrāyaṃ nayo—ekaṃ bhikkhuṃ manussā lokuttaradhamme sambhāventi. So saddhivihārikādayo āgantvā vanditvā tṭhite pucchati “kiṃ āgatattā”ti. Manasikātabbakammaṭṭhānaṃ pucchitūṃ bhanteti. Nisīdatha,

1. Vi 5. 178 piṭṭhe.

khaṇen'eva arahattaṃ pāpetuṃ samatthakammaṭṭhānakathaṃ ācikkhissāmīti vatvā vadati—“idha bhikkhu attano vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā nisinno mūlakammaṭṭhānaṃ manasikaroti, tassa taṃ manasikaroto obhāso uppajjati. Ayaṃ paṭhamamaggo nāma. So dutiyaṃ obhāsaññaṃ nibbatteti, dutiyamaggo adhigato hoti, evaṃ tatiyañca catutthañca. Ettāvataṃ maggappatto ceva phalappatto ca hoti”ti. Atha te bhikkhū “akhīṇāsavo nāma evaṃ kammaṭṭhānaṃ kathetuṃ na sakkoti, addhāyaṃ khīṇāsavo”ti niṭṭhaṃ gacchanti.

So aparena samayena kālaṃ karoti. Samantā bhikkhācāragāmehi manussā āgantvā pucchanti “kenaci bhante thero pañhaṃ pucchito”ti. Upāsakā pubbeva therena pañho kathito amhākanti. Te pupphamaṇḍapaṃ pupphakūṭāgāraṃ sajjetvā suvaṇṇena akkhipidhānamukhapidhānādīm karitvā gandhamālādīhi pūjetvā sattāhaṃ sādhuḷīkaṃ kiḷetvā jhāpetvā aṭṭhīni ādāya cetiyaṃ karonti. Aññe āgantukā vihāraṃ¹ āgantvā pāde dhovitvā “mahātheraṃ passissāma¹, kahaṃ āvuso mahāthero”ti pucchanti. Parinibbuto bhanteti. Dukkaraṃ āvuso therena kataṃ maggaphalāni nibbattentena, pañhaṃ pucchittha āvusoti. Bhikkhūnaṃ kammaṭṭhānaṃ kathento iminā niyāmena kathesi bhanteti. Na eso āvuso maggo, vipassanupakkilesa nāmesa, na tumhe jānittha, puthujjano āvuso theroti. Te kalahaṃ karontā uṭṭhahitvā “sakalavihāre bhikkhū ca bhikkhācāragāmesu manussā ca na jānanti, tumhe yeva jānātha. Kataramaggena tumhe āgatā, kiṃ vo vihāradvāre cetiyaṃ na diṭṭhaṃ”ti. Evaṃvādīnaṃ pana bhikkhūnaṃ sataṃ vā, hotu sahaṃ vā, yāva taṃ laddhiṃ nappajahanti, saggopi maggopi vārīto yeva.

Aparopi tādisova kammaṭṭhānaṃ kathento evaṃ katheti—citten'eva tīsu uddhanesu tīṇi kapallāni āropetvā heṭṭhā aggim katvā citten'eva attano dvattiṃsākāraṃ uppāṭetvā kapallesu pakkhipitvā citten'eva daṇḍakena parivattetvā parivattetvā bhajjitabbaṃ, yā jhāyamāne chārikā hoti, sā mukhavātena palāsetabbā. Ettakena dhutapāpo nāmesa samaṇo hoti. Sesam purimanayen'eva vitthāretabbaṃ.

1-1. Āgatā pāde dhovetvā mahātheraṃ passissāmīti gantvā (Ka)

Aparo evaṃ katheti—citten’eva mahācāṭim ṭhapetvā matthum yojetvā citten’eva attano dvattimsākāraṃ uppāṭetvā tattha pakkhipitvā matthum otāretvā manthitabbaṃ. Mathiyamānaṃ vilīyati, vilīne upari pheṇo uggacchati. So pheṇo paribhuñjitabbo. Ettāvatā vo amataṃ paribhuttaṃ nāma bhavissati. Ito paraṃ “atha te bhikkhū”ti-ādi sabbaṃ purimanayen’eva vitthāretabbaṃ.

44. Idāni yo evaṃ vivādo uppajjeyya, tassa mūlaṃ dassento **chayimānī**ti-ādimāha. Tattha **agāravoti** gāravavirahito. **Appatissoti** appatissayo anīcavutti. Ettha pana yo bhikkhu Satthari dharamāne tīsu kālesu upaṭṭhānaṃ na yāti, Satthari anupāhane caṅkamante sa-upāhano caṅkamati, nīce caṅkame caṅkamante ucce caṅkame caṅkamati, heṭṭhā vasante upari vasati, Satthu dassanaṭṭhāne ubho aṃse pārupati, chattaṃ dhāreti, upāhanaṃ dhāreti, nhānatitthe uccāraṃ vā passāvaṃ vā karoti, parinibbute vā pana cetiyaṃ vanditum na gacchati, cetiyassa paññāyanaṭṭhāne Satthudassanaṭṭhāne vuttaṃ sabbaṃ karoti, aññehi ca bhikkhūhi “kasmā evaṃ karosi, na idaṃ vaṭṭati, Sammāsambuddhassa nāma lajjitum vaṭṭatī”ti vutte “tuṇhī hohi¹, kiṃ Buddho Buddhoti vadasi”ti bhaṇati, ayaṃ **Satthari agāravo** nāma.

Yo pana dhammassavane saṃghuṭṭhe sakkaccaṃ na gacchati, sakkaccaṃ dhammaṃ na suṇāti, niddāyati vā sallapento vā nisīdati, sakkaccaṃ na gaṇhāti na dhāreti, “kiṃ dhamme agāraṃ karosi”ti vutte “tuṇhī hohi, dhammo dhammoti vadasi², kiṃ dhammo nāmā”ti vadati, ayaṃ **dhamme agāravo** nāma.

Yo pana therena bhikkhunā anajjhittṭho dhammaṃ deseti, nisīdati pañhaṃ katheti, vuḍḍhe bhikkhū ghaṭṭento gacchati, tiṭṭhati nisīdati, dussapallatthikaṃ vā hatthapallatthikaṃ vā karoti, saṃghamajjhe ubho aṃse pārupati, chattupāhanaṃ dhāreti, “bhikkhusaṃghassa lajjitum vaṭṭatī”ti vuttepi “tuṇhī hohi, saṃgho saṃghoti vadasi², kiṃ saṃgho, migasaṃgho ajasaṃgho”ti-ādīni vadati, ayaṃ **saṃghe agāravo** nāma. Ekabhikkhusmimpi hi agārave kate

1. Hoti (Ka)

2. Viravasi (Sī, Syā)

saṃghe kato yeva hoti. Tisso sikkhā pana aparipūrayamānova **sikkhāya na paripūrakārī** nāma¹.

Ajjhattaṃ vāti attani vā attano parisāya vā. **Bahiddhāti** parasmim vā parassa parisāya vā.

46. Idāni ayaṃ cha ṭhānāni nissāya uppannavivādo vaḍḍhanto yāni adhikaraṇāni pāpuṇāti, tāni dassetuṃ **cattārimānīti**-ādimāha. Tattha vūpasamanatthāya pavattamānehi samathehi adhikātabbānīti **adhikaraṇāni**. Vivādova adhikaraṇaṃ **vivādādhikaraṇaṃ**. Itaresupi es'eva nayo.

Idāni imānipi cattāri adhikaraṇāni patvā upari vaḍḍhanto so vivādo yehi samathehi vūpasammati, tesaṃ dassanattamaṃ **satta kho panimeti**-ādimāha. Tattha adhikaraṇāni samenti vūpasamentīti **adhikaraṇasamathā**. **Uppannuppannānanti** uppannānaṃ uppannānaṃ. **Adhikaraṇānanti** etesaṃ vivādādhikaraṇādīnaṃ catunnaṃ. **Samathāya vūpasamāyāti** samanattahañceva vūpasamanattahañca. **Sammukhāvinayo dātabbo -pa-tiṇavattthārakoti** ime satta samathā dātabbā.

Tatrāyaṃ vinicchayakathā—adhikaraṇesu tāva dhammoti vā adhammoti vāti aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantānaṃ bhikkhūnaṃ yo vivādo, idaṃ **vivādādhikaraṇaṃ** nāma. Silavipattiya vā ācāradiṭṭhi-ājīvavipattiya vā anuvadantānaṃ yo anuvādo upavadanā ceva codanā ca, idaṃ **anuvādādhikaraṇaṃ** nāma. Mātikāyaṃ āgatā pañca vibhaṅge dveti satta āpattikkhandhā **āpattādhikaraṇaṃ** nāma. Yaṃ saṃghassa apalokanādīnaṃ catunnaṃ kammānaṃ karaṇaṃ, idaṃ **kiccādhikaraṇaṃ** nāma.

Tattha **vivādādhikaraṇaṃ** dvīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca. Sammukhāvinayen'eva sammamānaṃ yasmiṃ vihāre uppannaṃ, tasmim yeva vā, aññattha vūpasametum gacchantānaṃ antarāmagge vā, yattha gantvā saṃghassa niyyātitaṃ, tattha saṃghena vā gaṇena vā vūpasametum asakkonte tattheva ubbāhikāya sammatapuggalehi vā vinicchitaṃ sammati. Evaṃ sammamāne

1. Sikkhāya agāravo nāma (Sī, Syā, Ka)

pana tasmim yā saṅghasammukhatā, dhammasammukhatā,
vinayasammukhatā, puggalasammukhatā, ayaṃ **sammukhāvinayo** nāma.

Tattha ca kārakasaṅghassa sāmaggivasena sammukhībhāvo
saṅghasammukhatā. Sametabbassa vatthuno bhūtātā dhammasammukhatā.
Yathā taṃ sametabbaṃ, tath'eva samanāṃ vinayasammukhatā. Yo ca
vivadati, yena ca vivadati, tesaṃ ubhinnāṃ attapaccatthikānaṃ
sammukhībhāvo puggalasammukhatā. Ubbāhikāya vūpasame panettha
saṅghasammukhatā parihāyati. Evaṃ tāva sammukhāvinayen'eva sammati.

Sace paṇ'evampi na sammati, atha naṃ ubbāhikāya sammatā bhikkhū
“na mayaṃ sakkoma vūpasametun”ti saṅghasseva niyyātentī. Tato saṅgho
pañcaṅgasamannāgataṃ bhikkhuṃ salākaggāhakaṃ sammannitvā tena
gūḷhakavivaṭṭakasakaṇṇajappakesu tīsu salākaggāhesu aññataravasena
salākaṃ gāhetvā sannipatitaparisaṃ dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yathā
te dhammavādino vadanti, evaṃ vūpasantaṃ adhikaraṇaṃ
sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca vūpasantaṃ hoti. Tattha
sammukhāvinayo vuttanayo eva. Yaṃ pana yebhuyyasikāya kammaṃ
karaṇaṃ, ayaṃ **yebhuyyasikā** nāma. Evaṃ vivādādhikaraṇaṃ dvīhi
samathehi sammati.

Anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca
sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca.
Sammukhāvinayen'eva sammamānaṃ yo ca anuvadati, yañca anuvadati,
tesaṃ vacanaṃ sutvā sace kāci āpatti n'atthi, ubho khamāpetvā, sace atthi,
ayaṃ nāmettha āpattīti evaṃ vinicchitaṃ vūpasammati. Tattha
sammukhāvinayalakkhaṇaṃ vuttanayameva.

Yadā pana khīṇāsavassa bhikkhuno amūlikāya sīlavipattiya
anuddhaṃsitassa sativinayaṃ yācamānassa saṅgho ñatticatutthena
kammena sativinayaṃ deti, tadā sammukhāvinayena ca sativinayena ca
vūpasantaṃ hoti. Dinne pana sativinaye puna tasmim puggale kassaci
anuvādo na ruhati.

Yadā ummattako bhikkhu ummādasena kate assāmaṇake ajjhācāre
“saratāyasmā evarūpiṃ āpattin”ti bhikkhūhi vuccamāno “ummattakena me
āvuso etaṃ kataṃ, nāhaṃ taṃ sarāmi”ti bhaṇantopi

bhikkhūhi codiyamānova puna acodanattāya amūḷhavinayaṃ yācati, saṃgho cassa ñatticatutthena kammena amūḷhavinayaṃ deti, tadā sammukhāvinayena ca amūḷhavinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana amūḷhavinaye puna tasmiṃ puggale kassaci tappaccayā anuvādo na ruhati.

Yadā pana pārājikena vā pārājikasāmantena vā codiyamānassa aññenāññaṃ paṭicarato pāpussannatāya pāpiyassa puggalassa “sacāyaṃ acchinnamūlo bhavissati, sammā vattitvā osāraṇaṃ labhissati, sace chinnamūlo, ayamevassa nāsanā bhavissati”ti maññaṃ māno saṃgho ñatticatutthena kammena tassapāpiyasikaṃ karoti, tadā sammukhāvinayena ca tassa pāpiyasikāya ca vūpasantaṃ hoti. Evaṃ anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati.

Āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca. Tassa sammukhāvinayen’eva vūpasamo n’atthi. Yadā pana ekassa vā bhikkhuno santike saṃghagaṇamajjhesu vā bhikkhu lahukaṃ āpattiṃ deseti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca vūpasammati. Tattha sammukhāvinayo tāva yo ca deseti, yassa ca deseti, tesaṃ sammukhatā. Sesaṃ vuttanayameva. Puggalassa ca gaṇassa ca desanākāle saṃghasammukhatā parihāyati. Yaṃ¹ panettha “ahaṃ bhante itthannāmaṃ āpattiṃ āpanno”ti ca, “āma passāmi”ti ca paṭiññātāya “āyatim saṃvareyyāsi”ti karaṇaṃ, taṃ paṭiññātakaraṇaṃ nāma. Saṃghādisese parivāsādiyācanā paṭiññā, parivāsādīnaṃ dānaṃ paṭiññātakaraṇaṃ nāma.

Dvepakkhajātā pana bhaṇḍanakārakā bhikkhū bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhācāraṃ caritvā puna lajjidhamme uppanne “sace mayaṃ imāhi āpattihi aññamaññaṃ kāressāma, siyāpi taṃ adhikaraṇaṃ kakkhaḷattāya saṃvatteyyā”ti aññamaññaṃ āpattiyā kārāpane dosaṃ disvā yadā tiṇavatthārakakammaṃ karonti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca sammati. Tatra hi yattakā hatthapāsūpagatā “na me taṃ khamati”ti evaṃ diṭṭhāvikkammaṃ akatvā “dukkaṭaṃ kammaṃ puna kātappaṃ kamman”ti na ukkoṭenti,

1. Yā (Sī, Ka)

niddampi okkantā honti, sabbesampi ṭhapetvā thullavajjaṇca gihipaṭisaṃyuttaṇca sabbāpattiyo vuṭṭhahanti. Evaṃ āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati. **Kiccādhikaraṇaṃ** ekena samathena sammati sammukhāvinayen'eva.

Imāni cattāri adhikaraṇāni yathānurūpaṃ imehi sattahi samathehi sammanti. Tena vuttaṃ “uppannuppannānaṃ adhikaraṇānaṃ samathāya vūpasamāya sammukhāvinayo dātabbo -pa- tiṇavatthārako”ti. Ayamettha vinicchayanayo, vitthāro pana samathakkhandhake¹ āgato yeve. Vinicchayopissa Samantapāsādikāya vutto.

47. Yo paṇāyaṃ imasmiṃ sutte “idhānanda bhikkhū vivadanti”ti-ādiko vitthāro vutto, so etena nayena saṅkhepatova vuttoti veditabbo. Tattha **dhammoti**-ādīsu suttantapariyāyena tāva dasa kusalakammapathā **dhammo**, akusalakammapathā **adhammo**. Tathā “cattāro satipaṭṭhānā”ti heṭṭhā āgatā sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā, tayo satipaṭṭhānā tayo sammappadhānā tayo iddhipādā cha indriyāni cha balāni aṭṭha bojjhaṅgā navaṅgiko maggo cāti, cattāro upādānā pañca nīvaraṇānīti-ādayo saṅkiliṭṭhadhammā cāti ayaṃ adhammo.

Tattha yaṅkiñci ekaṃ adhammakotṭhāsaṃ gahetvā “imaṃ adhammaṃ dhammoti karissāma, evaṃ amhākaṃ ācariyakulaṃ niyyānikaṃ bhavissati, mayaṇca loke pākaṭā bhavissāmā”ti taṃ adhammaṃ “dhammo ayan”ti kathentā dhammoti vivadanti. Tath'eva dhammakotṭhāsesu ekaṃ gahetvā “adhammo ayan”ti kathentā adhammoti vivadanti.

Vinayapariyāyena pana bhūtena vatthunā codetvā sāretvā yathāpaṭiñṇāya kātabbakammaṃ **dhammo** nāma, abhūtena pana vatthunā acodetvā asāretvā apaṭiñṇāya kattabbakammaṃ **adhammo** nāma. Tesupi adhammaṃ “dhammo ayan”ti kathentā dhammoti vivadanti, dhammaṃ “adhammo ayan”ti kathentā adhammoti vivadanti.

Suttantapariyāyena pana rāgavinayo dosavinayo mohavinayo saṃvaro pahānaṃ paṭisaṅkhāti ayaṃ **vinayo** nāma, rāgādīnaṃ avinayo

1. Vi 4. 188 piṭṭhe.

asaṃvaro appahānaṃ appaṭisaṅkhāti ayaṃ **avinayo** nāma. Vinayapariyā yena vatthusampatti ñattisampatti anusāvanasampatti sīmasampatti parisasampattīti ayaṃ **vinayo** nāma, vatthuvipatti -pa- parisavipattīti ayaṃ **avinayo** nāma. Tesupi yaṃkiñci avinayaṃ “vinayo ayaṃ”ti kathentā vinayoti vivadanti, vinayaṃ avinayoti kathentā avinayoti vivadanti.

Dhammanetti samanumajjitabbāti dhammarajju anumajjitabbā ñāṇena ghaṃsitabbā upaparikkhitabbā. Sā panesā dhammanetti “iti kho Vaccha ime dasa dhammā akusalā dasa dhammā kusalā”ti evaṃ Mahāvacchagottasutte¹ āgatāti vuttā. Sā eva vā hotu, yo vā idha dhammo ca vinayo ca vutto. **Yathā tattha sametī**ti yathā tāya dhammanettiyā sameti, dhammo dhammova hoti, adhammo adhammova, vinayo vinayova hoti, avinayo avinayova. **Tathā tanti** evaṃ taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametabbaṃ. **Ekaccānaṃ adhikaraṇānanti** idha vivādādhikaraṇameva dassitaṃ, sammukhāvinayo pana na kismiñci adhikaraṇe na labbhati.

48. Taṃ panetaṃ yasmā dvīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca, tasmā heṭṭhā mātikāya ṭhapitānukkamena idāni sativinayassa vāre pattepi taṃ avatvā vivādādhikaraṇe yeva tāva dutiyasamathaṃ dassento **kathañcānanda yebhuyyasikā**ti-ādimāha. Tattha **bahutarā**ti antamaso dvīhi tīhipi atirekatarā. Sesamettha heṭṭhā vuttanayen’eva veditabbaṃ.

49. Idāni heṭṭhā avitthāritaṃ sativinayaṃ ādim katvā vitthāritāvasesasamathe paṭipāṭiyā vitthāretuṃ **kathañcānanda sativinayoti**-ādimāha. Tattha **pārājikasāmantena vā**ti dve sāmantaṇi khandhasāmantaṇca āpattisāmantaṇca. Tattha pārājikāpattikkhandho saṃghādisesāpattikkhandho thullaccaya, pācittiya, pāṭidesanīya, dukkaṭa, dubbhāsītāpattikkhandhoti evaṃ purimassa pacchimakhandhaṃ khandhasāmantaṃ nāma hoti. Paṭhamapārājikassa pana pubbabhāge dukkaṭaṃ, sesānaṃ thullaccayanti idaṃ āpattisāmantaṃ nāma.

1. Ma 2. 157 piṭṭhe.

Tattha khandhasāmaṇte pārājikasāmaṇtaṃ garukāpatti nāma hoti. **Saratāyasmā**ti saratu āyasmā. **Ekaccānaṃ adhikaraṇānanti** idha anuvādādhikaraṇameva dassitaṃ.

50. **Bhāsita-parikkantanti** vācāya bhāsitaṃ kāyena ca parikkantaṃ, parakkamitvā katanti attho. **Ekaccānanti** idhāpi anuvādādhikaraṇameva adhippetāṃ. Paṭiññātakaraṇe “ekaccāna”ti āpattādhikaraṇaṃ dassitaṃ.

52. **Davā**ti sahasā. **Ravā**ti aññaṃ bhaṇitukāmena aññaṃ vuttaṃ. **Evaṃ kho Ānanda tassapāpiyasikā hotī**ti tassa puggalassa pāpussannatā pāpiyasikā hoti. Iminā kammaṣṣa vatthu dassitaṃ. Evarūpassa hi puggalassa kammaṃ kātappaṃ. Kammena hi adhikaraṇassa vūpasamo hoti, na puggalassa pāpussannatāya. Idhāpi anuvādādhikaraṇameva adhikaraṇanti veditappaṃ.

53. **Kathañcānanda tiṇavatthārakoti** ettha idaṃ kammaṃ tiṇavatthārakasadisattā tiṇavatthārakoti vuttaṃ. Yathā hi gūthaṃ vā mutthaṃ vā ghaṭṭiyamānaṃ duggandhatāya bādhati, tiṇehi avattharitvā suppaṭicchāditaṣṣa paṇassa so gandho na bādhati, evameva yaṃ adhikaraṇaṃ¹ mūlānumūlaṃ gantvā vūpasamiyamānaṃ kakkhaḷattāya vāḷattāya bhedāya saṃvattati, taṃ iminā kammena vūpasantaṃ gūthaṃ viya tiṇavatthārakena paṭicchannaṃ vūpasantaṃ hotīti idaṃ kammaṃ tiṇavatthārakasadisattā tiṇavatthārakoti vuttaṃ. Tassa **idhānanda bhikkhūnaṃ bhaṇḍana-jātānanti**-ādivacanena ākāramattameva dassitaṃ, khandhake āgatā yeva paṇettha kammavācā paṇāṇaṃ. **Ṭhapetvā thullavajjaṃ ṭhapetvā gihipaṭisaṃyuttanti** ettha paṇa **thullavajjanti** thūlavajjaṃ pārājikañceva saṃghādisesaṇca. **Gihipaṭisaṃyuttanti** gihīnaṃ hīnena khūṃsanavambhaṇadhammika-paṭissavesu āpaṇṇā āpatti. **Adhikaraṇānanti** idha āpattādhikaraṇameva veditappaṃ. Kiccādhikaraṇassa paṇa vasena idha na kiñci vuttaṃ. Kiñcāpi na vuttaṃ, sammukhāvinayen’eva paṇassa vūpasamo hotīti veditabbo.

1. Adhikaraṇaṃ thūlaṃ (Syā)

54. **Chayime Ānanda dhammā sāraṇīyā**ti heṭṭhā kalahavasena suttam āraddham, upari sāraṇīyadhammā āgatā. Iti yathānusandhināva desanā gatā hoti. Heṭṭhā Kosambiyasutte¹ pana sotāpattimaggasammādiṭṭhi kathitā, imasmiṃ sutte sotāpattiphalasammādiṭṭhi vuttāti veditabbā. **Aṇunti** appasāvajjam. **Thūlanti** mahāsāvajjam. Sesamettha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Kajjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sāmagāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sunakkhattasuttavaṇṇanā

55. **Evaṃ me sutanti** Sunakkhattasuttam. Tattha **aññāti** arahattam. **Byākatāti** khīṇā jātīti-ādīhi catūhi padehi kathitā. **Adhimānenāti** appatte pattasaññino, anadhigate adhigatasaññino hutvā adhigatam amhehīti mānena byākarimsu.

56. **Evañc’ettha Sunakkhatta Tathāgatassa hotīti** Sunakkhatta ettha etesaṃ bhikkhūnaṃ pañhabyākaraṇe “idaṃ ṭhānaṃ etesaṃ avibhūtaṃ andhakāraṃ, tenime anadhigate adhigatasaññino, handa nesaṃ visodhetvā pākaṭam katvā dhammaṃ deseme”ti evañca Tathāgatassa hoti. **Atha ca panidhekacce -pa- tassapi hoti aññathattanti** Bhagavā paṭipannakānaṃ dhammaṃ deseti. Yattha pana icchācāre ṭhitā ekacce moghapurisā honti, tatra Bhagavā passati “ime imaṃ pañham uggahetvā ajānitvāva jānantā viya appatte pattasaññino hutvā gāmanigamādīsu visevamānā² vicarissanti, taṃ nesaṃ bhavissati dīgharattam ahitāya dukkhāyā”ti, evamassāyaṃ icchācāre ṭhitānaṃ kāraṇā paṭipannakānampi atthāya “dhammaṃ desessāmi”ti uppannassa cittassa aññathābhāvo hoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttam.

58. **Lokāmisādhimuttoti** vaṭṭāmisakāmāmisalokāmisabhūtesu pañcasu kāmagaṇesu adhimutto tanninno taggaruko tappabbhāro.

1. Ma 1. 400 piṭṭhe.

2. Visesaṃ vadamānā (Sī, Syā, Ka)

Tappatirūpīti kāmagaṇasabhāgā. **Āneñjapaṭisaṃyuttāyā**ti āneñjasamāpattipaṭisaṃyuttāya. **Samseyyā**ti katheyya. **Āneñjasamyojanena hi kho visamyyuttoti** āneñjasamāpattisaṃyojanena visamsaṭṭho.

Lokāmisādhimuttoti evarūpo hi lūkhacīvaradharo mattikāpattam ādāya attano sadisehi¹ katipayehi saddhiṃ paccantajanapadam gacchati, gāmaṃ piṇḍāya pavitṭhakāle manussā disvā “mahāpaṃsukūlikā āgatā”ti yāgubhattādini sampādetvā sakkaccaṃ dānaṃ denti, bhattakicce niṭṭhite anumodanaṃ sutvā “svepi bhante idheva piṇḍāya pavisathā”ti vadanti. Alam upāsakā, ajjāpi vo bahūnaṃ dinnanti. Tena hi bhante antovassaṃ idha vaseyyāthāti adhivāsetvā vihāramaggaṃ pucchitvā vihāraṃ gacchanti. Tattha senāsaṇaṃ gahetvā pattacīvaraṃ paṭisaṃenti. Sāyaṃ eko āvāsiko te bhikkhū pucchati “kattha piṇḍāya caritthā”ti? Asukagāmeti. Bhikkhāsampannāti? Āma evarūpā nāma manussānaṃ saddhā hoti. “Ajjeva nu kho ete edisā, niccampi edisā”ti? Saddhā te manussā niccampi edisā, te nissā yeva ayaṃ vihāro vaḍḍhatīti. Tato te paṃsukūlikā punappunaṃ tesam vaṇṇaṃ kathenti, divasāvasesaṃ kathetvā rattimpi kathenti. Ettāvata icchācāre ṭhitassa sīsaṃ nikkhantaṃ hoti udaraṃ phālitaṃ². Evaṃ lokāmisādhimutto veditabbo.

59. Idāni āneñjasamāpattilābhiṃ adhimānikaṃ dassento **ṭhānaṃ kho panetanti**-ādimāha. **Āneñjādhimuttassā**ti kilesasiñcanavirahitāsu heṭṭhimāsu chasu samāpattīsu adhimuttassa tanninnassa taggaruno tappabbhārassa. **Se pavutteti** taṃ pavuttaṃ. Chasamāpattilābhino hi adhimānikassa pañcakāmaguṇāmisabandhanā patitapaṇḍupalāso viya upaṭṭhāti. Tenetaṃ vuttaṃ.

60. Idāni ākiñcaññāyatanaśamāpattilābhino adhimānikassa nighaṃsaṃ dassetuṃ **ṭhānaṃ kho panāti**-ādimāha. Tattha **dvedhābhinnā**ti majjhe bhinnā. **Appaṭisandhikā**ti khuddakā muṭṭhipāsāṇamattā jatunā vā silesena vā allīyāpetvā paṭisandhātuṃ sakkā. Mahantaṃ pana kuṭāgārappamāṇaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Se bhinneti** taṃ bhinnaṃ.

1. Parisehi (Ka)

2. Phalitaṃ (Ṭikā)

Uparisamāpattilābhino hi heṭṭhāsamāpatti dvedhābhinnā selā viya hoti, taṃ samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati. Tenetaṃ vuttaṃ.

61. Idāni nevasaññānāsaññāyatana-lābhino adhimānikassa ca nighamsaṃ dassento **ṭhānaṃ kho panāti**-ādimāha. Tattha **se vanteti** taṃ vantaṃ. Aṭṭhasamāpattilābhino hi heṭṭhāsamāpattiyo vantasadisā hutvā upaṭṭhahanti, puna samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati. Tenetaṃ vuttaṃ.

62. Idāni khīṇāsavassa nighamsaṃ dassento **ṭhānaṃ kho panāti**-ādimāha. Tattha **se ucchinnamūleti** so ucchinnamūlo¹. Uparisamāpattilābhino hi heṭṭhāsamāpatti mūlacchinnatālo viya upaṭṭhāti, taṃ samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati. Tenetaṃ vuttaṃ.

63. **Ṭhānaṃ kho panāti** pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhā hi samāpattilābhino adhimānikassapi khīṇāsavassapi nighamsaṃ kathito, sukkhavipassakassa pana adhimānikassapi khīṇāsavassapi na kathito. Tesāṃ dvinnampi nighamsaṃ dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Taṃ pana paṭikkhittaṃ. Samāpattilābhino hi adhimānikassa nighamaṃse kathite sukkhavipassakassapi adhimānikassa kathitova hoti, samāpattilābhino ca khīṇāsavassa kathite sukkhavipassakakhīṇāsavassa kathitova hoti. Etesāṃ pana dvinnaṃ bhikkhūnaṃ sappāyāsappāyaṃ kathetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha siyā—puthujjanassa tāva ārammaṇaṃ asappāyaṃ hotu, khīṇāsavassa kathaṃ asappāyanti. Yadaggena putthujjanassa asappāyaṃ, tadaggena khīṇāsavassapi asappāyameva. Visaṃ nāma jānitvā khādītampi ajānitvā khādītampi visameva. Na hi khīṇāsavenapi “ahaṃ khīṇāsavo”ti asaṃvutena bhavitabbaṃ². Khīṇāsavenapi yuttapayutten’eva³ bhavituṃ vaṭṭati.

64. Tattha **samaṇenāti** Buddhasamaṇena. **Chandarāgabyāpādenāti** so avijjāsaṅkhāto visadoso chandarāgena ca byāpādena ca ruppāti kuppati. **Asappāyānīti** avaḍḍhikarāni ārammaṇāni. **Anuddhamseyyāti**

1. Se ucchinneti taṃ ucchinnaṃ (Sī, Syā)

2. Caritabbaṃ (Sī, Syā)

3. Yuttapaṭiyutten’eva (Sī), yuttapaṭiyutten’eva (Syā)

soseyya milāpeyya. **Sa-upādisesanti** sagahaṇasesaṃ, upāditaḅbaṃ gaṇhitabbaṃ idha¹ upādīti vuttaṃ. **Analañca te antarāyāyāti** jīvitantarāyaṃ te kātuṃ asaṃatthaṃ. **Rajosūkanti** rajo ca vīhisukādi ca sūkaṃ. **Asu ca visadosoti**² so ca visadoso. **Tadubhayenāti** yā sā asappāyakiriyā ca yo visadoso ca, tena ubhayena. **Puthuttanti** mahantabhāvaṃ.

Evameva khoti ettha sa-upādānasalluddhāro viya appahīno avijjāvisadoso daṭṭhabbo, asappāyakiriyāya ṭhitabhāvo viya chasu dvāresu asaṃvutakālo, tadubhayena vaṇe puthuttaṃ gate maraṇaṃ viya sikkhaṃ paccakkhāya hīṇāyāvattanaṃ, maraṇamattaṃ dukkhaṃ viya aññatarāya garukāya saṃkiliṭṭhāya āpattiyā āpajjanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sukkapakkhepi imināva nayena opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

65. **Satiyāyetam adhivacananti** ettha sati paññāgatikā. Lokikāya paññāya lokikā hoti, lokuttarāya lokuttarā. **Ariyāyetam paññāyāti** parisuddhāya vipassanāpaññāya.

Idāni khīṇāsavassa balaṃ dassento **so vatāti**—ādimāha. Tattha **saṃvutakārīti** pihitakārī. **Iti viditvā nirupadhīti** evaṃ jānitvā kilesupadhipahānā nirupadhi hoti, nirupādānoti attho. **Upadhisāṅkhaye vimuttoti** upadhīnaṃ saṅkhayabhūte nibbāne āramaṇato vimutto. **Upadhisiminti** kāmupadhisimīṃ. **Kāyaṃ upasaṃharissatīti** kāyaṃ allīyāpessati. Idaṃ vuttaṃ hoti—taṇhakkhaye nibbāne āramaṇato vimutto khīṇāsavo pañca kāmagaṇe sevituṃ, kāyaṃ vā upasaṃharissati cittaṃ vā uppādessatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sunakkhattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Idaṃ (Syā)

2. Asucivisadosoti (sabbattha)

6. Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā

66. **Evam me sutanti** Āneñjasappāyasuttaṃ. Tattha **aniccā**ti hutvā abhāvaṭṭhena aniccā. **Kāmā**ti vatthukāmāpi kilesakāmāpi. **Tucchā**ti niccasārādhuvasāra-attasāravirahitattā rittā, na pana natthīti gahetabbā. Na hi tucchamuṭṭhīti vutte muṭṭhi nāma natthīti vuttaṃ hoti. Yassa pana abbhantare kiñci n’atthi, so vuccati tuccho. **Musā**ti nāsanakā. **Mosadhammā**ti nassanasabhāvā, khettaṃ viya vatthu viya hiraññasuvaṇṇaṃ viya ca na paññāyittha, katipāhen’eva supinake diṭṭhā viya nassanti na paññāyanti. Tena vuttaṃ “mosadhammā”ti, **māyākatametanti** yathā māyāya udakaṃ maṇīti katvā dassitaṃ, badaripaṇṇaṃ kahāpaṇoti katvā dassitaṃ, aññaṃ vā pana evarūpaṃ dassanūpacāre ṭhitasseva tathā paññāyati, upacārātikkamato paṭṭhāya pākatikameva paññāyati. Evam kāmāpi ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena “māyākatan”ti vuttā. Yathā ca māyākāro udakādīni maṇi-ādīnaṃ vasena dassento vañceti, evam kāmāpi aniccādīni niccādisabhāvaṃ dassentā vañcentīti vañcanakaṭṭhenapi “māyākatan”ti vuttā. **Bālālāpananti** mayhaṃ putto, mayhaṃ dhītā, mayhaṃ hiraññaṃ, mayhaṃ suvaṇṇanti evam bālānaṃ lāpanato bālālāpanaṃ. **Diṭṭhadhammikā kāmā**ti mānusakā pañca kāmagaṇā. **Samparāyikā**ti te ṭhapetvā avasesā. **Diṭṭhadhammikā kāmasaññā**ti mānusake kāme ārabba uppannasaññā. **Ubhayametaṃ mārādheyyanti** ete kāmā ca kāmasaññā ca ubhayampi mārādheyyaṃ. Yehi ubhayametaṃ gahitaṃ, tesaṃ hi upari māro vasaṃ vatteti. Taṃ sandhāya “ubhayametaṃ mārādheyyaṃ”ti vuttaṃ.

Mārassesa visayoti-ādīsupi yathā coḷassa visayo coḷavisayo, paṇḍassa visayo paṇḍavisayo, saṃvarānaṃ visayo saṃvaravisayoti pavattanaṭṭhānaṃ visayoti vuccati, evam yehi ete kāmā gahitā, tesaṃ upari māro vasaṃ vatteti. Taṃ sandhāya **mārassesa visayoti** vuttaṃ. Pañca pana kāmagaṇe nivāpabījaṃ viya vippakiranto māro gacchati. Yehi pana te gahitā, tesaṃ upari māro vasaṃ vatteti. Taṃ sandhāya **mārassesa nivāpoti** vuttaṃ. Yathā ca yattha hatthi-ādayo vasaṃ vattenti, so hatthigocarō assagocarō ajagocaroti vuccati,

evaṃ yehi ete kāmā gahitā, tesu māro vasaṃ vatteti. Taṃ sandhāya **mārassesa gocaroti** vuttaṃ.

Etthāti etesu kāmesu. **Mānasāti** cittasambhūtā. Tattha siyā—duvidhe tāva kāme ārabba abhiṃjānalakkhaṇā abhiṃjā, karaṇuttariyalakkhaṇo sārāmbho ca uppajjatu, byāpādo kathaṃ uppajjatīti. Mamāyite vatthusmiṃ acchinnepi socanti, acchijjantepi socanti, acchinnasaṅkino socanti, yo evarūpo cittassa āghātoti¹ evaṃ uppajjati. **Teva ariyasāvakassāti** te ariyasāvakassa. Vakāro āgamasandhimattaṃ hoti. **Idha manusikkhatoti** imasmiṃ sāsane sikkhantassa te tayopi kilesā antarāyakarā honti. **Abhibhuyya lokanti** kāmalokaṃ abhibhavitvā. **Adhiṭṭhāya manasāti** jhānārammaṇacittena adhiṭṭhahitvā. **Aparittanti** kāmāvacaracittaṃ parittaṃ nāma, tassa paṭikkhepena mahaggataṃ aparittaṃ nāma. **Pamāṇanti** kāmāvacarameva, rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ **appamāṇaṃ**. **Subhāvitanti** pana etaṃ kāmāvacarādīnaṃ nāmaṃ na hoti, lokuttarassevetāṃ nāmaṃ. Tasmā etassa vasena aparittaṃ appamāṇaṃ subhāvitanti sabbāṃ lokuttarameva vaṭṭati.

Tabbahulavihārinoti kāmapaṭibāhanena tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. **Āyatane cittaṃ pasīdatīti** kāraṇe cittaṃ pasīdati. Kiṃ panettha kāraṇaṃ? Arahattaṃ vā, arahattassa vipassanaṃ vā, catutthajjhānaṃ vā, catutthajjhānassa upacāraṃ vā. **Sampasāde satīti** ettha duvidho sampasādo adhimokkhasampasādo ca paṭilābhasampasādo ca. Arahattassa hi vipassanaṃ paṭṭhapetvā viharato mahābhūtādīsu upaṭṭhahantesu yenime nīhārena mahābhūtā upaṭṭhahanti, upādārūpā upaṭṭhahanti, nāmarūpā upaṭṭhahanti, paccayā sabbathā upaṭṭhahanti, lakkhaṇārammaṇā vipassanā upaṭṭhahati, ajjeva arahattaṃ gaṇhissāmīti appaṭiladdhe yeva āsā santiṭṭhati, adhimokkhaṃ paṭilabhati. Tatiyajjhānaṃ vā pādakaṃ katvā catutthajjhānatthāya kaṣiṇaparikkamaṃ karontassa nīvaraṇavikkhambhanādīni samanupassato yenime nīhārena nīvaraṇā vikkhambhanti, kilesā sannisīdanti, sati santiṭṭhati, saṅkhāragataṃ vā vibhūtaṃ pākaṭaṃ hutvā dibbacakkhukassa paraloko viya

1. Āghāto paṭighātoti (Sī, Syā)

upaṭṭhāti, cittuppādo lepaṇiṇḍe laggamāno viya upacārena samādhīyati, ajjeva catutthajjhānaṃ nibbattessāmīti apaṭiladdheyyeva āsā santiṭṭhati, adhimokkhaṃ paṭilabhati. Ayaṃ **adhimokkhasampasādo** nāma. Tasmim sampasāde sati. Yo pana arahattaṃ vā paṭilabhati catutthajjhānaṃ vā, tassa cittaṃ vippasannaṃ hoti yeva. Idha pana “āyatane cittaṃ pasīdatī”ti vacanato arahattavipassanāya ceva¹ catutthajjhānupacārassa ca paṭilābho **paṭilābhasampasādoti** veditabbo. Vipassanā hi paññāya adhimuccanassa kāraṇaṃ, upacāraṃ āneñjasamāpattiya.

Etarahi vā āneñjaṃ samāpajjati. Paññāya vā adhimuccatīti ettha etarahi vā paññāya adhimuccati, āneñjaṃ vā samāpajjati evaṃ padaparivattanaṃ katvā attho veditabbo. Idaṃ hi vuttaṃ hoti—tasmin sampasāde sati etarahi vā paññāya adhimuccati, arahattaṃ sacchikarotīti attho. Taṃ anabhisambhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjati, atha vā **paññāya vā adhimuccatīti** arahattamaggaṃ bhāveti, taṃ anabhisambhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjati. Arahattamaggaṃ bhāvetuṃ asakkonto etarahi catusaccaṃ vā sacchikaroti. Taṃ anabhisambhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjati.

Tatrāyaṃ nayo—idha bhikkhu tatiyajjhānaṃ pādakaṃ katvā catutthajjhānaṃ kasiṇaparikkamaṃ karoti. Tassa nīvaraṇā vikkhambhanti, sati santiṭṭhati, upacārena cittaṃ samādhīyati. So rūpārūpaṃ pariggaṇhāti, paccayaṃ pariggaṇhāti, lakkhaṇārammaṇikaṃ vipassanaṃ² vavatthapeti³, tassa evaṃ hoti “upacārena me jhānaṃ visesabhāgiyaṃ bhaveyya, tiṭṭhatu visesabhāgiyatā, nibbedhabhāgiyaṃ naṃ karissāmī”ti vipassanaṃ vadḍhetvā arahattaṃ sacchikaroti. Ettakenassa kiccaṃ kataṃ nāma hoti. Arahattaṃ sacchikātuṃ asakkonto pana tato osakkitamānaso antarā na tiṭṭhati, catutthajjhānaṃ samāpajjati yeva. Yathā kiṃ? Yathā puriso⁴ “vanamahimsaṃ ghātessāmī”ti sattim gahetvā anubandhanto sace taṃ ghātetī, sakalagāmaṃ vāsino tosessati⁵, asakkonto pana antarāmagge sasagodhādayo khuddakamige ghātetvā kājaṃ pūretvā eti yeva.

1. Arahattassa vipassanā yeva (Ka)

3. Paṭṭhapeti (?)

5. Tosayati (Syā)

2. Saṃlakkhaṇārammaṇikavipassanaṃ (Ka)

4. Yathā kiṃ puriso (Sī)

Tattha purisassa sattiṃ gahetvā vanamahimsānubandhanam viya imassa bhikkhuno tatiyajjhānam pādakam katvā catutthajjhānassa parikkammakaraṇam, vanamahimsaghātanam viya “nīvaraṇavikkhambhanādīni samanupassato visesabhāgiyam bhaveyya, tiṭṭhatu visesabhāgiyatā, nibbedhabhāgiyam nam karissāmi”ti vipassanam vadḍhetvā arahattassa sacchikaraṇam, mahimsam ghātetum asakkontassa antarāmagge sasagodhādayo khuddakamige ghātetvā kājam pūretvā gamanam viya arahattam sacchikātum asakkontassa tato osakkitvā catutthajjhānasamāpajjanam veditabbam.

Maggabhāvanācatusaccasacchikiriyāyojanāsupi es’eva nayo.

Idāni arahattam sacchikātum asakkontassa nibbattaṭṭhānam dassento **kāyassa bheda**ti-ādimāha. Tattha **yanti** yena kāraṇena tam saṃvattanikam viññānam assa āneñjūpagam, tam kāraṇam vijjatīti attho. Ettha ca **taṃsaṃvattanikanti** tassa bhikkhuno saṃvattanikam. Yena vipākaviññāṇena so bhikkhu saṃvattati nibbattati, tam viññānam¹. **Āneñjūpaganti** kusalāneñjasabhāvūpagatam assa, tādisameva bhaveyyāti attho. Keci kusalaviññāṇam vadanti. Yam tassa bhikkhuno saṃvattanikam upapattihetubhūtam kusalaviññāṇam āneñjūpagatam assa, vipākakālepi tannāmakameva assāti attho. So panāyamattho “puññam ce saṅkhāram abhisāṅkharoti, puññūpagam hoti viññāṇam. Apuññam ce saṅkhāram. Āneñjam ce saṅkhāram abhisāṅkharoti, āneñjūpagam hoti viññāṇam”ti² iminā nayena veditabbo. **Āneñjasappāyāti** āneñjassa catutthajjhānassa sappāyā. Na kevalaṇca sā āneñjasseva, upari³ arahattassāpi sappāyāva upakārabhūtāyevāti veditabbā. Iti imasmim paṭhamaka-āneñje samādhivasena osakkanā kathitā.

67. **Iti paṭisaṅcikkhatīti** catutthajjhānam patvā evam paṭisaṅcikkhati. Ayam hi bhikkhu heṭṭhimena bhikkhunā paññavantataro tassa ca bhikkhuno attano cāti dvinnampi kammaṭṭhānam ekato katvā sammāsati.

Tabbahulavihārinoti rūpaṭibāhanena tameva paṭipadam bahulam katvā viharantassa. **Āneñjam**

1. So bhikkhu tam saṃvattanikaviññāṇam assa (Ka)

2. Sam 1. 310 piṭṭhe.

3. Uparūpari (Ka)

samāpajjatiti ākāśānañcāyatanāneñjaṃ samāpajjati. Sesam purimasadisameva. Yathā ca idha, evaṃ sabbattha visesamattameva pana vakkhāma. Iti imasmim dutiya-āneñje vipassanāvasena osakkanā kathitā, “yaṃkiñcirūpan”ti evaṃ vipassanāmaggaṃ dassentena¹ kathitāti attho.

Iti paṭisañcikkhatīti ākāśānañcāyatanam patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayam hi heṭṭhā dvīhi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnam attano cāti tiṇṇampi kammaṭṭhānam ekato katvā sammasati. **Ubhayametaṃ aniccanti** ettha aṭṭha² ekekakoṭṭhāsā diṭṭhadhammikasamparāyikavasena pana sañkhipitvā ubhayanti vuttam. **Nālaṃ abhinanditunti** taṇhādiṭṭhivasena abhinanditum na yuttam. Sesapadadvayepi es’eva nayo. **Tabbahulavihārinoti** kāmapaṭibāhanena ca rūpaṭibāhanena ca tameva paṭipadam bahulam katvā viharantassa. **Āneñjaṃ samāpajjati**ti viññāṇañcāyatanāneñjaṃ samāpajjati. Imasmim tatiya-āneñje vipassanāvasena osakkanā kathitā.

68. **Iti paṭisañcikkhatī**ti viññāṇañcāyatanam patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayam hi heṭṭhā tīhi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnam attano cāti catunnampi kammaṭṭhānam ekato katvā sammasati. **Yatthetā aparisesā nirujjhanti**ti yaṃ ākiñcaññāyatanam patvā etā heṭṭhā vuttā sabbasaññā nirujjhanti. **Etaṃ santam etaṃ paṇṭanti** etaṃ aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya ca **santam**, atappakaṭṭhena **paṇṭam**. **Tabbahulavihārinoti** tāsam saññānam paṭibāhanena tameva paṭipadam bahulam katvā viharantassa. Imasmim paṭhamākiñcaññāyatane samādhivasena osakkanā kathitā.

Iti paṭisañcikkhatīti taṃ viññāṇañcāyatanaṃ evaṃ patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayam hi heṭṭhā catūhi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnam attano cāti pañcannampi kammaṭṭhānam ekato katvā sammasati. **Attena vā attaniyena vāti** ahaṃ mamāti gahetabbena suññam tuccham rittam. Evamettha dvikoṭṭikā suññatā dassitā. **Tabbahulavihārinoti** heṭṭhā vuttapaṭipadañca imañca suññatapaṭipadam bahulam katvā viharantassa. Imasmim dutiyākiñcaññāyatane vipassanāvasena osakkanā kathitā.

1. Dassetvā (Sī)

2. Suttu (sabbattha)

70. **Iti paṭisañcikkhatī**ti viññāṇañcāyatanameva patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayaṃ hi heṭṭhā pañcahi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti channampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Nāhaṃ kvacani kassaci kiñcanatasmim, na ca mama kvacani kismiñci kiñcanaṃ natthī**¹ ettha pana catukoṭikā suññatā kathitā. Kathaṃ? Ayaṃ hi **nāhaṃ kvacanī**ti kvaci attānaṃ na passati, **kassaci kiñcanatasminti** attano attānaṃ kassaci parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ na passati, attano bhātiṭṭhāne bhātaraṃ sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ parikkhāraṭṭhāne vā parikkhāraṃ maññitvā upagantvā upanetabbaṃ na passatīti attho. **Na ca mama kvacanī**ti ettha mamasaddaṃ tāva ṭhapetvā na ca kvacani parassa ca attānaṃ kvaci na passatīti ayamattho. Idāni mamasaddaṃ āharitvā **mama kismiñci kiñcanaṃ natthī**¹ so parassa attā mama kismiñci kiñcanabhāve atthīti na passati. Attano bhātiṭṭhāne bhātaraṃ sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ parikkhāraṭṭhāne vā parikkhāraṃ kismiñci ṭhāne parassa attānaṃ iminā kiñcanabhāvena upanetabbaṃ na passatīti attho. Evamayaṃ yasmā n'eva katthaci attānaṃ passati, na taṃ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, na parassa attānaṃ passati, na parassa attānaṃ attano kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, tasmā ayaṃ suññatā catukoṭikāti veditabbā. **Tabbahulavihārinoti** heṭṭhā vuttappaṭipadaṃ imaṃ catukoṭisuññatāñca bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmim tatiyākiñcaññāyatanepi vipassanāvasen'eva osakkanā kathitā.

Iti paṭisañcikkhatīti ākiñcaññāyatanam patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi heṭṭhā chahi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti sattannampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Yatthetā aparisesā nirujjhantī**ti yaṃ nevasaññānāsaññāyatanam patvā ettha etā heṭṭhā vuttā sabbasaññā nirujjhanti. **Tabbahulavihārinoti** tasmaṃ saññānaṃ paṭibāhanena tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmim n'evasaññānāsaññāyatane samādhivasena osakkanā kathitā.

71. **No cassa no ca me siyā**ti sace mayhaṃ pubbe pañcavidhaṃ kammavaṭṭaṃ na āyūhitaṃ assa, yaṃ me idaṃ etarahi evaṃ pañcavidhaṃ vipākavaṭṭaṃ, etaṃ me

1. Kiñcanatatthī (?)

na siyā nappavatteyyāti attho. **Na bhavissatīti** sace etarahi pañcavidhaṃ kammavaṭṭaṃ āyūhitaṃ na bhavissati. **Na me bhavissatīti** tasmim asati anāgate me pañcavidhaṃ vipākavaṭṭaṃ na bhavissati. **Yadatthi yaṃ bhūtaṃ taṃ pajahāmīti** yaṃ atthi yaṃ bhūtaṃ etarahi khandhapañcakaṃ, taṃ pajahāmi. **Evaṃ upekkhaṃ paṭilabhatīti** so bhikkhu evaṃ vipassanupekkhaṃ labhatīti attho.

Parinibbāyeyya nu kho so bhante bhikkhu na vā parinibbāyeyyāti kim pucchāmīti pucchati, tatiyajjhānaṃ pādakaṃ katvā ʔhitassa arahattampi osakkanāpi paṭipadāpi paṭisandhipi kathitā, tathā catutthajjhānādīni pādakāni katvā ʔhitānaṃ, nevasaññānāsaññāyatanam pādakaṃ katvā ʔhitassa na kiñci kathitaṃ, taṃ pucchāmīti pucchati. **Apetthāti** api ettha. **So taṃ upekkhaṃ abhinandatīti** so taṃ vipassanupekkhaṃ taṇhādiṭṭhi-abhinandanāhi abhinandati. Sesapadadvayepi es’eva nayo. **Tannissitaṃ hoti viññāṇanti** viññāṇam vipassanānissitaṃ hoti. **Tadupādānanti** yaṃ nikantiviññāṇam, taṃ tassa upādānam nāma gahaṇam nāma hoti. **Sa-upādānoti** sagahaṇo. **Na parinibbāyatīti** vipassanāya sālāyo bhikkhu mama sāsane na parinibbāyati. Yo pana vihārapariveṇa-upaṭṭhākādīsu sālāyo, tasmim vattabbameva natthīti dasseti. **Kahaṃ panāti** kattha pana. **Upādiyamāno upādiyatīti** paṭisandhim gaṇhamāno gaṇhāti. **Upādānasetṭhaṃ kira so bhanteti** bhante so kira bhikkhu gahetabbaṭṭhānam setṭhaṃ uttamaṃ bhavaṃ¹ upādiyati, setṭhabhave paṭisandhim gaṇhātīti attho. Iminā tassa bhikkhuno paṭisandhi kathitā. Idānissa arahattaṃ kathetuṃ **idhānandāti**-ādimāha.

73. **Nissāya nissāyāti** taṃ taṃ samāpattim nissāya. **Oghassa nittharaṇā akkhātāti** oghataraṇam kathitaṃ, tatiyajjhānaṃ pādakaṃ katvā ʔhitabhikkhuno oghanittharaṇā kathitā -pa- nevasaññānāsaññāyatanam pādakaṃ katvā ʔhitabhikkhuno oghanittharaṇā kathitāti vadati.

Katamo pana bhante ariyo vimokkhoti idha kim pucchati? Samāpattim tāva padaṭṭhānam katvā vipassanam vaddhetvā arahattaṃ gaṇhanto bhikkhu nāvaṃ vā uḷumpādīni vā nissāya mahoghaṃ taritvā pāram gacchanto

1. Uttamabhavaṃ (Syā), uttamaṃ uttamabhavaṃ (Ka)

viya na kilamati. Sukkhavipassako pana pakīṇṇakasaṅkhāre sammāsivā arahattaṃ gaṇhanto bāhubalena sotaṃ chinditvā pāraṃ gacchanto viya kilamati. Iti imassa sukhavipassakassa arahattaṃ pucchāmīti pucchati. **Ariyasāvako** sukhavipassako ariyasāvako. Ayañhi heṭṭhā aṭṭhahi bhikkhūhi paññavantataro tesaṃca bhikkhūnaṃ attano cāti navannampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammāsati. **Esa sakkāyo yāvatā sakkāyoti** yattako tebhūmakavaṭṭasaṅkhāto sakkāyo nāma atthi, sabbopi so esa sakkāyo, na ito paraṃ sakkāyo atthīti paṭisañcikkhati.

Etaṃ amataṃ yadidaṃ anupādā cittassa vimokkhoti yo panesa cittassa anupādāvimokkho nāma, etaṃ amataṃ etaṃ santaṃ etaṃ paṇṭanti paṭisañcikkhati. Aññattha ca “anupādā cittassa vimokkho”ti nibbānaṃ vuccati, imasmim̐ pana sutte sukhavipassakassa arahattaṃ kathitaṃ. Sesam̐ sabbattha uttānameva.

Kevalaṃ pana imasmim̐ sutte sattasu ṭhānesu osakkanā kathitā, aṭṭhasu ṭhānesu paṭisandhi, navasu ṭhānesu arahattaṃ kathitanti veditabbar̐. Kathaṃ? Tatiyaṃ jhānaṃ tāva pādakaṃ katvā ṭhitassa bhikkhuno osakkanā kathitā, paṭisandhi kathitā, arahattaṃ kathitaṃ, tathā catutthajjhānaṃ tathā ākāsaṇācāyatanam̐. Viññāṇaṇcāyatanam̐ pana padaṭṭhānaṃ katvā ṭhitānaṃ tiṇṇaṃ bhikkhūnaṃ osakkanā kathitā, paṭisandhi kathitā, arahattaṃ kathitaṃ. Tathā ākiñcaṇṇāyatanam̐ pādakaṃ katvā ṭhitassa bhikkhuno. Nevasaññānāsaññāyatanam̐ pādakaṃ katvā ṭhitassa pana osakkanā n’atthi, paṭisandhi pana arahattaṇca kathitaṃ. Sukkhavipassakassa arahattameva kathitanti. Evaṃ sattasu ṭhānesu osakkanā kathitā, aṭṭhasu ṭhānesu paṭisandhi, navasu ṭhānesu arahattaṃ kathitanti veditabbar̐. Imaṇca pana sattasu ṭhānesu osakkanam̐ aṭṭhasu paṭisandhim̐ navasu arahattaṃ samodhānetvā kathentena imaṃ Āneñjasappāyasuttaṃ sukathitaṃ nāma hotīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā

74. **Evam me sutanti** Gaṇakamoggallānasuttaṃ. Tattha **yāva pacchimasopānakalevarāti** yāva paṭhamasopānaphalakā ekadivasen'eva sattabhūmiko pāsādo na sakkā kātum, vatthum sodhetvā thambhussāpanato paṭṭhāya pana yāva cittakammakaraṇā anupubbakiriya c'ettha paññāyatīti dasseti¹. **Yadidaṃ ajjheneti** tayopi vedā na sakkā ekadivasen'eva adhīyitum, etesaṃ ajjhenepi pana anupubbakiriya paññāyatīti dasseti. **Issattheti** āvudhavijjāyapi ekadivasen'eva vāavedhi nāma na sakkā kātum, thānasampādanamuṭṭhikaraṇādīhi pana etthāpi anupubbakiriya paññāyatīti dasseti. **Saṅkhāneti** gaṇanāya. Tattha² anupubbakiriyaṃ attanāva dassento **evam gaṇāpemāti**³ ādimāha.

75. **Seyyathāpi brāhmaṇāti** idha Bhagavā yasmā bāhirasamaye yathā yathā sippaṃ uggaṇhanti, tathā tathā kerāṭikā honti, tasmā attano sāsanaṃ bāhirasamayena anupametvā bhadra-assājānīyena upamento **seyyathāpīti** ādimāha. Bhadro hi assājānīyo yasmiṃ kāraṇe damito hoti, taṃ jīvītaheṭupi nātikkamati. Evameva sāsane sammāpaṭipanno kulaputto sīlavelaṃ nātikkamati. **Mukhādhāneti** mukhaṭṭhapane.

76. **Satisampajaññāya cāti** satisampajaññāhi samaṅgibhāvatthāya. Dve hi khīṇāsavā satatavihārī ca nosatatavihārī ca. Tattha **satatavihārī** yaṃkiñci kammaṃ katvāpi phalasamāpattim samāpajjitum sakkoti, **nosatatavihārī** pana appamattakepi kicce kiccappasuto hutvā phalasamāpattim appetum na sakkoti.

Tatridaṃ vatthu—eko kira khīṇāsavatthero khīṇāsavasāmaṇeraṃ gahetvā araṇṇavāsaṃ gato, tattha mahātherassa senāsanaṃ pattaṃ, sāmaṇerassa na pāpuṇāti, taṃ vitakkento thero ekadivasampi phalasamāpattim appetum nāsakkhi. Sāmaṇero pana temāsaṃ phalasamāpattiratiyā vītināmetvā “sappāyo bhante araṇṇavāso

1. Paññāyatīti (Ka)

2. Atta (Ka)

3. Gaṇāpemāti (Sī, Syā, Ka)

jāto”ti theram pucchi. Thero “na jāto āvuso”ti āha. Iti yo evarūpo khīṇāsavo, so ime dhamme ādito paṭṭhāya āvajjitvāva samāpajjitum sakkhissatīti dassento “satisampajāññāya cā”ti āha.

78. **Yeme bho Gotamā**ti Tathāgate kira kathayanteva brāhmaṇassa “ime puggalā na ārādhenti, ime ārādhentī”ti nayo udapādi, tam dassento evam vattumāraddho.

Paramajjadharmmesūti ajjadhammā nāma chasatthāradhammā, tesu Gotamavādova paramo uttamoti attho. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā

79. **Evam me sutanti** Gopakamoggallānasuttam. Tattha **aciraparinibbute Bhagavatī**ti Bhagavati aciraparinibbute, dhātubhājanīyam katvā dhammsaṅgītiṃ kātuṃ Rājagaham āgatakāle. **Raṇṇo Pajjotassa āsaṅkamā**noti Caṇḍapajjoto nāmesa rājā Bimbisāramahārājassa sahāyo ahosi, Jivakam pesetvā bhesajjakāritakālato paṭṭhāya pana daḥhamittova jāto, so “Ajātasattunā Devadattassa vacanam gahetvā pitā ghātito”ti sutvā “mama piyamittam ghātetvā esa rajjam karissāmīti maññati, mayham sahāyassa sahāyānam atthikabhāvaṃ jānāpessāmī”ti parisati vācam abhāsi. Tam sutvā tassa āsaṅkā uppannā. Tena vuttam “raṇṇo Pajjotassa āsaṅkamāno”ti. **Kammantoti** bahinagare nagarapaṭisaṅkhārāpanatthāya kammantaṭṭhānam.

Upasaṅkamīti mayam dhammavinayasaṅgītiṃ kāressāmāti vicarāma, ayam ca mahesakkho rājavallabho saṅgahe kate Veḷuvanassa ārakkham kareyyāti maññamāno upasaṅkami. **Tehi dhammehī**ti tehi nabbaññutaññānadhammehi. **Sabbena sabbanti** sabbākārena sabbam. **Sabbathā sabbanti**

sabbakoṭṭhāsehi sabbam. Kiṃ pucchāmīti pucchati? Cha hi Satthāro paṭhamataram appaṇṇātakulehi nikkhamitvā pabbajitā, te Tathāgate dharamāne yeva kālamkatā, sāvakāpi nesam appaṇṇātakuleheva pabbajitā, te tesam accayena mahāvivādam akaṃsu. Samaṇo pana Gotamo mahākulā pabbajito, tassa accayena sāvakānam mahāvivādo bhavissatīti ayaṃ kathā Sakalajambudīpaṃ paṭtharamānā udapādi. Sammāsambuddhe ca¹ dharante bhikkhūnam vivādo nāhosi. Yopi ahosi, sopi tattheva vūpasamito. Parinibbutakāle panassa “aṭṭhasatṭhiyojanasatasahassubbedham² Sinerum apavāhitum³ samatthassa vātassa purato purāṇapaṇṇam kiṃ ṭhassati, dasa pāramiyo pūretvā sabbaññutaññānam pattassa Satthu alajjamāno maccurājā kassa lajjissatī”ti mahāsamvegam janetvā bhiyyoso mattāya bhikkhū samaggā jātā ativiya upasantupasantā, kiṃ nu kho etanti idaṃ pucchāmīti pucchati. **Anusaññāyamānoti** anusañjāyamāno, katākataṃ jānantoti attho. Anuvicaramāno vā.

80. **Atthi nu khoti** ayampi heṭṭhimapucchameva pucchati. **Appaṭisaraṇeti** appaṭisaraṇe dhammavinaye. **Ko hetu sāmaggīyāti** tumhākaṃ samaggabhāvassa ko hetu ko paccayo. **Dhammappaṭisaraṇāti** dhammo amhākaṃ paṭisaraṇam, dhammo avassayoti dīpeti.

81. **Pavattatīti** paguṇam hutvā āgacchati. **Āpatti hoti vītikkamoti** ubhayametaṃ Buddhassa āṇātikkamanaṃeva. **Yathāddhammaṃ yathānusiṭṭham⁴ kāremāti** yathā dhammo ca anusitṭhi ca ṭhitā, evaṃ kāremāti attho.

Na kira no bhavanto kārenti, dhammo no kāretīti padadvayepi nokāro nipātamattaṃ. Evaṃ sante na kira bhavanto kārenti, dhammova kāretīti ayamettha attho.

83. **Tagghāti** ekaṃse nipāto. **Kaḥaṃ pana bhavaṃ Ānandoti** kiṃ therassa Veḷuvane vasanabhāvaṃ na jānātīti. Jānāti. Veḷuvanassa

1. Nāma (Ka)

3. Asaṇṭahitum (Ka)

2. Aṭṭhasatṭhiyojanasahasassubbedham (Ka)

4. Yathāsattam (Sī)

pana anena āraṅkhā dinnā, tasmā attānaṃ ukkaṃsāpetukāmo pucchati. Kasmā pana tena tattha āraṅkhā dinnā? So kira ekadivasam Mahākaccāyanattheraṃ Gijjhakūṭā otarantaṃ disvā “makkaṭo viya eso”ti āha. Bhagavā taṃ kathaṃ sutvā “sace khamāpeti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce khamāpeti, imasmiṃ Veḷuvane Gonaṅgalamakkaṭo¹ bhavissatī”ti āha. So taṃ kathaṃ sutvā “samaṇassa Gotamassa kathāya dvedhābhāvo nāma n’atthi, pacchā me makkaṭabhūtakāle gocaṭṭhānaṃ bhavissatī”ti Veḷuvane nānāvidhe rukkhe ropetvā āraṅkhaṃ adāsi. Aparabhāge kālaṃ katvā makkaṭo hutvā nibbatti. “Vassakārā”ti vutte āgantvā samīpe aṭṭhāsi. **Tagghāti** sabbavāresu ekaṃsavaacane yeva nipāto. **Taggha bho Ānandāti** evaṃ therena parisamajjhe attano ukkaṃsitabhāvaṃ ñatvā ahampi therāṃ ukkaṃsissāmīti evamāha.

84. **Na ca kho brāhmaṇāti** thero kīra cintesi “Sammāsambuddhena vaṇṇitajjhānampi atthi, avaṇṇitajjhānampi atthi, ayaṃ pana brāhmaṇo sabbameva vaṇṇetīti pañhaṃ² visaṃvādeti, na kho pana sakkā imassa mukhaṃ ulloketuṃ na piṇḍapātaṃ³ rakkhituṃ, pañhaṃ ujum katvā kathessāmī”ti idaṃ vattuṃ āradham. **Antaraṃ karitvāti** abbhantaraṃ karitvā. **Evarūpaṃ kho brāhmaṇa so Bhagavā jhānaṃ vaṇṇesīti** idha sabbasaṅgāhakajjhānaṃ nāma kathitaṃ.

Yaṃ no mayanti ayaṃ kira brāhmaṇo Vassakārabrāhmaṇaṃ usūyati, tena pucchitapañhassa akathanaṃ paccāsīsamāno kathitabhāvaṃ ñatvā “Vassakārena pucchitaṃ pañhaṃ punappunaṃ tassa nāmaṃ gaṇhanto vitthāretvā kathesi, mayā pucchitapañhaṃ pana yaṭṭhikoṭiyā uppīḷento viya ekadesameva kathesi”ti anattamano ahosi, tasmā evamāha. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Gonaṅguṭṭhamakkaṭo (Sī, Syā)

2. Saññaṃ (Ka), pañhe (Syā)

3. Oloketuṃ piṇḍapātaṃ (Ka)

9. Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā

85. **Evam me sutanti** Mahāpuṇṇamasuttam. Tattha **tadahūti** tasmim ahu, tasmim divaseti attho. Upavasanti etthāti **uposatho**. Upavasantīti sīlena vā anasanena vā upetā hutvā vasantīti attho. Ayaṃ panettha atthuddhāro— “āyāma āvuso Kappina uposatham gamissāmā”ti-ādīsu hi pātimokkhuddeso uposatho. “Aṭṭhaṅgasamannāgato kho visākhe uposatho upavuttho”ti-ādīsu¹ sīlaṃ. “Suddhassa ve sadā phaggu, suddhassuposatho sadā”ti-ādīsu² upavāso. “Uposatho nāma nāgarājā”ti-ādīsu³ paññatti. “Na bhikkhave tadahuposathe sabhikkhukā āvāsā”ti-ādīsu⁴ upavasitabbadivaso. Idhāpi so yeva adhippeto. So panesa aṭṭhamīcātuddasīpannarasībhedena tividho. Tasmā sesadvayanivāraṇattham **pannaraseti** vuttam. Tena vuttam “upavasanti etthāti uposatho”ti. Māsapuṇṇatāya puṇṇā saṃpuṇṇāti **puṇṇā**. **Mā**-iti cando vuccati, so ettha puṇṇoti **puṇṇamā**. Evam puṇṇāya puṇṇamāyāti imasmim padadvaye atto veditabbo.

Desanti kāraṇam. **Tena hi tvaṃ bhikkhu sake āsane nisīditvā pucchāti** kasmā Bhagavā ʈhitassa akathetvā nisīdāpesīti. Ayaṃ kira bhikkhu saṭṭhimattānaṃ padhāniyabhikkhūnaṃ saṃghatthero saṭṭhi bhikkhū gahetvā araṇṇe vasati, te tassa santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā ghaṭenti vāyamanti. Mahābhūtāni pariggaṇhanti upādārūpāni, nāmarūpapaccayalakkhaṇārammaṇikavipassanaṃ pariggaṇhanti. Atha ne ācariyupaṭṭhānaṃ āgantvā vanditvā nisinne thero mahābhūtapariggahādīni pucchati. Te sabbaṃ kathenti, maggaphalapañhaṃ pucchitā pana kathetum na sakkonti. Atha thero cintesi “mama santike etesaṃ ovādassa parihāni n’atthi, ime ca āraddhavīriyā viharanti. Kukkuṭassa pāṇīyapivanakālamattampi nesaṃ pamādakiriyā n’atthi. Evam santepi maggaphalāni nibbattetum na sakkonti. Ahaṃ imesaṃ ajjhāsayaṃ na jānāmi, Buddhaveneyyā ete bhavissanti, gahetvā ne Satthu santikaṃ gacchāmi, atha nesaṃ Satthā cariyavasena dhammaṃ desessatī”ti te bhikkhū gahetvā Satthu santikaṃ āgato.

1. Am 3. 84piṭṭhe. 2. Ma 1. 48piṭṭhe. 3. Dī 2. 142piṭṭhe. 4. Vi 3. 187piṭṭhe.

Sattḥāpi sāyanhasamaye Ānandattherena upanītaṃ udakaṃ ādāya
sarīraṃ utuṃ gaṇhāpetvā Migāramātupāsādapariveṇe
paññattavarabuddhāsane nisīdi, bhikkhusaṃghopi naṃ parivāretvā nisīdi.

Tasmiṃ samaye sūriyo atthaṅgameti, cando uggacchati, majjhaṭṭhāne
Bhagavā nisinno. Candassa pabhā n’atthi, sūriyassa pabhā n’atthi,
candimasūriyānaṃ pabhaṃ makkhetvā chabbaṇṇā yamakabuddharasmiyo
vijjotamānā puñjā puñjā¹ hutvā disāvidisāsu dhāvantīti sabbaṃ heṭṭhā
vuttanayena vitthāretabbaṃ. Vaṇṇabhūmi² nāmesā,
dhammakathikassevettha thāmo pamāṇaṃ, yattakaṃ sakkoti, tattakaṃ
kathetabbaṃ. Dukkathitanti na vattabbaṃ. Evaṃ sannisinnāya parisāya
thero uṭṭhahitvā Sattḥāraṃ pañhassa okāsaṃ kāresi. Tato Bhagavā “sace
imasmim̐ ṭhitake pucchante ‘ācariyo no uṭṭhito’ti sesabhikkhū uṭṭhahissanti,
evaṃ Tathāgate agāravo kato bhavissati. Atha nisinnāva (pucchissanti)³,
ācariye agāravo kato bhavissati, ekaggā hutvā dhammadesanaṃ paṭicchitum
na sakkuṇissanti. Ācariye pana nisinne tepi nisīdissanti. Tato ekaggā
dhammadesanaṃ paṭicchitum sakkuṇissanti”ti iminā kāraṇena Bhagavā
ṭhitassa akathetvā nisīdāpetīti.

Ime nu kho bhanteti vimatipucchā viya kathitā. Thero pana
pañcakkhandhānaṃ udayabbayaṃ pariggaṇhitvā arahattaṃ patto
mahākhīṇāsavo, n’atthi etassa vimati. Jānantenapi pana ajānantena viya
hutvā pucchitum vaṭṭati. Sace hi jānanto viya pucchati, “jānāti ayan”ti tassa
tassa vissajjento ekadesameva katheti. Ajānantena viya pucchite pana
kathento ito ca etto ca kāraṇaṃ āharitvā pākaṭaṃ katvā katheti. Koci pana
ajānantopi jānanto viya pucchati. Thero evarūpaṃ vacanaṃ kiṃ karissati,
jānanto yeva pana ajānanto viya pucchatiṭi veditabbo.

Chandamūlakāti taṇhāmūlakā. **Evaṃrūpo siyanti** sace odāto hotukāmo,
haritālavaṇṇo vā manosilāvaṇṇo vā siyanti

1. Puñjapuñjā (Sī, Syā)

2. Vaṇṇabhaṇaṇabhūmi (Sī)

3. (Acchissanti) (?)

pattheti. Sace kāḷo hotukāmo, nīluppalavaṇṇo vā añjanavaṇṇo vā atasīpupphavaṇṇo¹ vā siyanti pattheti. **Evamvedanoti** kusalavedano vā sukhavedano vā siyanti pattheti. Saññādīsipi es’eva nayo. Yasmā pana atīte patthanā nāma n’atthi, patthentenāpi ca na sakkā taṃ laddhum, paccuppannepi na hoti, na hi odāto kāḷabhāvaṃ patthetvā paccuppanne kāḷo hoti, na kāḷo vā odāto, dīgho vā rasso, rasso vā dīgho, dānaṃ pana datvā sīlaṃ vā samādiyivā “anāgate khattiyo vā homi brāmaṇo vā”ti patthentassa patthanā samijjhati. Tasmā anāgatameva gahitaṃ.

Khandhādhivacananti khandhānaṃ khandhapaṇṇatti kittakena hotīti pucchati.

Mahābhūtā hetūti “tayo kusalahetū”ti-ādīsu² hi hetuhetu vutto. Avijjā puññābhisankhārādīnaṃ sādharmaṇattā sādharmaṇahetu. Kusalākusalaṃ attano attano vipākadāne uttamahetu. Idha paccayahetu adhippeto. Tattha pathavīdhātu mahābhūtaṃ itaresaṃ tiṇṇaṃ bhūtānaṃ upādārūpassa ca paññāpanāya dassanattāya hetu ceva paccayo ca. Evaṃ sesesupi yojanā veditabbā.

Phassoti “phuṭṭho bhikkhave vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”ti³ vacanato phasso tiṇṇaṃ khandhānaṃ paññāpanāya hetu ceva paccayo ca. **Viññāṇakkhandhassāti** ettha paṭisandhiviññāṇena tāva saddhim gabbhaseyyakānaṃ uparimaparicchedena samatimsa rūpāni sampayuttā ca tayo khandhā uppajjanti, taṃ nāmarūpaṃ paṭisandhiviññāṇassa paññāpanāya hetu ceva paccayo ca. Cakkhudvāre cakkhupasādo ceva rūpārammaṇaṇca rūpaṃ, sampayuttā tayo khandhā nāmaṃ. Taṃ nāmarūpaṃ cakkhuviññāṇassa paññāpanāya hetu ceva paccayo ca. Es’eva nayo sesaviññāṇesu.

87. **Kathaṃ pana bhanteti** idaṃ kittakena nu khoti vaṭṭaṃ pucchanto evamāha. **Sakkāyaditṭhi na hotīti** idaṃ vivaṭṭaṃ pucchanto evamāha.

1. Anasipupphavaṇṇo (Sī), apītapupphavaṇṇo (Ka)

2. Abhi 1. 274piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 291 piṭṭhe.

88. **Ayaṃ rūpe assādoti** iminā pariññāpaṭivedho ceva dukkhasaccaṃ ca kathitaṃ. **Ayaṃ rūpe ādinavoti** iminā pahānapaṭivedho ceva samudayasaccaṃ ca. **Idaṃ rūpe nissaraṇanti** iminā sacchikiriyaṭivedho ceva nirodhasaccaṃ ca. Ye imesu tīsu ṭhānesu sammādiṭṭhi-ādayo dammā, ayaṃ bhāvanāpaṭivedho maggasaccaṃ. Sesapadesupi es’eva nayo.

89. **Bahiddhāti** parassa saviññāṇake kāye. **Sabbanimittesūti** iminā pana anindriyabaddhampi saṅgaṇhāti. “Saviññāṇake kāye”ti vacanena vā attano ca parassa ca kāyo gahitova, bahiddhā ca sabbanimittaggahaṇena anindriyabaddhaṃ gaṇhāti.

90. **Anattakatānīti** anattani ṭhatvā katāni. **Kamattānaṃ phusissantīti** katarasmiṃ attani ṭhatvā vipākaṃ dassentīti sassatadassanaṃ okkamanto evamāha. **Taṇhādhipateyyenāti** taṇhājeṭṭhakena. **Tatra tatrāti** tesu tesu dhammesu. **Saṭṭhimattānanti** ime bhikkhū pakatikammaṭṭhānaṃ jahitvā aññaṃ navakammaṭṭhānaṃ sammasantā pallaṅkaṃ abhinditvā tasmiṃ yeva āsane arahattaṃ pāpuṇṇimsu. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūlapuṇṇamasuttavaṇṇanā

91. **Evaṃ me sutanti** Cūlapuṇṇamasuttaṃ. Tattha **tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtanti** yaṃ yaṃ disaṃ anuviloketi, tattha tattha tuṇhībhūtameva. **Anuviloketvāti** pañcapasādapāṭimaṇḍitāni akkhīni ummīletvā tato tato viloketvā antamaso hatthakukkucapādakukkuccānampi abhāvaṃ disvā. **Asappurisoti** pāpapuriso. **No hetam bhanteti** yasmā andho andhaṃ viya so taṃ jānitum na sakkoti, tasmā evamāhaṃsu. Eten’eva nayena ito paresupi vāresu¹ attho veditabbo. **Assaddhasamannāgatoti** pāpadhammasamannāgato. **Asappurisabhattīti** asappurisasavano.

1. Paresupi tīsu ṭhānesu (Syā)

Asappurisacintīti asappurisacintāya cintako¹. **Asappurisamantīti** asappurisamantanam mantetā. **Asappurisavācoti** asappurisavācam bhāsītā. **Asappurisakammantoti** asappurisakammānam kattā. **Asappurisadiṭṭhīti** asappurisadiṭṭhiyā samannāgato. **Asappurisadānanti** asappurisehi dātabbam dānam. **Tyāssa mittāti** te assa mittā. **Attabyābādhāyapi cetetīti** pāṇam hanissāmi, adinnaṃ ādiyissāmi, micchā carissāmi, dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmīti evaṃ attano dukkhatthāya cinteti. **Parabyābādhāyāti** yathā asuko asukam pāṇam hanati, asukassa santakam adinnaṃ ādiyati, dasa akusalakammapathe samādāya vattati, evaṃ naṃ āṇāpessāmīti evaṃ parassa dukkhatthāya cinteti. **Ubhayabyābādhāyāti** ahaṃ asukaṇca asukaṇca gahetvā dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmīti evaṃ ubhayadukkhatthāya cintetīti.

Attabyābādhāyapi mantetīti-ādīsu ahaṃ dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmīti mantento attabyābādhāya manteti nāma. Asukam dasa akusalakammapathe samādapessāmīti mantento parabyābādhāya manteti nāma. Aññena saddhiṃ “mayam ubhopi ekato hutvā dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmā”ti mantento ubhayabyābādhāya manteti nāma.

Asakkaccam dānam detīti deyyadhammampi puggalampi na sakkaroti. Deyyadhammam na sakkaroti nāma uttaṇḍulādidosasamannāgataṃ āhāram deti, na pasannaṃ karoti. Puggalam na sakkaroti nāma nisīdanaṭṭhānam asammajjitvā yattha vā tattha vā nisīdāpetvā yaṃ vā taṃ vā ādhāraṃ ṭhapetvā dānam deti. **Asahatthāti** attano hatthena na deti, dāsakammakārādīhi dāpeti. **Acittīkatvāti** heṭṭhā vuttanayena deyyadhammepi puggalepi na cittikāram katvā deti. **Apaviddhanti** chaḍḍetukāmo hutvā vammike uragam² pakkhipanto viya deti. **Anāgamanadiṭṭhikoti** no phalapāṭikaṅkhī hutvā deti.

1. Cintitā (Syā), cintiko (Ka)

2. Vammike rogam (Ka), vammike godham (Syā)

Tattha upapajjatiti na dānaṃ datvā niraye upapajjati. Yaṃ pana tena pāpaladdhikāya micchādassanaṃ gahitaṃ, tāya micchādiṭṭhiyā niraye upapajjati. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. **Devamahattatā**ti chakāmāvacaradevā. **Manussamahattatā**ti tiṇṇaṃ kulānaṃ sampatti. Sesāṃ sabbattha uttānameva. Idaṃ pana suttaṃ suddhavaṭṭavasena'eva kathitanti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷapunnāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anupadavagga

1. Anupadasuttavaṇṇanā

93. **Evaṃ me sutanti** Anupadasuttaṃ. Tattha **etadavocāti** etaṃ¹ “paṇḍito”ti-ādinā nayena Dhammasenāpatisāriputtattherassa guṇakathaṃ avoca. Kasmā? Avasesattheresu hi Mahāmogallānattherassa iddhimāti guṇo pākaṭo, Mahākassapassa dhutavādoti, Anuruddhattherassa dibbacakkhukoti, Upālittatherassa vinayadharoti, Revatattherassa jhāyī jhānābhiratoti, Ānandattherassa bahussutoti. Evaṃ tesaṃ tesaṃ therānaṃ te te guṇā pākaṭā, Sāriputtattherassa pana apākaṭā. Kasmā? Paññavato hi guṇā na sakkā akathitā jānitum. Iti Bhagavā “Sāriputtassa guṇe kathessāmī”ti sabhāgaparisāya sannipātaṃ āgamesi. Visabhāgapuggalānaṃ hi santike vaṇṇaṃ kathetum na vaṭṭati, te vaṇṇe kathiyamāne avaṇṇameva kathenti. Imasmiṃ pana divase therassa sabhāgaparisā sannipati, tassā sannipatitabhāvaṃ disvā Satthā vaṇṇaṃ kathento imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **paṇḍitoti** dhātukusalatā āyatanakusalatā paṭiccasamuppādakusalatā tñhānāṭṭhānakusalatāti imehi catūhi kārāṇehi paṇḍito. **Mahāpaññoti**-ādīsu mahāpaññādīhi samannāgatoti attho.

Tatridaṃ mahāpaññādīnaṃ nānattaṃ²—tattha katamā **mahāpaññā**, mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahante samādhikkhandhe, paññākkhandhe, vimuttikkhandhe, vimuttiñāṇadassanakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahantāni tñhānāṭṭhānāni, mahantā vihārasamāpattiyo, mahantāni ariyasaccāni, mahante satipaṭṭhāne, sammappadhāne, iddhipāde, mahantāni indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, mahante ariyamagge, mahantāni sāmāññaphalāni, mahantā abhiññāyo, mahantaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ pariggaṇhātīti mahāpaññā.

1. Evaṃ (Ka)

2. Khu 9. 371 piṭṭhādīsu.

Katamā **puthupaṇṇā**, puthu nānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti puthupaṇṇā, puthu nānādhātūsu, puthu nānā-āyatanesu, puthu nānā-atthesu, puthu nānāpaṭṭiccasamuppādesu, puthu nānāsuññatamanupalabbhesu, puthu nānā-atthesu, dhammesu, niruttīsu, paṭibhānesu, puthu nānāsīlakkhandhesu, puthu nānāsamādhī, paṇṇā, vimutti, vimuttiñāṇadassanakkhandhesu, puthu nānāṭhānāṭṭhānesu, puthu nānāvihārasamāpattīsu, puthu nānā-ariyasaccesu, puthu nānāsatipaṭṭhānesu, sammappadhānesu, iddhipādesu, indriyesu, balesu, bojjhaṅgesu, puthu nānā-ariyamaggasu, sāmāññaphalesu, abhiññāsu, puthu nānājanasādhāraṇe dhamme samatikkamma paramatthe nibbāne ñāṇaṃ pavattatīti puthupaṇṇā.

Katamā **hāsapaṇṇā**¹, idhekacco hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo sīlaṃ paripūreti, indriyasamvaram paripūreti, bhojane mattaññutam, jāgariyānuyogaṃ, sīlakkhandham, samādhikkhandham, paññākkhandham vimuttikkhandham, vimuttiñāṇadassanakkhandham paripūretīti hāsapaṇṇā. Hāsabahulo pāmojjabahulo ṭhānāṭṭhānaṃ paṭivijjhati, hāsabahulo vihārasamāpattiyo paripūretīti hāsapaṇṇā, hāsabahulo ariyasaccāni paṭivijjhati. Satipaṭṭhāne, sammappadhāne, iddhipāde, indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, ariyamaggaṃ bhāvetīti hāsapaṇṇā, hāsabahulo sāmāññaphalāni sacchikaroti, abhiññāyo paṭivijjhatīti hāsapaṇṇā, hāsabahulo vedatuṭṭhipāmojjabahulo paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti hāsapaṇṇā.

Katamā **javanapaṇṇā**, yaṃkiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ -pa-. Yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti javanapaṇṇā. Dukkhatto khippaṃ, anattato khippaṃ javatīti javanapaṇṇā. Yā kāci vedanā -pa-. Yaṃkiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ -pa-. Sabbaṃ viññāṇaṃ aniccato dukkhato anattato khippaṃ javatīti javanapaṇṇā. Cakkhu -pa- jarāmarāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccato dukkhato anattato khippaṃ javatīti javanapaṇṇā. Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayatṭhena, dukkhaṃ bhayatṭhena, anattā asārakaṭṭhenāti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaṇṇā. Vedanā, saññā, saṅkhārā,

1. Hāsapaṇṇā (Sī)

viññāṇaṃ, cakkhu -pa- jarāmaṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayatṭhena -pa- vibhūtaṃ katvā jarāmaṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ -pa-. Viññāṇaṃ. Cakkhu -pa- jarāmaṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā jarāmaṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā.

Katamā **tikkhapaññā**, khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā. Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, uppannaṃ byāpādavitaṅkaṃ, uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ, uppannuppanne pāpake akusale dhamme, uppannaṃ rāgaṃ, dosaṃ, mohaṃ, kodhaṃ, upanāhaṃ, makkhaṃ, paḷāsaṃ, issaṃ, macchariyaṃ, māyaṃ, sāṭheyyaṃ, thambhaṃ, sārambhaṃ, mānaṃ, atimānaṃ, maḍaṃ, paṃḍaṃ, sabbe kilese, sabbe duccharite, sabbe abhisāṅkhāre, sabbe bhavagāmikamme nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gametīti tikkhapaññā, ekasmiṃ āsane cattāro ariyamaggā, cattāri sāmāññaphalāni, catasso paṭisambhidāyo, cha ca abhiññāyo adhigatā honti sacchikatā passitā paññāyāti tikkhapaññā.

Katamā **nibbedhikapaññā**, idhekacco sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hoti uttārabahulo ukkaṇṭhanabahulo aratibahulo anabhiratibahulo bahimukho na ramati sabbasaṅkhāresu, anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā. Anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ dosakkhandhaṃ, mohakkhandhaṃ, kodhaṃ, upanāhaṃ -pa- sabbe bhavagāmi kamme nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā.

Anupadadhammavipassananti samāpattivāsena vā jhānaṅgavasena vā anupaṭipāṭiyā dhammavipassanaṃ vipassati, evaṃ vipassanto addhamāseṇa arahattaṃ patto. Mahāmoggallānatthero pana sattahi divasehi. Evaṃ santepi Sāriputtatthero mahāpaññavantataro. Mahāmoggallānatthero hi sāvakānaṃ sammasanacāraṃ yaṭṭhikoṭiyā uppīlento viya ekadesameva sammasanto satta divase vāyamtivā arahattaṃ patto. Sāriputtatthero ṭhapetvā Buddhānaṃ Paccekabuddhānaṃ sammasanacāraṃ sāvakānaṃ sammasanacāraṃ nippadesaṃ sammasi. Evaṃ sammasanto addhamāsaṃ vāyami. Arahattaṃ kira patvā aññasi “ṭhapetvā Buddhē ca Paccekabuddhē ca añño sāvako nāma

paññāya mayā pattabbaṃ pattuṃ samattho nāma na bhavissatī”ti. Yathā hi puriso veḷuyaṭṭhiṃ gaṇhissāmīti mahājaṭaṃ veḷuṃ disvā jaṭaṃ chindantassa papañco bhavissatīti antarena hatthaṃ pavesetvā sampattameva yaṭṭhiṃ mūle ca agge ca chinditvā ādāya pakkameyya, so kiñcāpi paṭhamataraṃ gacchati, yaṭṭhiṃ pana sārāṃ vā ujum vā na labhati. Aparo ca tathārūpameva veḷuṃ disvā “sace sampattaṃ yaṭṭhiṃ gaṇhissāmi, sārāṃ vā ujum vā na labhissāmi”ti kacchaṃ bandhitvā mahantena Satthena veḷujaṭaṃ chinditvā sārā ceva ujū ca yaṭṭhiyo uccinitvā ādāya pakkameyya. Ayaṃ kiñcāpi pacchā gacchati, yaṭṭhiyo pana sārā ceva ujū ca labhati. Evaṃsāmpadamidaṃ veditabbaṃ imesaṃ dvinnāṃ therānaṃ padhānaṃ¹.

Evaṃ pana addhamāsaṃ vāyamitvā Dhammasenāpati Sāriputtatthero sūkarakhataleṇadvāre bhāgeyyassa Dīghanakhaparibbājakassa Vedanāpariggahasuttante desiyamāne Dasabalaṃ bījayaṃāno tṭhito desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā pabbajitadivasato pannarasame divase sāvakaṃpāramiññāssa matthakaṃ patvā sattaṣaṭṭhi ñāṇāni paṭivijjhivā soḷasavidhaṃ paññaṃ anupatto.

Tatridaṃ bhikkhave Sāriputtassa anupadadhammavipassanāyāti yā anupadadhammavipassanaṃ vipassatīti anupadadhammavipassanā vuttā, tatra anupadadhammavipassanāya Sāriputtassa idaṃ hoti. Idāni vattabbaṃ taṃ taṃ vipassanākoṭṭhāsaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

94. **Paṭhame jhāneti** ye paṭhame jhāne antosamāpattiya ṃ dhammā. **Tyāssāti** te assa. **Anupadavavatthitā** hontīti anupaṭipāṭiyā vavatthitā paricchinnā ñātā veditā honti. Kathaṃ? Thero hi te dhamme olokento abhiniropanalakkhaṇo vitakko vattatīti jānāti. Tathā anumajjanalakkhaṇo vicāro, pharaṇalakkhaṇā pīti, sātalaṃkhaṇaṃ sukhaṃ, avikkhepalakkhaṇā cittaṃkaggatā, phusanalakkhaṇo phasso, vedayitalakkhaṇā vedanā, sañjānanalakkhaṇā saññā, cetayitalakkhaṇā cetanā, vijānanalakkhaṇaṃ viññāṇaṃ, kattukamyatālakkaṇo chando, adhimokkhalakkhaṇo adhimokkho, paggāhalakkhaṇaṃ

1. Sammasanacārānaṃ (Syā, Ka)

vīriyaṃ, upaṭṭhānalakkhaṇā sati, majjhatalakkhaṇā upekkhā, anunayamanasikāralakkhaṇo manasikāro vattatīti jānāti. Evaṃ jānaṃ abhiniropanaṭṭhena vitakkaṃ sabhāvato vavatthapeti -pa- anunayamanasikāraṭṭhena manasikāraṃ sabhāvabhāvato vavatthapeti. Tena vuttaṃ “tyāssa dhammā anupadavavatthitā hontī”ti.

Viditā uppajjantīti uppajjamānā viditā pākaṭāva hutvā uppajjanti. **Viditā upaṭṭhahantīti** tiṭṭhamānāpi viditā pākaṭāva hutvā tiṭṭhanti. **Viditā abbattham gacchantīti** nirujjhamānāpi viditā pākaṭāva hutvā nirujjanti. Ettha pana taṃñānatā ceva ñāṇabahutā¹ ca mocetabbā. Yathā hi ten’eva aṅgulaggena taṃ aṅgulaggaṃ na sakkā phusituṃ, evameva ten’eva cittaena tassa cittaassa uppādo vā ṭhiti vā bhaṅgo vā na sakkā jānitunti. Evaṃ tāva taṃñānatā mocetabbā. Yadi pana dve cittāni ekato uppajjeyyūṃ, ekena cittaena ekassa uppādo vā ṭhiti vā bhaṅgo vā sakkā bhaveyya jānitum. Dve pana phassā vā vedanā vā saññā vā cetanā vā cittāni vā ekato uppajjanakāni nāma n’atthi, ekekameva uppajjati. Evaṃ ñāṇabahutā² mocetabbā. Evaṃ sante kathaṃ mahātherassa antosamāpattiyaṃ soḷasa dhammā viditā pākaṭā hontīti. Vatthārammaṇaṇaṃ pariggahitatāya. Therena hi vatthu ceva ārammaṇaṇca pariggahitaṃ, tenassa tesaṃ dhammānaṃ uppādaṃ āvajjantassa uppādo pākaṭo hoti, ṭhānaṃ āvajjantassa ṭhānaṃ pākaṭaṃ hoti, bhedaṃ āvajjantassa bhedo pākaṭo hoti. Tena vuttaṃ “viditā uppajjanti viditā upaṭṭhahanti viditā abbattham gacchantī”ti. **Ahutvā sambhontīti** iminā udayaṃ passati. **Hutvā paṭiventīti** iminā vayaṃ passati.

Anupāyoti rāgavasena anupagamano hutvā. **Anapāyoti** paṭighavasena anapagato. **Anissitoti** taṇhādiṭṭhinissayehi anissito. **Appaṭibaddhoti** chandarāgena abaddho. **Vippamuttoti** kāmarāgato vippamutto. **Visaṃyuttoti** catūhi yogehi sabbakilesehi vā visaṃyutto. **Vimariyādīkatenāti** nimariyādīkatena. **Cetasāti** evaṃvidhena cittaena viharati.

1. Ñāṇabahucittatā (Sī, Ka), ñāṇabahulatā (Syā, I)

2. Bahucittatā (Sī)

Tattha dve mariyādā kilesamariyādā ca ārammaṇamariyādā ca. Sace hissa antosamāpattiyaṃ pavatte soḷasa dhamme ārabba rāgādayo uppajjeyyūṃ, kilesamariyādā tena¹ katā² bhaveyya, tesu panassa ekopi na uppannoti kilesamariyādā n’atthi. Sace panassa antosamāpattiyaṃ pavatte soḷasa dhamme āvajjantassa ekacce āpāthaṃ nāgaccheyyūṃ³. Evamassa ārammaṇamariyādā bhaveyyūṃ⁴. Te panassa soḷasa dhamme āvajjantassa āpāthaṃ anāgatadhammo nāma natthīti ārammaṇamariyādāpi n’atthi.

Aparāpi dve mariyādā vikkhambhanamariyādā ca samucchedamariyādā ca. Tāsu samucchedamariyādā upari āgamissati, imasmiṃ pana ṭhāne vikkhambhanamariyādā adhippetā. Tassa vikkhambhi tapaccanīkattā natthīti vimariyādikatena cetasā viharati.

Uttari nissaraṇanti ito uttari nissaraṇaṃ. Aññesu ca suttesu “uttari nissaraṇaṃ”ti nibbānaṃ vuttaṃ, idha pana anantaro viseso adhippetoti veditabbo. **Tabbahulīkārā**ti tassa pajānaṇassa bahulīkaṇaṇena. **Atthitvevassa hotī**ti tassa therassa atthīti yeva dāḥataraṃ hoti. Iminā nayena sesavāresupi attho veditabbo.

Dutiyavāre pana sampasādanaṭṭhena **sampasādo**. Sabhāvato vavatthapeti.

Catutthavāre **upekkhā**ti sukhaṭṭhāne vedanupekkhāva. **Passaddhattā cetaso anābhogoti** yo so “yadeva tattha sukhaṃ”ti cetaso ābhogo, etenetam oḷārikamakkhāyatīti evaṃ passaddhattā cetaso anābhogo vutto, tassa abhāvāti attho. **Satipārisuddhī**ti parisuddhāsati yeva. **Upekkhāpi** pārisuddhiupekkhā.

95. **Sato vuṭṭhahatī**ti satiyā samannāgato ñāṇena sampajāno hutvā vuṭṭhātī. **Te dhamme samanupassatī**ti yasmā n’evasaññānāsaññāyatane Buddhānaṃ yeva anupadadhammavipassanā hoti, na sāvakānaṃ, tasmā ettha kalāpavipassanaṃ dassento evamāha.

1. Kilesamariyādena (Sī, Syā, Ka)

3. Āgaccheyyūṃ (Syā, Ka)

2. Etaṃ (Syā, Ka)

4. Bhaveyya (?)

Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti maggapaññāya cattāri saccāni disvā cattāro āsavā khīṇā honti. Sāriputtattherassa samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ āharitvā arahattaṃ pattavāropi atthi, nirodhasamāpattisamāpannavāropi. Arahattaṃ pattavāro idha gahito, nirodhaṃ pana ciñṇavasitāya aparāparaṃ samāpajjissatīti vadanti.

Tatthassa yasmim̐ kāle nirodhasamāpatti sīsam̐ hoti, nirodhassa vāro āgacchati, phalasamāpatti gūḷhā hoti. Yasmim̐ kāle phalasamāpatti sīsam̐ hoti, phalasamāpattiyā vāro āgacchati, nirodhasamāpatti gūḷhā hoti. Jambudīpavāsino therā pana vadanti “Sāriputtatthero samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ āharitvā anāgāmiphalaṃ sacchikatvā nirodhaṃ samāpajji, nirodhā vuṭṭhāya arahattaṃ patto”ti. **Te dhammeti** antosamāpattiyam̐ pavatte tisamuṭṭhānikarūpadhamme, heṭṭhā nevasaññānāsaññāyatana samāpattiyam̐ pavattadhamme vā. Tepi hi imasmim̐ vāre vipassitabbadhammāva, tasmā te vā vipassatīti dassetum̐ idam̐ vuttanti veditabbaṃ.

97. **Vasippattoti** ciñṇavasitaṃ patto. **Pāramippattoti** nipphattiṃ patto. **Orasoti**-ādīsu therō Bhagavato ure nibbattasaddaṃ sutvā jātoti **oraso**, mukhena pabhāvitaṃ saddaṃ sutvā jātoti **mukhato jāto**, dhammena pana jātattā nimmitattā **dhammajō dhammanimmito**, dhammadāyassa ādiyanato **dhammadāyādo**, āmisadāyassa anādiyanato **no āmisadāyādoti** veditabbo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anupadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Chabbisodhanasuttavaṇṇanā

98. **Evam̐ me sutanti** Chabbisodhanasuttaṃ. Tattha **khīṇā jātīti**-ādīsu ekenāpi padena aññā byākatāva hoti, dvīhipi. Idha pana catūhi padehi aññabyākaraṇaṃ āgataṃ. **Diṭṭhe diṭṭhavāditāti**-ādīsu

yāya cetanāya diṭṭhe diṭṭhaṃ meti vadati, sā diṭṭhe diṭṭhavāditā nāma.

Sesapadesupi es'eva nayo. **Ayamanudhammoti** ayaṃ sabhāvo.

Abhinanditabbanti na kevalaṃ abhinanditabbaṃ, parinibbutassa panassa sabbopi khīṇāsavassa sakkāro kātabbo. **Uttariṃ pañhoti** sace panassa veyyākaraṇena asantuṭṭhā hotha, uttarimpi ayaṃ pañho pucchitabboti dasseti. Ito paresupi tīsu vāresu ayameva nayo.

99. **Abalanti** dubbalaṃ. **Virāgunanti** vigacchanasabhāvaṃ.

Anassāsikanti assāsavirahitaṃ. **Upāyūpādānāti** taṇhādiṭṭhīnametaṃ adhivacanaṃ. Taṇhādiṭṭhiyo hi tebhūmakadhamme upentīti **upāyā**¹, upādiyantīti **upādānā**. **Cetaso adhiṭṭhānābhinivesānusayā**ti tāsāṃ yeva nāmaṃ. Cittāṃ hi taṇhādiṭṭhihi sakkāyadhammesu tiṭṭhati adhiṭṭhatīti² taṇhādiṭṭhiyo **cetaso adhiṭṭhānā**, tāhi taṃ abhinivisatīti **abhinivesā**, tāhi yeva taṃ anusetīti **anusayā**ti vuccanti. **Khayā virāgā**ti-ādīsu khayena virāgenāti attho. Sabbāni cetāni aññamaññavevacanān'eva.

100. **Pathavīdhātūti** patiṭṭhānadhātu. **Āpodhātūti** ābandhanadhātu.

Tejodhātūti paripācanadhātu. **Vāyodhātūti** vitthambhanadhātu. **Ākāsadhātūti** asamphuṭṭhadhātu. **Viññāṇadhātūti** vijānanadhātu. **Na attato**³ **upagacchinti** ahaṃ attāti attakoṭṭhāsena na upagamim. **Na ca pathavīdhātunissitanti** pathavīdhātunissitā sesadhātuyo ca upādārūpaṇca arūpakkhandhā ca. Tepi hi nissitavatthurūpānaṃ pathavīdhātunissittā ekena pariyāyena pathavīdhātunissitāva. Tasmā “na ca pathavī dhātunissitan”ti vadanto sesarūpārūpadhammepi attato na upagacchinti vadati. Ākāsadhātunissitapade pana avinibbhogavasena sabbampi bhūtopādārūpaṃ **ākāsadhātunissitaṃ** nāma, tathā taṃnissitarūpavatthukā arūpakkhandhā. Evaṃ idhāpi rūpārūpaṃ gahitameva hoti. Viññāṇadhātunissitapade pana saha-jātā tayo khandhā cittasamuṭṭhānarūpaṇca **viññāṇadhātunissitanti** rūpārūpaṃ gahitameva hoti.

101. **Rūpe cakkhuviññāṇe cakkhuviññāṇaviññātabbesu dhammesūti** ettha yaṃ atīte cakkhudvārassa āpāthaṃ āgantvā niruddhaṃ, yaṃ ca anāgate

1. Upayā (Ka)

2. Tiṭṭhatīti (Ka)

3. Anattato (Sī, Syā)

āpāthaṃ āgantvā nirujjhissati, yampi etarahi āgantvā niruddhaṃ, taṃ sabbhaṃ rūpaṃ nāma. Yaṃ pana atītepi āpāthaṃ anāgantvā niruddhaṃ, anāgatepi anāgantvā nirujjhissati, etarahipi anāgantvā niruddhaṃ, taṃ cakkhuviññāṇaviññātabbadhammesu saṅgahitanti vutte
 Tipiṭakacūḷābhayatthero āha “imasmim̐ ṭhāne dvidhā karoṭha, upari chandovāre kinti karissatha, nayidaṃ labbhaṭi”ti. Tasmā tīsu kālesu āpāthaṃ āgataṃ vā anāgataṃ vā sabbampi taṃ rūpameva, cakkhuviññāṇasampayuttā pana tayo khandhā cakkhuviññāṇaviññātabbadhammāti veditabbā. Ayaṃ hettha attho “cakkhuviññāṇena saddhim̐ viññātabbesu dhammesū”ti.
Chandoti taṇhāchando. **Rāgoti** sveva rajjanavasena rāgo. **Nandīti** sveva abhinandanavasena nandī. **Taṇhāti** sveva taṇhāyanavasena taṇhā. Sesadvāresupi es’eva nayo.

102. **Ahaṅkāramamaṅkāramānānusayāti** ettha ahaṅkāro māno, mamaṅkāro taṇhā, sveva mānānusayo. **Āsavānaṃ khayaññāyāti** idaṃ pubbenivāsaṃ dibbacakkhuñca avatvā kasmā vuttaṃ? Bhikkhū lokiyadhammaṃ na pucchanti, lokuttarameva pucchanti, tasmā pucchitapaṇhaṃ yeva kathento evamāha. Ekavissajjitasuttaṃ nāmetaṃ, chabbisodhanantipissa nāmaṃ. Ettha hi cattāro vohārā pañca khandhā cha dhātuyo cha ajjhattikabāhirāṇi āyatanāṇi attano saviññāṇakakāyo paresaṃ saviññāṇakakāyoti ime cha koṭṭhāsā visuddhā, tasmā “Chabbisodhaniyan”ti vuttaṃ. **Parasamuddavāsīttherā** pana attano ca parassa ca viññāṇakakāyaṃ ekameva katvā catūhi āhārehi saddhinti cha koṭṭhāse vadanti.

Ime pana cha koṭṭhāsā “kiṃ te adhigataṃ, kinti te adhigataṃ, kadā te adhigataṃ, kattha te adhigataṃ, katame te kilesā pahīnā, katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhī”ti¹ evaṃ vinayaniddesapariyāyena sodhetabbā.

Ettha hi **kiṃ te adhigatanti** adhigamapucchā, jhānavimokkhādīsu sotāpattimaggādīsu vā kiṃ tayā adhigataṃ. **Kinti te adhigatanti** upāyapucchā. Ayañhi etthādhippāyo—kiṃ tayā aniccalakkhaṇaṃ dhuraṃ katvā adhigataṃ, dukkhānattalakkhaṇesu aññataraṃ vā, kiṃ vā samādhivasena

1. Vi 1. 117 piṭṭhe.

abhinivisitvā, udāhu vipassanāvasena, tathā kiṃ rūpe abhinivisitvā, udāhu arūpe, kiṃ vā ajjhataṃ abhinivisitvā, udāhu bahiddhāti. **Kadā te adhigatanti** kālapucchā, pubbaṇhamajjhanhikādīsu katarasmim kāleti vuttaṃ hoti.

Kattha te adhigatanti okāsapucchā, kismim okāse, kiṃ rattiṭṭhāne divāṭṭhāne rukkhāmūle maṇḍape katarasmim vā vihareti vuttaṃ hoti.

Katame te kilesā pahīnāti pahīnakilese pucchati, kataramaggavajjhā tava kilesā pahīnāti vuttaṃ hoti.

Katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhīti paṭiladdhadhammapucchā, paṭhamamaggādīsu katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhīti vuttaṃ hoti.

Tasmā idāni cepi koci bhikkhu uttarimanussadhammādhigamaṃ byākareyya, na so ettāvatāva sakkātabbo. Imesu pana chasu ṭhānesu sodhanatthaṃ vattabbo “kiṃ te adhigataṃ, kiṃ jhānaṃ udāhu vimokkhādīsu aññataran”ti. Yo hi yena adhigato dhammo, so tassa pākaṭo hoti. Sace “idaṃ nāma me adhigatan”ti vadati, tato “kinti te adhigatan”ti pucchitabbo. Aniccalakkhaṇādīsu kiṃ dhuraṃ katvā, aṭṭhatimsāya vā ārammaṇesu rūpārūpa-ajjhatabhiddhādibhedesu vā dhammesu kena mukhena abhinivisitvāti. Yo hi yassābhiniveso, so tassa pākaṭo hoti.

Sace pana “ayaṃ nāma me abhiniveso, evaṃ mayā adhigatan”ti vadati, tato “kadā te adhigatan”ti pucchitabbo, “kiṃ pubbaṇhe, udāhu majjhanhikādīsu aññatarasmim kāle”ti. Sabbesaṃ hi attanā adhigatakālo pākaṭo hoti. Sace “amukasmin nāma me kāle adhigatan”ti vadati, tato “kattha te adhigatan”ti pucchitabbo, “kiṃ divāṭṭhāne, udāhu rattiṭṭhānādīsu aññatarasmim okāse”ti. Sabbesaṃ hi attanā adhigatokāso pākaṭo hoti. Sace “amukasmin nāma me okāse adhigatan”ti vadati, tato “katame te kilesā pahīnā”ti pucchitabbo, “kiṃ paṭhamamaggavajjhā, udāhu dutiyādimaggavajjhā”ti. Sabbesaṃ hi attanā adhigatamaggena pahīnakilesā pākaṭā honti.

Sace “ime nāma me kilesā pahīnā”ti vadati, tato “katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhī”ti pucchitabbo, “kiṃ sotāpattimaggaṃ, udāhu sakadāgāmiyaggaṃ aṇṇatarassā”ti. Sabbesaṃ hi attanā adhigatadhammo pākaṭo hoti. Sace “imesaṃ nāmāhaṃ dhammānaṃ lābhī”ti vadati, ettāvatāpissa vacanaṃ na saddhāttabbaṃ. Bahussutā hi ugghahaparipucchākusalā bhikkhū imāni cha ṭhānāni sodhetuṃ sakkonti. Imassa bhikkhuno āgamanapaṭipadā sodhetabbā, yadi āgamanapaṭipadā na sujjhati, “imāya paṭipadāya lokuttaradhammā nāma na labbhanti”ti apanetabbo.

Yadi panassa āgamanapaṭipadā sujjhati, “dīgharattaṃ tīsu sikkhāsu appamatto jāgariyamanuyutto catūsu paccayesu alaggo ākāse paṇisamena cetasaṃ viharatī”ti paññāyati, tassa bhikkhuno byākaraṇaṃ paṭipadāya saddhiṃ saṃsandati sameti. “Seyyathāpi nāma Gaṅgodakaṃ Yamunodakena saddhiṃ saṃsandati sameti, evameva supaññattā tena Bhagavatā sāvakanāṃ nibbānagāminī paṭipadā saṃsandati sameti nibbānaṃ ca paṭipadā cā”ti¹ vuttasadisā hoti.

Api ca kho ettakenāpi sakkāro na kātabbo. Kasmā? Ekaccassa hi puthujjanassāpi sato khīṇāsavapaṭipattisadisā paṭipadā hoti. Tasmā so bhikkhu tehi tehi upāyehi uttāsetabbo. Khīṇāsavassa nāma asaniyāpi matthake patamānāya bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā na hoti, puthujjanassa appamattakenāpi hoti.

Tatrimāni vatthūni—Dīghabhāṇaka-abhayatthero kira ekaṃ piṇḍapātikaṃ pariggahetuṃ asakkonto daharassa saññaṃ adāsi, so taṃ nhāyamānaṃ kalyāṇinadīmukhadvāre nimujjitvā pāde aggahesi, piṇḍapātiko kumbhīloti saññāya mahāsaddamakāsi, tadā naṃ puthujjanoti sañjānimsu. Candamukhatissarājakāle pana Mahāvihāre saṃghatthero khīṇāsavo dubbalacakkhuko vihāre yeva acchi, rājā therāṃ pariggaṇhissāmīti bhikkhūsu bhikkhācāraṃ gatesu appasaddo upasaṅkamitvā sappo viya pāde aggahesi, thero silāthambho viya niccalo hutvā ko etthāti

1. Dī 2. 180 piṭṭhe.

āha. Ahaṃ bhante tissoti. Sugandhaṃ vāyasi no tissāti. Evaṃ khīṇāsavassa bhayaṃ nāma natthīti.

Ekacco pana puthujjanopi atisūro hoti nibbhayo. So rajanīyena ārammaṇena pariggaṇhitabbo. Vasabharājāpi hi ekaṃ therāṃ pariggaṇhamāno ghare nisīdāpetvā tassa santike badarasāḷavaṃ maddamāno nisīdi¹, mahātherassa kheḷo cali, tato therassa puthujjanabhāvo āvibhūto. Khīṇāsavassa hi rasataṇhā nāma suppahīnā, dibbesupi rasesu nikanti nāma na hoti. Tasmā imehi upāyehi pariggahetvā sacassa bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā rasataṇhā vā uppajjati, na tvaṃ arahāti apanetaḥ. Sace pana abhīrū acchambhī anutrāsī hutvā siho viya nisīdati, dibbārammaṇepi nikantiṃ na janeti, ayaṃ bhikkhu sampannaveyyākaraṇo samantā rājarājamahāmattādīhi pesitaṃ sakkāraṃ arahatīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Chabbisodhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sappurisdhammasuttavaṇṇanā

105. **Evaṃ me sutanti** Sappurisdhammasuttaṃ. Tattha **sappurisdhammanti** sappurisaṇaṃ dhammaṃ. **Asappurisdhammanti** pāpapurisaṇaṃ dhammaṃ. Evaṃ mātikaṃ ṭhapetvāpi puna yathā nāma maggakusalo puriso vāmaṃ muñcitvā dakkhiṇaṃ gaṇhāti. Paṭhamāṃ muñcitabbaṃ katheti, evaṃ pahātabbaṃ dhammaṃ paṭhamāṃ desento **katamo ca bhikkhave asappurisdhammoti**-ādimāha. Tattha **uccākulāti** khattiyakulā vā brāhmaṇakulā vā. Etadeva hi kuladvayaṃ “uccākulan”ti vuccati. **So tattha pujjoti** so bhikkhu tesu bhikkhūsu pūjāraho. **Antaraṃ karitvāti** abbhantaraṃ katvā.

Mahākulāti khattiyakulā vā brāhmaṇakulā vā vessakulā vā. Idameva hi kulattayaṃ “mahākulan”ti vuccati. **Mahābhogakulāti**

1. Badarasāḷavaṃ maddāpesi (Syā, Ka)

mahantehi bhogehi samannāgatā kulā. **Uḷārabhogakulā**ti uḷārehi paṇītehi bhogehi sampannakulā. Imasmiṃ padadvaye cattāripi kulāni labbhanti. Yattha katthaci kule jāto hi puññabalehi mahābhogopi uḷārabhogopi hoti yeve.

106. **Yasassī**ti parivārasampanno. **Appaṇṇātā**ti rattim khittasārā viya saṃghamajjhādīsu na paññāyanti. **Appesakkhā**ti appaparivārā.

107. **Āraññīkoti** samādinna-āraññīkadhutaṅgo. Sesadhutaṅgesupi es'eva nayo. Imasmiṃca sutte Pāliyaṃ naveva dhutaṅgāni āgatāni, vitthārena panetāni terasa honti. Tesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ sabbākārena Visuddhimagge dhutaṅganiddese vuttameva.

108. **Atammayatā**ti tammayatā vuccati taṇhā, nittaṇhātī¹ attho. **Atammayataññeva antaraṃ karitvā**ti nittaṇhataṃ yeve kāraṇaṃ katvā abbhantaraṃ vā katvā, citte uppādetvāti attho.

Nirodhavāre yasmā anāgāmikhīṇāsavāva taṃ samāpattim samāpajjanti, puthujjanassa sā n'atthi, tasmā asappurisavāro parihīno. **Na kañci maññatī**ti kañci puggalaṃ tīhi maññanāhi na maññati. **Na kuhiñci maññatī**ti kismiñci okāse na maññati. **Na kenaci maññatī**ti kenaci vatthunāpi taṃ puggalaṃ na maññati. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sappurisadhammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā

109. **Evaṃ me sutanti** Sevitabbāsevitabbasuttaṃ. Tattha **tañca aññamaññaṃ kāyasamācāranti** aññaṃ sevitabbaṃ kāyasamācāraṃ, aññaṃ asevitabbaṃ vadāmi, sevitabbameva kenaci pariyāyena asevitabbanti, asevitabbaṃ vā sevitabbanti ca na vadāmīti attho. Vacīsamācārādīsu es'eva nayo.

1. Nittaṇhatī (Sī, Syā)

Iti Bhagavā sattahi padehi mātikaṃ ṭhapetvā vitthārato avibhajitvāva desanaṃ niṭṭhāpesi. Kasmā? Sāriputtattherassa okāsakaraṇattham.

113. **Manosamācāre** micchādiṭṭhisammādiṭṭhiyo diṭṭhipaṭilābhavasena visum āgaṃ hutvā ṭhitāti na gahitā.

114. **Cittuppāde** akammapathappattā¹ abhijjhādayo veditabbā.

115. Saññāpaṭilābhavāre **abhijjhāsahagatāya saññāyāti**-ādīni kāmasaññādināṃ dassanattham vuttāni.

117. **Sabyābajjhanti** sadukkham. **Apariniṭṭhitabhāvāyāti** bhavānaṃ apariniṭṭhitabhāvāya. Ettha ca sabyābajjhatabhāvā nāma cattāro honti. Puthujjanopi hi yo tenattabhāvena bhavaṃ pariniṭṭhāpetum na sakkoti, tassa paṭisandhito paṭṭhāya akusalā dhammā vaḍḍhanti, kusalā dhammā ca parihāyanti, sadukkameva attabhāvaṃ abhinibbatteti nāma. Tathā sotāpannasakadāgāmi-anāgāmino. Puthujjanādayo tāva hontu, anāgāmī katham sabyābajjham attabhāvaṃ abhinibbatteti, kathaṇcassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyantīti. Anāgāmīpi hi Suddhāvāse nibbatto uyyānavimānakapparukkhe oloketvā “aho sukham aho sukhan”ti udānaṃ udāneti, anāgāmino bhavalobho bhavataṇhā appahīnāva honti, tassa appahīnataṇhatāya akusalā vaḍḍhanti nāma, kusalā parihāyanti nāma, sadukkameva attabhāvaṃ abhinibbatteti, apariniṭṭhitabhavo yeva hotīti veditabbo.

Abyābajjhanti adukkham. Ayampi catunnaṃ janānaṃ vasena veditabbo. Yo hi puthujjanopi tenattabhāvena bhavaṃ pariniṭṭhāpetum sakkoti, puna paṭisandhim na gaṇhāti, tassa paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya akusalā parihāyanti, kusalā yeva vaḍḍhanti, adukkameva attabhāvaṃ nibbatteti, pariniṭṭhitabhavo yeva nāma hoti. Tathā sotāpannasakadāgāmi-anāgāmino. Sotāpannādayo tāva hontu, puthujjano katham abyābajjha-attabhāvaṃ nibbatteti, kathaṇcassa akusalaparihāni-ādīni hontīti. Puthujjanopi pacchimabhaviko tenattabhāvena bhavaṃ pariniṭṭhāpetum samattho hoti.

1. Kammapathappattā (Ka)

Tassa Aṅgulimālassa viya ekenūnapāṇasahassam ghātentassāpi attabhāvo abyābajjho yeva nāma, bhavam pariniṭṭhāpeti yeva nāma. Akusalameva hāyati, vipassanameva gabbham gaṇhāpeti nāma.

119. **Cakkhuviññeyyanti**-ādīsu yasmā ekaccassa tasmim yeva rūpe rāgādayo uppajjanti, abhinandati assādeti, abhinandanto assādentō anayabyasanam pāpuṇāti, ekaccassa nuppajjanti, nibbindati virajjati, nibbindanto virajjanto nibbutim pāpuṇāti, tasmā “tañca aññamaññan”ti na vuttam. Esa nayo sabbattha.

Evaṃ vitthārena attham ājāneyyanti ettha ke Bhagavato imassa bhāsītassa attham ājānanti, ke na ājānantīti. Ye tāva imassa suttassa Pāliṇca aṭṭhakathaṇca uggaṇhitvā takkarā na honti, yathāvuttam anulomapaṭipadam na paṭipajjanti, te na ājānanti nāma. Ye pana takkarā honti, yathāvuttam anulomapaṭipadam paṭipajjanti, te ājānanti nāma. Evaṃ santēpi sapaṭisandhikānam tāva dīgharattam hitāya sukhāya hotu, appaṭisandhikānam katham hotīti. Appaṭisandhikā anupādānā viya jātavedā parinibbāyanti, kappasatasahassānampi¹ accayena tesam puna dukkham nāma n’atthi. Iti ekaṃsena tesam yeva dīgharattam hitāya sukhāya hoti. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bahudhātukasuttavaṇṇanā

124. **Evaṃ me sutanti** Bahudhātukasuttam. Tattha **bhayānīti**-ādīsu **bhayanti** cittutrāso. **Upaddavoti** anekaggaṭākāro. **Upasaggoti** upasatṭhākāro² tattha tattha laggaṇākāro. Tesam evaṃ nānattam veditabbam—pabbatādivisamanissitā corā janapadavāsīnam pesenti “mayam asukadivase nāma tumhākam gāmam paharissāmā”ti. Tam pavattim

1. Kappasahassampi (Ka)

2. Upasattākāro (Ka)

sutakālato paṭṭhāya bhayaṃ santāsaṃ āpajjanti. Ayaṃ cittutrāso nāma. “Idha no corā kupitā anattampi āvaheyyun”ti hatthasāraṃ gahetvā dvipadacatuppadehi saddhiṃ araṇṇaṃ pavisitvā tattha tattha bhūmiyaṃ nipajjanti, daṃsamakasādīhi khajjamānā gumbantarāni pavisanti, khāṇukaṇṭake maddanti. Tesāṃ evaṃ vicarantānaṃ vikkhittabhāvo anekaggatākāro nāma. Tato coresu yathāvutte divase anāgacchantesu “tucchakasāsaṇaṃ¹ taṃ bhavissati, gāmaṃ pavississāmā”ti saparikkhārā gāmaṃ pavisanti, atha tesāṃ pavitṭhabhāvaṃ ñatvā gāmaṃ parivāretvā dvāre aggiṃ datvā manusse ghātetvā corā sabbaṃ vibhavaṃ vilumpetvā gacchanti. Tesu ghātītāvasesā aggiṃ nibbāpetvā koṭṭhacchāyabhitticchāyādīsu tattha tattha laggitvā nisīdanti naṭṭhaṃ anusocamānā, ayaṃ upasaṭṭhākāro lagganākāro nāma.

Naḷāgārāti naḷehi paricchannā agārā, sesasambhārā panettha rukkhamayā honti. Tiṇāgārepi es’eva nayo. **Bālato uppajjantī**ti bārameva nissāya uppajjanti. Bālo hi apaṇḍitapuriso rajjaṃ vā uparajjaṃ vā aññaṃ vā pana mahantaṃ ṭhānaṃ patthento katipaye attanā sadise vidhavāputte mahādhutte gahetvā “etha ahaṃ tumhe issare karissāmī”ti pabbatagahanādīni nissāya antante gāme paharanto dāmarikabhāvaṃ jānāpetvā anupubbena nigamepi janapadepi paharati, manussā gehāni chaḍḍetvā khemantaṭṭhānaṃ patthayamānā pakkamanti, te nissāya vasantā bhikkhūpi bhikkhuniyopi attano attano vasanaṭṭhānāni pahāya pakkamanti. Gatagataṭṭhāne bhikkhāpi senāsaṇampi dullabhaṃ hoti. Evaṃ catunnaṃ parisānaṃ bhayaṃ āgatameva hoti. Pabbajitesupi dve bālā bhikkhū aññaṃaññaṃ vivādaṃ paṭṭhapetvā codanaṃ ārabhanti. Iti Kosambivāsikānaṃ viya mahākalaho uppajjati, catunnaṃ parisānaṃ bhayaṃ āgatameva hotīti evaṃ yāni kānici bhayāni uppajjanti, sabbāni tāni bālato uppajjantīti veditabbāni.

Etadavocāti Bhagavatā dhammadesanā matthakaṃ apāpetvāva niṭṭhāpitā, yaṃnūnāhaṃ Dasabalaṃ pucchitvā sabbaññutaññaṇen’evassa desanāya pāripūriṃ

1. Tucchāsāsaṇaṃ (Sī)

kareyyanti cintetvā etaṃ “kittāvatā nu kho bhante”ti-ādivacanāṃ avoca.

125. Aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapariggaho, aḍḍhaṭṭhamakadhātuyo arūpapariggahoti rūpārūpapariggahova kathito. Sabbāpi khandhavasena pañcakkhandhā honti. Pañcapi khandhā dukkhasaccaṃ, tesaṃ samuṭṭhāpitā taṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccaṃ. Iti catusaccakammaṭṭhānaṃ ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panetā dhātuyo Visuddhimagge kathitāva. **Jānāti passatīti** saha vipassanāya maggo vutto.

Pathavīdhātu-ādayo saviññāṇakakāyaṃ suññato nissattato dassetuṃ vuttā. Tāpi purimāhi aṭṭhārasahi dhātūhi pūretabbā. Pūrentena viññāṇadhātuto nīharitvā pūretabbā. Viññāṇadhātu hesā¹ cakkhuviññāṇādivasena chabbidhā hoti. Tattha cakkhuviññāṇadhātuyā pariggahitāya tassā vatthu cakkhudhātu, ārammaṇaṃ rūpadhātūti dve dhātuyo pariggahitāva honti. Esa nayo sabbattha. Manoviññāṇadhātuyā pana pariggahitāya tassā purimapacchimavasena manodhātu, ārammaṇavasena dhammadhātūti dve dhātuyo pariggahitāva honti. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapariggahoti purimanayen’eva idampi ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti.

Sukhadhātūti-ādīsu sukhañca taṃ nissattasuññataṭṭhena dhātu cāti sukhadhātu. Esa nayo sabbattha. Ettha ca purimā catasso dhātuyo sappāṭipakkhavasena gahitā, pacchimā dve sarikkhakavasena. Avibhūtabhāvena hi upekkhādhātu avijjādhātuyā sarikkhā. Ettha ca sukhadukkhadhātūsu pariggahitāsu kāyaviññāṇadhātu pariggahitāva hoti, sesāsu pariggahitāsu manoviññāṇadhātu pariggahitāva hoti. Imāpi cha dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahi yeva pūretabbā. Pūrentena upekkhādhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo

1. Sesā (Sī, Syā)

rūpapariggahoti purimanayen'eva idampi ekassa bhikkhuno niggamanam matthakam pāpetvā kathitam hoti.

Kāmadhātu-ādīnam dvedhāvitakke¹ kāmavitakkādīsu vuttanayen'eva attho vedītabbo. Abhidhammepi “tattha katamā kāmadhātu, kāmapaṭisaṃyutto takko vitakko”ti-ādīnā² nayen'eva etāsam vitthāro āgato yeva. Imāpi cha dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahi yeva pūretabbā. Pūrentena kāmadhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapariggahoti purimanayen'eva idampi ekassa bhikkhuno niggamanam matthakam pāpetvā kathitam hoti.

Kāmadhātu-ādīsu pañca kāmāvacarakkhandhā kāmadhātu nāma, pañca rūpāvacarakkhandhā rūpadhātu nāma, cattāro arūpāvacarakkhandhā arūpadhātu nāma. Abhidhamme pana “tattha katamā kāmadhātu, heṭṭhato Avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā”ti-ādīnā² nayena etāsam vitthāro āgato yeva. Imāpi tisso dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahi yeva pūretabbā. Pūrentena kāmadhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapariggahoti purimanayen'eva idampi ekassa bhikkhuno niggamanam matthakam pāpetvā kathitam hoti.

San̄khatāti paccayehi samāgantvā katā, pañcannaṃ khandhānametaṃ adhivacanaṃ. Na san̄khatā **asan̄khatā**. Nibbānassetam adhivacanaṃ. Imāpi dve dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahi yeva pūretabbā. Pūrentena san̄khatadhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapariggahoti purimanayen'eva idampi ekassa bhikkhuno niggamanam matthakam pāpetvā kathitam hoti.

126. **Ajjhattikabāhirānī**ti ajjhattikāni ca bāhirāni ca. Ettha hi cakkhu-ādīni ajjhattikāni cha, rūpādīni bāhirāni cha. Idhāpi **jānāti passatī**ti saha vipassanāya maggo kathito.

Imasmim sati idanti-ādi Mahātaṇhāsānkhaye³ vitthāritameva.

1. Ma 1. 161 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 88 piṭṭhe.

3. Ma 1. 319 piṭṭhe.

127. **Aṭṭhānanti** hetupaṭikkhepo. **Anavakāsoti** paccayapaṭikkhepo. Ubhayenāpi kāraṇameva paṭikkhipati. Kāraṇāñhi tadāyattavuttitāya attano phalassa ṭhānanti ca avakāsoti ca vuccati. **Yanti** yena kāraṇena. **Diṭṭhisampannoti** maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno ariyasāvako. **Kañci saṅkhāranti** catubhūmakesu saṅkhata-saṅkhāresu¹ kañci ekasaṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyāti** niccoti gaṇheyya. **Netam ṭhānam vijjatīti** etaṃ kāraṇam n’atthi na upalabbhati. **Yam puthujjanoti** yena kāraṇena puthujjano. **Ṭhānametaṃ vijjatīti** etaṃ kāraṇam atthi. Sassatadiṭṭhiyā hi so tebhūmakesu saṅkhata-saṅkhāresu¹ kañci saṅkhāram niccato gaṇheyyāti attho. Catutthabhūmakasaṅkhārā pana tejussadattā divasaṃ santatto ayogūlo viya makkhikānaṃ, diṭṭhiyā vā aññesaṃ vā akusalānaṃ ārammaṇaṃ na honti. Iminā nayena **kañci saṅkhāram sukhato**ti-ādīsupi attho veditabbo.

Sukhato upagaccheyyāti “ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti² evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhābhībhūto pariḷāhavūpasamatthaṃ mattahatthiṃ parittāsito viya³, Cokkhabrahmaṇo viya ca⁴ gūthaṃ kañci saṅkhāram sukhato upagacchati. Attavāre kasiṇādipaṇṇattisaṅgahatthaṃ saṅkhāranti avatvā kañci dhammanti vuttaṃ. Idhāpi ariyasāvakassa catubhūmakavasena veditabbo, puthujjanassa tebhūmakavasena. Sabbavāresu ariyasāvakassāpi tebhūmakavasena’eva paricchedo vaṭṭati. Yaṃ yañhi⁵ puthujjano gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ viniveṭheti⁶. Puthujjano hi yaṃ yaṃ niccaṃ sukhaṃ attāti gaṇhāti, taṃ taṃ ariyasāvako aniccaṃ dukkhaṃ anattāti gaṇhanto taṃ gāhaṃ viniveṭheti.

128. **Mātaranti**-ādīsu janikāva mātā, janako pitā, manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvita voropeyyāti. Etampi aṭṭhānaṃ. Sacepi hi bhavantaragataṃ

1. Saṅkhāresu (Sī), sattasaṅkhāresu (I)

2. Ma 3. 18, 22 piṭṭhādīsu.

3. Mattahatthiparittāsito viya (Sī), mattahatthiparittāsito viya (Syā)

4. Cokkhabrahmaṇo (Sī), Pokkharabrahmaṇo viya ca (Syā)

5. Yañhi yaṃ (Sī, Syā)

6. Vinivaṭṭeti (Sī)

ariyasāvakaṃ attano ariyabhāvaṃ ajānantampi koci evaṃ vadeyya “imaṃ kunthakipillikaṃ jīvitaṃ voropetvā sakalacakkavāḷagabbhe cakkavattirajjāṃ paṭipajjāhi”ti, n’eva so taṃ jīvitaṃ voropeyya. Athāpi naṃ evaṃ vadeyya “sace imaṃ na ghāteṣasi, sīsaṃ te chindissāmā”ti. Sīsamevassa chindeyya, na ca so taṃ ghāteyya. Puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanattamaṃ ariyasāvakassa ca baladīpanatthametaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo—sāvajjo puthujjanabhāvo, yatra hi nāma puthujjano mātughātādīnīpi ānantariyāni karissati. Mahābalo ca ariyasāvako, yo etāni kammāni na karotīti.

Duṭṭhacittoti vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyāti** jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Samṅhaṃ bhindeyyāti** samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāya ṭhitaṃ pañcahi kāraṇehi samṅhaṃ bhindeyya. Vuttaṃ hetamaṃ “pañcahupāli ākārehi samṅho bhijjati. Kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti¹.

Tattha **kammenāti** apalokaṇādīsu catūsu kammesu aññatarena kammena. **Uddesenāti** pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **Voharantoti** kathayanto, tāhi tāhi uppattīhi adhammaṃ dhammoti-ādīni aṭṭhārasa bhedakaravattūni dīpento. **Anussāvanenāti** nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccākulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvaṃ ca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ Satthusāsanaṃ gāheyyāti cittampi uppādetuṃ tumhākaṃ yuttaṃ, kiṃ mayhaṃ Avīci nīluppalavanaṃ viya sītalo, kiṃ ahaṃ apāyato na bhāyāmīti-ādīnā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. **Salākaggāhenāti** evaṃ anussāvetvā tesāṃ cittaṃ upatthambhetvā anivattidhamme katvā “gaṇhatha imaṃ salākaṃ”ti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavattudīpanavasena hi voharantena tattha rucijananatthamaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinnova hoti samṅho. Yadā pana evaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā

1. Vi 5. 349 piṭṭhe.

āveṇikaṃ kammaṃ vā uddesaṃ vā karonti, tadā saṃgho bhinno nāma hoti. Evaṃ diṭṭhisampanno puggalo saṃghaṃ bhindeyyāti netam̐ ṭhānam̐ vijjati. Ettāvataṃ mātughātādīni pañca ānantariyakammāni dassitāni honti, yāni puthujjano karoti, na ariyasāvako, tesaṃ āvibhāvattham—

Kammato dvārato ceva, kappatṭhitiyato tathā.

Pākasādhāraṇādīhi, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **kammato** tāva—ettha hi manussabhūtasappa manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā api parivattaliṅgaṃ jīvitaṃ voropentassa kammaṃ ānantariyaṃ hoti, tassa vipākaṃ paṭibāhissāmīti sakalacakkavālaṃ mahācetiyaṃ paṇḍitaṃ kaṇḍanāthūpehi pūretvāpi sakalacakkavālaṃ pūretvā nisinnabhikkhusaṃghassa mahādānaṃ datvāpi Buddhassa Bhagavato saṃghāṭikaṇṇaṃ amuñcanto vicaritvāpi kāyassa bhedaṃ nirayameva upapajjati. Yo pana sayam̐ manussabhūto tiracchānabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā, sayam̐ vā tiracchānabhūto manussabhūtaṃ, tiracchāno yeva vā tiracchānabhūtaṃ jīvitaṃ voropeti, tassa kammaṃ ānantariyaṃ na hoti, bhāriyaṃ pana hoti, ānantariyaṃ āhacceva tiṭṭhati. Manussajātikanam̐ pana vasena ayaṃ pañho kathito.

Tattha eḷakacatukkaṃ saṅgāmacatukkaṃ coracatukkaṃ kathetabbam̐. Eḷakaṃ māremīti abhisandhināpi hi eḷakatṭhāne ṭhitaṃ manusso manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā mārento ānantariyaṃ phusati. Eḷakābhisandhinā pana mātāpiti-abhisandhinā vā eḷakaṃ mārento ānantariyaṃ na phusati. Mātāpitā-abhisandhinā mātāpitāro mārento phusateva. Es’eva nayo itarasmimpi catukkadvaye. Yathā ca mātāpitūsu, evaṃ arahanteṇa etāni catukkāni veditabbāni.

Manussa-arahantameva māretvā ānantariyaṃ phusati, na yakkhabhūtaṃ. Kammaṃ pana bhāriyaṃ, ānantariyasadisameva. Manussa-arahantassa ca puthujjanakāle yeva satthappahāre vā vise vā dinnepi yadi so arahattaṃ patvā ten’eva marati, arahantaghāto hoti yeva. Yaṃ pana puthujjanakāle dinnam̐ dānam̐ arahattaṃ patvā paribhuñjati, puthujjanasappa dinnam̐ hoti.

Sesa-ariyapuggale mārentassa ānantariyaṃ n’atthi. Kammaṃ pana bhāriyaṃ, ānantariyasadisameva.

Lohituppāde Tathāgatassa abhejjakāyatāya¹ parūpakkena cammacchedaṃ katvā lohitapaggharaṇaṃ nāma n’atthi. Sarīrassa pana anto yeva ekasmiṃ yeva ṭhāne lohitaṃ samosarati. Devadattena paviddhasilato bhijjivā gatā sakalikāpi² Tathāgatassa pādantaṃ pahari, pharasunā pahaṭo viya pādo antolohito yeva ahosi. Tathā karontassa ānantariyaṃ hoti. Jīvako pana Tathāgatassa ruciyā satthakena cammaṃ chinditvā tamhā ṭhānā duṭṭhalohitaṃ nīharitvā phāsumakāsi, tathā karontassa puññakammameva hoti.

Atha ye ca parinibbute Tathāgate cetiyaṃ bhindanti, bodhiṃ chindanti dhātumhi upakkamanti, tesaṃ kiṃ hotīti. Bhāriyaṃ kammaṃ hoti ānantariyasadisam. Sadhātukaṃ pana thūpaṃ vā paṭimaṃ vā bādhamānaṃ bodhisākhā chinditum vaṭṭati. Sacepi tattha nilīnā sakuṇā cetiye vaccaṃ pātentī, chinditum vaṭṭati ye va. Paribhogacetiyo hi sarīracetiyaṃ mahantataraṃ. Cetiya vatthum bhinditvā gacchantaṃ bodhimūlampi chinditvā haritum vaṭṭati. Yā pana bodhisākhā bodhigharaṃ bādhati, taṃ geharakkhaṇatthaṃ chinditum na labhati, bodhi-atthaṃ hi gehaṃ, na gehatthāya bodhi³. Āsanagharepi es’eva nayo. Yasmiṃ pana āsanaghare dhātu nihitā hoti, tassa rukkhāṇatthāya bodhisākhā chinditum vaṭṭati. Bodhi jagganatthaṃ ojoharaṇasākhā vā pūṭiṭṭhānaṃ vā chinditum vaṭṭati ye va, Bhagavato sarīrapaṭijaggane viya puññampi hoti.

Samghabhede sīmaṭṭhakasaṃghe asannipatite visuṃ parisam gahetvā katavohārānussāvanasālākaggāhassa kammaṃ vā karontassa, uddesaṃ vā uddisantaṃ bhedo ca hoti ānantariyakammaṇca. Samaggasaññāya pana vaṭṭatīti kammaṃ karontassa bhedova hoti, na ānantariyakammaṃ, tathā navato ūnaparisāyaṃ. Sabbantimena paricchedena navannaṃ janānaṃ yo saṃghaṃ

1. Abhejjakāyaṃ tāva (Ka)

2. Sakhalikāpi (Ka), pappatikāpi (Syā)

3. Bodhi-atthaṃ hi gehaṃ, na gehatthaṃ bodhi (Syā)

bhindati, tassa ānantariyakammaṃ hoti. Anuvattakānaṃ¹ adhammavādināṃ mahāsāvajjakammaṃ. Dhammavādino pana anavajjā.

Tattha navannameva saṃghabhede idaṃ suttaṃ “ekato Upāli cattāro honti, ekato cattāro, navamo anussāveti, salākaṃ gāheti ‘ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ Satthusāsanaṃ, imaṃ gaṇhatha, imaṃ rocethā’ti, evaṃ kho Upāli saṃgharāji ceva hoti saṃghabhedo ca. Navannaṃ vā Upāli atirekanavannaṃ vā saṃgharājā ceva hoti saṃghabhedo cā”ti². Etesu pana pañcasu saṃghabhedo vacīkammaṃ, sesāni kāyakammānīti evaṃ kammato viññātabbo vinicchayo.

Dvāratoti sabbān’eva cetāni kāyadvāratopi vacīdvāratopi samuṭṭhahanti. Purimāni panettha cattāri āṇattikavijjāmayapayogavasena vacīdvārato samuṭṭhahitvāpi kāyadvārameva pūrenti, saṃghabhedo hatthamuddāya bhedaṃ karontassa kāyadvārato samuṭṭhahitvāpi vacīdvārameva pūretīti evamettha dvāratopi viññātabbo vinicchayo.

Kappaṭṭhitiyatoti saṃghabhedoyeva c’ettha kappaṭṭhitiyo. Saṇṭhahante hi³ kappe kappavemajjhe vā saṃghabhedaṃ katvā kappavināse yeva muccati. Sacepi hi sveva kappo vinassissatīti ajja saṃghabhedaṃ karoti, sveva muccati, ekadivasameva niraye paccati. Evaṃ karaṇaṃ⁴ pana n’atthi. Sesāni cattāri kammāni ānantariyān’eva honti, na kappaṭṭhitiyānīti evamettha kappaṭṭhitiyatopi viññātabbo vinicchayo.

Pākatoti yena ca pañcape’tāni kammāni katāni honti, tassa saṃghabhedo yeva paṭisandhivasena vipaccati, sesāni “ahosikammaṃ, nāhosi kammavipāko”ti evamādīsu saṅkhyāṃ gacchanti. Saṃghassa bhedaḥbhāve lohituppādo, tadabhāve arahantaghāto, tadabhāve ca sace pitā sīlavā hoti mātā dussilā, no vā tathā sīlavatī, pitughāto paṭisandhivasena vipaccati. Sace mātāpitughāto, dvīsupi sīlena vā dussīlena vā samānesu mātughātova paṭisandhivasena

1. Tassa anuvattakānaṃ (Ka)

3. Saṃvaṭṭe hi (Ka)

2. Vi 4. 367 piṭṭhe.

4. Kāraṇaṃ (Sī, Syā)

vipaccati. Mātā hi dukkarakārinī bahūpakārā ca puttānanti evamettha pākatopi viññātabbo vinicchayo.

Sādhāraṇādīhiti purimāni cattāri sabbesampi gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādharmaṇi. Saṃghabhedo pana “na kho Upāli bhikkhunī saṃghaṃ bhindati, na sikkhamānā, na sāmaṇero, na sāmaṇerī, na upāsako, na upāsikā saṃghaṃ bhindati, bhikkhu kho Upāli pakatatto samānasamvāsako samānasīmāyaṃ t̥hito saṃghaṃ bhindati”¹ti vacanato vuttappakārassa bhikkhunova hoti, na aññassa, tasmā asādhāraṇo. Ādisaddena sabbepi te dukkhavedanāsahagatā dosamohasampayuttā cāti evamettha sādharmaṇādīhipi viññātabbo vinicchayo.

Aññaṃ Satthāraṇti “ayaṃ me Satthā Satthukiccaṃ kātuṃ asamatto”ti bhavantarepi aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me Satthā”ti evaṃ gaṇheyya, netāṃ t̥hānaṃ vijjatīti attho.

129. **Ekissā lokadhātuyāti** dasasahassilokadhātuyā. **Tīṇi** hi **khetṭāni** jātikhettāṃ āṇākhettāṃ visayakhettāṃ. Tattha **jātikhettāṃ** nāma dasasahassī lokadhātu. Sā hi Tathāgatassa mātukucchi-okkamanakāle nikkhamanakāle sambodhikāle dhammacakkapavattane āyusaṅkhārossajjane parinibbāne ca kampati. Koṭisatasahassacakkavāḷaṃ pana **āṇākhettāṃ** nāma. Āṭānāṭiyamoraparittadhajaggaparittaratana-parittādīnāhi ettha āṇā vattati. **Visayakhettassa** pana parimāṇaṃ n’atthi. Buddhānāhi “yāvatakaṃ ṇāṇaṃ tāvatakaṃ neyyaṃ, yāvatakaṃ neyyaṃ tāvatakaṃ ṇāṇaṃ, ṇāṇapariyantikaṃ neyyaṃ neyyapariyantikaṃ ṇāṇaṃ”²ti vacanato avisayo nāma n’atthi.

Imesu pana tīsu khettesu t̥hapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ aññasmim cakkavāḷe Buddhā uppajjantīti suttaṃ n’atthi, na uppajjantīti pana atthi. **Tīṇi piṭakāni** Vinayapiṭakaṃ Suttantapiṭakaṃ Abhidhammapiṭakaṃ, **tisso saṅgītiyo** Mahākassapaṭṭherassa saṅgīti, Yasattherassa saṅgīti, Moggaliputtatissattherassa saṅgīti. Imā tisso saṅgītiyo āruḷhe Tepitake Buddhavacane

1. Vi 4. 368 piṭṭhe.

2. Khu 9. 376 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

imaṃ cakkavāḷaṃ muñcitvā aññattha Buddhā uppajjantīti suttaṃ n’atthi, na uppajjantīti pana atthi.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā. Ekato na uppajjanti, pure vā pacchā vā uppajjantīti vuttaṃ hoti. Tattha hi Bodhipallaṅke bodhiṃ appatvā na utthahissāmīti nisinnakālato paṭṭhāya yāva mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇaṃ, tāva pubbeti na veditabbaṃ. Bodhisattassa hi paṭisandhiggahaṇena dasasahassacakkavāḷakampanen’eva khetta-pariggaho kato, aññassa Buddhassa uppatti nivāritāva hoti. Parinibbānakālato paṭṭhāya yāva sāsapamattā dhātu tiṭṭhati, tāva pacchāti na veditabbaṃ. Dhātūsu hi ṭhitāsu Buddhā ṭhitāva honti. Tasmā etthantare aññassa Buddhassa uppatti nivāritāva hoti. Dhātuparinibbāne pana jāte aññassa Buddhassa uppatti na nivāritā.

Tīṇi hi antaradhānāni nāma pariyatti-antaradhānaṃ paṭivedha-antaradhānaṃ paṭipatti-antaradhānanti. Tattha **pariyattīti** tīṇi piṭakāni. **Paṭivedhoti** saccapaṭivedho. **Paṭipattīti** paṭipadā. Tattha paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi. Ekasmiṃ hi kāle paṭivedhadharā¹ bhikkhū bahū honti, eso bhikkhu puthujjanoti aṅguliṃ pasāretvā dassetaḅbo hoti. Imasmiṃ yeva dīpe ekavāre puthujjanabhikkhu nāma nāhosi. Paṭipattipūrikāpi kadāci bahū honti kadāci appā. Iti paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi, sāsanaṭṭhitiyā pana **pariyatti pamāṇaṃ**.

Paṇḍito hi tepiṭakaṃ sutvā dvepi pūreti. Yathā amhākaṃ Bodhisatto Āḷārassa santike pañcābhiññā satta ca samāpattiyo nibbattetvā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyaṃ parikammaṃ pucchi, so na jānāmīti āha. Tato Udakassa santikaṃ gantvā adhigataṃ visesaṃ saṃsandetvā nevasaññānāsaññāyatanassa parikammaṃ pucchi, so ācikkhi, tassa vacanasamanantaramēva mahāsatto taṃ sampādesi, evameva paññavā bhikkhu pariyattim sutvā dvepi pūreti. Tasmā pariyattiyā ṭhitāya sāsanaṃ ṭhitaṃ hoti.

1. Paṭivedhakarā (Sī)

Yadā pana sā antaradhāyati, tadā paṭhamam Abhidhammapiṭakam nassati, tattha Paṭṭhānam sabbapaṭhamam antaradhāyati, anukkamena pacchā dhammasaṅgaho, tasmim antarahite itaresu dvīsu piṭakesu ṭhitesu sāsanaṃ ṭhitameva hoti. Tattha Suttantapiṭake antaradhāyamāne paṭhamam Aṅguttaranikāyo ekādasakato paṭṭhāya yāva ekakā antaradhāyati, tadanantaram Saṃyuttanikāyo cakkapeyyālato paṭṭhāya yāva oghataṇā antaradhāyati, tadanantaram Majjhimanikāyo indriyabhāvanato paṭṭhāya yāva mūlapariyāyā antaradhāyati, tadanantaram Dīghanikāyo dasuttarato paṭṭhāya yāva brahmajālā antaradhāyati. Ekissāpi dvinnampi gāthānam pucchā addhānam gacchati, sāsanaṃ dhāretum na sakkoti Sabhiyapucchā¹ viya Āḷavakapucchā² viya ca. Etā kira Kassapabuddhakālikā antarā sāsanaṃ dhāretum nāsakkhimsu.

Dvīsu pana piṭakesu antarahitesupi Vinayapiṭake ṭhite sāsanaṃ tiṭṭhati, Parivārakhandhakesu antarahitesu Ubhatovibhaṅge ṭhite ṭhitameva hoti. Ubhatovibhaṅge antarahite mātikāya ṭhitāyapi ṭhitameva hoti. Mātikāya antarahitāya Pātimokkhapabbajja-upasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhati. Liṅgamaddhānam gacchati, setavatthasamaṇavaṃso pana Kassapabuddhakālato paṭṭhāya sāsanaṃ dhāretum nāsakkhi. Pacchimakassa pana saccapaṭivedhato pacchimakassa sīlabhedato ca paṭṭhāya sāsanaṃ osakkitaṃ nāma hoti. Tato paṭṭhāya aññassa Buddhassa uppatti na vāritāti.

Tiṇi parinibbānāni nāma kilesaparinibbānaṃ khandhaporinibbānaṃ dhātuparinibbānanti. Tattha kilesaparinibbānaṃ Bodhipallaṅke ahosi, khandhaporinibbānaṃ Kusinārāyaṃ, dhātuparinibbānaṃ anāgate bhavissati. Sāsanaṃ kira osakkanakāle imasmim Tambapaṇṇidīpe dhātuyo sannipatitvā Mahācetiyaṃ gamissanti, Mahācetiyo Nāgadīpe Rājāyatanacetiyaṃ tato Mahābodhipallaṅkaṃ gamissanti, nāgabhavanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo Mahābodhipallaṅkameva gamissanti. Sāsapamattāpi dhātu antarā na nassissati. Sabbā dhātuyo Mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekagghanā hutvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjessanti, tā dasasahassilokadhātum pharissanti.

1. Khu 1. 357 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 306; Saṃ 1. 216 piṭṭhesu.

Tato dasasahassacakkavāle devatāyo sannipatitvā “ajja Satthā parinibbāyati, ajja sāsanaṃ osakkati, pacchimadassanaṃ dāni idaṃ amhākaṃ”ti Dasabalassa parinibbutadivasato mahantataraṃ kārūṇṇaṃ karissanti. Thapetvā anāgāmiikhīṇāsava avasesā sakabhāvena saṇṭhātum na sakkhissanti. Dhātūsu tejodhātu utthahitvā yāva brahmalokā uggacchissati, sāsapamattāyapi dhātuyā sati ekajālāva bhavissati, dhātūsu pariyādānaṃ gatāsu pacchijjissati. Evaṃ mahantaṃ ānubhāvaṃ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṃ antarahitaṃ nāma hoti. Yāva evaṃ na anantaradhāyati, tāva acarimaṃ nāma hoti. Evaṃ apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyunti netaṃ thānaṃ vijjati.

Kasmā pana apubbaṃ acarimaṃ na uppajjantīti. Anacchariyattā. Buddhā hi acchariyamanussā. Yathāha “ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso, katamo ekapuggalo, Tathāgato Arahantaṃ Sammāsambuddho”ti¹.

Yadi ca dve vā cattāro vā aṭṭha vā soḷasa vā ekato uppajjeyyūṃ, na acchariyā bhaveyyūṃ. Ekasmim hi vihāre dvinnāṃ cetiyānampi lābhasakkāro ulāro na hoti, bhikkhūpi bahutāya na acchariyā jātā, evaṃ Buddhāpi bhaveyyūṃ. Tasmā na uppajjanti.

Desanāya ca visesābhāvato. Yaṃ hi satipaṭṭhānādibhedāṃ dhammaṃ eko deseti, aññena uppajjitvāpi sova desetabbo siyā. Tato na acchariyo siyā, ekasmim pana dhammaṃ desente desanāpi acchariyā hoti.

Vivādābhāvato ca. Bahūsu ca Buddhesu uppajjantesu bahūnaṃ ācariyānaṃ antevāsikā viya “amhākaṃ Buddho pāsādiko, amhākaṃ Buddho madhurassaro lābhī puñṇavā”ti vivadeyyūṃ, tasmāpi evaṃ na uppajjanti. Apicetaṃ kāraṇaṃ Milindaraññaṃ puṭṭhena Nāgasenaattherena vitthāritameva. Vuttaṃ hi²—

“Tattha bhante Nāgasena bhāsitaṃpetāṃ Bhagavatā ‘aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve Arahanto

1. Am 1. 22 piṭṭhe.

2. Khu 11. 231 piṭṭhādīsu.

Sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyūṃ, netaṃ ṭhānaṃ vijjati'ti. Desentā ca bhante Nāgasena sabbepi Tathāgatā sattatimsa bodhipakkhiyadhamme desenti, kathayamānā ca cattāri ariyasaccāni kathenti, sikkhāpentā ca tīsu sikkhāsu sikkhāpentī, anusāsamānā ca appamādapapaṭṭiyaṃ anusāsanti. Yadi bhante Nāgasena sabbesampi Tathāgatānaṃ ekā desanā¹ ekā kathā ekā sikkhā ekā anusitṭhi, kena kāraṇena dve Tathāgatā ekakkhaṇe nuppajjanti. Ekenapi tāva Buddhuppādena ayaṃ loko obhāsajāto, yadi dutiyo Buddho bhaveyya, dvinnam pabhāya ayaṃ loko bhiyyoso mattāya obhāsajāto bhaveyya. Ovadamānā ca² dve Tathāgatā sukhaṃ ovadeyyūṃ, anusāsamānā ca sukhaṃ anusāseyyūṃ, tattha me kāraṇaṃ brūhi, yathāhaṃ nissamsayo bhaveyyanti.

Ayaṃ mahārāja dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva Tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo Buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhamseyya, na ṭhānamupagaccheyya.

Yathā mahārāja nāva ekapurisasandhāraṇī bhaveyya, ekasmiṃ purise abhirūḷhe sā nāva samupādikā bhaveyya, atha dutiyo puriso āgaccheyya tādiso āyunā vaṇṇena vayena pamāṇena kisathūlena sabbaṅgapaccaṅgena, so taṃ nāvaṃ abhirūheyya, apinu sā mahārāja nāvā dvinnampi dhāreyyāti. Na hi bhante, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhamseyya, na ṭhānamupagaccheyya, osīdeyya udaketi. Evameva kho mahārāja ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva Tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo Buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya -pa- na ṭhānamupagaccheyya.

Yathā vā pana mahārāja puriso yāvadatthaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya chādentaṃ yāvakaṇṭhamabhipūrayitvā, so dhāto piṇito paripuṇṇo nirantaro tandikato anonamikadaṇḍajāto punadeva tattakaṃ

1. Ekuddeso (Sī, Syā)

2. Ovadantā ca (Sī)

bhojanam bhuñjeyya, apinu kho so mahārāja puriso sukhito bhaveyyāti. Na hi bhante, sakim bhuttova mareyyāti. Evameva kho mahārāja ayam dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhārāṇī -pa- na ṭhānamupagaccheyyāti.

Kim nu kho bhante Nāgasena atidhammabhārena pathavī calatīti. Idha mahārāja dve sakaṭā ratanaparipūrītā bhaveyyum yāva mukhasamā, ekasmā sakaṭato ratanam gahetvā ekasmiṃ sakaṭe ākireyyum, apinu kho taṃ mahārāja sakaṭam dvinnampi sakaṭānam ratanam dhāreyyāti. Na hi bhante, nābhipi tassa phaleyya, arāpi tassa bhijjeyyum, nemipi tassa opateyya, akkhopi tassa bhijjeyyāti. Kim nu kho mahārāja atiratabhārena sakaṭam bhijjatīti. Āma bhanteti. Evameva kho mahārāja atidhammabhārena pathavī calatīti.

Api ca mahārāja imam kāraṇam Buddhabalaparidīpanāya osāritam, aññampi tattha abhirūpaṃ kāraṇam suṇohi, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi mahārāja dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyum, tesam parisāya vivādo uppajjeyya “tumhākaṃ Buddho amhākaṃ Buddho”ti ubhatopakkhajātā bhaveyyum. Yathā mahārāja dvinnam balavāmaccānam parisāya vivādo uppajjeyya ‘tumhākaṃ amacco amhākaṃ amacco’ti ubhatopakkhajātā honti, evameva kho mahārāja yadi dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyum, tesam parisāya vivādo uppajjeyya ‘tumhākaṃ Buddho amhākaṃ Buddho’ti ubhatopakkhajātā bhaveyyum. Idam tāva mahārāja ekaṃ kāraṇam, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Aparampi mahārāja uttarim kāraṇam suṇohi, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi mahārāja dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyum, aggo Buddhoti yaṃ vacanam, taṃ micchā bhaveyya. Jeṭṭho Buddhoti yaṃ vacanam, taṃ micchā bhaveyya. Seṭṭho Buddhoti, viṣiṭṭho Buddhoti, uttamo Buddhoti, pavaro Buddhoti, asamo Buddhoti, asamasamo Buddhoti, appaṭisamo Buddhoti, appaṭibhāgo Buddhoti, appaṭipuggalo Buddhoti yaṃ vacanam, taṃ micchā bhaveyya. Idampi kho tvam

mahārāja kāraṇaṃ atthato sampaṭiccha, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Api ca kho mahārāja Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ sabhāvapakati esā, yaṃ eko yeva Buddhō loke uppajjati. Kasmā kāraṇā? Mahantatāya Sabbaññubuddhaguṇānaṃ. Aññampi mahārāja yaṃ loke mahantaṃ, taṃ ekaṃyeva hoti. Pathavī mahārāja mahantī, sā ekāyeva. Sāgaro mahanto, so ekoyeva. Sineru girirājā mahanto, so ekoyeva. Ākāso mahanto, so ekoyeva. Sakko mahanto, so ekoyeva. Māro mahanto, so ekoyeva. Mahābrahmā mahanto, so ekoyeva. Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddho mahanto, so ekoyeva lokasmiṃ. Yattha te uppajjanti, tattha aññassa okāso na hoti. Tasmā mahārāja Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddho ekoyeva lokasmiṃ uppajjatīti. Sukathito bhante Nāgasena pañho opammehi kāraṇehī”ti.

Ekissā lokadhātuyāti ekasmiṃ cakkavāle. Heṭṭhā imināva padena dasacakkavālasahassāni gahitāni tānipi¹, ekacakkavālen’eva paricchinditum vaṭṭanti. Buddhā hi uppajjamānā imasmiṃ yeva cakkavāle uppajjanti, uppajjanaṭṭhāne pana vārīte ito aññesu cakkavālesu nuppajjantīti vāritameva hoti.

Apubbaṃ acarimanti ettha cakkaratanapātubhāvato pubbe pubbaṃ, tasseva antaradhānato pacchā carimaṃ. Tattha dvidhā cakkaratanassa antaradhānaṃ hoti, cakkavattino kālaṃkiriyaṃ vā pabbajjāya vā. Antaradhāyamānaṃ pana taṃ kālaṃkiriyaṃ vā pabbajjato vā sattame divase antaradhāyati, tato paraṃ cakkavattino pātubhāvo avārīto.

Kasmā pana ekacakkavāle dve cakkavattino nuppajjantīti. Vivādupacchedato acchariyabhāvato cakkaratanassa mahānubhāvato ca. Dvīsu hi uppajjantesu “amhākaṃ rājā mahanto amhākaṃ rājā mahanto”ti vivādo uppajjeyya. Ekasmiṃ dīpe cakkavattīti ca ekasmiṃ dīpe cakkavattīti ca anacchariyā

1. Gahitāni (Sī, Syā)

bhaveyyum¹. Yo cāyaṃ cakkaratanassa dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu issariyānuppadānasamattho mahānubhāvo, so parihāyetha. Iti vivādupacchedato acchariyabhāvato cakkaratanassa mahānubhāvato ca na ekacakkavāle dve uppajjanti.

130. **Yaṃ itthī assa Arahaṃ Sammāsambuddho**ti ettha tiṭṭhatu tāva Sabbaññuḅuṇe nibbattetvā lokuttāraṇasamattho² Buddhabhāvo, paṇidhānamattampi itthiyā na sampajjati.

Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu Satthāradassanaṃ.
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā.
Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatīti³—

Imāni hi paṇidhānasampattikāraṇāni. Iti paṇidhānampi sampādetuṃ asaṃmatthāya itthiyā kuto Buddhabhāvoti “aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ itthī assa Arahaṃ Sammāsambuddho”ti vuttaṃ. Sabbākāraparipūro ca puññussayo sabbākāraparipūrameva attabhāvaṃ nibbattetīti purisova Arahaṃ hoti Sammāsambuddho.

Yaṃ itthī rājā assa cakkavattīti—ādisupi yasmā itthiyā kosohitavattthaguyhatādīnaṃ abhāvena lakkhaṇāni na paripūrenti, itthiratanābhāvena sattaratanasamaṅgitā na sampajjati, sabbamanussehi ca adhiko attabhāvo na hoti, tasmā “aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ itthī rājā assa cakkavattī”ti vuttaṃ. Yasmā ca sakkattādīni tīṇi ṭhānāni uttamāni, itthiliṅgaṇca hīnaṃ, tasmā tassā sakkattādīnipi paṭisiddhāni.

Nanu ca yathā itthiliṅgaṃ, evaṃ purisaliṅgampi brahmaloke n’atthi. Tasmā “yaṃ puriso brahmattaṃ kareyya, ṭhānametaṃ vijjati”tipi na vattabbaṃ siyāti. No na vattabbaṃ, kasmā? Idha purissassa tattha nibbattanato. Brahmattanti hi mahābrahmattaṃ adhippetam. Itthī ca idha jhānaṃ bhāvetvā kālaṃ katvā brahmapārisajjānaṃ saḥabyataṃ upapajjati, na mahābrahmānaṃ, puriso pana tattha na uppajjatīti na vattabbo. Samānepi c’ettha ubhayaliṅgābhāve purisasaṇṭhānāva brahmāno, na itthisaṇṭhānā, tasmā suvuttamevetam.

1. Anacchariyo bhaveyya (Sī, Syā)

2. Lokuttaralābhasamattho (Syā)

3. Khu 4. 311 piṭṭhe Buddhavaṃse.

131. **Kāyaduccaritassā**ti-ādīsu yathā nimbabījakosātakībījādīni madhuraphalaṃ na nibbattenti, asātaṃ amadhurameva nibbattenti, evaṃ kāyaduccaritādīni madhuravipākaṃ na nibbattenti, amadhurameva vipākaṃ nibbattenti. Yathā ca ucchubījasālibījādīni madhuraṃ sādurasameva phalaṃ nibbattenti, na asātaṃ kaṭukaṃ, evaṃ kāyasucaritādīni madhurameva vipākaṃ nibbattenti, na amadhuraṃ. Vuttampi cetam—

“Yādisaṃ vapate bījaṃ, tādīsaṃ harate phalaṃ.
Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ”ti¹.

Tasmā “aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ kāyaduccaritassā”ti-ādi vuttaṃ.

Kāyaduccaritasamaṅgīti-ādīsu **samaṅgī**ti pañcavidhā samaṅgītā āyūhanasamaṅgītā cetanāsamaṅgītā kammāsamaṅgītā vipākasamaṅgītā upaṭṭhānasamaṅgītāti. Tattha kusalākusalakammāyūhanakkhaṇe **āyūhanasamaṅgītā**ti vuccati. Tathā **cetanāsamaṅgītā**. Yāva pana arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva sabbepi sattā pubbe upacitaṃ vipākārahaṃ kammaṃ sandhāya “kammāsamaṅgino”ti vuccanti, esā **kammāsamaṅgītā**. **Vipākasamaṅgītā** vipākakkhaṇe yeva veditabbā. Yāva pana sattā arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva nesaṃ tato tato cavitvā niraye tāva uppajjamānānaṃ aggijālalohakumbhi-ādīhi upaṭṭhānākārehi nirayo, gabbhaseyyakattaṃ āpajjamānānaṃ mātukucchi, devesu uppajjamānānaṃ kapparukkhavimānādīhi upaṭṭhānākārehi devalokoti evaṃ uppattinimittaṃ upaṭṭhāti, iti nesaṃ iminā uppattinimitta-upaṭṭhānena aparimuttatā **upaṭṭhānasamaṅgītā** nāma. Sā calati sesā niccalā. Niraye hi upaṭṭhitepi devaloko upaṭṭhāti, devaloke upaṭṭhitepi nirayo upaṭṭhāti, manussaloke upaṭṭhitepi tiracchānayoṇi upaṭṭhāti, tiracchānayoṇiyā ca upaṭṭhitāyapi manussaloko upaṭṭhāti yeva.

Tatridaṃ vatthu—Soṇagiripāde kira Acelavihāre² Soṇatthero nāma eko dhammakathiko, tassa pitā sunakhajīviko ahosi, thero taṃ paṭibāhantopi saṃvare ṭhabetuṃ asakkonto “mā nassi

1. Saṃ 1. 229 piṭṭhe.

2. Pacelivihāre (Si)

jarako”ti¹ mahallakakāle akāmakam pabbājesi. Tassa gilānaseyyāya nipannassa nirayo upaṭṭhāti, Soṇagiripādato mahantā mahantā sunakhā āgantvā khāditukāmā viya samparivāresum. So mahābhayabhīto “vārehi tāta Soṇa, vārehi tāta Soṇā”ti āha. Kim mahātherāti. Na passasi tātāti tam pavattim ācikkhi. Soṇatthero “katham hi nāma mādisassa pitā niraye nibbattissati, patiṭṭhā’ssa² bhavissāmī”ti sāmaṇerehi nānāpupphāni āharāpetvā cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇesu talasantharaṇapūjaṃ³ āsanapūjaṅca kāretvā pitaram mañcena cetiyaṅgaṇam āharitvā mañce nisīdāpetvā “ayam mahāthera pūjā tumhākam atthāya katā, ‘ayam me Bhagavā duggatapaṇṇākāro’ti vatvā Bhagavantam vanditvā cittam pasādehi”ti āha. So mahāthero pūjam disvā tathā karonto cittam pasādesi, tāvadevassa devaloko upaṭṭhāsi, Nandanavanacittalatāvanamissakavanaphārusakavanavimānāni ceva nātakāni ca parivāretvā ʔitāni viya ahesum. So “apetha apetha Soṇā”ti āha. Kimidam therāti. Etā te tāta mātaro āgacchantīti. Thero “saggo upaṭṭhito mahātherassa”ti cintesi. Evarim upaṭṭhānasamaṅgitā calatīti veditabbā. Etāsu samaṅgitāsu idha āyūhanacetanākammasamaṅgitāvasena kāyaduccaritasamaṅgīti-ādi vuttam.

132. **Evarim vutte āyasmā Ānandoti** “evam Bhagavatā imasmiṃ sutte vutte thero ādito paṭṭhāya sabbasuttam samannāharitvā evam sassirikam katvā desitasuttassa nāma Bhagavatā nāmam na gahitam, handassa nāmam gaṇhāpessāmī”ti cintetvā Bhagavantam etadavoca.

Tasmātihatvanti-ādīsu ayam atthayojanā—

Ānanda yasmā imasmiṃ dhammapariyāye “aṭṭhārasa kho imā Ānanda dhātuyo, cha imā Ānanda dhātuyo”ti evam bahudhātuyo vibhattā, tasmātiha tvam imam dhammapariyāyam **bahudhātukoti**pi nam dhārehi. Yasmā panettha dhātu-āyatanapaṭiccasamuppādaṭṭhānāṭṭhānavasena cattāro parivaṭṭā

1. Varākotipi (Sī, Syā)

2. Patiṭṭhamassa (Ka), patiṭṭhānassa (Syā)

3. Mālāsantharapūjaṅca (Syā)

kathitā, tasmā **catuparivaṭṭoti**pi naṃ dhārehi. Yasmā ca ādāsaṃ olokontassa mukhanimittaṃ viya imaṃ dhammapariyāyaṃ olokontassa ete dhātu-ādayo atthā pākaṭā honti, tasmā **dhammādāsoti**pi naṃ dhārehi. Yasmā ca yathā nāma parasenamaddanā yodhā saṅgāmatūriyaṃ paggaheṭvā parasenaṃ pavisitvā sapatte madditvā attano jayaṃ gaṇhanti, evameva kilesasenamaddanā¹ yogino idha vuttavasena vipassanaṃ paggaheṭvā kilese madditvā attano arahattajayaṃ gaṇhanti, tasmā **amatadundubhīti**pi naṃ dhārehi. Yasmā ca yathā saṅgāmayodhā pañcāvudhaṃ gahetvā parasenaṃ viddhaṃsetvā jayaṃ gaṇhanti, evaṃ yoginopi idha vuttaṃ vipassanāvudhaṃ gahetvā kilesasenaṃ viddhaṃsetvā arahattajayaṃ gaṇhanti, tasmā **anuttaro saṅgāma**vi²jayoti³pi naṃ dhārehīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bahudhātukasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Isigilisuttavaṇṇanā

133. **Evaṃ me sutanti** Isigilisuttaṃ. Tattha **aññāva samaññā** aho⁴sīti Isigilissa Isigilīti samaññāya uppannakāle Vebhāro na Vebhāroti paññāyittha, aññā yevassa samaññā aho⁵si. **Aññā paññattīti** idaṃ purimapaḍasseva vevacanaṃ. Sesesupi es'eva nayo.

Tadā kira Bhagavā sāyanhasamaye samāpattito vuṭṭhāya Gandhakuṭito nikkhamitvā yasmiṃ ṭhāne nisinnānaṃ pañca pabbatā paññāyanti, tattha bhikkhusaṃghaparivuto nisīditvā ime pañca pabbate paṭipāṭiyā ācikkhi. Tattha na Bhagavato pabbatehi attho atthi, iti imesu pana pabbatesu paṭipāṭiyā kathiyamānesu Isigilissa Isigilibhāvo kathetabbo hoti, tasmim kathiyamāne Padumavatiyā puttānaṃ pañcasatānaṃ Paccekabuddhānaṃ nāmāni ceva Padumavatiyā ca patthanā kathetabbā bhavissatīti Bhagavā imaṃ pañcapabbatapaṭipāṭim² ācikkhi.

1. Kilesamaddanā (Sī)

2. Pabbatapaṭipāṭim (Sī, Syā)

Pavisantā dissanti pavitṭhā na dissantīti yathāphāsukaṭṭhāne piṇḍāya caritvā katabhattakiccā āgantvā cetiyagabbhe yamakamahādvāraṃ vivarantā viya taṃ pabbataṃ dvedhā katvā anto pavisitvā rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni māpetvā tattha vasimsu, tasmā evamāha. **Ime isīti** ime Paccekabuddha-isī.

Kadā pana te tattha vasimsu? Atīte kira anuppanne Tathāgate Bārāṇasim upanissāya ekasmim gāmake ekā kuladhītā khettaṃ rakkhamānā ekassa Paccekabuddhassa pañcahi lājāsatehi saddhim ekam padumapupphaṃ datvā pañca puttasaṭāni patthesi, tasmim yeva ca khaṇe pañcasatā migaluddakā madhuramaṃsaṃ datvā “etissā puttā bhavēyyāma”ti patthayimsu. Sā yāvatāyukaṃ ṭhatvā devaloke nibbattā, tato cutā Jātassare padumagabbhe nibbatti. Tameko tāpaso disvā paṭijaggi, tassā vicarantiyāva pādudhāre pādudhāre bhūmito¹ padumāni uṭṭhahanti. Eko vanacarako disvā Bārāṇasirañño ārocesi, rājā naṃ āharāpetvā² aggamahesim akāsi, tassā gabbho saṇṭhāsi, Mahāpadumakumāro mātukucchiyaṃ vasi, sesā gabbhamalaṃ nissāya nibbattā. Vayappattā uyyāne padumassare kilantā ekekasmim padume nisīditvā khayavayaṃ paṭṭhapetvā paccekabodhiññaṃ nibbattayimsu. Ayaṃ tesam byākaraṇagāthā ahosi—

“Saroruhaṃ padumapalāsapattajaṃ,
Supupphitaṃ bhamaragaṇānuciṇṇaṃ.
Aniccatāyupagataṃ³ vīditvā,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tasmim kāle te tattha vasimsu, tadā cassa pabbatassa Isigilīti samañña udapādi.

135. **Ye sattasārāti** Ariṭṭho Upariṭṭho Tagarasikhī Yasassī Sudassano Piyadassī Gandhāro Piṇḍolo Upāsabho Nīto Tatho Sutavā Bhāvitattoti terasannaṃ Paccekabuddhānaṃ nāmāni vatvā idāni tesaṃca aññesaṃca gāthābandhena nāmāni ācikkhanto **ye**

1. Padudhāre padudhārabhūmito (Sī)

2. Ānetvā (Sī, Syā)

3. Aniccatākhayavayataṃ (Sī), aniccatāyupetaṃ (Syā)

sattasārāti-ādimāha. Tattha **sattasārāti** sattānaṃ sārabhūtā. **Anīghāti** niddukkhā. **Nirāsāti** nittaṇhā.

Dve Jālinoti Cūḷajālī Mahājālīti dve Jālināmakā. **Santacittoti** idampi ekassa nānameva, **Passi jahi upadhidukkkhamūlanti** ettha Passināma so Paccekabuddho, dukkhassa pana mūlaṃ upadhiṃ jahīti ayamassa thuti. **Aparājītotipi** ekassa nānameva.

Satthā Pavattā Sarabhaṅgo Lomahaṃso Uccaṅgamāyoti ime pañca janā. **Asito Anāsavo Manomayoti** imepi tayo janā. **Mānacchido ca Bandhumāti** Bandhumā nāma eko, mānassa pana chinnattā mānacchidoti vutto. **Tadādhimuttotipi** nānameva.

Ketumbharāgo ca Mātāṅgo Ariyoti ime tayo janā. **Athaccutoti** atha Accuto. **Accutagāmabyāmaṅkoti** ime dve janā. **Khemābhirato ca Soratoti** ime dve yeva.

Sayho anomanikkamoti Sayho nāma so Buddho, anomavīriyattā pana anomanikkamoti vutto. **Ānando Nando Upanando dvādasāti** cattāro Ānandā, cattāro Nandā cattāro Upanandāti evaṃ dvādasa. **Bhāradvājo antimadehadhārīti** Bhāradvājo nāma so Buddho, **antimadehadhārīti** thuti.

Taṇhacchidoti sikharissāyaṃ thuti¹. **Vītarāgoti** Maṅgalassa thuti. **Usabhacchidā jāliniṃ dukkkhamūlanti** Usabho nāma so Buddho dukkkhamūlabhūtaṃ jāliniṃ acchidāti attho. **Santaṃ padaṃ ajjhagamopanītoti** Upanīto nāma so Buddho santaṃ padaṃ ajjhagamā. **Vītarāgotipi** ekassa nānameva. **Suvimuttacittoti** ayaṃ Kaṇhassa thuti.

Ete ca aññe cāti ete Pāliyaṃ āgatā ca Pāliyaṃ anāgatā aññe ca etesaṃ ekanāmakā yeva. Imesu hi pañcasu Paccekabuddhasatesu dvepi tayopi dasapi dvādasapi Ānandādayo viya ekanāmakā ahesuṃ. Iti Pāliyaṃ āgatanāmeheva sabbesaṃ nāmāni

1. Sīdarissāyaṃ thuti (Sī), pasīdarissāyaṃ thuti (Syā)

vuttāni hontīti ito param visum visum avatvā “ete ca aññe cā”ti āha. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Isigilisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā

136. **Evam me sutanti** Mahācattārīsakasuttam. Tattha **ariyanti** niddosaṃ lokuttaram, niddosaṃ hi “ariyan”ti vuccati. **Sammāsamādhinti** maggasamādhim. **Sa-upanisanti** sapaccayaṃ. **Saparikkhāraṇti** saparivāraṃ.

Parikkhatāti parivāritā. **Sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hotīti** dvidhā sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti purecārikā vipassanāsammādiṭṭhi ca maggasammādiṭṭhi ca. Vipassanāsammādiṭṭhi tebhūmakasaṅkhāre aniccādivasena parivīmaṃsati, maggasammādiṭṭhi pana parivīmaṃsanapariyosāne bhūmiladdham vaṭṭam samugghāṭayamānā vūpasamayamānā sītudakaghaṭasahassaṃ matthake āsiṇcamānā viya uppajjati. Yathā hi khettaṃ kurumāno kassako paṭhamam araṇṇe rukkhe chindati, pacchā aggim deti, so aggi paṭhamam chinne rukkhe anavasese jhāpeti, evameva vipassanāsammādiṭṭhi paṭhamam aniccādivasena saṅkhāre vīmaṃsati, maggasammādiṭṭhi tāya vīmaṃsanattham saṅkhāre puna appavattivasena samugghāṭayamānā uppajjati, sā duvidhāpi idha adhippetā.

Micchādiṭṭhīti pajānāti micchādiṭṭhim aniccaṃ dukkham anattāti lakkhaṇapaṭivedhena ārammaṇato pajānāti, sammādiṭṭhim kiccato asammohato pajānāti. **Sāssa hoti sammādiṭṭhīti** sā evam pajānanā assa sammādiṭṭhi nāma hoti.

Dvāyam vadāmīti dvayam vadāmi, duvidhakoṭṭhāsam vadāmīti attho. **Puññabhāgiyāti** puññakoṭṭhāsabhūtā. **Upadhivepakkāti** upadhisāṅkhātassa vipākassa dāyikā.

Paññā paññindriyanti-ādīsu vibhajitvā vibhajitvā amatadvāraṃ paññāpeti dassetīti **paññā**. Tasmim atthe indattam¹ karotīti **paññindriyam**. Avijjāya

1. Indaṭṭham (Sī, Syā)

na kampaṭṭi **paññābalaṃ**. Bojjhaṅgappattā hutvā catusaccadhamme vicināṭṭi **dhammavicayasambojjhaṅgo**. Maggasampattiyaṃ pasatṭhā sobhanā diṭṭhīti **sammādiṭṭhi**. Ariyamaggassa aṅganti **maggaṅgaṃ**. **Soti** so bhikkhu. **Pahānāyāti** pajahanatthāya. **Upasampadāyāti** paṭilābhatthāya. **Sammāvāyāmoti** niyyāniko kusalavāyāmo. **Satoti** satiyaṃ samannāgato hutvā. **Anuparidhāvanti anuparivattantīti** saha-jātā ca pure-jātā ca hutvā parivārenti. Ettha hi sammāvāyāmo ca sammāsati ca lokuttarasammādiṭṭhiṃ saha-jātā parivārenti rājanāṃ viya ekarathe ṭhitā asiggāhachattaggāhā. Vipassanāsammādiṭṭhi pana pure-jātā hutvā parivārenti rathassa purato pattikādayo viya. Dutiyapabbato paṭṭhāya pana sammāsaṅkappādīnaṃ tayopi saha-jātaparivārāva hontīti veditabbā.

137. **Micchāsaṅkappoti pajānāṭṭi** micchāsaṅkappaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattāti lakkhaṇapaṭivedhena ārammaṇato pajānāṭṭi, sammāsaṅkappaṃ kiccatto asammohato pajānāṭṭi. Ito aparesu sammāvācādīsopi evameva yojanā veditabbā. Kāmasaṅkappādayo Dvedhāvitakkasutte¹ vuttā yeva.

Takkoti-ādīsu takkanavasena **takko**. Sveva ca upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā **vitakkoti** vutto, sveva saṅkappanavasena **saṅkappo**. Ekaggo hutvā ārammaṇe appetīti **appanā**. Upasaggena pana padaṃ vaḍḍhetvā **byappanā**ti vuttaṃ. **Cetaso abhiniropanā**ti cittassa abhiniropanā. Vitakkasmim hi sati vitakko ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti, vitakke pana asati attano yeva dhammatāya cittaṃ ārammaṇaṃ abhiruhati jātisampanno abhiññātapuriso viya rājagehaṃ. Anabhiññātassa hi paṭihārena vā dovārikena vā attho hoti, abhiññātāṃ jātisampannaṃ sabbe rājarājamahāmattā jānantīti attanova dhammatāya nikkhamati ceva pavisati ca, evaṃsampaadamidaṃ veditabbāṃ. Vācaṃ saṅkharotīti **vacīsaṅkhāro**. Ettha ca lokiyavitakko vācaṃ saṅkharoti, na lokuttaro. Kiñcāpi na saṅkharoti, vacīsaṅkhārotveva ca panassa nāmaṃ hoti. **Sammāsaṅkappaṃ anuparidhāvanti**ti lokuttarasammāsaṅkappaṃ parivārenti. Ettha ca tayopi

1. Ma 1. 161 piṭṭhe.

nekkhammasaṅkappādayo pubbabhāge nānācittesu labbhanti, maggakkhaṇe pana, tiṇṇampi kāmasaṅkappādīnaṇca padacchedaṃ samugghātaṃ karonto maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova sammāsaṅkappo uppajjitvā nekkhammasaṅkappādivasena tīṇi nāmāni labhati. Parato sammāvācādisupi es'eva nayo.

138. **Musāvādā veramaṇī**-ādīsu viratipi cetanāpi vaṭṭati. **Āratī**-ādīsu vacīduccaritehi ārakā ramatīti **ārati**. Vinā tehi ramatīti **virati**. Tato tato paṭinivattāva hutvā tehi vinā ramatīti **paṭivirati**. Upasaggavasena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ, sabbamidaṃ oramanabhāvasseva adhivacanaṃ. Veramāṇi maṇati vināsetīti **veramaṇi**. Idampi oramanasseva vevacanaṃ.

139. **Pāṇātipātā veramaṇī**-ādīsopi cetanā viratīti ubhayampi vaṭṭati yeva.

140. **Kuhanā**-ādīsu tividhena kuhanavatthunā lokaṃ etāya kuhayanti vimhāpayantīti **kuhanā**. Lābhasakkāratthikā hutvā etāya lapantīti **lapanā**. Nimittaṃ sīlametesanti nemittikā, tesam bhāvo **nemittikatā**. Nippeso sīlametesanti nippesikā, tesam bhāvo **nippesikatā**. Lābhena lābham nijigīsanti magganti pariyesantīti lābhena lābham nijigīsanā¹, tesam bhāvo **lābhena lābham nijigīsanatā**. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena panetā kuhanādikā Visuddhimagge sīlaniddese yeva Pāḷiṇca aṭṭhakathaṇca āharitvā pakāsītā. **Micchā-ājīvassa pahānāyā**ti ettha na kevalaṃ Pāḷiyaṃ āgatova micchā-ājīvo, ājīvahetu pana pavattitā pāṇātipātādayo sattakammapathacetanāpi micchā-ājīvova. Tāsaṃ yeva sattannaṃ cetanānaṃ padapacchedaṃ samugghātaṃ kurumānaṃ maggaṅgaṃ pūrayamānā uppannā virati sammā-ājīvo nāma.

141. **Sammādiṭṭhissā**ti maggasammādiṭṭhiyaṃ ʈhitassa puggalassa. **Sammāsaṅkappo pahotī**ti maggasammāsaṅkappo pahoti, phalasammādiṭṭhissapi phalasammāsaṅkappo pahotīti evaṃ sabbapadesu attho veditabbo.

1. Nijigīmsanā (Sī, Syā)

Sammāñāṇassa¹ **sammāvimutti**ti ettha pana maggasammāsamādhimhi
 ʔhitassa maggapaccavekkhaṇaṃ sammāñāṇaṃ pahoti,
 phalasammāsamādhimhi ʔhitassa phalapaccavekkhaṇaṃ sammāñāṇaṃ
 pahoti. Maggapaccavekkhaṇasammāñāṇe² ca ʔhitassa maggasammāvimutti
 pahoti, phalapaccavekkhaṇasammāñāṇe³ ʔhitassa phalasammāvimutti
 pahoti attho. Ettha ca ʔhapetvā aṭṭha phalaṅgāni sammāñāṇaṃ
 paccavekkhaṇaṃ katvā sammāvimuttiṃ phalaṃ kātuṃ vaṭṭatīti vuttaṃ.

142. **Sammādiṭṭhissa bhikkhave micchādiṭṭhi nijjinṇā hotīti**-ādīsu
 avasesanikāyabhāṇakā phalaṃ kathitanti vadanti, majjhimabhāṇakā pana
 dasannaṃ nijjaravatthūnaṃ āgataṭṭhāne maggo kathitoti vadanti. Tattha⁴
 dassanaṭṭhena **sammādiṭṭhi** veditabbā, veditakaraṇaṭṭhena **sammāñāṇaṃ**,
 tadadhimuttaṭṭhena⁵ **sammāvimutti**.

Vīsati kusalapakkhāti sammādiṭṭhi-ādayo dasa, “sammādiṭṭhipaccayā ca
 aneke kusalā dhammā”ti-ādinā nayena vuttā dasāti evaṃ vīsati kusalapakkhā
 honti. **Vīsati akusalapakkhā**ti “micchādiṭṭhi nijjinṇā hotīti”ti-ādinā nayena
 vuttā micchādiṭṭhi-ādayo dasa, “ye ca micchādiṭṭhipaccayā aneke pāpakā”ti-
 ādinā vuttā dasa cāti evaṃ vīsati akusalapakkhā veditabbā.

Mahācattārīsakoti mahāvīpākādānena mahantānaṃ kusalapakkhikānañceva
 akusalapakkhikānañca cattārīsāya dhammānaṃ pakāsītattā
 mahācattārīsakoti.

Imasmiṇca pana sutte pañca sammādiṭṭhiyo kathitā
 vipassanāsammādiṭṭhi kammassakatāsammādiṭṭhi maggasammādiṭṭhi
 phalasammādiṭṭhi paccavekkhaṇāsammādiṭṭhīti. Tattha “micchādiṭṭhiṃ
 micchādiṭṭhīti pajānāti”ti-ādinā nayena vuttā vipassanāsammādiṭṭhi nāma.
 “Atthi dinnan”ti-ādinā nayena vuttā kammassakatāsammādiṭṭhi nāma.
 “Sammādiṭṭhissa bhikkhave sammāsaṅkappo pahoti”ti ettha pana
 maggasammādiṭṭhi phalasammādiṭṭhīti dvepi kathitā. “Sammāñāṇaṃ
 pahoti”ti ettha pana paccavekkhaṇāsammādiṭṭhi kathitāti veditabbā.

1. Sammāñāṇaṃ (Sī, Syā)

2. Maggapaccavekkhaṇaṇe (Sī, Syā)

3. Phalapaccavekkhaṇaṇe (Sī, Syā)

4. Tassa (Ka)

5. Tadadhimokkhaṭṭhena (Sī), tadavimuttaṭṭhena (Ka)

143. **Sammādiṭṭhiṃ ce bhavaṃ garahatī**ti micchādiṭṭhi nāmāyaṃ sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhi nāmāyaṃ na sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhiṃ garahati nāma. **Okkalā**ti okkalajanapadavāsino. **Vassabhaññā**ti vasso ca bhañño cāti¹ dve janā. **Ahetuvādā**ti n’atthi hetu n’atthi paccayo sattānaṃ visuddhiyāti evamādivādino. **Akiriya**vādāti karoto na karīyati pāpanti evaṃ kiriyaapaṭikkhepavādino. **N’atthika**vādāti n’atthi dinnanti-ādivādino. Te imesu tīsupi dassanesu okkantaniyāmā ahesuṃ. Kathaṃ panetesu niyāmo hotīti. Yo hi evarūpaṃ laddhiṃ gahetvā rattitṭhānadivātṭhāne nisinno sajjhāyati vīmaṃsati, tassa “n’atthi hetu n’atthi paccayo, karoto na karīyati pāpaṃ, n’atthi dinnam, kāyassa bheda ucchiṃjati”ti tasmīṃ ārammaṇe micchāsati santiṭṭhati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, javanāni javanti. Paṭhamajavane satekiccho hoti, tathā dutiyādīsu. Sattame buddhānampi atekiccho anivattī ariṭṭhakaṇḍakasadisō hoti.

Tattha koci ekaṃ dassanaṃ okkamati, koci dve, koci tīṇipi, niyatamicchādiṭṭhikova hoti, patto saggamaggāvaraṇaṇceva mokkhamaggāvaraṇaṇca. Abhabbo tassa attabhāvassa anantaraṃ saggampi gantuṃ, pageva mokkhaṃ, vaṭṭakhāṇu nāmesa satto pathavīgopako, yebhuyyena evarūpassa bhavato vuṭṭhānaṃ n’atthi. Vassabhaññāpi edisā ahesuṃ. **Nindābyārosa-upārambhabhayā**ti attano nindābhayena ghaṭṭanabhayena upavādabhayena cāti attho. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ānāpānassatisuttavaṇṇanā

144. **Evaṃ me sutanti** Ānāpānassatisuttaṃ. Tattha **aññehi cāti** ṭhapetvā Pāliyaṃ āgate dasa there aññehipi abhiññātehi

1. Vayabhiññāti vayo ca bhiññā cāti (Ka)

bahūhi sāvakehi saddhiṃ. Tadā kira mahā bhikkhusaṅgho ahosi aparicchinnagaṇano.

Ovadanti anusāsantīti āmisasaṅgahena dhammasaṅgahena cāti dvīhi saṅgahehi saṅgaṇhitvā kammaṭṭhānovādānusāsanihi ovadanti ca anusāsanti ca. **Te cāti** cakāro āgamasandhimattaṃ. **Uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesaṃ jānantīti**¹ sīlaparipūraṇādito pubbavisesato uḷarataraṃ aparaṃ kasiṇaparikkammādivisesaṃ jānantīti attho.

145. **Āraddhoti** tuṭṭho. **Appattassa pattiyaṃ** appattassa arahattassa pāpuṇanatthaṃ. Sesapadadvayepi ayameva attho. **Komudīṃ cātumāsiniṇi**² pacchimakattikacātumāsapuṇṇamaṃ³. Sā hi kumudānaṃ atthitāya komudī, catunnaṃ vassikānaṃ māsānaṃ pariyosānattā cātumāsiniṇi vuccati. **Āgamaṣṣāmīti** udikkhissāmi, ajja apavāretvā yāva sā āgacchati, tāva katthaci agantvā idheva vasissāmīti attho. Iti bhikkhūnaṃ pavāraṇasaṅgahaṃ anujānanto evamāha.

Pavāraṇasaṅgaho nāma ñattidutiyena kammena diyyati. Yassa panesa diyyati, kassa na diyyatīti. Akārakassa tāva bālaputhujjanassa na diyyati, tathā āraddhavipassakassa ceva ariyasāvakaṃ ca. Yassa pana samatho vā taruṇo hoti vipassanā vā, tassa diyyati. Bhagavāpi tadā bhikkhūnaṃ cittācāraṃ parivīmaṃsanto samathavipassanānaṃ taruṇabhāvaṃ ñatvā “mayi ajja pavārente disāsu vassaṃvuṭṭhā bhikkhū idha osarissanti. Tato ime bhikkhū vuḍḍhatarehi bhikkhūhi senāsane gahite visesaṃ nibbattetuṃ na sakkhissanti. Sacepi cārikaṃ pakkamissāmi, imesaṃ vasanaṭṭhānaṃ dullabhameva bhavissati. Mayi pana apavārente bhikkhūpi imaṃ Sāvattimaṃ na osarissanti, ahampi cārikaṃ na pakkamissāmi, evaṃ imesaṃ bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānaṃ apalibuddhaṃ bhavissati. Te attano attano vasanaṭṭhāne phāsu viharantā samathavipassanā thāmajātā katvā visesaṃ nibbattetuṃ sakkhissanti”ti so taṇdivasaṃ apavāretvā kattikapuṇṇamāyaṃ pavāressāmīti bhikkhūnaṃ

1. Lañjānantīti (Syā, Ka) 2. Komudī cātumāsiniṇi (Sī, Syā) 3. ...puṇṇamā (Sī, Syā)

pavāraṇasaṅgahaṃ anujāni¹. Pavāraṇasaṅgahasmiñhi laddhe yassa nissayaapaṭipannassa ācariyupajjhāyā pakkamanti, sopi “sace patirūpo nissayaḍāyako āgamissati, tassa santike nissayaṃ gaṇhissāmī”ti yāva giṃhānaṃ pacchimamāsā vasitum labhati. Sacepi saṭṭhivassā bhikkhū āgacchanti, tassa senāsaṇaṃ gahetum na labhanti. Ayañca pana pavāraṇasaṅgaho ekassa dinnopi sabbesaṃ dinno yeva hoti.

Sāvattim osarantīti Bhagavatā pavāraṇasaṅgaho dinnoti sutasutaṭṭhāne yeva yathāsabhāvena ekaṃ māsam vasitvā kattikapuṇṇamāya uposatham katvā osarante sandhāya idaṃ vuttam. **Pubbenāparanti** idha taruṇasamathavipassanāsu kammaṃ katvā samathavipassanā thāmajātā akaṃsu, ayaṃ pubbe viseso² nāma. Tato samāhitena cittaṇa saṅkhāre sammasitvā keci sotāpattiṭṭhalaṃ -pa- keci arahattaṃ sacchikarimṃsu, ayaṃ aparo uḷāro viseso nāma.

146. **Alanti** vuttam. **Yojanagaṇaṇānīti** ekaṃ yojanaṃ yojanameva, dasapi yojanāni yojanān’eva, tato uddham yojanagaṇaṇānīti vuccanti. Idha pana yojanasatampi yojanasahassampi adhippetam. **Puṭosenāpīti** puṭosaṃ vuccati pātheyyaṃ, taṃ pātheyyaṃ gahetvāpi upasaṅkamitum yuttamevāti attho. “Puṭamsenā”tipi pāṭho, tassattho—puṭo aṃse assāti puṭaṃso, tena puṭaṃsena, aṃse pātheyyapuṭam vahantenāpīti vuttam hoti.

147. Idāni evarūpehi caraṇehi samannāgatā ettha bhikkhū atthīti dassetum **santi bhikkhavi**ti-ādimāha. Tattha **catunnaṃ satipaṭṭhānānanti**-ādinī tesam bhikkhūnaṃ abhinivīṭṭhakammaṭṭhānadassanattham vuttāni. Tattha sattatimsabodhipakkhiyadhammā lokiyalokuttarā kathitā. Tatra hi ye bhikkhū tasmim khaṇe maggaṃ bhāventi, tesam lokuttarā honti. Āraddhavipassakānaṃ lokiyā. **Aniccasaññābhāvanānuyoganti** ettha saññāsīsena vipassanā kathitā. Yasmā panettha ānāpānakammaṭṭhānavasena

1. Anujānāti (Ka)

2. Pubbaviseso (Sī)

abhiniviṭṭhāva¹ bahū bhikkhū, tasmā sesakammaṭṭhānāni saṅkhepena kathetā ānāpānakammaṭṭhānaṃ vitthārena kathento **ānāpānassati bhikkhaveti-** ādimāha. Idaṃ pana ānāpānakammaṭṭhānaṃ sabbākārena Visuddhimagge vitthāritaṃ, tasmā tattha vuttanayen’evassa Pāli-attho ca bhāvanānayo ca veditabbo.

149. **Kāyaññataranti** pathavīkāyādīsu catūsu kāyesu aññatarāṃ vadāmi, vāyo kāyaṃ vadāmīti attho. Atha vā rūpāyatanaṃ -pa- kabalīkāro āhāroti pañcavīsati rūpakotṭhāsā rūpakāyo nāma. Tesu ānāpānaṃ phoṭṭhabbāyatane saṅgahitattā kāyaññatarāṃ hoti, tasmāpi evamāha. **Tasmāti**hāti yasmā catūsu kāyesu aññatarāṃ vāyokāyaṃ, pañcavīsati rūpakotṭhāse vā² rūpakāye aññatarāṃ ānāpānaṃ anupassati, tasmā kāye kāyānupassīti attho. Evaṃ sabbattha attho veditabbo. **Vedanāññataranti** tīsu vedanāsu aññatarāṃ, sukhavedanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Sādhukaṃ manasikāraṃ** pītipaṭisaṃveditādivasena uppannaṃ sundaramanasikāraṃ. Kiṃ pana manasikāro sukhavedanā hotīti. Na hoti, desanāsīsaṃ panetaṃ. Yatheva hi “aniccasaññābhāvanānuyogamanuyuttā”ti ettha saññānāmena paññā vuttā, evamidhāpi manasikāranāmena vedanā vuttāti veditabbā. Etasmiṃ catukke³ paṭhamapade pītīsīsenā vedanā vuttā, duttiyapade sukhanti sarūpen’eva vuttā. Cittasaṅkhārāpadadvaye “saññā ca vedanā ca cetasikā, ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā”ti⁴ vacanato “vitakkavicāre ṭhapetvā sabbe pi cittasampayuttakā dhammā cittasaṅkhāre saṅgahitā”ti vacanato cittasaṅkhāranāmena vedanā vuttā. Taṃ sabbaṃ manasikāranāmena saṅgahetvā idha “sādhukaṃ manasikāraṃ”ti āha.

Evaṃ santēpi yasmā esā vedanā ārammaṇaṃ na hoti, tasmā vedanānupassanā na yujjātīti. No na yujjati, satipaṭṭhānavañṇanāyampi hi “taṃtaṃsukhādīnaṃ vatthum ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayati, taṃ pana vedanāpavattiṃ upādāya ‘ahaṃ vedayāmi’ti vohāramattaṃ hoti”ti

1. Abhiniviṭṭhā (Sī), abhiniviṭṭhā ca (Ka)

2. Pañcavīsati koṭṭhāse (Ka)

3. Ekasmiṃ hi catukke (Sī)

4. Khu 9. 187 piṭṭhe.

vuttaṃ. Api ca pītipaṭisaṃvedīti-ādīnaṃ atthavaṇṇanāyametassa parihāro vutto yeva. Vuttañhetarṃ Visuddhimagge—

“Dvīhākārehi pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇato ca asammohato ca. Kathaṃ ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappīlike dve jhāne samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇassa paṭisaṃviditattā. Kathaṃ asammohato (pīti paṭisaṃviditā hoti)¹? Sappīlike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pītiṃ khayato vayato sammasati, tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhā asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti. Vuttampi cetarṃ paṭisambhidāyaṃ dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkheparṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti, tāya satiyā tena nāṇena sā pīti paṭisaṃviditā hoti². Eten’eva nayena avasesapadānīpi atthato veditabbānī”ti.

Iti yatheva jhānapaṭilābhena ārammaṇato pītisukhacittasaṅkhārā paṭisaṃviditā honti, evaṃ imināpi jhānasampayuttēna vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhena ārammaṇato vedanā paṭisaṃviditā hoti. Tasmā suvuttametarṃ hoti “vedanāsu vedanānupassī tasmīṃ samaye bhikkhu viharatī”ti.

Nāhaṃ bhikkhave muṭṭhassatissa asampajānassāti ettha ayamadhippāyo—yasmā cittapaṭisaṃvedī assasissāmīti-ādīnā nayena pavatto bhikkhu kiñcāpi assāsapassāsanimittarṃ ārammaṇaṃ karoti, tassa pana cittassa ārammaṇe satīṇca sampajaññaṇca upaṭṭhapetvā pavattanato citte cittānupassī yeva nāmesa hoti. Na hi muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatibhāvanā atthi. Tasmā ārammaṇato cittapaṭisaṃviditādivasena citte cittānupassī tasmīṃ samaye bhikkhu viharatīti. **So yaṃ taṃ abhiijhādomanassānaṃ pahānaṃ, taṃ paññāya disvā sādhuṃ ajjhupekkhitā hotīti** ettha abhiijhāya kāmaccchandānīvaraṇaṃ, domanassavasena

1. () natthi Visuddhimagge.

2. Hoti (Si, Syā), hoti -pa- evaṃ sā pīti paṭisaṃviditā hotīti (?)

byāpādanīvaraṇaṃ dassitaṃ. Idaṃ hi catukkaṃ vipassanāvasen’eva vuttaṃ, dhammānupassanā ca nīvaraṇapabbādivasena chabbidhā hoti, tassā nīvaraṇapabbaṃ ādi, tassapi idaṃ nīvaraṇadvayaṃ ādi, iti dhammānupassanāya ādiṃ dassetuṃ “abhiijhādomanassānaṃ”ti āha.

Pahānanti aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahatīti evaṃ pahāraḥkaraṇaṃ adhippetā. **Taṃ paññāya disvāti** taṃ aniccavirāgaṇirodhapaṭinissaggāññaṇasaṅkhātāṃ pahānaññaṃ aparāya vipassanāpaññāya, tampi aparāyāti evaṃ vipassanāparamparaṃ dasseti. **Ajjhupekkhitā hotīti** yaṅca samathapaṭipannaṃ ajjhupekkhati, yaṅca ekato upaṭṭhānaṃ ajjhupekkhatīti dvidhā ajjhupekkhati nāma. Tattha saha-jātānampi ajjhupekkhanā hoti ārammaṇassapi ajjhupekkhanā, idha ārammaṇa-ajjhupekkhanā adhippetā. **Tasmātiha bhikkhaveti** yasmā aniccānupassī assasissāmīti-ādinā nayena pavatto na kevalaṃ nīvaraṇādidhamme, abhiijhādomanassasīsena pana vuttānaṃ dhammānaṃ pahānaññaṇampi paññāya disvā ajjhupekkhitā hoti, tasmā “dhammesu dhammānupassī tasmīṃ samaye bhikkhu viharatī”ti veditabbo.

150. **Pavicinatīti** aniccādivasena pavicinati. Itaraṃ padadvayaṃ etasseva vevacanaṃ. **Nirāmisāti** nikkilesā. **Passambhatīti** kāyikacetasikadarathapaṭippassaddhiyā kāyopi cittampi passambhati. **Samādhiyatīti** sammā ṭhapiyati, appanāpattaṃ viya hoti. **Ajjhupekkhitā hotīti** saha-jāta-ajjhupekkhanāya ajjhupekkhitā hoti.

Evaṃ cuddasavidhena kāyapariggāhakassa bhikkhuno tasmīṃ kāye sati satisambojjhaṅgo, satiyā sampayuttaṃ ñāṇaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo, taṃsampayuttameva kāyikacetasikavīriyaṃ vīriyasambojjhaṅgo, pīti, passaddhi, cittekaggaṭā samādhisambojjhaṅgo, imesaṃ channaṃ sambojjhaṅgānaṃ, anosakkana-anativattanaṇsaṅkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo. Yatheva hi samappavattesu assesu sārathino “ayaṃ olīyati”ti tudanaṃ vā, “ayaṃ atidhāvati”ti ākaḍḍhanaṃ vā n’atthi, kevalaṃ evaṃ passamānassa ṭhitākārova hoti, evameva imesaṃ channaṃ sambojjhaṅgānaṃ anosakkana-anativattanaṇsaṅkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo nāma hoti. Ettāvata kim kathitaṃ? Ekacittakkhaṇikā nānārasalakkhaṇā vipassanāsambojjhaṅgā nāma kathitā.

152. **Vivekanissitanti**-ādīni vuttatthān'eva. Ettha pana ānāpānapariggāhikā sati lokiyā hoti, lokiyā ānāpānā¹ lokiyasatipaṭṭhānam paripūrenti², lokiyā satipaṭṭhānā lokuttarabojjhaṅge paripūrenti, lokuttarā bojjhaṅgā vijjāvimuttiphalanibbānam paripūrenti. Iti lokiyassa āgataṭṭhāne lokiyam kathitam, lokuttarassa āgataṭṭhāne lokuttaram kathitanti. Thero panāha “aññattha evam hoti, imasmim pana sutte lokuttaram upari āgataṁ, lokiyā ānāpānā³ lokiyasatipaṭṭhāne paripūrenti², lokiyā satipaṭṭhānā lokiye bojjhaṅge paripūrenti, lokiyā bojjhaṅgā lokuttaram vijjāvimuttiphalanibbānam paripūrenti, vijjāvimutti padena hi idha vijjāvimuttiphalanibbānam adhippetan”ti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Ānāpānassatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā

153-4. **Evam me sutanti** Kāyagatāsatisuttam. Tattha **gehasitā** pañcakāmaguṇanissitā. **Sarasaṅkappā**ti dhāvanasaṅkappā. Sarantīti hi sarā, dhāvantīti attho. **Ajjhattamevā**ti gocarajjhattasmim yeva. **Kāyagatāsati**ti kāyapariggāhikampi kāyārammaṇampi satim. Kāyapariggāhikanti vutte samatho kathito hoti, kāyārammaṇanti vutte vipassanā. Ubhayena samathavipassanā kathitā honti.

Puna caparam -pa-. **Evampi bhikkhave bhikkhu kāyagatāsati**m **bhāveti**ti satipaṭṭhāne cuddasavidhena kāyānupassanā kathitā.

156. **Antogadhāvāssā**ti tassa bhikkhuno bhāvanāya abbhantaragatāva honti. **Vijjābhāgiyā**ti ettha sampayogavasena vijjāṁ bhajantīti vijjābhāgiyā. Vijjābhāge vijjakoṭṭhāse vattantīti vijjābhāgiyā.

1. Ānāpānam (Sī), ānāpānasati (?)

2. Paripūreti (Sī)

3. Ānāpānasati (Sī)

Tattha vipassanāñāṇaṃ, manomayiddhi, cha abhiññāti aṭṭha vijjā. Purimena atthena tāhi¹ sampayuttadhammāpi vijjābhāgiyā. Pacchimena atthena tāsu yā kāci ekā vijjā vijjā², sesā vijjābhāgiyāti evaṃ vijjāpi vijjāya sampayuttā dhammāpi vijjābhāgiyāteva veditabbā. **Cetasā phuṭoti** ettha duvidhaṃ pharaṇaṃ āpopharaṇaṃca dibbacakkhupharaṇaṃca, tattha āpokasiṇaṃ samāpajjitvā āpena pharaṇaṃ āpopharaṇaṃ nāma. Evaṃ phuṭepi mahāsamudde sabbā samuddaṅgamā kunnadiyo antogadhāva honti, ālokaṃ pana vaḍḍhetvā dibbacakkhunā sakalasamuddassa dassanaṃ dibbacakkhupharaṇaṃ nāma. Evaṃ pharaṇepi³ mahāsamudde sabbā samuddaṅgamā kunnadiyo antogadhāva honti.

Oṭāranti vivaraṃ chiddaṃ. **Ārammaṇanti** kilesupattipaccayaṃ. **Labhetha oṭāranti** labheyya pavesanaṃ, vinivijjhivā yāva pariyosānā gaccheyyāti attho. **Nikkhepananti** nikkhipanaṭṭhānaṃ.

157. Evaṃ abhāvitakāyagatāsatiṃ puggalaṃ allamattikapuñjādhi upametvā idāni bhāvitakāyagatāsatiṃ sārāphalakādhi upametum **seyyathāpīti**-ādimāha. Tattha **aggalaṭṭhalakanti** kavāṭaṃ.

158. **Kākaṭṭhāyoti** mukhavaṭṭiyaṃ nisīditvā kākena gīvaṃ anāmetvāva pātabbo. **Abhiññāsacchikaraṇīyassāti** abhiññāya sacchikātabbassa. **Sakkhibhabbatam pāpuṇātīti** paccakkhabhāvaṃ pāpuṇāti. **Sati sati-āyataneti** sati satikāraṇe. Kiṃ panettha kāraṇanti. Abhiññāva kāraṇaṃ. **Āḷibandhāti**⁴ mariyādabaddhā.

Yānikatāyāti yuttayānaṃ viya katāya. **Vatthukatāyāti** patiṭṭhakatāya. **Anuṭṭhitāyāti** anuppavattitāya. **Paricitāyāti** paricayakatāya. **Susamāraddhāyāti** suṭṭhu samāraddhāya susampaggahitāya. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Tāva (Ka) 2. Ekā vijjā (Ka) 3. Phuṭepi (Sī, Syā) 4. Āḷibandhāti (Sī, Syā)

10. Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā

160. **Evam me sutanti** Saṅkhārupapattisuttaṃ. Tattha **saṅkhārupapattinti**¹ saṅkhārānaṃ yeva upapattim², na sattassa, na posassa, puññābhisāṅkhārena vā bhavūpagakkhandhānaṃ upapattim².

161. **Saddhāya samannāgatoti** saddhādayo pañca dhammā lokikā vaṭṭanti. **Dahatīti** ṭhapeti. **Adhiṭṭhātīti** patiṭṭhāpeti. **Saṅkhārā ca viharā**³ cāti saha patthanāya saddhādayova pañca dhammā. **Tatrupapattiyāti** tasmim ṭhāne nibbattanatthāya. **Ayaṃ maggo ayaṃ paṭipadāti** saha patthanāya pañca dhammāva. Yassa hi pañcadhammā atthi, na patthanā, tassa gati anibaddhā. Yassa patthanā atthi, na pañca dhammā, tassapi anibaddhā. Yesam ubhayaṃ atthi, tesam gatinibaddhā. Yathā hi ākāse khittadaṇḍo aggena vā majjhena vā mūlena vā nipatissatīti niyamo n'atthi, evaṃ sattānaṃ paṭisandhiggahaṇaṃ aniyataṃ. Tasmā kusalaṃ kammaṃ katvā ekasmiṃ ṭhāne patthanāṃ kātuṃ vaṭṭati.

165. **Āmaṇḍanti** āmalakaṃ. Yathā taṃ parisuddhacakkhusa purisassa sabbasova pākāṃ hoti, evaṃ tassa brahmuno saddhiṃ tattha nibbattasattehi sahaṃsī lokadhātu. Esa nayo sabbattha.

167. **Subhoti** sundaro. **Jātimāti** ākarasampanno. **Suparikammakatoti** dhovanādīhi suṭṭhukataparikammo. **Paṇḍukambale nikkhattoti** rattakambale ṭhapito.

168. **Satasahassoti** lokadhātusatasahassamhi ālokapharaṇābrahmā. **Nikkhanti**⁴ nikkhena kataṃ piḷandhanaṃ, nikkhaṃ nāma pañcasuvaṇṇaṃ, ūnakanikkhena kataṃ pasādhanaṃ hi ghaṭṭanamajjanakkhamaṃ na hoti, atirekena kataṃ ghaṭṭanamajjanaṃ khamati, vaṇṇavantaṃ pana na hoti, pharusadhātukaṃ khāyati. Nikkhena kataṃ ghaṭṭanamajjanañceva khamati, vaṇṇavantaṃ ca hoti. **Jambonadanti** jambunadiyaṃ nibbattaṃ. Mahājamburukkhasa hi ekekā sākhā paṇṇāsa paṇṇāsa yojanāni vadḍhitā, tāsu mahantā⁵ nadiyo sandanti, tāsaṃ nadīnaṃ ubhayatīresu jambupakkānaṃ⁶ patitattṭhāne suvaṇṇaṅkurā uṭṭhahanti, te nadījalena

1. Saṅkhārupapattinti (Sī)

2. Uppattim (Sī)

3. Vihāro (Sī)

4. Nekkanti (Sī)

5. Mahantā mahantā (Sī)

6. Jambupaṇṇānaṃ (Ka)

vuyhamānā anupubbenā mahāsamuddam pavisanti. Tam sandhāya jambonadanti vuttam. **Dakkhakammāra putta-ukkāmukhasukusalasampahaṭṭhanti** dakkhena sukusalena kammāraputtēna ukkāmukhe pacitvā sampahaṭṭham. **Ukkāmukheti** uddhane. **Sampahaṭṭhanti** dhotaghaṭṭitamajjitam. Vatthopame¹ ca Dhātuvibhaṅge² ca piṇḍasodhanam³ vuttam, imasmiṃ sutte katabhaṇḍasodhanam³ vuttam.

Yam pana sabbavāresu **pharitvā adhimuccitvā**ti vuttam, tattha pañcavidham pharaṇam cetopharaṇam kasiṇapharaṇam dibbacakkhupharaṇam ālokapharaṇam sarīrapharaṇanti. Tattha cetopharaṇam nāma lokadhātusahasasattānam cittajānanam. Kasiṇapharaṇam nāma lokadhātusahasasasiṇapattharaṇam. Dibbacakkhupharaṇam nāma ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbena cakkhunā sahassalokadhātudassanam. Ālokapharaṇampi etadeva. Sarīrapharaṇam nāma lokadhātusahasasariṇapabhāya pattharaṇam. Sabbattha imāni pañca pharaṇāni avināsentena kathetabbanti.

Tipiṭakacūḷābhayaṭṭhero paṇāha “maṇi-opamme kasiṇapharaṇam viya nikkhopamme sarīrapharaṇam viya dissati”ti. Tassa vādam viya Aṭṭhakathā nāma natthi paṭikkhitvā sarīrapharaṇam na sabbakālikam, cattārimāni pharaṇāni avināsetvāva kathetabbanti vuttam. **Adhimuccati**ti padam pharaṇapadasseva vevacanam, atha vā **pharati**ti pattharati. **Adhimuccati**ti jānāti.

169. **Ābhāti**-ādīsu ābhādayo nāma pāṭiyekkā devā n’atthi, tayo Parittābhādayo devā ābhā nāma, Parittāsubhādayo ca. Subhakiṇhādayo ca subhā nāma. Vehapphalādivārā pākāṭā yeva.

Ime tāva pañca dhamme bhāvetvā kāmāvacaresu nibbattatu, brahmaloke nibbattam pana āsavakkhayaṇca katham pāpuṇāti. Ime pañca dhammā sīlam, so imasmiṃ sīle patiṭṭhāya kasiṇaparikkhamam katvā tā tā⁴ samāpattiyo bhāvetvā rūpibrahmaloke nibbattati, arūpajjhānāni

1. Ma 1. 46 piṭṭhe. 2. Ma 3. 286 piṭṭhe. 3. ...pasādhanaṃ (Ka) 4. Tadā tā (Syā, Ka)

nibbattetvā arūpībrahmaloke, samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā anāgāmiṭṭhānaṃ sacchikatvā pañcasu Suddhāvāsesu nibbattati. Uparimaggam bhāvetvā āsavakkhayaṃ pāpuṇātīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Suññatavagga

1. Cūlasuññatasuttavaṇṇanā

176. **Evam me sutanti** Cūlasuññatasuttam. Tattha **ekamidanti** thero kira Bhagavato vattam katvā attano divāṭṭhānam gantvā kālaparicchedam katvā nibbānārammaṇam suññatāphalasamāpattim appetvā nisinno yathāparicchedena vuṭṭhāsī. Athassa saṅkhārā suññato upaṭṭhahimsu. So suññatākatham sotukāmo jāto. Athassa etadahosi “na kho pana sakkā dhurena dhuram paharantena viya gantvā ‘suññatākatham me bhante kathethā’ti Bhagavantam vattum, handāham yaṁ me Bhagavā nagarakam upanissāya viharanto ekam katham kathesi, tam sāremi, evam me Bhagavā suññatākatham kathessati”ti Dasabalam sārento **ekamidanti**-ādimāha.

Tattha **idanti** nipātamattameva. **Kaccimetam bhanteti** thero ekapade ṭhatvā saṭṭhipadasahassāni uggahetvā dhāretum samattho, kim so “suññatāvihārenā”ti ekam padam dhāretum na sakkhissati, sotukāmena pana jānantena viya pucchitum na vaṭṭati, pākātam katvā vitthāriyamānam suññatākatham sotukāmo ajānanto viya evamāha. Eko ajānantopi jānanto viya hoti, thero evarūpaṁ kohaṇṇam kim karissati, attano jānanaṭṭhānepi Bhagavato apacitīm dassetvā “kaccimetan”ti-ādimāha.

Pubbepīti paṭhamabodhiyam nagarakam upanissāya viharāṇakālepi. **Etarahipīti** idānipi. Evam pana vatvā cintesi “Ānando suññatākatham sotukāmo, eko pana sotum sakkoti, na uggahetum, eko sotumpi uggahetumpi sakkoti, na kathetum, Ānando pana sotumpi sakkoti uggahetumpi kathetumpi, (kathemissa) suññatākathan”ti. Iti tam kathento **seyyathāpīti**-ādimāha. Tattha **suñño hatthigavāssavaḷavenāti** tattha kaṭṭharūpapotthakarūpacittarūpavasena katā hatthi-ādayo atthi, Vessavaṇamandhātādīnam ṭhitaṭṭhāne cittakammavasena katampi, ratanaparikkhatānam¹ vātapānadvārabandhamañcapīṭhādīnam vasena saṇṭhitampi,

1. Ratanaparisevitānam (Sī)

jiṇṇapaṭisaṅkharapaṭṭham ṭhapitampi jātarūparajataṃ atthi,
kaṭṭharūpādivasena katā dhammasavanapañhapucchanādivasena āgacchantā
ca itthipurisāpi atthi, tasmā na so tehi suñño. Indriyabaddhānaṃ
saviññāṇakānaṃ hatthi-ādīnaṃ, icchiticchitakkhaṇe paribhuñjitabbassa
jātarūparajatassa, nibaddhavāsaṃ vasantānaṃ itthipurisānaṃ abhāvaṃ
sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Bhikkhusaṃghaṃ paṭiccāti bhikkhūsu hi piṇḍāya pavittesupi
vihārabhattaṃ sādiyantehi bhikkhūhi ceva gilānagilānupaṭṭhāka-
uddesacīvarakammapasutādīhi ca bhikkhūhi so asuñño va hoti, iti¹ niccampi
bhikkhūnaṃ atthitāya evamāha. **Ekattanti** ekabhāvaṃ, ekaṃ asuññataṃ
atthīti attho. Eko asuññabhāvo atthīti vuttaṃ hoti. **Amanasikarivāti** citte
akavā anāvajjitvā apaccavekkhitvā. **Gāmasaṇṇanti** gāmoti pavattavasena vā
kilesavasena vā uppannaṃ gāmasaṇṇaṃ. Manussaṇṇāyapi es'eva nayo.
Araññasāṇṇaṃ paṭicca manasi karoti ekattanti idaṃ araṇṇaṃ, ayaṃ rukkhō,
ayaṃ pabbato, ayaṃ nīlobhāso vanasaṇḍoti evaṃ ekaṃ araṇṇaṃ yeva
paṭicca araṇṇasaṇṇaṃ manasi karoti. **Pakkhandatīti** otarati. **Adhimuccatīti**
evanti adhimuccati. **Ye assu darathāti** ye pavattadarathā vā kilesadarathā vā
gāmasaṇṇaṃ paṭicca bhavēyyuṃ, te idha araṇṇasaṇṇāya na santi.
Dutiyapadehi es'eva nayo. **Atthi cevāyanti** ayaṃ pana ekaṃ araṇṇasaṇṇaṃ
paṭicca uppajjamānā pavattadarathamattā atthi.

Yaṃ hi kho tattha na hotīti yaṃ Migāramātupāsāde hatthi-ādayo viya
imissā araṇṇasaṇṇāya gāmasaṇṇāmanussasaṇṇāvasena uppajjamānaṃ
pavattadarathakilesadarathajātaṃ, taṃ na hoti. **Yaṃ pana tattha avasiṭṭhanti**
yaṃ Migāramātupāsāde bhikkhusaṃgho viya tattha araṇṇasaṇṇāya
pavattadarathamattaṃ avasiṭṭhaṃ hoti. **Taṃ santamidam atthīti pajānātīti**
taṃ vijjamānameva “atthi idan”ti pajānāti, **suññatāvakkantīti**
suññatānibbatti.

177. **Amanasikarivā manussasaṇṇanti** idha gāmasaṇṇaṃ na gaṇhāti.
Kasmā? Evaṃ kirassa ahosi “manussasaṇṇāya gāmasaṇṇaṃ nivattetvā,
araṇṇasaṇṇāya manussasaṇṇaṃ, pathavisaṇṇāya araṇṇasaṇṇaṃ,
ākāsānañcāyatanasaṇṇāya pathavisaṇṇaṃ -pa-
nevasaṇṇānāsaṇṇāyatanasaṇṇāya

ākhiñcaññāyatanasaññam, vipassanāya nevasaññānāsaññāyatanasaññam, maggena vipassanam nivattetvā anupubbena accantasūññatam nāma dassessāmī”ti. Tasmā evaṃ desanam ārabhi. Tattha **pathavīsaññanti** kasmā araññasaññam pahāya pathavīsaññam manasi karoti? Araññasaññāya visesānadhigamanato. Yathā hi purisassa ramaṇīyam khettaṭṭhānam disvā “idha vuttā sāli-ādayo suṭṭhu sampajjissanti, mahālābham labhissāmī”ti sattaḥkhattumpi¹ khettaṭṭhānam oloketassa sāli-ādayo na sampajjanteva, sace pana tam ṭhānam vihatakhāṇukakaṇṭakam katvā kasitvā vapati, evaṃ sante sampajjanti, evameva “idaṃ araññam, ayaṃ rukkho, ayaṃ pabbato, ayaṃ nīlobhāso vanasaṇḍo”ti sacepi sattaḥkhattum² araññasaññam manasikaroti, nevūpacāram na samādhim pāpuṇāti, pathavīsaññāya panassa dhuvasevanam kammaṭṭhānam pathavīkasiṇam parikammaṃ katvā jhānāni nibbattetvā jhānapadaṭṭhānampi vipassanam vaḍḍhetvā sakkā arahattam pāpuṇitum. Tasmā araññasaññam pahāya pathavīsaññam manasi karoti. **Paṭiccāti** paṭicca sambhūtam.

Idāni yasmiṃ pathavīkasiṇe so pathavīsaññī hoti, tassa opammadassanattam **seyyathāpīti**-ādimāha. Tattha usabhassa etanti **āsabham**. Aññesam pana gunnam gaṇḍāpi honti pahārāpi. Tesam hi cammam pasāriyamānam nibbalikam na hoti, usabhassa lakkaṇasampannatāya te dosā n’atthi. Tasmā tassa cammam gahitam. **Saṅkusatenāti** khilasatena. **Suvihatanti** pasāretvā suṭṭhu vihatam. Ūnakasatasāṅkuvihataṃ hi nibbalikam na hoti, saṅkusatena vihatam bheritalam viya nibbalikam hoti. Tasmā evamāha. **Ukkūlavikkūlanti** uccanīcam thalaṭṭhānam ninnatṭhānam. **Nadīvidugganti** nadiyo ceva duggamaṭṭhānaṃ³. **Pathavīsaññam paṭicca manasi karoti ekattanti** kasiṇapathaviyam yeva paṭicca sambhūtam ekam saññam manasi karoti. **Darathamattāti** ito paṭṭhāya sabbavāresu pavattadarathavasena darathamattā veditabbā.

182. **Animittam cetosamādhinti** vipassanācittasamādhim. So hi niccanimittādivirahito animittoti vuccati. **Imameva kāyanti** vipassanāya vatthum dasseti. Tattha **imamevāti** imam eva catumahābhūtikam.

1. Sataḥkhattumpi (?)

2. Sataḥkhattum (?)

3. Duggamanaṭṭhānaṃ (Sī, Syā)

Salāyatanikanti salāyatanapaṭisaṃyuttam. **Jīvitapaccayā**ti yāva jīvitindriyānam pavatti, tāva jīvitapaccayā pavattadarathamattā atthīti vuttam hoti.

183. Puna **animittanti** vipassanāya paṭivipassanam dassetum vuttam. **Kāmāsavam paṭiccā**ti kāmāsavam paṭicca uppajjanapavattadarathā idha na santi, ariyamagge ceva ariyaphale ca natthīti vuttam hoti. **Imameva kāyanti** idam upādisesadarathadassanattam vuttam. Iti manussasaññāya gāmasaññam nivattetvā -pa- maggena vipassanam nivattetvā anupubbena accantasūññatā nāma dassitā hoti.

184. **Parisuddhanti** nirupakkilesam. **Anuttaranti** uttaravirahitam sabbaseṭṭham. **Suññatanti** suññataphalasamāpattim. **Tasmāti** yasmā atītepi, Buddhapaccekabuddhabuddhasāvakaśāṅkhātā samaṇabrāhmaṇā, anāgatepi, etarahipi Buddhabuddhasāvakaśāṅkhātā samaṇabrāhmaṇā imam yeva parisuddham paramam anuttaram suññatam upasampajja viharimsu viharissanti viharanti ca, tasmā. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷasuññatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahāsuññatasuttavaṇṇanā

185. **Evam me sutanti** Mahāsuññatasuttam. Tattha **kāḷākhemakassāti** chavivaṇṇena so kāḷo, Khemakoti panassa nāmam. **Vihāro**ti tasmim yeva Nigrodhārāme ekasmim padese pākārena parikkhipitvā dvārakoṭṭhakam māpetvā haṃsavaṭṭakādiseṇāsānāni ceva maṇḍalamāḷabhojanasālādīni ca patiṭṭhapetvā kato vihāro. **Sambahulāni senāsanānī**ti mañco pīṭham bhisi bimbohanam taṭṭikā cammakhaṇḍo tiṇasanthāro paṇṇasanthāro palālasanthāroṭi-ādīni paññattāni honti, mañcena mañcam -pa- palālasanthāreneva palālasanthāram āhacca ṭhapitāni, gaṇabhikkhūnam vasanaṭṭhānasadisam ahosi.

Sambahulā nu khoti Bhagavato Bodhipallaṅke yeva sabbakilesānaṃ samugghāṭitattā saṃsayo nāma n’atthi, vitakkapubbabhāgā pucchā, vitakkapubbabhāge¹ cāyaṃ nukāro nipātamatto. Pāṭimattḥakam² gacchante avinicchito nāma na hoti. Ito kira pubbe Bhagavatā dasa dvādasa bhikkhū ekaṭṭhāne vasantā na diṭṭhapubbā.

Athassa etadahosi—gaṇavāso nāmāyaṃ vaṭṭe āciṇṇasamāciṇṇo nadī-otiṇṇa-udakasadiṣo, nirayatiracchānayonipettivisayāsura kāyesupi, manussalokadevalokabrahmalokesupi gaṇavāsova āciṇṇo. Dasayojanasahasso hi **nirayo** tipucuṇṇabharitā nāli viya sattehi nirantaro, pañcavidhabandhanakammakāraṇakaraṇaṭṭhāne sattānaṃ pamāṇaṃ vā paricchedo vā n’atthi, tathā vāsīhi tacchanādiṭṭhānesu, iti gaṇabhūtāva paccanti. **Tiracchānayoniyaṃ** ekasmiṃ vammike upacikānaṃ pamāṇaṃ vā paricchedo vā n’atthi, tathā ekekabilādīsipi kipillikādīnaṃ. Tiracchānayoniyampi³ gaṇavāsova. **Petanagarāni** ca gāvutikāni aḍḍhayanikānipi petabharitāni honti. Evaṃ pettivisayepi gaṇavāsova. **Asurabhavanaṃ** dasayojanasahassaṃ kaṇṇe pakkhittasūciyā kaṇṇabilaraṃ viya hoti, iti asurakāyepi gaṇavāsova. **Manussaloke** Sāvattiyaṃ sattapaṇṇāya kulasatasahassāni, Rājagahe anto ca bahi ca aṭṭhārasa manussakoṭṭiyo vasimsu. Evaṃ aññesupi ṭhānesūti manussalokepi gaṇavāsova. **Bhūmadevatā** ādiṃ katvā devalokabrahmalokesupi gaṇavāsova. Ekekassa hi devaputtassa aḍḍhatiyā nāṭakakoṭṭiyo honti, navapi koṭṭiyo honti, ekaṭṭhāne dasasahassāpi brahmāno vasanti.

Tato cintesi “mayā satasahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni gaṇavāsaviddhamsanattḥaṃ dasa pāramiyo pūritā, ime ca bhikkhū ito paṭṭhā yeva gaṇaṃ bandhitvā gaṇābhiratā jātā ananucchavikaṃ karonti”ti. So dhammasaṃvegaṃ uppādetvā puna cintesi “sace ‘ekaṭṭhāne dvīhi bhikkhūhi na vasitabban’ti sakkā bhaveyya sikkhāpadaṃ paññāpetuṃ, sikkhāpadaṃ paññāpeyyaṃ, na kho panetaṃ sakkā. Handāhaṃ mahāsuññatāpaṭipattiṃ nāma

1. Vitakkapubbabhāgo (bahūsu)

2. Pattimatḥakam (Sī), pālimattḥakam (Syā)

3. Evaṃ tiracchānayoniyampi (?)

suttantaṃ desemi, yaṃ sikkhākāmānaṃ kulaputtānaṃ sikkhāpadapaññatti viya nagaradvāre nikkhittasabbakāyika-ādāso viya ca bhavissati. Tato yathā nāmekasmim ādāse khattiyādayo attano vajjaṃ disvā taṃ pahāya anavajjā honti, evamevaṃ mayi parinibbutepi pañcavassasahassāni imaṃ suttam āvajjitvā gaṇaṃ vinodetvā ekībhāvābhiraṭā kulaputtā vaṭṭadukkhassa antaṃ karissanti”ti. Bhagavato ca manorathaṃ pūrentā viya imaṃ suttam āvajjitvā gaṇaṃ vinodetvā vaṭṭadukkhaṃ khepetvā parinibbutā kulaputtā gaṇanapathaṃ vītivattā. Vālikapiṭṭhivihārepi hi Ābhidhammika-abhayatthero nāma vassūpanāyikasamaye sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ imaṃ suttam sajjhāyitvā “Sammāsambuddho evaṃ kāreti, mayaṃ kiṃ karomā”ti āha. Te sabbepe antovasse gaṇaṃ vinodetvā ekībhāvābhiraṭā arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Gaṇabhedanaṃ nāma idaṃ suttanti.

186. **Ghaṭṭāyāti** evaṃnāmakassa Sakkassa. **Vihāreti** ayampi vihāro Nigrodhārāmasseva ekadese Kālākhemakassa vihāro viya katoti veditabbo. **Cīvarakammanti** jīṇṇamalinānaṃ aggaḷaṭṭhānuppādanadhovanādīhi kataparibhaṇḍampi, cīvaratthāya uppannavatthānaṃ vicāraṇasibbanādīhi akataṃ saṃvidhānampi vaṭṭati, idha pana akataṃ saṃvidhānaṃ adhippetāṃ. Manussā hi Ānandattherassa cīvarasāṭake adaṃsu. Tasmā thero sambahule bhikkhū gahetvā tattha cīvarakammaṃ akāsi. Tepi bhikkhū pātova sūcipāsakassa paññāyanakālato paṭṭhāya nisinnā apaññāyanakāle utṭhahanti. Sūcikaṃme niṭṭhite yeva senāsanāni saṃvidahissāmāti na saṃvidahiṃsu. **Cīvarakārasamayo** noti thero kira cintesi “addhā etehi bhikkhūhi na paṭisāmitāni senāsanāni, Bhagavatā ca diṭṭhāni bhavissanti. Iti anattamano Satthā suṭṭhu niggahetukāmo, imesaṃ bhikkhūnaṃ upatthambho bhavissāmī”ti. Tasmā evamāha. Ayaṃ panettha adhippāyo “na bhante ime bhikkhū kammārāmā eva, cīvarakiccavasena pana evaṃ vasantī”ti.

Na kho Ānandāti Ānanda kammāsamayo vā hotu akammāsamayo vā, cīvarakārasamayo vā hotu acīvarakārasamayo vā, atha kho saṅgaṇikārāmo bhikkhu na sobhati yeva. Mā tvaṃ anupatthambhaṭṭhāne upatthambho ahoṣīti. Tattha **saṅgaṇikāti** sakaparisasamodhānaṃ. **Gaṇoti** nānājanasamodhānaṃ. Iti saṅgaṇikārāmo vā hotu

gaṇārāmo vā, sabbathāpi gaṇabāhullābhirato gaṇabandhanabaddho bhikkhu na sobhati, pacchābhatte pana divāṭṭhānaṃ sammajjitvā sudhotatthapādo mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā ekārāmatamanuyutto bhikkhu Buddhasāsane sobhati. **Nekhammasukhanti** kāmato nikkhantassa¹ sukhaṃ.

Pavivekasukhampi kāmavivekasukhameva. Rāgādīnaṃ pana vūpasamatthāya saṃvattatīti **upasamasukhaṃ**. Maggasambodhatthāya saṃvattatīti **sambodhisukhaṃ**². **Nikāmalābhīti** kāmābhī icchitalābhī. **Akicchālābhīti** adukkhalābhī. **Akasiralābhīti** vipulalābhī.

Sāmāyikanti appitappitasamaye kilesehi vimuttaṃ. **Kantanti** manāpaṃ. **Cetovimuttinti** rūpārūpāvacaracittavimuttiṃ. Vuttañhetāṃ “cattāri ca jhānāni catasso ca arūpasamāpattiyo, ayaṃ sāmāyiko vimokkho”ti³. **Asāmāyikanti** na samayavasena kilesehi vimuttaṃ, atha kho accantavimuttaṃ lokuttaraṃ vuttaṃ. Vuttaṃ hetāṃ “cattāro ca ariyamaggā cattāri ca sāmāññaphalāni, ayaṃ asāmāyiko vimokkho”ti³. **Akuppanti** kilesehi akopetabbaṃ.

Ettāvatā kiṃ kathitaṃ hoti? Saṅgaṇikārāmo bhikkhu gaṇabandhanabaddho n’eva lokiyaguṇaṃ, na ca lokuttaraguṇaṃ nibbattetuṃ sakkoti, gaṇaṃ vinodetvā pana ekābhirato sakkoti. Tathā hi Vipassī bodhisatto caturāsītiyā pabbajitasahashehi parivuto satta vassāni vicaranto Sabbaññuguṇaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi, gaṇaṃ vinodetvā satta divase ekībhāvābhirato Bodhimaṇḍaṃ āruya Sabbaññuguṇaṃ nibbattesi. Amhākaṃ bodhisatto pañcavaggiyehi saddhiṃ chabbassāni vicaranto Sabbaññuguṇaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi, tesu pakkantesu ekībhāvābhirato Bodhimaṇḍaṃ āruya Sabbaññuguṇaṃ nibbattesi.

Evāṃ saṅgaṇikārāmassa guṇādhigamābhāvaṃ dassetvā idāni dosuppattiṃ dassento **nāhaṃ Ānandāti**-ādimāha. Tattha **rūpanti** sarīraṃ. **Yattha rattassāti** yasmim rūpe rāgavasena rattassa. **Na uppajjeyyunti** yasmim rūpe rattassa na uppajjeyyūṃ, taṃ rūpaṃ na samanupassāmi, atha kho Sāriputtamoggallānānaṃ Dasabalasāvakattupagamanasaṅkhātena aññathābhāvena

1. Nekhamassa (Ka) 2. Sambodhasukhaṃ (Sī) 3. Khu 9. 236 Paṭisambhidāmagge.

Sañcayassa viya, Upāligahapatino aññathābhāvena Nāṭaputtassa viya, Piyajātikasutte¹ seṭṭhi-ādīnaṃ viya ca uppajjanti ye va.

187. **Ayaṃ kho panānandā**ti ko anusandhi? Sace hi koci dubbuddhī navapabbajito vadeyya “Sammāsambuddho khettaṃ pavittṭhā gāviyo viya amhe ye va gaṇato nīharati, ekībhāve niyojeti, sayam pana rājarājamahāmattādihi parivuto viharatī”ti, tassa vacanokāsupacchedanattarāṃ “cakkavāḷapariyantāya parisāya majjhe nisinnopi Tathāgato ekakovā”ti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **sabbanimittānanti** rūpādīnaṃ saṅkhatanimittānaṃ. **Ajjhattanti** visayajjhattaṃ². **Suññatanti** suññataphalasamāpattiṃ. **Tatra ceti** upayogatthe bhummaṃ, taṃ ceti vuttaṃ hoti. Puna **tatrā**ti tasmīṃ parisamajjhe ṭhito. **Vivekaninnenā**ti nibbānaninnena. **Byantībhūtenā**ti āsavaṭṭhānīyadhammehi vigatantena nissatena viśaṃyuttana. **Uyyojanika paṭisaṃyuttanti** gacchatha tumheti evaṃ uyyojanikena vacanena paṭisaṃyuttaṃ.

Kāya pana velāya Bhagavā evaṃ katheti? Pacchābhattakiccavelāya vā, purimayāmakiccavelāya vā. Bhagavā hi pacchābhatte Gandhakuṭiyaṃ sīhaseyyaṃ kappetvā vuṭṭhāya phalasamāpattiṃ appetvā nisīdati, tasmīṃ samaye dhammassavanatthāya parisā sannipatanti, atha Bhagavā kālaṃ viditvā Gandhakuṭito nikkhamitvā Buddhāsanavaragato dhammaṃ desetvā bhesajjatelapākaṃ gaṇhanto viya kālaṃ anatikkamitvā vivekaninnena cittaṃ parisāṃ uyyojeti. Purimayāmepe³ “abhikkantā kho vāseṭṭhā ratti, yassa dāni kālaṃ maññathā”ti⁴ evaṃ uyyojeti. Buddhānaṃ hi bodhipattito paṭṭhāya dve pañcaviññāṇānipi ninbbānaninnāneva. **Tasmāti hānandā**ti yasmā suññatāvihāro santo paṇīto, tasmā.

188. **Ajjhattamevā**ti gocarajjhattameva. **Ajjhattaṃ suññatanti** idha niyakajjhattaṃ, attano pañcasu khandhesu nissitanti attho. **Sampajāno hotī**ti kammaṭṭhānassa asampajjanabhāvajānanena sampajāno. **Bahiddhā**ti parassa pañcasu khandhesu. **Ajjhattabahiddhā**ti kālena ajjhattaṃ kālena

1. Jātikasutte (Ka) Ma 2. 309 piṭṭhe.

3. Purimayāme (Ka)

2. Niyakajjhattaṃ (Sī, Syā)

4. Dī 3. 176 piṭṭhe.

bahiddhā. **Āneñjanti** ubhatobhāgavimuttā bhavissāmāti āneñjaṃ arūpasamāpattiṃ manasikaroti.

Tasmiṃ yeva purimasminti pādakajjhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Apagaṇapādakajjhānato vuṭṭhitassa hi ajjhattaṃ suññataṃ manasikaroto tattha cittaṃ na pakkhandati. Tato “parassa santāne nu kho kathan”ti bahiddhā manasi karoti, tatthapi na pakkhandati. Tato “kālena attano santāne, kālena parassa santāne nu kho kathan”ti ajjhattabahiddhā manasi karoti, tatthapi na pakkhandati. Tato ubhatobhāgavimutto hotukāmo “arūpasamāpattiyaṃ nu kho kathan”ti āneñjaṃ manasi karoti, tatthapi na pakkhandati. Idāni “na me cittaṃ pakkhandatīti viassaṭṭhavīriyena upaṭṭhākādīnaṃ pacchato na caritabbaṃ, pādakajjhānameva pana sādhuṃ punappunaṃ manasikātabbaṃ. Evamassa rukke chindato pharasumhi avahante puna nisitaṃ kāretvā chindantassa chijjesu pharasu viya kammaṭṭhāne manasikāro vahaṭi”ti dassetuṃ **tasmiṃyevāti**-ādimāha. Idānissa evaṃ paṭipannassa yaṃ yaṃ manasikaroti, tattha tattha manasikāro sampajjati dassento **pakkhandatīti** āha.

189. **Iminā vihārenāti** iminā samathavipassanāvihārena. **Itiha tattha sampajānoti** iti caṅkamantopi tasmiṃ kammaṭṭhāne sampajjamāne “sampajjati me kammaṭṭhānaṃ”ti jānanena sampajāno hoti. **Sayatīti** nipajjati. Ettha kañci kālaṃ caṅkamitvā “idāni ettakaṃ kālaṃ caṅkamitum sakkhissāmi”ti ñatvā iriyāpathaṃ ahāpetvā ṭhātabbaṃ. Esa nayo sabbavāresu. **Na kathessāmīti, itiha tatthāti** evaṃ na kathessāmīti jānanena tattha sampajānakārī hoti.

Puna dutiyavāre **evarūpiṃ kathaṃ kathessāmīti** jānanena sampajānakārī hoti, imassa bhikkhuno samathavipassanā taruṇāva, tāsari anurakkhaṇatthaṃ—

“Āvāso gocaro bhassaṃ, puggalo atha bhojanaṃ.

Utu iriyāpatho ceva, sappāyo sevitaṭṭhako”ti—

Satta sappāyāni icchitaṭṭhāni. Tesāni dassanattamaṃ vuttaṃ. Vitakkavāresu avitakkanassa ca vitakkanassa ca jānanena sampajānatā veditabbā.

190. Iti vitakkapahānena dve magge kathetvā idāni tatiyamaggassa vipassanaṃ ācikkhanto **pañca kho ime Ānanda kāmaguṇā**ti-ādimāha. **Āyataneti** tesu yeva kāmaguṇesu kismiñcideva kilesuppattikāraṇe. **Samudācāro**ti samudācaraṇato appahīnakilesa. **Evaṃ santanti** evaṃ vijjamaṇameva. **Sampajānoti** kammaṭṭhānassa asampatti jānanaṃ sampajāno. Dutiyavāre **evaṃ santametanti** evaṃ sante etaṃ¹. **Sampajānoti** kammaṭṭhānasampatti jānanaṃ sampajāno. Ayaṃ hi “pahīno nu kho me pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo, no”ti paccavekkhamāno apahīnabhāvaṃ ñatvā vīriyaṃ paggahe tvā taṃ anāgāmimaggena samugghāṇeti, tato maggānantaraṃ phalaṃ, phalato vuṭṭhāya paccavekkhamāno pahīnabhāvaṃ jānāti, tassa jānanaṃ “sampajāno hoti”ti vuttaṃ.

191. Idāni arahattamaggassa vipassanaṃ ācikkhanto **pañca kho ime Ānanda upādānakkhandhā**ti-ādimāha. Tattha **so pahīyatīti** rūpe asmīti māno asmīti chando asmīti anusayo pahīyati. Tathā vedanādīsu sampajānatā vuttanayen’eva veditabbā.

Ime kho te Ānanda dhammāti heṭṭhā kathite samathavipassanāmagga phaladhamme sandhāyāha. **Kusalāyatikā**ti kusalo āgatā. Kusalā hi kusalāpi honti kusalāyatikāpi, seyyathidaṃ², paṭhamajjhānaṃ kusalaṃ, dutiyajjhānaṃ kusalaṃ ceva kusalāyatikaṃ ca -pa- ākiñcaññāyatanāṃ kusalaṃ, nevasaññānāsaññāyatanāṃ kusalaṃ ceva kusalāyatikaṃ ca, nevasaññānāsaññāyatanāṃ kusalaṃ, sotāpattimaggo kusalo ceva kusalāyatiko ca -pa- anāgāmimaggo kusalo, arahattamaggo kusalo ceva kusalāyatiko ca. Tathā paṭhamajjhānaṃ kusalaṃ, taṃsampayuttakā dhammā kusalā ceva kusalāyatikā ca -pa- arahattamaggo kusalo, taṃsampayuttakā dhammā kusalā ceva kusalāyatikā ca.

Ariyāti nikkilesā visuddhā. **Lokuttarā**ti loka uttarā visiṭṭhā. **Anavakkantā pāpimatā**ti pāpimantena mārena anokkantā.

1. Evaṃ santanti evaṃ sante (Syā)

2. Kathaṃ? (?)

Vipassanāpādakā aṭṭha samāpattiyo appetvā nisinnassa hi bhikkhuno cittaṃ māro na passati, “idaṃ nāma ārammaṇaṃ nissāya saṃvattatī”ti jānitum na sakkoti. Tasmā “anavakkantā”ti vuttaṃ.

Taṃ kiṃ maññasīti idaṃ kasmā āha? Gaṇepi¹ eko ānisaṃso atthi, taṃ dassetuṃ idamāha. **Anubandhituṃ** anugacchituṃ paricarituṃ².

Na kho Ānandāti ettha kiñcāpi Bhagavatā “sutāvudho³ bhikkhave ariyasāvako akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharatī”ti⁴ bahussuto pañcāvudhasampanno yodho viya vutto, yasmā pana yo sutapariyattin uggahetvāpi tadanucchavikaṃ anulomapaṭipadaṃ na paṭipajjati, na tassa taṃ āvudhaṃ hoti. Yo paṭipajjati, tasseva hoti. Tasmā etadatthaṃ anubandhituṃ nārahatīti dassento **na kho Ānandāti** āha.

Idāni yadatthaṃ anubandhitabbo, taṃ dassetuṃ **yā ca khoti**-ādimāha. Iti imasmiṃ sutte tīsu ṭhānesu dasa kathāvatthūni āgatāni. “Iti evarūpaṃ kathaṃ kathessāmi”ti sappāyāsappāyavasena āgatāni, “yadidaṃ suttaṃ geyyan”ti ettha sutapariyattivasena āgatāni, imasmiṃ ṭhāne paripūraṇavasena āgatāni. Tasmā imasmiṃ sutte dasa kathāvatthūni kathentena imasmiṃ ṭhāne ṭhatvā kathetabbāni.

Idāni yasmā ekaccassa ekakassa viharatopi attho na sampajjati, tasmā taṃ sandhāya ekībhāve ādīnavaṃ dassento **evaṃ sante kho Ānandāti**-ādimāha. Tattha **evaṃ santeti** evaṃ ekībhāve sante.

193. **Satthāti** bāhirako titthakaraSatthā. **Anvāvattantīti** anu-āvattanti upasaṅkamanti. **Mucchaṃ kāmayaṭīti** mucchanataṇhaṃ pattheti, pavattetīti attho. **Ācariyūpaddavenāti** abbhantare uppannena kilesūpaddavena ācariyassupaddavo. Sesupaddavesupi es’eva nayo. **Avadhiṃsu nantī** mārayiṃsu naṃ. Etena hi⁵ guṇamaraṇaṃ kathitaṃ.

1. Gaṇe hi (Syā, Ka)

2. Parivattituṃ (Ka), parivārituṃ (Syā)

3. Sutavā (sabbattha)

4. Am 2. 480 piṭṭhe.

5. Etenassa (Sī)

Vinipātāyāti suṭṭhu nipatanāya. Kasmā pana brahmacārupaddavova “dukkhavipākataro ca kaṭukavipākataro ca vinipātāya ca saṁvattatī”ti vuttoti. Bāhirapabbajjā hi appalābhā, tattha mahanto nibbattetabbaguṇo n’atthi, aṭṭhasamāpattipaṇcābhiññānamattakameva hoti. Iti yathā gadrabhapiṭṭhito patitassa mahantaṁ dukkhaṁ na hoti, sarīrassa paṁsumakkhanamattameva hoti, evaṁ bāhirasamaye lokiyaguṇamattatova parihāyati, tena purimaṁ upaddavadvayaṁ na evaṁ vuttaṁ. Sāsane pana pabbajjā mahālābhā, tattha cattāro maggā cattāri phalāni nibbānanti mahantā adhigantabbaguṇā. Iti yathā ubhato sujāto khattiyakumāro hatthikkhandhavaragato nagaraṁ anusaṇcaranto hatthikkhandhato patito mahādukkhaṁ nigacchati, evaṁ sāsano parihāyamāno navahi lokuttaraguṇehi parihāyati. Tenāyaṁ brahmacārupaddavo evaṁ vutto.

196. **Tasmāti** yasmā sesupaddavehi brahmacārupaddavo dukkhavipākataro, yasmā vā sapattaṭṭhapaṭṭimvītikkamanto dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya saṁvattati, mittapaṭṭim hitāya, tasmā. Evaṁ uparimenapi heṭṭhimenapi atthena yojetabbaṁ. **Mittavatāyāti** mittapaṭṭimvītikkamanto. **Sapattavatāyāti** verapaṭṭimvītikkamanto.

Vokkamma ca Satthusāsanāti dukkaṭadubbhāsitaṁ vattampi hi sañcicca vītikkamanto vokkamma vattati nāma. Tadeva avītikkamanto na vokkamma vattati nāma.

Na vo ahaṁ Ānanda tathā parakkamissāmīti ahaṁ tumhesu tathā na paṭipajjissāmi. **Āmaketi** apakke. **Āmakamatteti** āmake nātisukkhe bhājane. Kumbhakāro hi āmakam nātisukkhaṁ apakkam ubho hi hatthehi saṇhikam gaṇhāti “mā bhijjatū”ti¹. Iti yathā kumbhakāro tattha paṭipajjati, nāhaṁ tumhesu tathā paṭipajjissāmi. **Niggayha niggayhāti** sakiṁ ovaḍitvā tuṇhī na bhavissāmi, niggāṇhitvā niggāṇhitvā punappunaṁ ovaḍissāmi anusāsissāmi. **Pavayha pavayhāti**² dose pavāhetvā pavāhetvā. Yathā pakkabhājanesu kumbhakāro bhinnachinnajjarāni

1. Mā bhijjīti (Syā), mā bhijjāti (Sī)

2. Paggayha paggayhāti (Ka)

pavāhetvā ekato katvā supakkāṇ'eva ākoṭetvā ākoṭetvā gaṇhāti, evameva ahampi pavāhetvā pavāhetvā punappunam ovadissāmi anusāsissāmi. **Yo sāro so ṭhassatī** evaṃ vo mayā ovadiyamānānaṃ yo maggaḥaḥasāro, so ṭhassati. Api ca lokiyaguṇāpi idha sārotveva adhippetā. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsuññatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Acchariya-abbhutasuttavaṇṇanā

197. **Evaṃ me sutanti** Acchariya-abbhutasuttam. Tattha **yatra hi nāmāti** acchariyatthe nipāto, yo nāma Tathāgatoti attho. **Chinnapapañceti** ettha papañcā nāma taṇhā māno diṭṭhīti ime tayo kilesā. **Chinnavaṭumeti** ettha **vaṭumanti** kusalākusalakammavaṭṭam vuccati. **Pariyādinnavatṭeti** tasseva vevacanam. **Sabbadukkhavītivatteti** sabbam vipākavaṭṭasaṅkhātam dukkham vītivatte. **Anussarissatī**¹ idam yatrāti nipātavasena anāgatavacanam, attho panettha atītavasena vedītabbo. Bhagavā hi te Buddhē anussari, na idāni anussarissati. **Evaṃjaccāti** Vipassī-ādayo khattiyajaccā, Kakusandhādayo brāmaṇajaccāti. **Evaṃgottāti** vipassī-ādayo koṇḍañṇagottā, kakusandhādayo kassapagottāti. **Evaṃsīlāti** lokiyalokuttarasīlena evaṃsīlā. **Evaṃdhammāti** ettha samādhīpakkhā dhammā adhippetā. Lokiyalokuttarena samādhinā evaṃsamādhinoti attho. **Evaṃpaññāti** lokiyalokuttarapaññāya evaṃpaññā. **Evaṃvihārīti** ettha pana heṭṭhā samādhīpakkhānam dhammānam gahitattā vihāro gahitova, puna kasmā gahitameva gaṇhātīti ce, na idam gahitameva. Idam hi nirodhasamāpattidīpanattham, tasmā evaṃnirodhasamāpattivihārīti ayamettha attho.

1. Jānissatī (Sī)

Evamvimuttāti ettha vikkhambhanavimutti tadaṅgavimutti samucchedavimutti paṭippassaddhivimutti nissaraṇavimuttīti pañcavidhā vimuttiyo. Tattha aṭṭha samāpattiyo sayam vikkhambhitehi nīvaraṇādīhi vimuttattā **vikkhambhanavimuttī**ti saṅkham gacchanti. Aniccānupassanādikā satta anupassanā sayam tassa tassa paccanīkaṅgavasena paricattāhi niccasaññādīhi vimuttattā **tadaṅgavimuttī**ti saṅkham gacchanti. Cattāro ariyamaggā sayam samucchinnehi kilesehi vimuttattā **samucchedavimuttī**ti saṅkham gacchanti. Cattāri sāmāññaphalāni maggānubhāvena kilesānaṃ paṭippassaddhante uppannattā **paṭippassaddhivimuttī**ti saṅkham gacchanti. Nibbānaṃ sabbakilesehi nissaṭattā apagatattā dūre ʈhitattā **nissaraṇavimuttī**ti saṅkham gataṃ. Iti imāsaṃ pañcannaṃ vimuttīnaṃ vasena evamvimuttāti evamettha attho veditabbo.

199. **Tasmāti**hāti yasmā tvaṃ “Tathāgatā acchariyā”ti vadasi, tasmā taṃ bhiyyoso mattāya paṭibhantu Tathāgatassa acchariyā abbhutadhammāti¹. **Sato sampajā**noti ettha dvesampajāññāni manussaloke devaloke ca. Tattha Vessantarajātake brāhmaṇassa dve putte datvā punadivase Sakkasa devim datvā Sakkena pasīditvā dinne aṭṭha vare gaṇhanto—

“Ito vimuccamānāhaṃ, saggagāmī visesagū.

Anivattī tato assaṃ, aṭṭhametaṃ varaṃ vare”ti²—

Evam Tusitabhavane me paṭisandhi hotūti varaṃ aggahesi, tato paṭṭhāya Tusitabhavane uppajjissāmīti jānāti, idaṃ manussaloke sampajāññaṃ. Vessantarattabhāvato pana cuto puna Tusitabhavane nibbattitvā nibbattosmīti aññasi, idaṃ devaloke sampajāññaṃ.

Kim pana sesadevatā na jānantīti. No na jānanti, tā pana uyyānavimānakapparukkhe oloketvā devanātakehi tūriyasaddena pabodhitā “mārisa ayaṃ devaloko tumhe idha nibbattā”ti sārītā jānanti. Bodhisatto paṭhamajavanavāre na jānāti, dutiyajavanato paṭṭhāya jānāti. Iccassa aññehi asādhāraṇajānanam hoti.

1. Acchariyabbhutadhammāti (Sī)

2. Khu 6. 366 piṭṭhe.

Aṭṭhāsīti ettha kiñcāpi aññepi devā tattha ʈhitā ʈhitamhāti jānanti, te pana chasu dvāresu balavatā iṭṭhārammaṇena abhibhuyyamānā satim̐ vissajjetvā attano bhuttapītabhāvampi ajānantā¹ āhārūpacchedena kālam̐ karonti. Bodhisattassa kim̐ tathārūpaṁ ārammaṇaṁ natthīti, no n’atthi. So hi sesadeve dasahi ʈhānehi adhiggaṇhāti, ārammaṇena pana attānaṁ madditum̐ na deti, tam̐ ārammaṇaṁ abhibhavitvā² tiṭṭhati. Tena vuttaṁ “sato sampajāno Ānanda bodhisatto Tusite kāye aṭṭhāsī”ti.

200. **Yāvatāyukanti** sesattabhāvesu kim̐ yāvatāyukaṁ na tiṭṭhatīti. Āma na tiṭṭhati, aññadā hi dīghāyukadevaloke nibbato tattha pāramiyo na sakkā pūretunti akkhīni nimīletvā adhimuttikālam̐kiriyaṁ nāma katvā manussaloke nibbattati. Ayaṁ kālam̐kiriyaṁ aññesaṁ na hoti. Tadā pana adinnadānaṁ nāma n’atthi, arakkhitasīlam̐ nāma n’atthi, sabbapāramīnaṁ pūritattā yāvatāyukaṁ aṭṭhāsī.

Sato sampajāno Tusitā kāyā cavitvā mātukucchim̐ okkamatiti evaṁ tāva sabbapāramiyo pūretvā tadā bodhisatto yāvatāyukaṁ aṭṭhāsī. Devatānaṁ pana “manussagaṇaṇāvasena idāni sattahi divasehi cuti bhavissati”ti pañca pubbanimittāni uppajjanti—mālā milāyanti, vatthāni kilissanti, kacchehi sedā muccanti, kāye dubbaṇṇiyaṁ okkamati, devo devāsane na saṇṭhāti³.

Tattha **mālāti** paṭisandhiggahaṇadivase piḷandhanamālā, tā kira saṭṭhisatasahassādhikā sattapaṇṇāsa vassakoṭiyo amilāyitvā tadā milāyanti. **Vatthesupi** es’eva nayo. Ettakaṁ pana kālam̐ devānaṁ n’eva sītaṁ na uṇhaṁ hoti, tasmim̐ kāle sarīrato bindubinduvase **sedā** muccanti. Ettakaṁca kālam̐ tesam̐ sarīre khaṇḍiccapāliccādivase **vivaṇṇatā** na paññāyati, devadhītā soḷasavassuddesikā viya, devaputtā vīsativassuddesikā viya khāyanti. Maraṇakāle pana nesaṁ kilantarūpo attabhāvo hoti. Ettakaṁca nesaṁ kālam̐ devaloke

1. Na jānanti (Ka)

2. Adhibhavitvā (Ka)

3. Nābhiramati (Khu 1. 247 piṭṭhe)

ukkaṇṭhitā nāma n’atthi, maraṇakāle pana nissasanti vijambhanti, sake āsane nābhiramanti.

Imāni pana¹ pubbanimittāni yathā loke mahāpuññānaṃ rājarājamahāmattādīnaṃ yeve ukkāpātabhūmicālacandaggāhādīni nimittāni paññāyanti, na sabbesaṃ, evameva mahesakkhānaṃ devatānaṃ yeve paññāyanti, na sabbesaṃ. Yathā ca manussesu pubbanimittāni nakkhattapāṭhakādayova jānanti, na sabbe, evameva tānipi sabbe devā na jānanti, paṇḍitā eva pana jānanti. Tattha ye ca mandena kusalakammena nibbattā devaputtā, te tesu uppannesu “idāni ko jānāti², kuhiṃ nibbattissāmā”ti bhāyanti. Ye mahāpuññā, te “amhehi dinnam dānam rakkhitaṃ sīlaṃ bhāvitaṃ bhāvanaṃ āgama uparidevalokesu sampattiṃ anubhavissāmā”ti na bhāyanti. Bodhisattopi tāni pubbanimittāni disvā “idāni anantare attabhāve Buddho bhavissāmī”ti na bhāyī. Athassa tesu nimittesu pātubhūtesu dasasahassacakkavāḷadevatā sannipatitvā “mārisa tumhehi dasa pāramiyo pūrentehi na Sakkasampattiṃ na Mārabrahmacakkavattisampattiṃ patthentehi pūritā, lokanittaraṇatthāya pana Buddhattaṃ patthayamānehi pūritā, so vo idāni kālo mārisa Buddhattāya, samayo mārisa Buddhattāyā”ti yācanti.

Atha mahāsatto devatānaṃ paṭiññaṃ adativāva kāladīpadesakulajanetti-āyuparicchedavasena **pañcamahāvilokanaṃ** nāma vilokesi. Tattha “kālo nu kho, na kālo”ti paṭhamaṃ kālaṃ vilokesi. Tattha vassasatasahassato uddhaṃ vaḍḍhita-āyukālo kālo nāma na hoti. Kasmā? Tadā hi sattānaṃ jātijarāmarañāni na paññāyanti, Buddhānañca dhammadesanā nāma tilakkhaṇamuttā n’atthi, tesaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattāti kathentānaṃ “kiṃ nāmetaṃ kathenti”ti n’eva sotum na saddhātum maññanti, tato abhisamayo na hoti, tasmīṃ asati aniyyānikaṃ sāsanaṃ hoti. Tasmā so akālo. Vassasatato ūna-āyukālopi kālo nāma na hoti. Kasmā? Tadā hi sattā ussannakilesā honti, ussannakilesānaṃ ca dinnovādo ovādaṭṭhāne na tiṭṭhati. Udahe daṇḍarāji viya khippaṃ vigacchati. Tasmā sopi akālo.

1. Imāni pañca (Syā)

2. Kiṃ jānāma (Ka)

Satasahassato pana paṭṭhāya heṭṭhā vassasatato paṭṭhāya uddham āyukālo kālo nāma, tadā ca vassasatakālo hoti. Atha mahāsatto “nibbattitabbakālo”ti **kālam** passi.

Tato **dīpaṃ** vilokento saporivāre cattāro dīpe oloketvā “tīsu dīpesu Buddhā na nibbattanti, Jambudīpe yeva nibbattanti”ti dīpaṃ passi.

Tato “Jambudīpo nāma mahā, dasayojanasahassaparimāṇo, katarasmim nu kho padese Buddhā nibbattanti”ti **desaṃ** vilokento Majjhimadesaṃ¹ passi. Majjhimadeso nāma “puratthimāya disāya Gajaṅgalaṃ² nāma nigamo”ti-ādinā nayena vinaye³ vuttova. So pana āyāmato tīṇi yojanasatāni. Vitthārato aḍḍhatiyāni, parikkhepato navayojanasatānīti. Etasmim hi padese cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyāni, kappasatasahassaṇca pāramiyo pūretvā Sammāsambuddhā uppajjanti. Dve asaṅkhyeyyāni, kappasatasahassaṇca pāramiyo pūretvā Paccekabuddhā uppajjanti, ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ, kappasatasahassaṇca pāramiyo pūretvā Sāriputtamoggallānādayo mahāsāvakaṃ uppajjanti, catunnaṃ mahādīpānaṃ dvisahassāni parittadīpānaṇca issariyādhipaccakārakacakkavattirājāno uppajjanti, aññe ca mahesakkhā khattiyabramaṇagahapatimahāsālā uppajjanti. Idañc’ettha Kapilavatthu nāma nagaraṃ, tattha mayā nibbattitabbanti niṭṭhamagamāsi.

Tato **kulaṃ** vilokento “Buddhā nāma lokasammate kule nibbattanti, idāni ca khattiyakulaṃ lokasammataṃ, tattha nibbattissāmi, Suddhodano nāma rājā me pitā bhavissati”ti kulaṃ passi.

Tato **mātaraṃ** vilokento “Buddhamātā nāma lolā surādhuttā na hoti, kappasatasahassaṃ pūritapāramī jātito paṭṭhāya akhaṇḍapañcasīlā hoti, ayaṃ ca Mahāmāyā nāma devī edisā, ayaṃ me mātā bhavissati, kittakaṃ panassā āyū”ti āvajjanto “dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasāni”ti passi.

1. Majjhimapadesaṃ (Sī)

2. Kajaṅgalaṃ (Sī)

3. Vi 3. 287 piṭṭhe.

Iti imaṃ **pañcamahāvilocanaṃ** viloketvā “kālo me mārisā Buddhabhāvāyā”ti devatānaṃ saṅghaṃ karonto paṭiññaṃ datvā “gacchatha tumhe”ti tā devatā uyyojetvā Tusitadevatāhi parivuto Tusitapure Nandanavanaṃ pāvisi. Sabbadevalokesu hi Nandanavanaṃ atthi yeva. Tattha naṃ devatā “ito cuto sugatiṃ gaccha, ito cuto sugatiṃ gacchā”ti pubbekatakusalakammokāsaṃ sārāyamānā vicaranti. So evaṃ devatāhi kusalaṃ sārāyamānāhi parivuto tattha vicarantova cavi.

Evaṃ cuto cavāmīti pajānāti, cuticittaṃ na jānāti. Paṭisandhiṃ gahetvāpi paṭisandhicittaṃ na jānāti, imasmiṃ me tṛhāne paṭisandhi gahitāti evaṃ pana jānāti. Keci pana therā “āvajjanapariyāyo nama laddhuṃ vaṭṭati, dutiyatatiyacittavāre yeva jānissatī”ti vadanti. Tipiṭakamahāsīvattothero panāha “mahāsattānaṃ paṭisandhi na aññesaṃ paṭisandhisadisā, koṭippattaṃ, tesāṃ satisampajāññaṃ. Yasmā pana ten’eva cittaṃ taṃ cittaṃ ñātum na sakkā, tasmā cuticittaṃ na jānāti. Cutikkhaṇepi cavāmīti pajānāti, paṭisandhiṃ gahetvāpi paṭisandhicittaṃ na jānāti, asukasmiṃ tṛhāne paṭisandhi gahitāti pajānāti, tasmīṃ kāle dasasahassī kampaṭī”ti. Evaṃ sato sampajāno mātukucchiṃ okkamanto pana ekūnavīsatiyā paṭisandhicittesu mettāpubbabbhāgassa somanassasahagatañāṇasampayutta-asaṅkhārikakusalacittassa sadisamahāvīpākacittena paṭisandhiṃ gaṇhi. Mahāsīvattothero pana “upekkhāsahagatenā”ti āha.

Paṭisandhiṃ gaṇhanto pana āsālhipuṇṇamāyaṃ uttarāsālhanakkhattena aggahesi. Tadā kira Mahāmāyā pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāya vigatasurāpānaṃ mālāgandhavibhūsanasampannaṃ nakkhattakīlaṃ anubhavamānā sattame divase pāto vuṭṭhāya gandhodakena nhāyitvā sabbālaṅkāravibhūsitā varabhojanaṃ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya sirīgabbhaṃ pavisitvā sirīsayena nipannā niddaṃ okkamamānā idaṃ supinaṃ addasa—“cattāro kira naṃ mahārājāno sayanen’eva saddhiṃ ukkhipitvā Anotattadahaṃ netvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Atha nesāṃ deviyo āgantvā manussamalāharaṇatthaṃ nhāpetvā dibbavatthaṃ nivāsetvā gandhehi vilimpetvā dibbapupphāni piḷandhitvā tato avidūre rajatapabbato, tassa anto kanakavimānaṃ atthi, tasmīṃ

pācīnato sīsāṃ katvā nipajjāpesuṃ. Atha bodhisatto setavaravāraṇo hutvā tato avidūre eko suvaṇṇapabbato, tattha caritvā tato oruyha rajatapabbataṃ abhiruhitvā uttaradisato āgamma kanakavimānaṃ pavisitvā mātaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇapassaṃ phāletvā kucchiṃ paviṭṭhasadiso ahosi.

Atha pabuddhā devī taṃ supinaṃ raṇṇo ārocesi. Rājā pabhātāya rattiyā catusaṭṭhimatte brāmaṇapāmokkhe pakkosāpetvā haritūpalittāya lājādīhi katamaṅgalasakkārāya bhūmiyā mahārahāni āsanāni paññāpetvā tattha nisinnānaṃ brāmaṇānaṃ sappimadhusakkarābhisaṅkhārassa varapāyāsassa suvaṇṇarajatapātiyo pūretvā suvaṇṇarajatapātiheva paṭikujjitvā adāsi, aññehi ca ahatavatthakapilagāvidānādīhi te santappesi. Atha nesaṃ sabbakāmasantappitānaṃ supinaṃ ārocāpetvā “kiṃ bhavissatī”ti pucchi. Brāhmaṇā āhaṃsu “mā cintayi mahārāja, deviyā te kucchimhi gabbho patiṭṭhito, so ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissati. So sace agāraṃ ajjhāvasissati, rājā bhavissati cakkavattī. Sace agārā nikkhamma pabbajissati, Buddho bhavissati loke vivaṭṭacchado”ti. Evaṃ sato sampajāno bodhisatto Tusitakāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamati.

Tattha **sato sampajāno**ti iminā catutthāya gabbhāvakkantiyā okkamattīti dasseti. Catasso hi gabbhāvakkantiyo.

“Catasso imā bhante gabbhāvakkantiyo, idha bhante ekacco asampajāno mātukucchiṃ okkamati, asampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ paṭhamā gabbhāvakkanti.

Puna caparaṃ bhante idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati, asampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ dutiyā gabbhāvakkanti.

Puna caparaṃ bhante idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati, sampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ tatiyā gabbhāvakkanti.

Puna caparaṃ bhante idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati, sampajāno mātukucchismiṃ tṭhāti, sampajāno mātukucchimiṃ nikkhamati, ayaṃ catutthā gabbhāvakkantī”ti¹.

Etāsu paṭhamā lokiyamanussānaṃ hoti, dutiyā asītimahāsāvakānaṃ, tatiyā dvinnāṃ aggasāvakānaṃ paccekabodhisattānaṃ. Te kira kammajavātehi uddhampādā adhosirā anekasataporise papāte viya yonimukhe tālacchiggalena hatthī viya ativiya sambādhena yonimukhena nikkhamamānā anantaṃ dukkhaṃ pāpuṇanti. Tena nesaṃ “mayāṃ nikkhamamā”ti sampajānatā na hoti. Catutthā sabbaññubodhisattānaṃ. Te hi mātukucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhantāpi jānanti, tattha vasantāpi jānanti. Nikkhamanakālepi nesaṃ kammajavātā uddhampāde adhosire katvā khipitum na sakkonti, dve hatthe pasāretvā akkhīni ummiletvā tṭhitakāva nikkhamanti.

201. **Mātukucchiṃ okkamati**ti ettha mātukucchiṃ okkanto hotīti attho. Okkante hi tasmiṃ evaṃ hoti, na okkamamāne. **Appamāṇoti** vuddhappamāṇo, vipuloti attho. **Uḷāro**ti tasseva vevacanaṃ. **Devānubhāvanti** ettha devānaṃ ayamānubhāvo—nivatthavatthassa pabhā dvādasa yojanāni pharati, tathā sarīrassa, tathā alaṅkāraṇassa, tathā vimānaṇassa, taṃ atikkamitvāti attho.

Lokantarikāti tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavālānaṃ antarā ekeko lokantariko² hoti tiṇṇaṃ sakaṭacakkānaṃ pattānaṃ vā aññamaññaṃ āhacca tṭhapitānaṃ majjhe okāso viya. So pana Lokantarikanirayo parimāṇato aṭṭhayaoyanasahasso hoti. **Aghā**ti niccavivaṭṭā. **Asaṃvutā**ti heṭṭhāpi appatitṭhā. **Andhakārā**ti tamabhūtā. **Andhakāratimisā**ti cakkhuviññāpuppattinivāraṇato andhabhāvakaṇaṭatimisena samannāgatā. Tattha kira cakkhuviññāṇaṃ na jāyati. **Evaṃmahiddhikā**ti candimasūriyā kira ekappahāren’eva tīsu dīpesu paññāyanti, evaṃmahiddhikā. Ekekāya disāya navanavayojanasatasahasāni andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassenti, evaṃ mahānubhāvā. **Ābhāya nānubhontī**ti

1. Dī 3. 85 piṭṭhe.

2. Ekā lokantarikā (Sī)

attano pabhāya nappahonti. Te kira cakkavālapabbatassa vemajjhena caranti, cakkavālapabbatañca atikkamma Lokantarikanirayo, tasmā te tattha ābhāya nappahonti.

Yepi tattha sattāti yepi tasmiṃ Lokantaramahāniraye sattā upapaṇṇā. Kiṃ pana kammaṃ katvā te tattha uppajjantīti. Bhāriyaṃ dāruṇaṃ mātāpitūnaṃ dhammikasamaṇabrāhmaṇānaṃ ca upari aparādhaṃ aññañca divase divase¹ paṇavadhādisāhasikakammaṃ² katvā uppajjanti Tambapaṇṇidīpe Abhayacoraṇāgacoraḍayo viya. Tesāṃ attabhāvoti gāvutiko hoti, vaggulīnaṃ viya dīghanakhā honti, te rukke vagguliyo viya nakhehi cakkavālapāde lagganti. Yadā pana saṃsappantā aññamaññassa hatthapāsaṃ gatā honti, atha “bhakkho no laddho”ti maññamānā tattha vāvaṭā viparivattitvā lokasandhāraka-udake patanti. Vāte paharante madhukaphalāni viya chijjitvā uduke patanti. Patitamattā ca accantakhāre uduke piṭṭhapinḍi viya vilīyanti.

Aññepi kira bho santi sattāti “yathā mayaṃ mahādukkhaṃ anubhavāma, evaṃ aññepi kira sattā idaṃ dukkhaṃ anubhavantaṃ idhūpapaṇṇā”ti taṃ divasaṃ passanti. Ayaṃ pana obhāso ekayāgupaṇamattampi na tiṭṭhati, yāvataṃ niddāyitvā pabuddho āramaṇaṃ vibhāveti, tattakaṃ kālaṃ hoti. Dīghabhāṇakā pana “accharāsaṅghātamattameva³ vijjubhāso viya niccharitvā kiṃ idanti bhaṇantānaṃ yeva antaradhāyati”ti vadanti. **Saṅkampatīti** samantato kampati. Itaradvayaṃ purimasseva vevacanaṃ. Puna **appamāṇo cāti**-ādi nigamanatthaṃ vuttaṃ.

202. **Cattāro**⁴ devaputtā catuddisaṃ ārakkhāya upagacchantīti ettha **cattāro**ti catunnaṃ mahārājūnaṃ vasena vuttaṃ, dasasahasacakkavāle pana cattāro cattāro katvā cattālīsadasasahassā honti. Tattha imasmiṃ cakkavāle mahārājāno khaggahatthā āgantvā bohdhisattassa ārakkhaṇatthāya upagantvā sirīgabbhaṃ pavitṭhā itare gabbhadvārato paṭṭhāya

1. Aññe ca tādise (Ka)

2. ...kamme (Ka)

3. Accharāsaṅghātasamaye (Ka)

4. Cattāro naṃ (Sī, Syā)

avaruddhapaṃsupisācakādiyakkhagaṇe paṭikkamāpetvā yāva cakkavālā
ārakkhaṃ gaṇhimsu.

Kimatthaṃ paṇāyaṃ rakkhā āgatā, nanu paṭisandhikkhaṇe kalalakālato
paṭṭhāya saṇcepi koṭisatasahassā mārā koṭisatasahassaṃ Sineruṃ ukkhipitvā
bodhisattassa vā bodhisattamātuyā vā antarāyakaraṇatthaṃ āgaccheyyūṃ,
sabbe antarāva antaradhāyeyyūṃ¹. Vuttampi cetāṃ Bhagavatā
ruhiruppādavatthusmiṃ “aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ
parūpakkamena Tathāgataṃ jīvitaṃ voropeyya. Anupakkamena bhikkhave
Tathāgatā parinibbāyanti. Gacchatha tumhe bhikkhave yathāvihāraṃ,
arakkhiyā bhikkhave Tathāgatā”ti². Evametaṃ, na³ parūpakkamena tesāṃ
jīvitantarāyo atthi. Santi kho pana amanussā virūpā duddasikā, bheravarutā⁴
pakkhino, yesāṃ rūpaṃ disvā saddaṃ vā sutvā bodhisattamātu bhayaṃ vā
santāso vā uppajjeyya, tesāṃ nivāraṇatthāya rakkhaṃ aggahesuṃ. Api ca
kho bodhisattassa puññatejasa sañjātagāravā attano gāravacoditāpi te
evamakaṃsu.

Kim pana te antogabbhaṃ pavisitvā ṭhitā cattāro mahārājāno
bodhisattamātuyā attānaṃ dassenti na dassentīti.
Nahānamaṇḍanaḥhojanādisarīrakiccakāle na dassenti, sirīgabbhaṃ pavisitvā
varasayane nipannaḥkālā pana dassenti. Tattha kiñcāpi amanussadassanaṃ
nāma manussānaṃ sappaṭibhayaṃ hoti, bodhisattamātā pana attano ceva
puttassa ca puññānubhāvena te disvā na bhāyati, pakati-antepurapālakesu
viya assā tesu cittaṃ uppajjati.

203. **Pakatiyā sīlavatī**ti sabhāven’eva sīlasampannā. Anuppanne kira
Buddhe manussā tāpasaparibbājākaṇaṃ santike vanditvā ukkuṭikaṃ
nisīditvā sīlaṃ gaṇhanti, bodhisattamātāpi Kāladevilassa isino santike
gaṇhāti. Bodhisatte pana kucchigate aññassa pādamūle nisīdituṃ nāma na
sakkā, samāsane nisīditvā gahitasīlampi avaññā kāraṇamattaṃ⁵ hoti. Tasmā
sayameva sīlaṃ aggahesīti vuttaṃ hoti.

1. Antaradhāpeyyūṃ (Sī, Ka)

2. Vi 4. 355 piṭṭhe.

3. Evamete (Ka)

4. Bheravarūpā (Ka)

5. Āvajjanakaraṇamattaṃ (Ka)

Purisesūti bodhisattassa pitaraṃ ādiṃ katvā kesuci manussesu purisādhippāyacittam nuppajjati. Tañca kho bodhisatte gāravena na pahīnakilesatāya. Bodhisattamātu rūpaṃ pana sukusalāpi sippikā potthakammādisupi kātuṃ na sakkonti, taṃ disvā purisassa rāgo nuppajjatīti na sakkā vattuṃ. Sace pana taṃ rattacitto upasaṅkamtukāmo hoti, pādā na vahanti, dibbasaṅkhalikā viya bajjhanti. Tasmā “anatikkamanīyā”ti-ādi vuttaṃ.

Pañcannaṃ kāmaguṇānanti pubbe “kāmaguṇūpasamhitan”ti purisādhippāyavasena vatthupaṭikkhepo kathito, idha ārammaṇappaṭilābho dassito. Tadā kira “deviyā evarūpo putto kucchismiṃ uppanno”ti sutvā samantato rājāno mahaggha-ābharaṇatūriyādivasena pañcadvārārammaṇavattḥubhūtaṃ paṇṇākāraṃ pesenti, bodhisattassa ca bodhisattamātuyā ca katakammasa ussannattā lābhasakkārassa pamāṇaparicchedo nāma n’atthi.

204. **Akilantakāyāti** yathā aññā itthiyo gabbhabhārena kilamanti, hatthapādā uddhumātakādīni pāpuṇanti, na evaṃ tassā koci kilamatho ahosi. **Tirokucchigatanti** antokucchigataṃ. Kalalādikālaṃ atikkamitvā sañjāta-aṅgapaccaṅgaṃ ahīnindriyabhāvaṃ upagataṃ yeva passati. Kimattham passati? Sukhavāsattam. Yatheva hi mātā puttana saddhiṃ nisinnā vā nipannā vā “hattham vā pādaṃ vā olambantaṃ ukkhipitvā saṇṭhapessāmī”ti sukhavāsattam puttam oloketi, evaṃ bodhisattamātāpi yaṃ taṃ mātu uṭṭhānagamanaparivattananisajjādīsu uṇhasītaḷaṇikatittakakaṭukāhāra-ajjhoharaṇakālesu ca gabbhassa dukkham uppajjati, atthi nu kho me taṃ puttassāti sukhavāsattam bodhisattam olokayamānā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinnaṃ bodhisattam passati. Yathā hi aññe antokucchigatā pakkāsayaṃ ajjhottharitvā āmāsayaṃ ukkhipitvā udarapaṭalaṃ piṭṭhito katvā piṭṭhikaṇṭakaṃ nissāya ukkuṭikā dvīsu muṭṭhīsu hanukaṃ ṭhapetvā deve vassante rukkhasusire makkaṭā viya nisīdanti, na evaṃ bodhisatto. Bodhisatto pana piṭṭhikaṇṭakaṃ piṭṭhito katvā dhammāsane dhammakathiko viya pallaṅkaṃ ābhujitvā puratthābhimukho nisīdati. Pubbe katakammaṃ panassā vatthum sodheti, suddhe vatthumhi sukhumacchavilakkhaṇaṃ

nibbattati. Atha naṃ kucchigataṃ taco paṭicchādetuṃ na sakkoti, olokontiyā bahi ṭhito viya paññāyati. Tamatthaṃ upamāya vibhāvento **seyyathāpīti-**ādimāha. Bodhisatto pana antokucchigato mātaraṃ na passati. Na hi antokucchiyaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati.

205. **Kālaṃ karotīti** na vijātabhāvapaccayā, āyuparikkhayen'eva. Bodhisattena vasitaṭṭhānaṃ hi cetiyakuṭṭhisadisāṃ hoti aññesaṃ aparibhogāṃ, na ca sakkā bodhisattamātaraṃ apantvā aññaṃ aggamahesiṭṭhāne ṭhapetunti tattakaṃ yeva bodhisattamātu āyupparāṇaṃ hoti, tasmā tadā kālaṃ karoti. Katarasmiṃ pana vaye kālaṃ karotīti. Majjhimavaye. Paṭhamavayasmiṃ hi sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti, tena tadā sañjātagabbhā itthi taṃ gabbhaṃ anurakkhituṃ na sakkoti, gabbho bahvābādho hoti. Majjhimavayassa pana dve koṭṭhāse atikkamma tatiyakoṭṭhāse vatthu visadaṃ¹ hoti, visade vatthumhi nibbattā dāraṃ arogā honti. Tasmā bodhisattamāṭapi paṭhamavaye sampattiṃ anubhavitvā majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse vijāyitvā kālaṃ karoti.

Nava vā dasa vāti ettha vāsaddena² vikappanavasena satta vā aṭṭha vā ekādasa vā dvādasa vāti evamādīnampi saṅgaho veditabbo. Tattha sattamāsajāto jīvati, sītuṇhakkhamo pana na hoti. Aṭṭhamāsajāto na jīvati, sesā jīvanti.

Ṭhitāvāti ṭhitāva hutvā. Mahāmāyāpi devī upavijañña³ nātikulagharaṃ gamissāmīti rañño ārocesi. Rājā Kapilavatthuto Devadahanagaragāmiṃ maggaṃ alaṅkārapetvā devīṃ suvaṇṇasivikāya nisīdāpesi, sakalanagaravāsino Sakyā parivāretvā gandhamālādīhi pūjayamānā devīṃ gahetvā pāyimsu⁴. Sā Devadahanagarassa avidūre Lumbinisālavanuyyānaṃ disvā uyyānavicaraṇatthāya cittaṃ uppādetvā rañño saññaṃ adāsi, rājā uyyānaṃ paṭijaggāpetvā ārakkhaṃ saṃvidahāpesi. Deviyā uyyānaṃ pavitṭhamattāya kāyadubbalyaṃ ahosi, athassa maṅgalasālamūle sirīsayaṇaṃ paññāpetvā sāṇiyā parikkhipimsu.

1. Visuddhaṃ (Syā)

3. Attano (Ka)

2. Vāsaddo (Sī, Syā, Ka), vāsaddassa (Dī-Ṭṭha 2. 29 piṭṭhe)

4. Vāyamsu (Sī)

Sā antosāṇim pavisitvā sālasākham hatthena gahetvā aṭṭhāsi. Athassā tāvadeva gabbhavuṭṭhānam ahosi.

Devā nam paṭhamam paṭiggaṇhantīti khīṇāsavā Suddhāvāsabrahmāno paṭiggaṇhanti. Katham? Sūtivesam gaṇhitvāti eke. Tam pana paṭikkhipitvā idam vuttam—tadā bodhisattānam suvaṇṇakhacitam vattham nivāsetvā macchakkhisadisam dukūlapaṭam yāva pādantāva pārupitvā aṭṭhāsi. Athassā sallahukam gabbhavuṭṭhānam ahosi dhamakaraṇato udakanikkhamanasadisam. Atha te pakatibrahmavesen’eva upasaṅkamtivā paṭhamam suvaṇṇajālena paṭiggahesum. Tesam hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggahesum. Tena vuttam “devā nam paṭhamam paṭiggaṇhanti pacchā manussā”ti.

206. **Cattāro nam devaputtā**ti cattāro mahārājāno. **Paṭiggahetvā**ti ajinappaveniyā paṭiggahetvā. **Mahesakkh**oti mahātejo mahāyaso lakkhaṇasampannoti attho.

Visadova nikkhamatīti yathā aññe sattā yonimagge laggantā bhaggavibhaggā nikkhamanti, na evam nikkhamati, alaggo hutvā nikkhamatīti attho. **Udenā**ti udakena. **Kenaci asucinā**ti yathā aññe sattā kammajavātetī uddhampādā adhosirā yonimagge pakkhittā sataporisanarakapapātam patantā viya tālacchiddena nikkadḍhiyamānā hatthi viya mahādukkham anubhavantā nānā-asucimakkhitāva nikkhamanti, na evam bodhisatto. Bodhisattam hi kammajavātā uddhampādam adhosiram kātum na sakkonti. So dhammāsanato otaranto dhammakathiko viya nissenito otaranto puriso viya ca dve hatthe ca pāde ca pasāretvā ṭhitakova mātukucchisambhavena kenaci asucinā amakkhitova nikkhamati.

Udakassa dhārāti udakavaṭṭiyo. Tāsu sītā suvaṇṇakaṭāhe patati, uṇhā rajatakaṭāhe. Idaṇca pathavītale kenaci asucinā asammissam tesam pāṇīyaparibhojanīya-udakam ceva aññehi asādhāranam kīḷana-udakam ca dassetum vuttam, aññassa pana suvaṇṇarajataghaṭehi āhariyamāna-udakassa ceva hamsavaṭṭakādipokkharanīgatassa ca udakassa paricchedo n’atthi.

207. **Sampatijātoti** muhuttajāto. Pāḷiyaṃ pana mātukucchito nikkhantamatto viya dassito, na pana evaṃ daṭṭhabbāṃ. Nikkhantamattaṃ hi taṃ paṭhamāṃ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhimsu, tesāṃ hatthato cattāro mahārājāno maṅgalasammatāya sukkasamphassāya ajinappaveṇiyā, tesāṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena, manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ patiṭṭhito.

Setamhi chatte anudhāriyamāneti dibbasetacchatte anudhāriyamāne. Ettha ca chattassa parivārāni khaggādāni pañca rājakakudhabhaṇḍānipi āgatāṇ’eva. Pāḷiyaṃ pana rājagamane rājā viya chattameva vuttaṃ. Tesu chattameva paññāyati, na chattaggāhakā. Tathā khagga tālavaṇṭa morahatthaka vāḷabījani uṇḥisamattā yeva¹ paññāyanti, na tesāṃ gāhakā. Sabbāni kira tāni adissamānarūpā devatā gaṇhimsu. Vuttampi cetam—

“Anekasākhañca saḥassamaṇḍalaṃ,
Chattaṃ marū dhārayumantalikkhe.
Suvaṇṇadaṇḍā vipatanti² cāmarā,
Na dissare cāmarachattagāhakā”ti³.

Sabbā ca disāti idaṃ sattapadavītiḥārūpari ṭhitassa viya sabbadisānuvilokanaṃ vuttaṃ, na kho pan’evaṃ⁴ daṭṭhabbāṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimadisāṃ olokesi, anekacakkavāḷasahassāni ekaṅgaṇāni ahesuṃ. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi n’atthi, kuto uttaritaro”ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti dasapi disā anuviloketvā attanā sadisaṃ adisvā ayaṃ uttarā disāti sattapadavītiḥārena agamāsīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Āsabhinti** uttamaṃ. **Aggoti** guṇehi sabbapaṭhamo. Itarāni dve padāni etasseva vevacanāni. **Ayamantimā jāti, n’atthi dāni punabbhavoti** padadvayena imasmim attabhāve pattabbāṃ arahattaṃbyākāsi.

1. ...uṇḥisabaddhā yeva (Sī)

3. Khu 1. 386 piṭṭhe.

2. Vītipatanti (Sī)

4. Na kho panetaṃ (Sī, Ka)

Ettha ca samehi pādehi pathaviyaṃ paṭiṭṭhānaṃ catu-
 iddhipādapāṭilābhassa pubbanimittāṃ, uttarābhimukhabhāvo mahājanaṃ
 ajjhottharivā abhibhavitvā gamanassa pubbanimittāṃ, sattapadagamanāṃ
 sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa pubbanimittāṃ, dibbasetacchattadhāraṇāṃ
 vimutticchattapaṭilābhassa pubbanimittāṃ, pañcarājakakudhabhaṇḍāni
 pañcahi vimuttīhi vimuccanassa pubbanimittāṃ, disānuvilokanāṃ
 anāvaraṇañānapaṭilābhassa pubbanimittāṃ, āsabhīvācābhāsanāṃ
 appaṭivattiyadhammacakkappavattanassa pubbanimittāṃ. “Ayamantimā
 jātī”ti sihanādo anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānassa
 pubbanimittanti vedittabbaṃ. Ime vārā Pāḷiyaṃ āgatā, sambahulavāro pana
 na āgato, āharitvā dīpetabbo.

Mahāpurisassa hi jātadivase dasasahassilokadhātu kampi.
 Dasasahassilokadhātumhi devatā ekacakkavāle sannipatiṃsu. Paṭhamāṃ
 devā paṭiggaṇhiṃsu, pacchā manussā. Tantibaddhā vīṇā cammabaddhā
 bheriyo ca kenaci avādītā sayameva vajjiṃsu, manussānaṃ
 andubandhanādīni¹ khaṇḍākhaṇḍāṃ bhijjiṃsu. Sabbarogā ambilena
 dhotatambamalaṃ viya vigacchiṃsu, jaccandhā rūpāni passiṃsu.
 Jaccabaddhirā saddaṃ suṇiṃsu, pīṭhasappī javanasampannā ahesuṃ,
 jātijaḷānampi eḷamūgānaṃ sati paṭiṭṭhāsi, videse pakkhandanāvā supaṭṭanaṃ
 pāpuṇiṃsu, ākāsaṭṭhakabhūmaṭṭhakaratanaṃ sakatejobhāsītāni ahesuṃ,
 verino mettacittaṃ paṭilabhiṃsu, Avīcimhi aggi nibbāyi. Lokantare āloko
 udapādi, nadīsu jalaṃ na pavatti, mahāsamuddesu madhusadisāṃ udakaṃ
 ahosi, vāto na vāyi, ākāsapabbatarukkhagatā sakuṇā bhassitvā pathavīgatā
 ahesuṃ, cando atiroci, sūriyo na uṇho na sītalo nimmallo utusampanno
 ahosi, devatā attano attano vimānadvāre ṭhatvā
 apphoṭanaselaṇacelukkhepādīhi mahākīḷāṃ² kīḷiṃsu,
 cātuddīpikamahāmegho vassi, mahājanaṃ n’eva khudā na pipāsā pīḷesi,
 dvārakavāṭāni sayameva vivariṃsu, pupphūpagaphalūpagā rukkhā
 pupphaphalāni gaṇhiṃsu, dasasahassilokadhātu ekaddhajamālā ahosīti.

Tatrāpissa dasasahassilokadhātukampo sabbanūtaṃ pubbanimittāṃ,
 devatānaṃ ekacakkavāle sannipāto dhammacakkapavattanakāle
 ekappahārena sannipatitvā dhammapaṭiggahantassa pubbanimittāṃ,
 paṭhamāṃ

1. Addhubandhanādīni (Ka)

2. Mahākīḷikāṃ (Ka)

devatānaṃ paṭiggahaṇaṃ catunnaṃ rūpāvacarajjhānānaṃ paṭilābhassa pubbanimittāṃ. Pacchā manussānaṃ paṭiggahaṇaṃ catunnaṃ arūpajjhānānaṃ paṭilābhassa pubbanimittāṃ, tantibaddhavīṇānaṃ sayāṃ vajjanaṃ anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittāṃ, cammabaddhabherīnaṃ vajjanaṃ mahatiyā dhammabheriyā anussāvanassa¹ pubbanimittāṃ, andubandhanādīnaṃ chedo asmimānasamucchedassa pubbanimittāṃ, sabbarogavigamo sabbakilesavigamassa pubbanimittāṃ, jaccandhānaṃ rūpadassanaṃ dibbacakkhupaṭilābhassa pubbanimittāṃ, jaccabaddhirānaṃ saddassavanaṃ dibbasotadhātupaṭilābhassa pubbanimittāṃ, pīṭhasappīnaṃ javanasampadā catu-iddhipādādhigamassa pubbanimittāṃ, jaḷānaṃ satipaṭiṭṭhānaṃ catusatipaṭṭhānapaṭilābhassa pubbanimittāṃ, videsapakkhandanāvānaṃ supaṭṭanasampāpuṇaṇaṃ catupaṭisambhidādhigamassa pubbanimittāṃ, ratanānaṃ sakatejjobhāsītattaṃ yaṃ lokassa dhammobhāsaṃ dassessati tassa pubbanimittāṃ.

Verīnaṃ mettacittapaṭilābho catubrahmavihārapaṭilābhassa pubbanimittāṃ, Avīcimhi agginibbānaṃ ekādasa-agginibbānassa pubbanimittāṃ, lokantarāloko avijjandhakāraṃ vidhamitvā ñāṇālokadassanassa pubbanimittāṃ, mahāsamuddassa madhuratā nibbānarasena ekarasabhāvassa pubbanimittāṃ, vātassa avāyanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhigatabhindanassa pubbanimittāṃ, sakuṇānaṃ pathavīgamaṇaṃ mahājanassa ovādaṃ sutvā pāṇehi saraṇagamanassa pubbanimittāṃ, candassa ativirocanaṃ bahujanakantatāya pubbanimittāṃ, sūriyassa uṇhasītavivajjana-utusukhatā kāyikacetasikasukhuppattiyā pubbanimittāṃ, devatānaṃ vimānadvāresu apphoṭanādīhi kīḷanaṃ Buddhabhāvaṃ patvā udānaṃ udānassa pubbanimittāṃ, cātuddīpikamahāmeghavassanaṃ mahato dhammameghavassanassa pubbanimittāṃ, khudāpīḷanassa abhāvo kāyagatāsati-amatapaṭilābhassa pubbanimittāṃ, pipāsāpīḷanassa abhāvo vimuttisukhena sukhitabhāvassa pubbanimittāṃ, dvārakavāṭānaṃ sayameva vivaraṇaṃ aṭṭhaṅgikamaggadvāravivaraṇassa pubbanimittāṃ, rukkhānaṃ pupphaphalagahaṇaṃ vimuttipupphhehi pupphitassa ca sāmāññaphalabhārabharitabhāvassa ca pubbanimittāṃ, dasasahasilokadhātuyā ekaddhajaṃālātā ariyaddhajaṃālāmālītāya pubbanimittanti veditabbaṃ. Ayaṃ sambahulavāro nāma.

Ettha pañhaṃ² pucchanti—“yadā mahāpuriso pathaviyaṃ paṭiṭṭhahitvā uttarābhimukho gantvā āsabhiṃ vācaṃ bhāsati, tadā kiṃ pathaviyā

1. Anusāsanassa (Sī, Syā)

2. Pañhe (Sī)

gato, udāhu ākāse. Dissamāno gato, udāhu adissamāno. Acelako gato, udāhu alaṅkatappaṭṭiyatto. Daharo hutvā gato, udāhu mahallako. Pacchāpi kiṃ tādisoḥ ahoṣi, udāhu puna bāladārako”ti. Ayaṃ pana paṇho heṭṭhālohapāsāde saṃghasannipāte Tipiṭakacūḷābhayaṭṭherena vissajjitova. Thero kirettha niyati pubbekatakamma issaranimmānavādavasena taṃ taṃ bahum vatvā avasāne evaṃ byākāsi “mahāpuriso pathaviyaṃ gato, mahājanassa pana ākāse gacchanto viya ahoṣi. Dissamāno gato, mahājanassa pana adissamāno viya ahoṣi. Acelako gato, mahājanassa pana alaṅkatappaṭṭiyattoḥ upaṭṭhāsi. Daharova gato, mahājanassa pana soḷasavassuddesiko viya ahoṣi. Pacchā pana bāladārakova ahoṣi, na tādiso”ti. Evaṃ vutte parisā cassa “Buddhena viya hutvā bho therena paṇho kathito”ti attamanā ahoṣi. Lokantarikavāro vuttanayo eva.

Viditāti pākaṭā hutvā. Yathā hi sāvakā nahānamukhadhovanakhādānapivanādikāle anokāsagate atītasāṅkhāre nippadese sammāsituṃ na sakkonti, okāsapatte yeva sammāsanti, na evaṃ Buddhā. Buddhā hi sattadivasabbhantare vavatthitasāṅkhāre ādito paṭṭhāya sammāsivā tilakkhaṇaṃ āropetvāḥ vissajjenti, tesaṃ avipassitadhammo¹ nāma n’atthi, tasmā “viditā”ti āha. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Acchariya-abbhutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bākulasuttavaṇṇanā

209. **Evaṃ me sutanti** Bākulasuttaṃ². Tattha **Bākuloti** yathā dvāvīsati dvattiṃsāti-ādimhi vattabbe bāvīsati bāttiṃsāti-ādini vuccanti, evameva dvikuloti vattabbe Bākuloti vuttaṃ. Tassa hi therassa dve kulāni ahesuṃ. So kira devalokā cavitvā Kosambinagare

1. Avisayitadhammo (Ka)

2. Bakkulasuttaṃ (Sī, Syā)

nāma mahāseṭṭhikule nibbatto, tamenam pañcame divase sīsam nhāpetvā Gaṇḅakīlaṃ akaṃsu. Dhātiyā¹ dāraḁam udake nimujjanummujjanavasena kīlāpentiyā eko maccho dāraḁam disvā “bhakkho me ayan”ti maññamāno mukhaṃ vivaritvā upagato, dhāti² dāraḁam chaḁḁetvā palātā, maccho taṃ gili, puññavā satto dukkhaṃ na pāpuṇi, sayanagabbhaṃ pavisitvā nipanno viya ahosi. Maccho dāraḁassa tejena tattakapallaṃ³ gilitvā dayhamāno viya vegena tiṃsayojanamaggaṃ⁴ gantvā Bārāṇasinagaravāsino macchabandhassa jālaṃ pāvisi, mahāmacchā nāma jālabaddhā pahariyamānā⁵ maranti. Ayaṃ pana dāraḁassa tejena jālato jīhaṁamattova mato. Macchabandhā ca mahantaṃ macchaṃ labhitvā phāletvā vikkiṇanti, taṃ pana dāraḁassa ānubhāvena aphāletvā sakalameva kājena haritvā sahassena demāti vadantā nagare vicariṃsu. Koci na gaṇhāti.

Tasmiṃ pana nagare aputtakam asītikoṭivibhavaṃ seṭṭhikulaṃ atthi, tassa dvāramūlaṃ patvā “kiṃ gahetvā dethā”ti vuttā kahāpaṇanti āhaṃsu. Tehi kahāpaṇaṃ datvā gahito, seṭṭhibharyāpi aññesu divasesu macche na kelāyati, taṃ divasaṃ pana macchaṃ phalake ṭhapetvā sayameva phālesi, macchañca nāma kucchito phāleni, sā pana piṭṭhito phāleni macchakucchiyaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ dāraḁam disvā “macchakucchiyaṃ me putto laddho”ti nādaṃ naditvā dāraḁamādāya sāmikassa santikaṃ agamāsi. Seṭṭhi tāvadeva bheriṃ carāpetvā dāraḁam ādāya rañño santikaṃ gantvā “macchakucchiyaṃ me deva dāraḁo laddho, kiṃ karomī”ti āha. Puññavā esa, yo macchakucchiyaṃ arogo vasi, posehi nanti.

Assosi kho itaraṃ kulaṃ “Bārāṇasiyaṃ kira ekaṃ seṭṭhikulaṃ macchakucchiyaṃ dāraḁam labhati”ti, te tattha agamaṃsu. Athassa mātā dāraḁam alaṅkaritvā kīlāpiyamānaṃ disvā “maṇāpo vatāyaṃ dāraḁo”ti gantvā pavattiṃ ācikkhi. Itarā mayhaṃ puttoti-ādimāha. Kahaṃ te laddhoti. Macchakucchiyanti. No tuyhaṃ putto, mayhaṃ puttoti. Kahaṃ te laddhoti. Mayā dasamāse kucchiyā dhārito, atha naṃ nadiyā

1. Dhātisu (Ka)

2. Dhātiyo (Ka)

3. Tattakapālaṃ (Syā), tattaphālaṃ (Sī)

4. Tiyojanamattampi (Ka)

5. Māriyamānā (Sī), pahariyamānāva (?)

kīḷāpiyamānaṃ maccho gilīti. Tuyhaṃ putto aññaṇa macchena gilīto bhavissati, ayaṃ pana mayā macchakucchiyaṃ laddhoti ubhopi rājakulaṃ agamaṃsu. Rājā āha “ayaṃ dasa māse kucchiyā dhāritattā amātā kātuṃ na sakkā, macchaṃ gaṇhantāpi vakkayakanāḍīni¹ bahi katvā gaṇhantā nāma natthīti macchakucchiyaṃ laddhattā ayampi amātā kātuṃ na sakkā, dārako ubhinnampi kulānaṃ dāyādo hotu, ubhopi naṃ jaggathā”ti ubhopi jaggiṃsu.

Viññutaṃ pattassa dvīsupi nagaresu pāsādaṃ kāretvā nāṭakāni paccupaṭṭhāpesuṃ. Ekekasmiṃ nagare cattāro cattāro māse vasati, ekasmiṃ nagare cattāro māse vuṭṭhassa saṅghāṭanāvāya maṇḍapaṃ kāretvā tattha naṃ saddhiṃ nāṭakāhi āropenti. So sampattiṃ anubhavamāno itaraṃ nagaraṃ gacchati. Taṃnagaravāsino nāṭakāni upaḍḍhamaggaṃ agamaṃsu. Te paccuggantvā taṃ parivāretvā attano pāsādaṃ nayanti. Itarāni nāṭakāni nivattitvā attano nagarameva gacchanti. Tattha cattāro māse vasitvā ten’eva niyāmena puna itaraṃ nagaraṃ gacchati. Evamassa sampattiṃ anubhavantassa asīti vassāni paripuṇṇāni.

Atha Bhagavā cārikaṃ caramāno Bārāṇasīṃ patto, so Bhagavato santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajito. Pabbajitvā sattāhameva puthujjano ahoṣi, aṭṭhame pana so² saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇīti evamassa dve kulāni ahesuṃ. Tasmā **Bākuloti** saṅkhaṃ agamāsīti.

Purāṇagihisahāyoti pubbe gihikāle sahāyo. Ayampi dīghāyukova therāṃ pabbajitaṃ passituṃ gacchanto asītime vasse gato. **Methuno dhammoti** bālo naggasamaṇako bālapucchaṃ pucchati, na sāsana vacanaṃ, idāni therena dinnaṇaṃ yethi **imehi pana teti** pucchi.

210. **Yampāyasmāti**–ādīni padāni sabbavāresu dhammasaṅgahakattherehi niyametvā ṭhapitāni. Tattha saññā uppannamattāva, vitakko kamma pathabheda

1. Vikkayakīṇāḍīni (Ka)

2. Anulomaphalaṃ (Ka)

koti. Thero panāha “kasmā visum karotha, ubhayampetaṃ kammaṭṭhabhedakamevā”ti.

211. **Gahapaticīvaranti** vassāvāsikaṃ cīvaraṃ. **Satthenāti** pipphalakena¹. **Sūciyāti** sūciṃ gahetvā sibbitabhāvaṃ na sarāmīti attho. **Kathine cīvaranti** kathinacīvaraṃ, kathinacīvarampi hi vassāvāsikagatikameva. Tasmā tattha “sibbitā nābhijānāmī”ti āha.

Ettakaṃ panassa kālaṃ gahapaticīvaraṃ asādiyantassa chindanasibbanādīni akarontassa kuto cīvaraṃ uppajjatīti. Dvīhi nagarehi. Thero hi mahāyasassī, tassa puttadhītarō nattapanattakā sukhumasāṭakehi cīvarāni kāretvā rajāpetvā samugge pakkipitvā paṇṇanti. Therassa nhānakāle nhānakoṭṭhake ṭhapenti. Thero tāni nivāseti ceva pārupati ca, purāṇacīvarāni sampattapabbajitānaṃ deti. Thero tāni nivāsetvā ca pārupitvā ca navakammaṃ na karoti, kiñci āyūhanakammaṃ n’atthi. Phalasamāpattiṃ appētvā appētvā nisīdati. Catūsu māsesu pattesu lomakiliṭṭhāni honti, athassa puna ten’eva niyāmena paṇṇitvā denti. Aḍḍhamāse aḍḍhamāse parivattatīpi vadanti yeva.

Anacchariyañcetaṃ therassa mahāpuññaṃ mahābhīṇṇassa² sataṣaṇṇakappe pūritapāramissa, Asokadhammaraṇṇo kulūpako Nigrodhatthero divasassa tikkhattuṃ cīvaraṃ parivattesi. Tattha hi ticīvaraṃ hatthikkhandhe ṭhapetvā pañcahi ca gandhasamuggasatehi pañcahi ca mālāsamuggasatehi saddhiṃ pātova āhariyittha, tathā divā ceva sāyaṇca. Rājā kira divasassa tikkhattuṃ sāṭake parivattento “therassa cīvaraṃ nītan”ti pucchitvā “āma nītan”ti sutvā parivattesi. Theropi na bhaṇḍikaṃ bandhitvā ṭhapesi, sampattasabrahmacārīnaṃ adāsi. Tadā kira Jambudīpe bhikkhusaṃghassa yebhuyyena Nigrodhasseva santakaṃ cīvaraṃ ahosi.

Aho vata maṃ koci nimanteyyāti kiṃ pana cittassa anuppādanaṃ bhāriyaṃ, uppannaṃ pahānanti. Cittaṃ nāma lahukaparivattaṃ, tasmā anuppādanaṃ

1. Pipphalikenā (Sī, Syā)

2. Mahāvīriyassa (Ka)

bhāriyaṃ, uppannassa pahānampi¹ bhāriyameva. **Antaraghareti** Mahāsakuludāyisutte² indakhilato paṭṭhāya antaragharaṃ nāma, idha nimbodakapātanaṭṭhānaṃ adhippetam. Kuto panassa bhikkhā uppajjitthāti. Thero dvīsu nāgareshu abhiññāto, gehadvāraṃ āgatassevassa pattam gahetvā nānārasabhojanassa pūretvā denti. So laddhaṭṭhānato nivattati, bhattakiccakaraṇaṭṭhānaṃ panassa nibaddhameva ahosi. **Anubyañjanasoti** therena kira rūpe nimittam gahetvā mātugāmo na olokitapubbo. **Mātugāmassa Dhammanti** mātugāmassa chappañcavācāti dhammaṃ desetum vaṭṭati, pañham puṭṭhena gāthāsahassampi vattum vaṭṭati yeva. Thero pana kappiyameva na akāsi. Yebhuyyena hi kulūpakatherānametaṃ kammaṃ hoti. **Bhikkhunupassayanti** bhikkhuni-upassayaṃ. Tam pana gilānapucchakena gantum vaṭṭati, thero pana kappiyameva na akāsi. Esa nayo sabbattha. **Cuṇṇenāti** Kosambacuṇṇādinā. **Gattaparikammeti** sarīrasambāhanakamme. **Vicāritāti** payojayitā. **Gaddūhanamattanti** gāvim thane gahetvā ekaṃ khīrabindum dūhanakālamattampi.

Kena pana kāraṇena thero nirābādho ahosi. Padumuttare kira Bhagavati satasahassabhikkhuparivāre cārikaṃ caramāne Himavati visarukkhā pupphimsu. Bhikkhusatasahassānampi tiṇapupphakarogo uppajjati, thero tasmim samaye iddhimā tāpaso hoti, so ākāsena gacchanto bhikkhusamghaṃ disvā otaritvā rogaṃ pucchitvā Himavantato osadham āharitvā adāsi. Upasiṅghanamatten'eva rogo vūpasami. Kassapasammāsambuddhakālepi paṭhamavappadivase vappam ṭhapetvā bhikkhusamghassa paribhogaṃ aggisālaṃ ceva vaccakuṭiṇca kāretvā bhikkhusamghassa bhesajjavattam nibandhi³, iminā kammena nirābādho ahosi. Ukkatṭhanesajjiko panesa ukkatṭhāraññako ca, tasmā “nābhijānāmi apassenakaṃ apassayitā”ti-ādimāha.

Saraṇoti sakilesa. **Aññā udapādīti** anupasampannassa aññaṃ byākātum na vaṭṭati, thero kasmā byākāsi? Na thero aham arahāti āha, aññā udapādīti panāha. Api ca thero arahāti pākaṭo, tasmā evamāha.

1. Uppannappahānampi (Sī, Syā) 2. Ma 2. 194 piṭṭhe. 3. Nibaddham (Syā, Ka)

212. **Pabbajjanti** thero sayam n'eva pabbājesi, na upasampādesi aññehi pana bhikkhūhi evam kārāpesi. **Avāpuraṇam ādāyāti** kuñcikaṃ gahetvā.

Nisinnakova parinibbāyīti aham¹ dharamānopi na aññassa bhikkhussa bhāro ahoṣim, parinibbutassāpi me sarīraṃ bhikkhusaṃghassa palibodho mā ahoṣīti tejodhātuṃ samāpajjitvā parinibbāyi. Sarīrato jālā uṭṭhahi, chavimaṃsalohitaṃ sappi viya jhāyamānaṃ parikkhayaṃ gataṃ, sumanamakulasadisā dhātuyova avasesim². Sesam sabbattha pākāṭameva. Idaṃ pana suttaṃ dutiyasaṅgahe saṅgīṭanti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bākulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dantabhūmisuttavaṇṇanā

213. **Evam me sutanti** Dantabhūmisuttaṃ. Tattha **araññaṅkuṭikāyanti** tasseva Veḷuvanassa ekasmiṃ vivittaṭṭhāne padhānakammikānaṃ bhikkhūnaṃ atthāya katasenāsane. **Rājakumāro**ti Bimbisārassa putto orasako.

Phuseyyāti labheyya. **Ekaggatanti** evam paṭipanno samāpattiṃ nāma labhati, jhānaṃ nāma labhatīti idaṃ mayā sutanti vadati. **Kilamathoti** kāyakilamatho. **Viheṣāti** sveva kilamatho vutto. **Yathāsaṅke tiṭṭheyyāsīti** attano ajānanakoṭṭhāse yeva tiṭṭheyyāsīti.

214. **Desesīti** cittekaggataṃ nāma evam labhati, samāpattiṃ evam nibbatteṭīti appanā-upacāraṃ pāpetvā ekakasiṇaparikkammaṃ kathesi. **Pavedetvāti** pakāsetvā.

Nekkhammena ñātabbanti kāmato nissaṭaguṇena ñātabbaṃ. Kāmato nissaṭaguṇe ṭhiteṇa puggaleṇa ekaggaṃ nāma jānitabbanti adhippāyenetarṃ

1. Ayaṃ (Ka)

2. Avasissim² (Sī)

vuttaṃ. Sesāni tasseva vevacanāni. **Kāme paribhuñjantoti** duvidhepi kāme bhuñjamāno.

215. **Hatthidammā vā assadammā vā godammā vāti** ettha adantahatthidammādayo viya cittekaggarahitā puggalā daṭṭhabbā. Dantahatthi-ādayo viya cittekaggasampannā. Yathā adantahatthidammādayo kūṭākāraṃ akatvā dhuraṃ achaddetvā dantagamaṇaṃ vā gantum, dantehi vā pattabbaṃ bhūmiṃ pāpuṇitum na sakkonti, evameva cittekaggarahitā sampannacittekaggehi nibbattitaguṇaṃ vā nibbattetum pattabhūmiṃ vā pāpuṇitum na sakkonti.

216. **Hatthavilaṅghakenāti** hatthena hatthaṃ gahetvā.

Daṭṭheyanti¹ passitabbayuttakaṃ. **Āvutoti**² āvarito. **Nivutoti**³ nivārito. **Ophuṭoti** onaddho.

217. **Nāgavanikanti** Hatthipadopame⁴ nāgavanacarako puriso “nāgavaniko”ti vutto, idha hatthisikkhāya kusalo hatthiṃ gahetum samattho. **Atipassitvāti** disvā. **Etthagedhāti** etasmiṃ pavattagedhā. **Sarasaṅkappānanti** dhāvanasaṅkappānaṃ⁵. **Manussakantesu sīlesu samādapanāyāti** ettha yadā nāgo itthipurischi kumārakumārīkāhi soṇḍādīsu gahetvā upakeḷayamāno vikāraṃ na karoti sukhāyati, tadānena manussakantāni sīlāni samādinnaṃ nāma honti.

Pemaṇīyāti tāta rājā te pasanno maṅgalaḥhatthiṭṭhān’eva ṭhapessati, rājārahāni bhojanādīni labhissasīti evarūpī nāgehi piyāpitabbā kathā. **Sussūsatīti** taṃ pemaṇīyakathaṃ sotukāmo hoti. **Tiṇaghāsodakanti** tiṇaghāsaṃ ceva udakaṃ ca, **tiṇaghāsanti** ghāsitaḥhatthiṃ tiṇaṃ, khāditaḥhatthiṃ attho.

Paṇavoti diṇḍimo⁶. **Sabbavaṅkadosanihitannitakasāvoti** nihitasabbavaṅkadoso ceva apanitakasāvo ca. **Āṅanteva saṅkhaṃ gacchatīti** āṅasamo hoti.

1. Diṭṭheyanti (Syā, Ka)

3. Nivutoti (Syā, Ka)

5. Vacanasaṅkappānaṃ (Si), bādhanaṅkappānaṃ (Ka)

6. Deṇḍimo (Si, Syā), diṇḍimo (Ka)

2. Āvutoti (Syā, Ka)

4. Ma 1. 232 piṭṭhe.

219. **Gehasitasīlānanti** pañcakāmaguṇanissitasīlānaṃ. **Ñāyassāti** aṭṭhaṅgikamaggassa.

222. **Adantamaraṇaṃ mahallako rañño nāgo kālaṅkatoti** rañño mahallako nāgo adantamaraṇaṃ mato kālaṃ kato hoti, adantamaraṇaṃ kālaṃkiriyaṃ nāma kariyatīti ayamettha attho. Esa nayo sabbattha. Sesam uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dantabhūmisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bhūmijasuttavaṇṇanā

223. **Evaṃ me sutanti** Bhūmijasuttaṃ. Tattha **Bhūmijoti** ayaṃ thero Jayasenarājakumārassa mātulo. **Āsañca anāsañcāti** kālena āsaṃ kālena anāsaṃ. **Sakena thālīpākenāti** pakatipavattāya bhikkhāya¹ attano niṭṭhitabhattatopi bhattena parivisi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bhūmijasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anuruddhasuttavaṇṇanā

230. **Evaṃ me sutanti** Anuruddhasuttaṃ. Tattha **evamāhaṃsūti** tassa upāsakassa aphāsukakālo ahosi, tadā upasaṅkamitvā evamāhaṃsu. **Apaṇṇakanti** avirādhitaṃ. **Ekatthāti** appamāṇāti vā mahaggaṭāti vā jhānameva cittekaggatā yeva evaṃ vuccatīti imaṃ sandhāya evamāha.

1. Pakatipavattā bhikkhā pavattā ca (Ka)

231. **Yāvatā ekaṃ rukkhamūlaṃ mahaggatanti pharitvā adhimuccitvā viharatīti** ekarukkhāmūlapamāṇaṭṭhānaṃ kasiṇanimittena ottharitvā tasmim kasiṇanimitte mahaggatajjhānaṃ pharitvā adhimuccitvā viharati.
 Mahaggatanti panassa ābhogo n’atthi, kevalaṃ mahaggatajjhānapavattivasena panetaṃ vuttaṃ. Esa nayo sabbattha. **Iminā kho etaṃ gahapati pariyāyenāti** iminā kāraṇena. Ettha hi appamāṇāti vuttānaṃ brahmavihārānaṃ nimittaṃ na vaḍḍhati, ugghāṭanaṃ na jāyati, tāni jhānāni abhiññānaṃ vā nirodhassa vā pāḍakāni na honti, vipassanāpāḍakāni pana vaṭṭapāḍakāni bhavokkamanāni ca honti.
 “Mahaggatā”ti vuttānaṃ pana kasiṇajjhānānaṃ nimittaṃ vaḍḍhati, ugghāṭanaṃ jāyati, samatikkamā honti, abhiññāpāḍakāni nirodhapāḍakāni vaṭṭapāḍakāni bhavokkamanāni ca honti. Evamime dhammā nānatthā, appamāṇā mahaggatāti evaṃ nānābyañjanā ca.

232. Idāni mahaggatasamāpattito nīharitvā bhavūpapattikāraṇaṃ dassento **catasso kho imāti**-ādimāha. **Parittābhāti** pharitvā jānantassa ayamābhogo atthi, Parittābhesu pana devesu nibbattikāraṇaṃ jhānaṃ bhāvento evaṃ vutto. Esa nayo sabbattha. Parittābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhā, appamāṇābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhā. Kathaṃ? Suppamatte vā sarāvamatte vā kasiṇaparikammaṃ katvā samāpattiṃ nibbattetvā pañcahākārehi āciṇṇavasibhāvo paccanīkadhammānaṃ suṭṭhu aparisodhitattā dubbalameva samāpattiṃ vaḷañjitvā appaṇaṇajjhāne tīto kālāṃ katvā Parittābhesu nibbattati, vaṇṇo panassa paritto ceva hoti saṃkiliṭṭho ca. Pañcahi panākārehi āciṇṇavasibhāvo paccanīkadhammānaṃ suṭṭhu parisodhitattā suvisuddhaṃ samāpattiṃ vaḷañjitvā paṇaṇajjhāne tīto kālāṃ katvā Parittābhesu nibbattati, vaṇṇo panassa paritto ceva hoti parisuddho ca. Evaṃ parittābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhā. Kasiṇe pana vipulaparikammaṃ katvā samāpattiṃ nibbattetvā pañcahākārehi āciṇṇavasibhāvoti sabbaṃ purimasadisameva veditabbaṃ. Evaṃ appamāṇābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhāti.

Vaṇṇanānattanti sarīraṇaṇṇassa nānattaṃ. **No ca ābhānānattanti** āloke nānattaṃ na paññāyati. **Accinānattanti** dīgharassa-aṇuṭṭhūlavasena acciyā nānattaṃ.

Yattha yatthāti uyyānavimānakapparukkhanadītīrapokkharāṇītīresu yattha yattha. **Abhinivisanti**ti vasanti. **Abhiraṃanti**ti ramanti na ukkaṇṭhanti. **Kājenāti** yāgubhattatelaṇṇāṇitaṃmacchamaṃsakājesu yena kenaci kājena. “Kācenāti”Pi pāṭho, ayameva attho. **Piṭakenāti** pacchiyā. **Tattha tatthevāti** sappimadhuphāṇitādīnaṃ sulabhaṭṭhānato loṇapūtimacchādīnaṃ ussannaṭṭhānaṃ nītā “pubbe amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ phāsukaṃ, tattha sukhaṃ vasimhā, idha loṇaṃ vā no¹ bādhati, pūtimacchagandho vā sīsarogaṃ uppādeti”ti evaṃ cittaṃ anuppādetvā tattha tattheva ramanti.

234. **Ābhāti** ābhāsaṃpannā. **Tadaṇṇenāti** tassā bhavūpapattiyā aṅgena, bhavūpapattikāraṇenāti attho. Idāni taṃ kāraṇaṃ pucchanto **ko nu kho bhanteti**-ādimāha.

Kāyaduṭṭhullanti kāyālasiyabhāvo. **Jhāyatoti** jalato.

235. **Dīgharattaṃ kho meti** thero kira pāramiyo pūrento isipabbajjaṃ pabbajitvā samāpattiṃ nibbattetvā niraṇṭaraṃ tīṇi attabhāvasatāni brahmaloke paṭilabhi, taṃ sandhāyetaṃ āha. Vuttampi cetāṃ—

“Avokiṇṇaṃ² tīṇi sataṃ, yaṃ pabbajim isipabbajjaṃ.
Asaṅkhataṃ gavesanto, pubbe saṅcaritaṃ mamaṃ”ti.

Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anuruddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upakkilesasuttavaṇṇanā

236. **Evaṃ me sutanti** Upakkilesasuttaṃ. Tattha **etadavocāti** n’eva bhedaḍhippāyena na piyakamyatāya, atha khvāssa etadahosi “ime

1. Loṇavāto (Sī), loṇo vā no (Syā, Ka)

2. Abbokiṇṇaṃ (Sī, Syā)

bhikkhū mama vacanaṃ gahetvā na oramissanti, Buddhā ca nāma hitānukampakā, addhā nesaṃ¹ Bhagavā ekaṃ kāraṇaṃ kathessati, taṃ sutvā ete oramissanti, tato tesaṃ phāsuvihāro bhavissatī”ti. Tasmā etaṃ “idha bhante”ti-ādivacanamavoca. **Mā bhaṇḍananti**-ādīsu “akatthā”ti pāṭhasesaṃ gahetvā “mā bhaṇḍanaṃ akatthā”ti evaṃ attho daṭṭhabbo. **Aññataroti** so kira bhikkhu Bhagavato atthakāmo, ayaṃ kirassa adhippāyo “ime bhikkhū kodhābhībhūtā Satthu vacanaṃ na gaṇhanti, mā Bhagavā ete ovadanto kilamī”ti, tasmā evamāha.

Piṇḍāya pāvisīti na kevalaṃ pāvisi, yenapi janena na diṭṭho so maṃ passatūtipi adhiṭṭhāsī. Kimatthaṃ adhiṭṭhāsīti? Tesaṃ bhikkhūnaṃ damanattamaṃ. Bhagavā hi tadā piṇḍapātappaṭikkanto “puthusaddo samajano”ti-ādigāthā bhāsivā Kosambito Bālakaloṇakāragāmaṃ gato. Tato Pācīnavamsadāyaṃ, tato Pālīleyyakavanasaṇḍaṃ gantvā Pālīleyyahatthināgena upaṭṭhahiyamāno temāsaṃ vasi. Nagaravāsīnopi “satthā vihāraṃ gato, gacchāma dhammassavanāyā”ti gandhapupphahatthā vihāraṃ gantvā “kahaṃ bhante Satthā”ti pucchīmsu. “Kahaṃ tumhe Satthāraṃ dakkhatha, Satthā ‘ime bhikkhū samagge karissāmī’ti āgato, samagge kātum asakkonto nikkhamitvā gato”ti. “Mayaṃ satampi sahasampi datvā Satthāraṃ ānetum na sakkoma, so no ayācito sayameva āgato, mayaṃ ime bhikkhū nissāya Satthu sammukhā dhammakathaṃ sotum na labhimhā. Ime Satthāraṃ uddissa pabbajitā, tasmīpi sāmaggīṃ karonte samaggā na jātā, kassāññassa vacanaṃ karissanti. Alaṃ na imesaṃ bhikkhā dātabbā”ti sakalanagare daṇḍaṃ ṭhappayīmsu. Te punadivase sakalanagaraṃ piṇḍāya caritvā kaṭacchumattampi bhikkhaṃ alabhitvā vihāraṃ āgamaṃsu. Upāsakāpi te puna āhaṃsu “yāva Satthāraṃ na khamāpetha, tāva vo tameva daṇḍakammaṃ”ti. Te “Satthāraṃ khamāpessāmā”ti Bhagavati Sāvatthiyaṃ anuppatte tattha agamaṃsu. Satthā tesaṃ aṭṭhārasa bhedakaravatthūni desesīti ayamettha Pālīmuttakakathā.

237. Idāni **puthusaddoti**-ādigāthāsu putthu mahāsaddo assāti **puthusaddo**. **Samajanoti** samāno ekasadiṣo jano, sabbovāyaṃ

1. Aṭṭhāne maṃ (Ka)

bhaṇḍanakāraḥajano samantato saddaniccharaṇena puthusaddo ceva sadiso cāti vuttaṃ hoti. **Na bālo koci maññathāti** tatra koci ekopi ahaṃ bāloti na maññati, sabbepi paṇḍitamānino yeva. **Nāññaṃ bhiyyo amaññarunti** koci ekopi ahaṃ bāloti na ca maññi, bhiyyo ca¹ saṃghasmiṃ bhijjamāne aññasmiṃ ekaṃ “mayhaṃ kāraṇa saṃgho bhijjatī”ti idaṃ kāraṇaṃ na maññīti attho.

Parimuttthāti mutthassatino. **Vācāgocarabhāṇinoti** rākārassa rassādeso kato, vācāgocarāva, na satipaṭṭhānagocarā, bhāṇino ca², kathaṃ bhāṇino? **Yāvicchanti mukhāyāmaṃ**, yāva mukhaṃ pasāretuṃ icchanti, tāva pasāretvā bhāṇino, ekopi saṃghagāravena mukhasaṅkocanaṃ na karotīti attho. **Yena nītāti** yena kalahena imaṃ nillajjabhāvaṃ nītā. **Na taṃ vidūti** na taṃ jānanti “evaṃ sādīnava ayan”ti.

Ye ca taṃ upanayhantīti taṃ akkocchi manti-ādikaṃ ākāraṃ ye upanayhanti. **Sanantanoti** porāṇo.

Pareti paṇḍite ṭhapetvā tato aññe bhaṇḍanakāraḥa pare nāma. Te ettha saṃghamajje kalahāṃ karontā “mayāṃ yamāmase upayamāma³ nassāma satataṃ samitaṃ maccusantikaṃ gacchāmā”ti na jānanti. **Ye ca tattha vijānantīti** ye ca tattha paṇḍitā “mayāṃ maccuno samīpaṃ gacchāmā”ti vijānanti. **Tato sammanti medhagātī** evañhi te jānantā yonisomanasikāraṃ uppādetvā medhagānaṃ kalahānaṃ vūpasamāya paṭipajjanti.

Aṭṭhicchinnāti ayaṃ gāthā Jātake⁴ āgatā, Brahmaḍattaṃ ca Dīghāvukumāraṇca sandhāya vuttā. Ayaṃ hettha attho—tesampi tathā pavattaverānaṃ hoti saṅgati, kasmā tumhākaṃ na hoti, yesaṃ vo n’eva mātāpitūnaṃ aṭṭhīni chinnāni, na paṇā haṭṭa na gavāssadhaṇāni haṭṭānīti.

1. Bhiyyova (Sī, Syā, Ka)

2. Bhāṇinoti (Sī)

3. Upamāma (Sī, Syā)

4. Khu 5. 188 piṭṭhe.

Sace labhethāti-ādigāthā paṇḍitasahāyassa ca bālasahāyassa ca vaṇṇāvaṇṇadīpanattham vuttā. **Abhibhuyya sabbāni parissayānīti** pākaṭaparissaye ca paṭicchannaparissaye ca abhibhavitvā tena saddhim attamano satimā careyyāti.

Rājāva rattham Vijitanti yathā attano Vijitaraṭṭham Mahājanakarājā ca Arindamamahārājā ca pahāya ekakā vicarimsu, evaṃ vicareyyāti attho. **Mātaṅgaraññeva nāgoti** mātaṅgo araññe nāgo. **Mātaṅgoti** hatthi vuccati. **Nāgoti** mahantādhivacanametam. Yathā hi mātuposako mātaṅganāgo araññe eko cari, na ca pāpāni akāsi, yathā ca Pālileyyako, evaṃ eko care, na ca pāpāni kayirāti vuttam hoti.

238. **Bālakaloṇakāragāmoti** Upāligahapatissa bhogagāmo¹. **Tenupasaṅkamīti** kasmā upasaṅkami? Gaṇe kirassa ādīnavam disvā ekavīhāriṃ bhikkhum passitukāmatā udapādi, tasmā sītādīhi pīlito uṇhādīni patthayamāno viya upasaṅkami. **Dhammiyā kathāyāti** ekībhave ānisaṃsappaṭisaṃyuttāya. Yena Pācīnavamsadāyo, tattha kasmā upasaṅkami? Kalahakārake kirassa diṭṭhādīnavattā samaggavāsino bhikkhū passitukāmatā udapādi, tasmā sītādīhi pīlito uṇhādīni patthayamāno viya tattha upasaṅkami. **Āyasmā ca Anuruddhoti**-ādi vuttanayameva.

241. **Atthi pana voti** pacchimapucchāya lokuttaradhammam puccheyya. So pana therānam n'atthi, tasmā tam pucchitum na yuttanti parikammobhāsam pucchati. **Obhāsañceva sañjānāmāti** parikammobhāsam sañjānāma. **Dassanañca rūpānanti** dibbacakkhunā rūpadassanañca sañjānāma. **Tañca nimittam nappaṭivijjhāmāti** tañca kāraṇam na jānāma, yena no obhāso ca rūpadassanañca antaradhāyati.

Tam kho pana vo Anuruddhā nimittam paṭivijjhitabbanti tam vo kāraṇam jānitabbam. **Ahampi sudanti** Anuruddhā tumhe kim na ālulesanti, ahampi imehi ekādasahi upakkileschi ālulitapubboti dassetum imam

1. Loṇakāragāmo (Ka)

desanāṃ ārabhi. **Vicikicchā kho meti-**ādīsu mahāsattassa ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā nānāvidhāni rūpāni disvā “idaṃ kho kin”ti vicikicchā udapādi. **Samādhi cavīti** parikammasamādhi cavi. **Obhāsoti** parikammobhāsopi antaradhāyi, dibbacakkhunā rūpaṃ na passi. **Amanasikāro**ti rūpāni passato vicikicchā uppajjati, idāni kiñci na manasikarissāmīti amanasikāro udapādi.

Thinamiddhanti kiñci amanasikarontassa thinamiddhaṃ udapādi.

Chambhitattanti Himavantābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā dānavarakkhasa-ajagarādayo addasa, athassa chambhitattaṃ udapādi.

Uppilanti¹ “mayā diṭṭhabhayaṃ² pakatiyā olokiyamānaṃ n’atthi, adiṭṭhe kiṃ nāma bhayaṃ”ticintayato uppilāvitattaṃ³ udapādi. **Sakidevāti** ekapayogen’eva pañca nidhikumbhiyopi passeyya.

Duṭṭhullanti mayā vīriyaṃ gālhaṃ paggaḥitaṃ, tena me uppilaṃ uppannanti vīriyaṃ sīthilamakāsi, tato kāyadaratho kāyaduṭṭhullaṃ kāyālasiyaṃ udapādi.

Accāraddhavīriyanti mama vīriyaṃ sīthilaṃ karoto duṭṭhullaṃ uppannanti puna vīriyaṃ paggaṇhato accāraddhavīriyaṃ udapādi. **Patameyyāti** mareyya.

Atilīnavīriyanti mama vīriyaṃ paggaṇhato evaṃ jātanti puna vīriyaṃ sīthilaṃ karoto atilīnavīriyaṃ udapādi.

Abhijappāti devalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā devasaṃghaṃ passato taṇhā udapādi.

Nānattasaññāti mayhaṃ ekajātikaṃ rūpaṃ manasikarontassa abhijappā uppannā, nānāvidharūpaṃ manasi karissāmīti kālena devalokābhimukhaṃ kālena manussalokābhimukhaṃ vaḍḍhetvā nānāvidhāni rūpāni manasikaroto nānattasaññā udapādi.

Atinijjhāyitattanti mayhaṃ nānāvidhāni rūpāni manasikarontassa nānattasaññā udapādi, iṭṭhaṃ vā aniṭṭhaṃ vā ekajātikameva manasi karissāmīti tathā manasikaroto atinijjhāyitattaṃ rūpanaṃ udapādi.

1. Ubbilanti (Sī, Syā)

2. Mahatibhayaṃ (Ka)

3. Ubbilāvitattaṃ (Sī, Syā)

243. **Obhāsanimittam manasi karomīti** parikammobhāsameva manasi karomi. **Na ca rūpāni passāmīti** dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. **Rūpanimittam manasi karomīti** dibbacakkhunā visayarūpameva manasi karomi.

Parittañceva obhāsanti parittakaṭṭhāne obhāsam. **Parittāni ca rūpānīti** parittakaṭṭhāne rūpāni. Vipariyāyena dutiyavāro veditabbo. **Paritto samādhīti** parittako parikammobhāso, obhāsaparittatam¹ hi sandhāya idha parikammasamādhī “paritto”ti vutto. **Parittam me tasmim samayeti** tasmim samaye dibbacakkhupi parittakam hoti. Appamāṇavārepi es’eva nayo.

245. **Avitakkampi vicāramattanti** pañcakanaye dutiyajjhānasamādhim. **Avitakkampi avicāranti** catukkanayena pañcakanayepi jhānattayasamādhim. **Sappītikanti** dukatikajjhānasamādhim. **Nippītikanti** dukajjhānasamādhim. **Sātasahagatanti** tikacatukkaajjhānasamādhim. **Upekkhāsahagatanti** catukkanaye catutthajjhānasamādhim pañcakanaye pañcamajjhānasamādhim.

Kadā pana Bhagavā imam tividham samādhim bhāveti? Mahābodhimūle nisinnō pacchimayāme. Bhagavato hi paṭhamamaggo paṭhamajjhāniko ahosi, dutiyādayo dutiyatatiyacatutthajjhānikā. Pañcakanaye pañcamajjhānassa maggo natthīti so lokiyo ahosīti lokiyalokuttaramissakam sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Upakkilesasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

246. **Evam me sutanti** Bālapaṇḍitasuttaṃ. Tattha **bālalakkhaṇānīti** bālo ayanti etehi lakkhiyati nāyatīti bālalakkhaṇāni. Tān’eva tassa sañjānanakāraṇānīti **bālanimittāni**. Bālassa apadānānīti²

1. Obhāsam parittam, tam (Ka)

2. Caritāpadānānīti (Sī, Syā)

bālāpadānāni. Duccintitacintīti cintayanto abhiññhābyāpādamicchādassanavasena duccintitameva cinteti. **Dubbhāsita**bhāsīti bhāsamānopi musāvādādibhedam dubbhāsitameva bhāsati. **Dukkaṭṭakammakārīti** karontopi pāṇātipātādivasena dukkaṭṭakammameva karoti. **Tatra ceti** yattha nisinno, tassaṃ parisati. **Tajjaṃ tassāruppanti** tajjātikam tadanucchavikam, pañcannaṃ verānam dīṭṭhadhammasamparāyika-ādīnavappaṭisaṃyuttanti adhippāyo. **Tatrāti** tāya kathāya kacchamānāya. **Bālanti**-ādīni sāmi-atthe upayogavacanaṃ.

248. **Olambantīti** upaṭṭhahanti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ, olambanādi-ākārena hi tāni upaṭṭhahanti, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Pathaviyā olambantīti** pathavitale pattharanti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Pattharaṇākāro yeva hesa. **Tatra bhikkhave bālāssāti** tasmim upaṭṭhānākāre āpāthagate balassa evaṃ hoti.

249. **Etadavocāti** anusandhikusalo bhikkhu “nirayassa upamā kātuṃ na sakkā”ti na Bhagavā vadati, “nasukarā”ti pana vadati, na sukaram pana sakkā hoti kātuṃ, handāhaṃ Dasabalaṃ upamaṃ kārāpemiṃti cintetvā etaṃ “sakkā bhante”ti vacanaṃ avoca. **Haneyyunti** vinivijjhivā gamanavasena yathā ekasmiṃ ṭhāne dve pahārā nipatanti, evaṃ haneyyūṃ. Tenassa dve vaṇamukhasatāni honti. Ito uttaripi es’eva nayo.

250. **Pāṇimattanti** antomuṭṭhiyaṃ ṭhapanamattaṃ. **Saṅkhampi na upetīti** gaṇanamattampi na gacchati. **Kalabhāgampīti** satimaṃ kalaṃ saḥassimaṃ kalaṃ sataḥassimaṃ vā kalaṃ upagacchatīti vattabbataṃ na upeti. **Upanidhampīti** upanikkhepanamattampi na upeti, oloketassa olokitamattampi n’atthi. **Tattaṃ ayokhilanti** tigāvutaṃ attabhāvaṃ saṃpajjalitāya lohapathaviyā uttānakaṃ nipajjāpetvā tassa dakkhiṇahatthe tālappamāṇaṃ ayasūlaṃ pavesenti, tathā vāmahatthādīsu. Yathā ca uttānakaṃ nipajjāpetvā, evaṃ urenapi dakkhiṇapassenapi vāmapassenapi nipajjāpetvā taṃ kammakāraṇaṃ karontiyeva. **Saṃvesetvāti** saṃpajjalitāya lohapathaviyā tigāvutaṃ attabhāvaṃ nipajjāpetvā. **Kuṭhārīhi** mahatīhi gehassa ekapakkhachadanamattāhi kuṭhārīhi tacchanti. Lohitaṃ nadī hutvā sandati, lohapathavito jālā utṭhahitvā tacchitaṭṭhānaṃ gaṇhanti. Mahādukkhaṃ uppajjati,

tacchantā pana suddhataṃ karitvā dārū viya aṭṭhaṃsampi chaḷaṃsampi karonti. **Vāsīhīti** mahāsuppamāṇāhi vāsīhi. Tāhi tacchantā tacato yāva aṭṭhīni saṇikaṃ tacchanti, tacchitaṃ tacchitaṃ paṭipākatikaṃ hoti. **Rathe yojetvāti** saddhiṃ yugayottapañcaracakkakubbarapācanehi sabbato sampajjalite rathe yojetvā. **Mahantanti** Mahākūṭāgārappamāṇaṃ. **Āropentīti** sampajjalitehi ayamuggarehi pothentā āropenti. **Sakimpi uddhanti** supakkuthitāya ukkhalīyā pakkhittataṇḍulā viya uddhaṃ adho tiriyañca gacchati.

Bhāgasō mitoti bhāge ṭhapetvā ṭhapetvā vibhatto. **Pariyantoti** parikkhitto. **Ayasāti** upari ayapaṭṭena chādito.

Samantā yojanasataṃ pharitvā tiṭṭhatīti evaṃ pharitvā tiṭṭhati, yathā samantā yojanasate ṭhāne ṭhatvā oloketassa akkhīni yamakagoḷakā viya nikkhamanti.

Na sukarā akkhānena pāpuṇitunti nirayo nāma evampi dukkho evampi dukkhoti vassasataṃ vassasahassaṃ kathentenāpi matthakaṃ pāpetvā kathetuṃ na sukarāti attho.

251. **Dantullehakanti** dantehi ullehitvā¹, luñcitvāti vuttaṃ hoti. **Rasādoti** rasagedhena paribhuttaraso.

252. **Aññamaññakhādikāti** aññamaññakhādanam.

Dubbaṇṇoti durūpo. **Duddasikoti** dāraṇānaṃ bhayāpanatthaṃ katayakkho viya duddaso. **Okotimakoti** lakuṇḍako pavittagāvo mahodaro. **Kāṇoti** ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā. **Kuṇṇoti** ekahatthakuṇī vā ubhayahatthakuṇī vā. **Pakkhahatoti**² piṭhasappī. **So kāyenāti** idamassa dukkhānupabandhadassanatthaṃ āradḍham.

Kaliggahenāti parājayena. **Adhibandham nigaccheyyāti** yasmā bahum jito sabbasāpateyyampissa nappahoti, tasmā attanāpi bandham nigaccheyya³. **Kevalā paripūrā bālabhūmīti** bālo tīṇi duccharitāni

1. Ullihitvā (Ka) 2. Pakkhapādoti (Ka) 3. Attanopi bandhanam gaccheyya (Ka)

pūretvā niraye nibbattati, tattha pakkāvasesena manussattam āgato pañcasu nīcakulesu nibbattitvā puna tīṇi duccharitāni pūretvā niraye nibbattatīti ayam sakalā paripuṇṇā bālabhūmi.

253. **Paṇḍitalakkhaṇā**ṇīti-ādi vuttānusāren'eva veditabban. **Sucintitacintī**ti-ādīni c'ettha manusucaritādīnaṃ vasena yojetabbāni.

Cakkaratanavaṇṇanā

256. **Sīsaṃ nhātassā**ti sīsena saddhiṃ gandhodakena nhātassa. **Uposathikassā**ti samādinna-uposathaṅgassa. **Uparipāsādavaragatassā**ti pāsādavarassa upari gatassa subhojanaṃ bhuñjitvā pāsādavarassa upari mahātale sirīgabbhaṃ pavisitvā silāni āvajjantassa. Tadā kira pātova sataṣaḥsaṃ viṣajjetvā mahādānaṃ datvā punapi soḷasahi gandhodakaghaṭṭhi sīsaṃ nhāyitvā katapātarāso suddhaṃ uttarāsaṅgaṃ ekaṃsaṃ katvā uparipāsādassa sirīsayane pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinno attano dānamayapuññasamudayaṃ āvajjetvā nisīdati, ayam sabbacakkavattīnaṃ dhammatā.

Tesaṃ taṃ āvajjantānaṃ yeva vuttappakārapuñṇakammapaccayaṃ utusamuṭṭhānaṃ nīlamaṇisaṅghāṭasadiṣaṃ Pācīnasamuddajalatalaṃ chindamānaṃ viya ākāsaṃ alaṅkurumānaṃ¹ viya dibbaṃ cakkaratanaṃ pātubhavati. Tayidaṃ dibbānubhāvayuttattā **dibbanti** vuttaṃ. Saḥsaṃ assa arānanti **sahassāraṃ**. Saha nemiyā saha nābhīyā cāti **sanemikaṃ** **sanābhikaṃ**. Sabbehi ākārehi paripūranti **sabbākāraparipūraṃ**.

Tattha cakkaṇca taṃ ratijanaṇaṭṭhena ratanañcāti **cakkaratanaṃ**. Yāya pana taṃ nābhīyā “sanābhikaṇ”ti vuttaṃ, sā indanīlamaṇimayā hoti. Majjhe panassā rajatamayā panāḷi, yāya suddhasiniddhadantapantiyā hasamānaṃ viya virocāti. Majjhe chiddena viya candamaṇḍalena ubhosupi bāhiraṇtesu rajatapattēna kataparikkhepo hoti. Tesu panassā nābhīpanāḷiparikkhepapattēsu yuttatṭhāne paricchedalekhā suvibhattāva hutvā paññāyanti. Ayam tāvassa nābhīyā sabbākāraparipūrātā.

1. Alaṅkaramānaṃ (Ka)

Yehi pana taṃ arehi “sahassāraṇ”ti vuttaṃ, te sattaratanamayā
sūriyarasmiyo viya pabhāsampannā honti. Tesampi
ghaṭamaṇikaparicchedalekhādīni suvibhattān’eva paññāyanti. Ayamassa
arāṇaṃ sabbākāraparipūrātā.

Yāya pana taṃ nemiyā saha “sanemikaṇ”ti vuttaṃ, sā
bālasūriyarasmiyalāpasirīṃ avahasamānā viya
surattasuddhasiniddhapavālamayā hoti. Sandhīsu panassā
suñjhārāgasassirikaṇattajambonadapaṭṭā vaṭṭaparicchedalekhā ca suvibhattā
paññāyanti. Ayamassa nemiyā sabbākāraparipūrātā.

Nemimaṇḍalapitṭhiyaṃ panassa dasannaṃ dasannaṃ arāṇamantare
dhamanavaṃso viya antosusiro chiddamaṇḍalacitto vātagāhī pavāḷadaṇḍo
hoti, yassa vātena paharitassa sukusalasamannāhatassa pañcaṅgikatūriyassa¹
viya saddo vaggu ca rajāṇīyo ca kamaṇīyo ca hoti. Tassa kho pana
pavāḷadaṇḍassa upari setacchattaṃ, ubhosu passesu
samosaritakusumadāmapantiyoti evaṃ
samosaritakusumadāmapantisatadvayaparivārena setacchattasatadhārinā
pavāḷadaṇḍasatena samupasobhitanemiparikkhepassa dvinnampi
nābhipanālīnaṃ anto dve sīhamukhāni honti, yehi tālakkhandhappamāṇā
puṇṇacandakiraṇakalāpasassirikā
taruṇaravisamānarattakambalageṇḍukapariyantā ākāsaṅgāgatisobhaṃ
abhibhavamānā viya dve muttakalāpā olambanti, yehi cakkaratanena
saddhiṃ ākāse samparivattamānehi tīṇi cakkāni ekato parivattantāni viya
khāyanti. Ayamassa sabbaso sabbākāraparipūrātā.

Taṃ panetaṃ evaṃ sabbākāraparipūraṃ pakatiyā sāyamāsabhattaṃ
bhuñjitvā attano attano gharadvāre paññattāsanesu nisīditvā
pavattakathāsallāpesu manussesu vīthicatukkādīsu kīḷamāne dāraḷakajane nāti-
uccena nātinīcena vanasaṇḍamatthakāsannena ākāsapadesena
upasobhayamānaṃ viya rukkhāsākhaggāni, dvādasayojanato paṭṭhāya
suyyamānena madhurassarena sattānaṃ sotāni odhāpayamānaṃ yojanato
paṭṭhāya nānappabhāsamudayasamujjalena vaṇṇena nayanāni

1. Pañcaṅgikassa tūriyassa (Sī, Syā)

samākaḍḍhantaṃ rañño cakkavattissa puññānubhāvaṃ ugghosayantaṃ viya rājadhāni-abhimukhaṃ āgacchati.

Atha tassa cakkaratanassa saddassavenen'eva “kuto nu kho, kassa nu kho ayaṃ saddo”ti āvajjitahadayānaṃ puratthimadisāṃ olokayamānānaṃ tesaṃ manussānaṃ aññataro aññataraṃ evamāha “passa bho acchariyaṃ, ayaṃ puṇṇacando pubbe eko uggacchati, ajja pana attadutiyo uggato, etaṃ hi rājahaṃsamithunaṃ viya puṇṇacandamithunaṃ pubbāpariyena gaganatalaṃ abhilaṅghatī”ti. Tamañño āha “kiṃ kathesi samma kahaṃ nāma tayā dve puṇṇacandā ekato uggacchantā diṭṭhapubbā, nanu esa tapanīyaraṃsidhāro piṇcharakiraṇo divākaro uggato”ti. Tamañño sitaṃ katvā evamāha “kiṃ ummattosi, nanu kho idānimeva divākaro atthaṅgato, so kathaṃ imaṃ puṇṇacandaṃ anubandhamāno uggacchissati, addhā panetaṃ anekaratanappabhāsamujjalaṃ ekassa puññavato vimānaṃ bhavissati”ti. Te sabbepi apasādayantā¹ aññe evamāhaṃsu “kiṃ bahuṃ vippalapatha, nes'eva puṇṇacando, na sūriyo na devavimānaṃ. Na hetesaṃ evarūpā sirisampatti atthi, cakkaratanena panetena bhavitabban”ti.

Evam pavattasallāpasseva tassa janassa candamaṇḍalaṃ ohāya taṃ cakkaratanaṃ abhimukhaṃ hoti. Tato tehi “kassa nu kho idaṃ nibbattan”ti vutte bhavanti vattāro “na kassaci aññassa², nanu amhākaṃ rājā pūritacakkavattivatto, tassetāṃ nibbattan”ti. Atha so ca mahājano, yo ca añño passati, sabbo cakkaratanaṃ eva anugacchati. Tampi cakkaratanaṃ rañño yeva atthāya attano āgatabhāvaṃ ñāpetukāmaṃ viya sattakkhattuṃ pākāramatthaken'eva nagaraṃ anusaṃyāyivā rañño antepuraṃ padakkhiṇaṃ katvā antepurassa uttarasīhapañjara-āsanne ṭhāne yathā gandhapupphādīhi sukhena sakkā hoti pūjetuṃ, evaṃ akkhāhataṃ viya tiṭṭhati.

Evam ṭhitassa panassa vātapānacchiddādīhi pavisitvā nānāviraḡaratanappabhāsamujjalaṃ antopāsādaṃ alaṅkurumaṇaṃ pabhāsamūhaṃ disvā dassanattāya sañjātābhilāso rājā hoti. Parijanopissa piyavacanapābhatena āgantvā tamatthaṃ nivedeti. Atha rājā balavapītipāmojjaphuṭasarīro

1. Avahasantā (Ka)

2. Kassaññassa (Sī, Ka)

pallaṅkaṃ mocetvā uṭṭhāyāsanā sihapañjarasamīpaṃ gantvā taṃ cakkaratanaṃ disvā “sutaṃ kho pana metan”ti-ādikaṃ cintanaṃ cintesi. Tena vuttaṃ “disvāna rañño khattiyassa -pa- assaṃ nu kho ahaṃ rājā cakkavattī”ti. Tattha **so hoti rājā cakkavattī**ti kittāvatā cakkavattī hoti? Ekaṅguladvaṅgulamattampi cakkaratane ākāsaṃ abbhuggantvā pavatte¹.

Idāni tassa pavattāpanatthaṃ yaṃ kātabbaṃ taṃ² dassento **atha kho bhikkhavesi**-ādimāha. Tattha **uṭṭhāyāsanā**ti nisinnāsanato uṭṭahitvā cakkaratanasamīpaṃ āgantvā. **Bhikkhāraṃ gahetvāti** hatthisoṇḍasadisapanālim suvaṇṇabhikkhāraṃ ukkhipitvā vāmahatthena udakaṃ gahetvā. Pavattatu bhavaṃ cakkaratanaṃ, abhivijjānātu bhavaṃ cakkaratanaṃ. **Anvadeva rājā cakkavattī saddhiṃ caturaṅginīyā senāyāti** sabbacakkavattīnaṃ hi udakena abhisiñcitvā “abhivijjānātu bhavaṃ cakkaratanaṃ”ti vacanasamanantaramēva vehāsaṃ abbhuggantvā cakkaratanaṃ pavattati, yassa pavattisamakārameva so rājā cakkavattī nāma hoti.

Pavatte pana cakkaratane taṃ anubandhamānova rājā cakkavattī yānavaraṃ āruya vehāsaṃ abbhuggacchati, athassa chattacāmarādihattho³ parijano ceva antepurajano ca. Tato nānappakārakaṇcukakavacādisannāhavibhūsitena vividhābharaṇa⁴ ppabhāsamujjalitena samussitaddhajapaṭākapaṭimaṇḍitena attano attano balakāyena⁵ saddhiṃ uparājasenāpatipabhūtayopi vehāsaṃ abbhuggantvā rājānameva parivārenti. Rājayuttā pana janasaṅgahatthaṃ nagaravīthiṃ bheriyo carāpentī “tātā amhākaṃ rañño cakkaratanaṃ nibbattaṃ, attano attano vibhāvānurūpena maṇḍitappasādhitā sannipatathā”ti. Mahājano pana pakatiyā cakkaratanasadden’eva sabbakiccāni pahāya gandhapupphādīni ādāya sannipatitova, sopi sabbo vehāsaṃ abbhuggantvā rājānameva parivāreti. Yassa yassa hi raññā saddhiṃ gantukāmatā uppajjati, so so ākāśagatova hoti. Evaṃ dvādasayojanāyāmvitthārā parisā hoti. Tattha ekapurisopi chinnabhinnasarīro vā kiliṭṭhavattho vā n’atthi. Suciparivāro hi rājā cakkavattī. Cakkavattiparisā nama vijjādhara-parisā⁶ viya ākāse gacchamānā

1. Pavatteti (Syā)

3. Chattacāmarihattho (Ka)

5. Kāyalaṅkārena (Ka)

2. Pavattividhāne kātabbaṃ (Ka)

4. Vividhasamhāra (Ka)

6. Vijjādhara-parisā (Dī-Ṭṭha 2. 213 piṭṭhe)

indanīlamanītale vippakiṇṇaratanasadisā hoti. Tena vuttaṃ “anvadeva rājā cakkavattī saddhim caturaṅginiyā senāyā”ti.

Tampi cakkaratanam rukkhaggānam uparūpari nāti-uccena gaganapadesena pavattati, yathā rukkhānam pupphaphalapallavehi atthikā tāni sukhena gahetum sakkonti, bhūmiyam tñhitā “esa rājā, esa uparājā, esa senāpatī”ti sallakkhetum sakkonti. Thānādīsipi iriyāpathesu yo yena icchati, so tena gacchati. Cittakammādisippapasutā c’ettha attano attano kiccaṃ karontā yeva gacchanti. Yatheva hi bhūmiyam, tathā nesaṃ sabbakiccāni ākāse ijjhanti. Evaṃ cakkavattiparisam gahetvā tam cakkaratanam vāmapassena Sinerum pahāya samuddassa uparibhāgena aṭṭhaya janasahassappamāṇam pubbavideham gacchati.

Tattha yo vinibbedhena dvādasayojanāya parikkhepato chattimsayojanaparisāya sannivesakkhamo sulabhāhārūpakaraṇo chāyūdakasampanno sucisamatalo ramaṇīyo bhūmibhāgo, tassa uparibhāge tam cakkaratanam ākāse akkhāhatam viya tiṭṭhati. Atha tena saññāṇena so mahājano otarivā yathāruci nhānabhojanādīni sabbakiccāni karonto vāsam kappeti, tena vuttaṃ “yasmim kho pana bhikkhave padese tam cakkaratanam patiṭṭhāti, tattha rājā cakkavattī vāsam upeti saddhim caturaṅginiyā senāyā”ti.

Evaṃ vāsam upagate cakkavattimhi ye tattha rājāno, te “paracakkaṃ āgatan”ti sutvāpi na balakāyam sannipātetvā yuddhasajjā honti. Cakkaratanassa hi uppattisamanantaram eva n’atthi so satto nāma, yo paccatthikasaññāya rājānam ārabha āvudham ukkhipitum visaheyya. Ayamanubhāvo cakkaratanassa.

Cakkānubhāvena hi tassa rañño,
Arī asesā damathan upenti.
Arindaman nāma narādhipassa,
Ten’eva tam vuccati tassa cakkaṃ.

Tasmā sabbepi te rājāno attano attano rajjasirivibhavānurūpaṃ pābhataṃ gahetvā taṃ rājānaṃ upagamma onatasirā¹ attano moḷiyamaṇippabhābhisekenassa pādapūjaṃ karontā “ehi kho mahārāja”ti-ādihi vacanehi tassa kiṅkārappaṭissāvitāṃ āpajjanti. Tena vuttaṃ **ye kho pana bhikkhave puratthimāya -pa- anusāsa mahārājāti.**

Tattha **svāgatanti** su-āgamanāṃ. Ekasmiṃ hi āgate socanti, gate nandanti. Ekasmiṃ āgate nandanti, gate socanti. Tādiso tvaṃ āgatanandano gamanasocano, tasmā tava āgamanāṃ su-āgamananti vuttaṃ hoti. Evaṃ vutte pana cakkavattī nāpi “ettakaṃ nāma me anuvassaṃ balim upakappethā”ti vadati, nāpi aññassa bhogaṃ acchinditvā aññassa deti. Attano pana dhammarājabhāvassa anurūpāya paññāya pāṇātipātādini upaparikkhitvā pemaṇiyena mañjunā sarena “passatha tātā, pāṇātipāto nāmesa āsevito bhāvito bahulikato nirayasamvattaniko hoti”ti-ādinā nayena dhammaṃ desetvā “pāṇo na hantabbo”ti-ādikaṃ ovādaṃ deti. Tena vuttaṃ **rājā cakkavattī evamāha pāṇo na hantabbo -pa- yathābhuttaṅca bhuñjathāti.**

Kim pana sabbepi rañño imaṃ ovādaṃ gaṇhantīti. Buddhassapi tāva sabbe na gaṇhanti, rañño kiṃ gaṇhissanti. Tasmā ye paṇḍitā vibhāvino, te gaṇhanti. Sabbe pana anuyantā bhavanti. Tasmā “ye kho pana bhikkhave”ti-ādimāha.

Atha taṃ cakkaratanaṃ evaṃ Pubbavidehavāsīnaṃ ovāde dinne katapātarāse² cakkavattibalena vechānaṃ abbhuggantvā puratthimaṃ samuddaṃ ajjhogāhati. Yathā yathā ca taṃ ajjhogāhati, tathā tathā agadagandhaṃ ghāyitvā saṃkhittaphaṇo nāgarājā viya saṃkhitta-ūmivipphāraṃ hutvā ogacchamānaṃ mahāsamuddasalilaṃ yojanamattaṃ ogantvā antosamudde veḷuriyabhitti viya tiṭṭhati. Taṅkhaṇaṇṇeva ca tassa rañño puññasiriṃ daṭṭhukāmāni viya mahāsamuddatale vippakiṇṇāni nānāratanaṇi tato tato āgantvā taṃ padesaṃ pūrayanti. Atha sā rājaparisā taṃ nānāratanaṇi pūraṃ mahāsamuddatalaṃ disvā yathāruci ucchaṅgādihi ādiyati, yathāruci

1. Paṇatasirā (Sī)

2. Katapātarāso (Sī, Ka)

ādinarratanāya pana parisāya taṃ cakkaratanam paṭinivattati. Paṭinivattamāne ca tasmim parisā aggato¹ hoti, majjhe rājā, ante cakkaratanam. Tampi jalanidhijalam² palobhiyamānamiva cakkaratanasiriyā, asahamānamiva ca tena viyogam, nemimaṇḍalapariyantam abhihanantam nirantameva upagacchati.

257. Evaṃ rājā cakkavattī puratthimasamuddapariyantam Pubbavideham abhivijinitvā dakkhiṇasamuddapariyantam Jambudīpaṃ vijetukāmo cakkaratanadesitena maggena dakkhiṇasamuddābhikumho gacchati. Tena vuttam **atha kho taṃ bhikkhave cakkaratanam puratthimasamuddam ajjhogāhetvā paccuttarivā dakkhiṇam disam pavattatīti**. Evaṃ pavattamānassa pana tassa pavattanavidhānam senāsanniveso paṭirājagamanam³ tesam anusāsanippadānam dakkhiṇasamuddam ajjhogāhanam samuddasallilassa ogacchanam ratanādānanti sabbam purimanayen'eva veditabbanam.

Vijinitvā pana taṃ dasasahassayojanappamāṇam Jambudīpaṃ dakkhiṇasamuddatopi paccuttarivā sattayojanasahassappamāṇam Aparagoyānam vijetum pubbe vuttanayen'eva gantvā tampi samuddapariyantam tath'eva abhivijinitvā pacchimasamuddatopi paccuttarivā aṭṭhayojanasahassappamāṇam Uttarakuruṃ vijetum tath'eva gantvā tampi samuddapariyantam tath'eva abhivijiya uttarasamuddatopi paccuttarati.

Ettāvata raññā cakkavattinā cāturantāya pathaviyā ādhipaccam adhigatam hoti. So evaṃ vijitavijayo attano rajjasirisampattidassanattham sapaṇiso uddham gaganatalam abhilaṅghitvā suvikasitapadumuppalapuṇḍarīkavanavicitte cattāro Jātassare viya pañcasatapañcasataparittadīpaparivāre cattāro mahādīpe oloketvā cakkaratanadesiten'eva maggena yathānukkamanam attano rājadhānimeva paccāgacchati. Atha taṃ cakkaratanam antepuradvāram sobhayamānam viya hutvā tiṭṭhati.

Evaṃ patiṭṭhite pana tasmim cakkaratane rājantepure ukkāhi vā dīpikāhi vā kiñci karaṇīyam na hoti, cakkaratanobhāso yeva rattiṃ andhakāram vidhamati. Ye ca pana rattiṃ andhakāratthikā honti, tesam andhakārameva hoti. Tena vuttam **dakkhiṇasamuddam ajjhogāhetvā -pa-evarūpaṃ cakkaratanam pātubhavatīti**.

1. Purato (Syā) 2. Jalam (Syā, Ka) 3. Paṭirājagamanam (Dī-Ṭṭha 2. 215 piṭṭhe)

Hatthiratanavaṇṇanā

258. Evaṃ pātubhūtacakkaratanassa panassa cakkavattino amaccā pakatimaṅgalahatthiṭṭhānaṃ sucibhūmibhāgaṃ kāretvā haricandanādihi surabhigandhehi upalimpāpetvā heṭṭhā vicittavaṇṇasurabhikusumasamākiṇṇaṃ upari suvaṇṇatārakānaṃ antarantarā samosaritamanuññakusumadāmappaṭimaṇḍitavitānaṃ devavimānaṃ viya abhisankharitvā “evarūpassa nāma deva hatthiratanassa āgamaṇaṃ cintethā”ti vadanti. So pubbe vuttanayen’eva mahādānaṃ datvā sīlāni samādāya taṃ puññasampattiṃ āvajjanto nisīdati, athassa puññānubhāvacadito Chaddantakulā vā Uposathakulā vā taṃ sakkāravisesaṃ anubhavitukāmo taruṇaravimaṇḍalābhīrattacaraṇagīvamukhappaṭimaṇḍitavisuddhasetasarīro sattappaṭiṭṭho susaṇṭhitaṅgapaccaṅgasanniveso vikasitarattapadumacārupoḍḍharo iddhimā yogī viya vehāsaṃ gamanasamattho manosilācuṇṇarañjitaṇṇapariyanto viya rajatapabbato hatthiṣeṭṭho tasmim padese paṭiṭṭhāti. So Chaddantakulā āgacchanto sabbakaniṭṭho āgacchati, Uposathakulā sabbajetṭho. Pāḷiyaṃ pana “Uposatho nāgarājā” icceva āgacchati. Svāyaṃ pūritacakkavattivattānaṃ cakkavattīnaṃ sutte¹ vuttanayen’eva cintayantānaṃ āgacchati, na itaresaṃ. Sayameva pakatimaṅgalahatthiṭṭhānaṃ āgantvā maṅgalahatthim apanetvā tattha tiṭṭhati. Tena vuttaṃ **puna caparaṃ bhikkhave -pa- nāgarājāti.**

Evaṃ pātubhūtaṃ pana taṃ hatthiratanāṃ disvā hatthigopakādayo haṭṭhatuṭṭhā vegena gantvā rañño ārocenti, rājā turitaturitaṃ āgantvā taṃ disvā pasannacitto “bhaddakaṃ vata bho hatthiyānaṃ, sace damathaṃ upeyyā”ti cintayanto hatthaṃ pasāreti. Atha so gharadhenuvacchako viya kaṇṇe olambetvā sūratabhāvaṃ² dassento rājānaṃ upasaṅkamati, rājā taṃ abhiruhitukāmo hoti. Athassa parijanā adhippāyaṃ ñatvā taṃ hatthiratanāṃ sovaṇṇaddhajaṃ sovaṇṇālankāraṃ hemajālapaṭicchannaṃ katvā upanenti. Rājā taṃ anisīdāpetvā³ sattaratanamayāya nisseṇiyā abhiruyha ākāsaṃ gamananinnacitto hoti, tassa saha cittuppāden’eva so hatthirājā rājahaṃso viya indanīlamanippabhājālanīlagaganatalaṃ abhilaṅghati, tato cakkacārikāya

1. Cakkavattisutte (Ka)

2. Mudutabhāvaṃ (Ka)

3. Sannisīdāpetvā (Syā), asannisīdāpetvā (Ka)

vuttanayen'eva sakalarājaparisā. Iti sapariso rājā antopātarāse yeva sakalapathaviṃ anusamyāyitvā rājadhāniṃ paccāgacchati, evaṃ mahiddhikaṃ cakkavattino **hatthiratanam** hoti. Tena vuttam **disvāna rañño cakkavattissa -pa- evarūpaṃ hatthiratanam pātubhavatīti**.

Assaratanavaṇṇanā

Evaṃ pātubhūta¹hatthiratanassa pana cakkavattino parisā pakatimaṅgala-assaṭṭhānam sucisamatalaṃ kāretvā alaṅkaritvā ca purimanayen'eva rañño tassa āgamanacintanatthaṃ ussāhaṃ janenti. So purimanayen'eva katadānasakkāro samādinnaśīlova pāsādātale nisinno puññasampattiṃ samanussarati, athassa puññānubhāvavacodito Sindhavakulato vijjullatāvinaddhasaradakāla¹ setavalāhakarāsisassiriko rattapādo rattatuṇḍo candappabhāpuñjasadisasuddhasiniddhaghanasaṅghātasarīro kākagīvā viya indanīlamaṇi viya ca kāḷavaṇṇena sīsena samannāgatattā **kālasīso** suṭṭhu kappetvā ṭhapitehi viya muñjasadisehi saṇhavaṭṭa-ujugatigatehi kesehi samannāgatattā **muñjakeso vehāsaṅgamo** Valāhako nāma assarājā āgantvā tasmim ṭhāne patiṭṭhāti. Sesam sabbam hatthiratanena vuttanayen'eva veditabbari. Evarūpaṃ **assaratanam** sandhāya Bhagavā **puna caparanti-**ādimāha.

Maṇiratanavaṇṇanā

Evaṃ pātubhūta-assaratanassa pana rañño cakkavattissa catuhatthāyāmaṃ sakaṭaṇābhisaṃappamāṇam ubhosu antesu kaṇṇikapariyantato viniggatasuparisuddhamuttakalāpehi dvīhi kañcanapadumehi alaṅkataṃ caturāsītimaṇisaḥassaparivāram tārāgaṇaparivutassa puṇṇacandassa sirim paṭippharamānam viya Vepullapabbatato **maṇiratanam** āgacchati. Tassevaṃ āgatassa muttājālake ṭhapetvā veḷuparamparāya saṭṭhihatthappamāṇam ākāsam āropitassa rattibhāge samantā yojanappamāṇam okāsam ābhā pharati, yāya sabbo so okāso aruṇuggamanavelā viya añjātāloko hoti. Tato kassakā kasikammaṃ, vāṇijā

1. ...saradakāle (Sī, Ka)

āpaṇugghāṭanaṃ, te te ca sippino taṃ taṃ kammantaṃ payojenti divāti maññaṃānā. Tena vuttaṃ **puna caparaṃ bhikkhave -pa- maṇiratanam pātubhavatīti.**

Itthiratanavaṇṇanā

Evam pātubhūtamaṇiratanassa pana cakkavattissa visayasukhavesakāraṇaṃ **itthiratanam** pātubhavati. Maddarājakulato vā hissa aggamaheṣiṃ ānenti, Uttarakuruto vā puññaṇubhāvena sayam āgacchati. Avasesā panassā sampatti “puna caparaṃ bhikkhave rañño cakkavattissa itthiratanam pātubhavati abhirūpā dassanīyā”ti-ādinā nayena Pāliyaṃ yeva āgatā.

Tattha saṇṭhānapāripūriyā adhikaṃ rūpaṃ assāti **abhirūpā**. Dissamānā ca kkhūni pīṇayati, tasmā aññaṃ kiccavikkhepaṃ hitvāpi datṭhabbāti **dassanīyā**. Dissamānā ca somanassavasena cittaṃ pasādetīti **pāsādikā**. **Paramāyāti** evaṃ pasādāvaḥattā uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyāti** vaṇṇasundaratāya. **Samannāgatāti** upetā. **Abhirūpā** vā yasmā nātidighā nātirassā, **dassanīyā** yasmā nātikisā nātithulā, **pāsādikā** yasmā nātikālikā naccodātā, **paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā** yasmā atikkantā mānusaṃ vaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ. Manussānaṃ hi vaṇṇābhā bahi na niccharati, devānaṃ atidūraṃ niccharati, tassā pana dvādasahatthappamāṇaṃ padesaṃ sarīrābhā obhāseti.

Nātidighādīsu cassā paṭhamayugaḷena ārohasampatti, dutiyayugaḷena pariṇāhasampatti, tatiyayugaḷena vaṇṇasampatti vuttā. Chahi vāpi etehi kāyavipattiyā abhāvo, atikkantā mānusaṃ vaṇṇanti iminā kāyasampatti vuttā.

Tūlapicuno vā kappāsapicuno vāti sappimaṇḍe pakkhipitvā ṭhapitassa satavihatassa tūlapicuno vā satavihatassa kappāsapicuno vā kāyasamphasso hoti. **Sītetī** rañño sītakāle. **Uṇhetī** rañño uṇhakāle. **Candanagandhoti** niccakālameva supisitassa abhinavassa catujjāṭisamāyojitassa haricandanassa gandho kāyato vāyati. **Uppalagandhoti** hasitakathitakālesu mukhato nikkhanto taṅkhaṇaṃ vikasitasseva nīluppalassa atisurabhigandho vāyati.

Evam rūpasamphassagandhasampattiyuttāya¹ panassā sarīrasampattiyā anurūpaṃ ācāraṃ dassetuṃ **taṃ kho panāti**-ādi vuttaṃ. Tattha rājānaṃ disvā nisinnāsanato aggidaḍḍhā viya paṭhamameva uṭṭhātīti **pubbuṭṭhāyini**. Tasmimnisinne tassa rañño tālavaṇṇena bījanādikiccaṃ katvā pacchā nipatati nisīdatīti **pacchānipātini**. Kiṃ karomi devāti tassa kiṃkāraṃ paṭissāvetīti **kiṃkārapaṭissāvinī**. Rañño manāpameva carati karotīti **manāpacārinī**. Yaṃ rañño piyaṃ, tadeva vadatīti **piyavādinī**.

Idāni svāssā ācāro bhāvasuddhiyā eva, na sāṭheyyenāti dassetuṃ **taṃ kho panāti**-ādimāha. Tattha **no aticaratīti** na atikkamitvā carati, aññaṃ purisaṃ cittenapi na patthetīti vuttaṃ hoti. Tattha ye tassā ādimhi “abhirūpa”-ti-ādayo ante “pubbuṭṭhāyini”-ti-ādayo guṇā vuttā, te pakatiguṇā eva. “Atikkantā mānusaṃ vaṇṇaṃ”-ti-ādayo pana cakkavattino puññaṃ upanissāya cakkaratanapātubhāvato paṭṭhāya purimakammānubhāvena nibbantatīti veditabbā. Abhirūpatādikāpi vā cakkaratanapātubhāvato paṭṭhāya sabbākārapāripūrā jātā. Tenāha **evarūpaṃ itthiratanam pātubhavatīti**.

Gahapatiratanavaṇṇanā

Evam pātubhūta-itthiratanassa pana rañño cakkavattissa dhanakaraṇīyānaṃ kiccānaṃ yathāsukhappavattanattam **gahapatiratanam** pātubhavati. So pakatiyāva mahābhogo mahābhogakule jāto rañño dhanarāsivaddhako seṭṭhi gahapati hoti, cakkaratanānubhāvasahitaṃ panassa kammavipākajaṃ dibbacakkhu pātubhavati, yena antopathaviyaṃ yojanabbhantare nidhiṃ passati. So taṃ sampattiṃ disvā tuṭṭhahadayo² gantvā rājānaṃ dhanena pavāretvā sabbāni dhanakaraṇīyāni sampādeti. Tena vuttaṃ **puna caparam bhikkhave -pa- evarūpaṃ gahapatiratanam pātubhavatīti**.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

Evam pātubhūtagahapatiratanassa pana rañño cakkavattissa sabbakiccaṃ vidhānasamattham **pariṇāyakaratanam** pātubhavati. So rañño jeṭṭhaputtova

1. Evarūpa... (Sī)

2. Tuṭṭhamānaso (Ka)

hoti. Pakatiyā eva paṇḍito byatto medhāvī, rañño puññānubhāvaṃ nissāya panassa attano kammānubhāvena paracittañāṇaṃ uppajjati. Yena dvādasayojanāya rājaparisāya cittācāraṃ ñatvā rañño ahite hite ca vavatthapetum samattho hoti. Sopi taṃ attano ānubhāvaṃ disvā tuṭṭhahadayo rājānaṃ sabbakiccānusāsana¹ pavāreti. Tena vuttaṃ **puna caparaṃ -pa- pariṇāyakaratanam pātubhavatīti**. Tattha **ṭhapetabbaṃ ṭhapetunti** tasmim tasmim ṭhānantare ṭhapetabbaṃ ṭhapetum.

259. **Samavepākiniyāti**-ādi heṭṭhā vuttameva.

260. **Kaṭaggahenāti** jayaggāhena. **Mahantaṃ bhogakkhandhanti** ekappahāren'eva dve vā tīṇi vā satasahassāni. **Kevalā paripūrā paṇḍitabhūmīti** paṇḍito tīṇi sucaritāni pūretvā sagge nibbattati, tato manussalokaṃ āgacchanto kularūpabhogasampattiyam nibbattati, tattha ṭhito tīṇi ca sucaritāni pūretvā puna sagge nibbattatīti ayaṃ sakalā paripuṇṇā paṇḍitabhūmi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Devadūtasuttavaṇṇanā

261. **Evaṃ me sutanti** Devadūtasuttaṃ. Tattha **dve agārāti**-ādi Assapurasutte vitthāritameva.

262. **Nirayaṃ upapannāti** Bhagavā katthaci nirayato paṭṭhāya desanaṃ devalokena osāpeti, katthaci devalokato paṭṭhāya nirayena osāpeti. Sace saggasampattiṃ vitthāretvā kathetukāmo hoti, nirayadukkhaṃ ekadesato katheti, tiracchānayonidukkhaṃ pettivisayadukkhaṃ manussalokasampattiṃ ekadesato katheti, saggasampattimeva vitthāreti. Sace nirayadukkhaṃ vitthāretvā kathetukāmo hoti,

1. Sabbakiccānusārena (Syā, Ka)

devalokamanussalokesu sampattiṃ tiracchānayanipettivisayesu ca dukkhaṃ ekadesato katheti, niraya dukkhameva vitthāreti. So imasmiṃ sutte niraya dukkhaṃ vitthāritukāmo, tasmā devalokato paṭṭhāya desanaṃ nirayena osāpeti. Devalokamanussalokasampattiyo tiracchānayanipettivisayadukkhāni ca ekadesato kathetvā niraya dukkhameva vitthārena kathetum **tamenam bhikkhave nirayapālāti**-ādimāha.

Tattha ekacce therā “**nirayapālā** nāma n’atthi, yantarūpaṃ viya kammameva kāraṇaṃ kāreti”ti vadanti. Tesam taṃ “atthi niraye nirayapālāti, āmantā, atthi ca kāraṇikā”ti-ādinā nayena abhidhamme¹ paṭisedhitameva. Yathā hi manussaloke kammakāraṇakārakā² atthi, evameva niraye nirayapālā atthīti. **Yamassa raññoti** Yamarājā nāma Vemānikapetarājā, ekasmiṃkāle dibbavimāne dibbakapparukkhadibba-uyyānadibbanāṭakādisampattiṃ anubhavati, ekasmiṃ kāle kammavipākam, dhammiko rājā. Na cesa ekova hoti, catūsu pana dvāresu cattāro janā honti. **Nāddasanti** attano santike pesitassa kassaci devadūtassa abhāvaṃ sandhāya evaṃ vadati. Atha naṃ Yamo “nāyaṃ bhāsitassa atthaṃ sallakkhetī”ti ñatvā sallakkhāpetukāmo **ambhoti**-ādimāha.

Jātidhammoti jātisabhāvo, aparimutto jātiyā, jāti nāma mayhaṃ abbhantare yeva atthīti. Parato **jarādhammoti**-ādīsipi es’eva nayo.

263. **Paṭhamam devadūtam samanuyuñjitvā**ti ettha daharakumāro atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho mayhampi tumhākaṃ viya hatthapādā atthi, sake panamhi muttakarīse palipanno, attano dhammatāya uṭṭahitvā nhāyitum na sakkomi, ahaṃ kiliṭṭhagattomhi, nhāpetha manti vatthumpi na sakkomi, jātitomhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi jātito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jāti āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto, vacanattho pana Maghadevasutte vuttova.

1. Abhi 4. 430 piṭṭhe.

2. Kammakaraṇakammakaraṇikā (Syā)

Dutiyam devadūtanti etthāpi jarājiṇṇasatto atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho ahampi tumhe viya taruṇo ahosiṃ ūrubalabāhubalajavanasampanno, tassa me tā balajavanasampattiyo antarahitā, vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, jarāyamhi¹ aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi jarāya aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jarā āgamiṣṣati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Tatiyam devadūtanti etthāpi gilānasatto² atthato eva vadati nāma “passatha bho ahampi tumhe viya nirogo ahosiṃ, somhi etarahi byādhinā abhihato³ sake muttakarīse palipanno, uṭṭhātumpi na sakkomi, vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, byādhitoṃhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi byādhito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākaṃ byādhi āgamiṣṣati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

265. **Catuttham devadūtanti** ettha pana kammakāraṇā vā devadūtāti kātabbā kammakāraṇikā vā. Tattha pana kammakāraṇapakkhe bāttiṃsa tāva kammakāraṇā atthato evaṃ vadanti nāma “mayam nibbattamānā na rukke vā pāsāṇe vā nibbattāma, tumhādisānaṃ sarīre nibbattāma, iti amhākaṃ pure nibbattitova kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenete devadūtā nāma jātā. Kammakāraṇikāpi atthato evaṃ vadanti nāma “mayam dvattiṃsa kammakāraṇā karontā na rukkhādīsu karoma, tumhādisesu sattesu yeva karoma, iti amhākaṃ tumhesu pure kammakāraṇākaraṇatova⁴ kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenetepi devadūtā nāma jātā.

266. **Pañcamam devadūtanti** ettha matakasatto atthato evaṃ vadati, nāma “passatha bho maṃ āmakasusāne chaḍḍitaṃ uddhumātakādibhāvaṃ pattam, maraṇatomhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva,

1. Jarāya (Ka) 2. Gilānappatto (Ka) 3. Abhibhūto (Sī) 4. Kammakāraṇatova (Ka)

tumhepi maraṇato aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi maraṇaṃ āgamissati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Imaṃ pana dūvadūtānuyogaṃ ko labhati, ko na labhatīti? Yena tāva bahuṃ pāpaṃ kataṃ, so gantvā niraye nibbattati yeva. Yena pana parittaṃ pāpakammaṃ kataṃ, so labhati. Yathā hi sabhaṇḍaṃ coraṃ gahetvā kattabbameva karonti, na vinicchinenti. Anuvijjivā gahitaṃ pana vinicchayaṭṭhānaṃ nayanti, so vinicchayaṃ labhati. Evaṃsampaadametaṃ. Parittapāpakammā hi attano dhammatāyapi saranti, sāriyamānāpi saranti.

Tattha Dīghajayantadamiḷo nāma attano dhammatāya sari. So kira damiḷo Sumanagirivihāre ākāśacetiyaṃ rattapaṭena pūjesi, atha niraye Ussadasāmaṇṭe nibbatto aggijālasaddaṃ sutvāva attano pūjitaṭṭhaṃ anussari, so gantvā sagge nibbatto. Aparopi puttassa daharabhikkhuno khalisāṭakaṃ dento pādamūle ṭhapesi, maraṇakālaṃhi paṭapaṭāti sadde nimittaṃ gaṇhi, sopi Ussadasāmaṇṭe nibbatto jālasaddena taṃ sāṭakaṃ anussarivā sagge nibbatto. Evaṃ tāva attano dhammatāya kusalaṃ kammaṃ saritvā sagge nibbattatīti.

Attano dhammatāya asarante pana pañca devadūte pucchati. Tattha koci paṭhamena devadūtena sarati, koci dutiyādīhi. Yo pana pañcahi na sarati, taṃ Yamo rājā sayāṃ sāreti. Eko kira amacco sumanapupphakumbhena mahācetiyaṃ pūjetvā Yamassa pattim adāsi, taṃ akusalakammena niraye nibbattaṃ yamassa santikaṃ nayimāsu. Tasmim pañcahi devadūtehi kusale asarante Yamo sayāṃ olokento disvā “nanu tvaṃ mahācetiyaṃ sumanapupphakumbhena pūjetvā mayhaṃ pattim adāsi”ti sāresi, so tasmim kāle saritvā devalokaṃ gato. Yamo pana sayāṃ oloketvāpi apassanto “mahādukkhaṃ nāma anubhavissati ayaṃ satto”ti tuṇhī hoti.

267. **Mahānirayeti** Avīcimahānirayamhi. Kiṃ panassa pamāṇaṃ? Abbhantaraṃ āyāmena ca vitthārena ca yojanasataṃ hoti. Lohapathavī lohachadanaṃ ekekaṃ ca bhitti navanavayojanikā hoti. Puratthimāya

bhittiyā acci utthitā¹ pacchimaṃ bhittim gahetvā taṃ vinivijjhivā parato yojanasataṃ gacchati. Sesadisāsupi es’eva nayo. Iti jālapariyantavasena āyānavitthārato aṭṭhārasayojanādhikāni tīṇi yojanasatāni, parikkhepato pana navayojanasatāni catupaṇṇāsayojanāni, samantā pana ussadehi saddhim dasayojanasahassaṃ hoti.

268. **Ubbhataṃ tādīsameva hotīti** ettha akkantapadaṃ yāva aṭṭhito daḍḍhaṃ² uddharitumeva na sakkā. Ayaṃ panettha attho—heṭṭhato paṭṭhāya ḍayhati, uparito paṭṭhāya jhāyati³, iti akkamanakāle ḍayhamānaṃ paññāyati, uddharaṇakāle tādīsameva, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Bahusampattoti** bahūni vassasatavassasahassāni sampatto.

Kasmā panesa narako Avīcīti saṅkhaṃ gatoti. Vīci nāma antaraṃ vuccati, tattha ca aggijālānaṃ vā sattānaṃ vā dukkhassa vā antaraṃ n’atthi. Tasmā so Avīcīti saṅkhaṃ gatoti. Tassa hi puratthimabhittito jālā utthitā saṃsibbamānā yojanasataṃ gantvā pacchimabhittim vinivijjhivā parato yojanasataṃ gacchati. Sesadisāsupi es’eva nayo.

Imesaṃ channaṃ jālānaṃ majjhe nibbatto Devadatto, tassa yojanasatappamāno attabhāvo, dve pādā yāva gopphakā lohaphaviṃ pavitṭhā, dve hatthā yāva maṇibandhā lohabhittiyo pavitṭhā, sīsaṃ yāva bhamukaṭṭhito lohachadane pavitṭhaṃ, adhobhāgena ekaṃ lohasūlaṃ pavisitvā kāyaṃ vinivijjhantaṃ chadane pavitṭhaṃ, pācīnabhittito nikkhantasūlaṃ hadayaṃ vinivijjhivā pacchimabhittim pavitṭhaṃ, uttarabhittito nikkhantasūlaṃ phāsukā vinivijjhivā dakkhiṇabhittim pavitṭhaṃ. Niccale Tathāgatamhi aparaddhattā niccalova hutvā paccatīti kammasarikkhatāya ediso jāto. Evaṃ jālānaṃ nirantaratāya Avīci nāma.

Abbhantare panassa yojanasatike ṭhāne nāliyaṃ koṭṭetvā pūritapiṭṭhaṃ viya sattā nirantarā, “imasmim ṭhāne satto atthi, imasmim natthī”ti na vattabbaṃ, gacchantānaṃ ṭhitānaṃ nisinnānaṃ nipannānaṃ anto n’atthi, gacchante vā ṭhite vā nisinne vā nipanne vā aññamaññaṃ na bādhanti. Evaṃ sattānaṃ nirantaratāya Avīci.

1. Utthahitvā (Ka)

2. Daḍḍhaṃ (Syā, Ka)

3. Jalati (Ka)

Kāyadvāre pana cha upekkhāsahagatāni cittāni uppajjanti, ekaṃ dukkhasahagataṃ. Evaṃ santepi yathā jivhagge cha madhubindūni ṭhapetvā ekasmiṃ tambalohabindumhi ṭhapite anudahanabalavatāya tadeva paññāyati, itarāni abbohārikāni honti, evaṃ anudahanabalavatāya dukkhamevettha nirantaraṃ, itarāni abbohārikānīti. Evaṃ dukkhassa nirantaratāya Avīci.

269. **Mahantoti** yojanasatiko. **So tattha patatīti** eko pādo mahāniraye hoti, eko gūthaniraye nipatati. **Sūcimukhāti** sūcisadisamukhā, te hatthigīvappamāṇā ekadoṇikanāvāppamāṇā vā honti.

Kukkulanirayoti yojanasatappamāṇova anto kūḷāgāramattavitaccita-aṅgārapuṇṇo ādittachārikanirayo, yattha patitapatitā kudrūsakarāsīmhi khittaphālavāsisiḷādīni¹ viya heṭṭhimatalameva gaṇhanti.

Āropentīti ayadaṇḍehi pothentā āropenti. Tesāṃ ārohanakāle te kaṇṭakā adhomukhā honti, orohanakāle uddhammukhā.

Vāteritānīti kammamayena vātena calitāni. **Hatthampi chindantīti** phalake maṃsaṃ viya koṭṭayamānāni chindanti. Sace uṭṭhāya palāyati, ayopākāro samuṭṭhahitvā parikkhipati, heṭṭhā khuradhārā samuṭṭhāti.

Khārodakā nadīti Vetaraṇī nāma tambalohanadī. Tattha ayomayāni kharavālika² pokkharapattāni, heṭṭhā khuradhārā ubhosu tīresu vettalatā ca kusatiṇāni ca. **So tattha dukkhā tibbā kharāti** so tattha uddhañca adho ca vuyhamāno pokkharapattesu chijjati. Siṅghāṭakasaṇṭhānāya kharavālikāya³ kaṇṭakehi vijjhiyati, khuradhārāhi phāliyati, ubhosu tīresu kusatiṇehi vilekhati, vettalatāhi ākaḍḍhiyati, tikkhasattīhi phāliyati.

1. Yattha patitā kukkularāsīsamāsittaphalādīni (Ka)

2. Ayomayā khāravalliyā (Sī), ayomayāni khuravallika (Ka)

3. Khāravallikāya (Sī), kharavālukāya (Ka)

270. **Tattena ayosaṅkunā**ti tena¹ jigacchitomhīti vutte mahantaṃ lohacchimaṃ lohaguḷānaṃ pūretvā taṃ upagacchanti, so lohaguḷabhāvaṃ ñatvā dante samphuseti, athassa te tattena ayosaṅkunā mukhaṃ vivaranti, tambalohadhārehi mahantena lohakaṭāhena tambaloḥaṃ upanetvā evamevaṃ karonti. Puna **mahānirayeti** evaṃ pañcavidhabandhanato paṭṭhāya yāva tambalohapānā tambalohapānato paṭṭhāya puna pañcavidhabandhanādīni kāretvā mahāniraye pakkhipanti. Tattha koci pañcavidhabandhanen'eva muccati, koci dutiyena, koci tatiyena, koci tambalohapānena muccati, kamme pana aparikkhīṇe puna mahāniraye pakkhipanti.

Idaṃ pana suttaṃ gaṇhanto eko daharabhikkhu “bhante ettakaṃ dukkhamanubhavasattaṃ² punapi mahāniraye pakkhipanti”ti āha. Āma āvuso kamme aparikkhīṇe punappunaṃ evaṃ karontīti. Tiṭṭhatu bhante uddeso, kammaṭṭhānameva kathethāti kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā sotāpanno hutvā āgama uddesaṃ aggahesi. Aññesampi imasmiṃ padese uddesaṃ ṭhapetvā arahattaṃ pattānaṃ gaṇanā n'atthi. Sabbabuddhānaṃ cetaraṃ suttaṃ avijahitameva hoti.

271. **Hīnakāyūpagāti** hīnakāyaṃ upagatā hutvā. **Upādāneti** taṇhādiṭṭhigahaṇe. **Jātimaraṇasambhaveti** jātiyā ca maraṇassa ca kāraṇabhūte. **Anupādāti** catūhi upādānehi anupādiyitvā. **Jātimaraṇasaṅkha**yeti jātimaraṇasaṅkhasaṅkhāte³ nibbāne vimuccanti.

Diṭṭhadhammābhinibbutāti diṭṭhadhamme imasmiṃ yeva attabhāve sabbakilesanibbānena nibbutā. **Sabbadukkhaṃ upaccagunti** sabbadukkhatikkantā nāma honti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Devadūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Tena hi (Sī), te (Syā)

2. Anubhavitabbaṃ (Ka)

3. Jātiyā maraṇassa khaṇasaṅkhāte (Ka)

4. Vibhaṅgavagga

1. Bhaddekarattasuttavaṇṇanā

272. **Evam me sutanti** Bhaddekarattasuttam. Tattha **bhaddekarattassāti** vipassanānuyogasamannāgatattā bhaddakassa ekarattassa. **Uddesanti** mātikam. **Vibhaṅganti** vitthārabbhājanīyam.

Atītanti atīte pañcakkhandhe. **Nānvāgameyyāti** taṇhādiṭṭhīhi nānugaccheyya. **Nappaṭikaṅkheti** taṇhādiṭṭhīhi na pattheyya. **Yadatītanti** idamettha kāraṇavacanam. Yasmā yaṁ atītam, taṁ pahīnam niruddham atthaṅgataṁ, tasmā taṁ puna nānugaccheyya. Yasmā ca yaṁ anāgataṁ, taṁ appattaṁ ajātaṁ anibbattaṁ, tasmā tampi na pattheyya.

Tattha tatthāti paccuppannampi dhammaṁ yattha yattheva uppanno, tattha tattheva ca naṁ aniccānupassanādihi sattahi anupassanāhi yo vipassati, araṇṇādīsu vā tattha tattheva vipassati. **Asaṁhīram asaṁkuppanti** idaṁ vipassanāpaṭivipassanādassanattam vuttaṁ. Vipassanā hi rāgādihi na saṁhīrati na saṁkuppattīti asaṁhīram asaṁkuppaṁ, taṁ anubrūhaye vaḍḍheyya, paṭivipasseyyāti vuttaṁ hoti. Atha vā nibbānam rāgādihi na saṁhīrati na saṁkuppattīti asaṁhīram asaṁkuppaṁ. Taṁ **vidvā** paṇḍito bhikkhu anubrūhaye, punappunam tadārammaṇam taṁ taṁ phalasaṁpattim appento vaḍḍheyyāti attho.

Tassa pana anubrūhantassa atthāya—**ajjeva kiccamātappanti** kilesānam ātāpanaparitāpanena ātappanti laddhanāmaṁ vīriyam ajjeva kātabbam. **Ko jaṇṇā maraṇam suveti** sve jīvitam vā maraṇam vā ko jānāti. Ajjeva dānam vā dassāmi, sīlam vā rakkhissāmi, aññataram vā pana kusalam karissāmīti hi “ajja tāva papaṇco atthi, sve vā punadivase vā karissāmī”ti¹ cittaṁ anuppādetvā ajjeva karissāmīti evam vīriyam kātabbanti dasseti. **Mahāsenenāti** aggvisaSattahādīni anekāni maraṇakāraṇāni tassa senā, tāya mahatiyā senāya vasena mahāsenena evarūpena maccunā saddhim “katipāham tāva āgamehi, yāvāham Buddhapūjādīm attano avassayakammaṁ

1. Jānissāmīti (Sī, Syā)

kāromī”ti evaṃ mittasanthavākāra¹ saṅkhāto vā, “idaṃ sataṃ vā sahaṣsaṃ vā gahetvā katipāhaṃ āgamehī”ti evaṃ lañjānuppadānasāṅkhāto vā, “imināhaṃ balarāsinaṃ paṭibāhissāmī”ti evaṃ balarāsisaṅkhāto vā saṅgaro n’atthi. **Saṅgaroti** hi mittasanthavākāra¹ lañjānuppadānabalarāsīnaṃ nāmaṃ, tasmā ayamattho vutto.

Atanditanti analasaṃ uttāhakaṃ. Evaṃ paṭipannattā bhaddo ekaratto assāti **bhaddekaratto**. Iti taṃ evaṃ paṭipannapuggalaṃ “Bhaddekaratto ayan”ti rāgādīnaṃ santatāya **santo Buddhamuni** ācikkhati.

273. **Evaṃrūpoti**-ādīsu kālōpi samāno indanīlamaṇivaṇṇo ahosinti evaṃ manuññārūpavasen’eva evaṃrūpo ahoṣiṃ. Kusalasukhasomanassavedanāvasen’eva evaṃvedano. Taṃsāmpayuttānaṃ yeṇa saññādīnaṃ vasena evaṃsañño evaṃsaṅkhāro evaṃviññāṇo ahoṣiṃ atītamaddhānanti.

Tattha nandim samanvānetiti tesu rūpādīsu taṇhaṃ samanvāneti anupavatteti. Hīnarūpādivasena pana evaṃrūpo ahoṣiṃ -pa- evaṃviññāṇo ahosinti na maññati.

Nandim na samanvānetiti taṇhaṃ vā taṇhāsāmpayuttadīṭṭhiṃ vā nānupavattayati.

274. **Evaṃrūpo siyanti**-ādīsopi taṃmanuññārūpādivasen’eva taṇhādīṭṭhipavattasaṅkhātā nandisamanvānayanāva veditabbā.

275. **Kathaṇca bhikkhave paccuppannesu dhammesu saṃhīratī**ti idaṃ “paccuppannaṇca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati. Asaṃhīraṃ asaṃkuppan”ti uddesassa niddesatthaṃ vuttaṃ. Kāmaṇc’ettha “kathaṇca bhikkhave paccuppannaṃ dhammaṃ na vipassatī”ti-ādi vattabbaṃ siyā, yasmā pana asaṃhīratī ca asaṃkuppātī ca vipassanā vuttā, tasmā tassā eva abhāvaṇca bhāvaṇca dassetuṃ saṃhīratīti mātikaṃ uddharitvā vitthāro vutto. Tattha **saṃhīratī**ti vipassanāya abhāvato

taṇhādiṭṭhīhi ākaḍḍhiyati. **Na saṁhīratīti** vipassanāya bhāvena taṇhādiṭṭhīhi nākaḍḍhiyati. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā

276. **Evam me sutanti** Ānandabhaddekarattasuttaṁ. Tattha **paṭisallānā vuṭṭhitoti** phalasamāpattito vuṭṭhito. **Ku nu kho bhikkhavi** jānantova kathāsamuṭṭhāpanatthaṁ pucchi.

278. **Sādhu sādhu**ti therassa sādhu kāramadāsi. **Sādhu kho tvanti** parimaṇḍalehi padabyañjanehi parisuddhehi kathitattā desanaṁ pasamsanto āha. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā

279. **Evam me sutanti** Mahākaccānabhaddekarattasuttaṁ. Tattha **Tapodārāmeti** tattodakassa rahadassa vasena evamladdhanāme ārāme. Vebhārapabbatassa kira heṭṭhā bhūmaṭṭhakanāgānaṁ pañcayojanasatikam nāgabhavanaṁ devalokasadisam maṇimayena talena ārāma-uyyānehi ca samannāgataṁ, tattha nāgānaṁ kilānaṭṭhāne mahā-udakarahado, tato tapodā nāma nadī sandati kuthitā uṇhodakā. Kasmā panesā edisā jātā? Rājagahaṁ kira parivāretvā mahā petaloko, tattha dvinnam Mahālohakumbhinirayānaṁ antarena ayaṁ Tapodā āgacchati, tasmā sā kuthitā sandati. Vuttampi cetam “yatāyaṁ bhikkhave Tapodā sandati, so daho acchodako sītodako sātodako setodako suppatittho ramaṇīyo pahūtamacchakacchapo, cakkamattāni ca padumāni

pupphanti. Apicāyaṃ bhikkhave Tapodā dvinnāṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchati, tenāyaṃ Tapodā kuthitā sandatī”¹. Imassa pana ārāmassa abhisammukhaṭṭhāne tato mahā-udakarahado jāto, tassa nāmavasenāyaṃ vihāro **Tapodārāmoti** vuccati.

280. **Samiddhīti** tassa kira therassa attabhāvo samiddho abhirūpo pāsādiko, tasmā samiddhitveva saṅkhaṃ gato. **Ādibrahmacariyakoti** maggabrahmacariyassa ādi pubbabhāgappaṭipattibhūto. **Idaṃ vatvāna Sugato uttāyāsānāti** Madhupiṇḍikasutte² vuttanayen’eva vitthāretabbaṃ.

282. **Iti me cakkhūti** imasmim kira sutte Bhagavā dvādasāyatanavasen’eva mātikaṃ ṭhapesi. Theropi “Bhagavatā heṭṭhā dvīsu, upari catutthe cāti imesu tīsu suttasu pañcakkhandhavasena mātikā ca vibhaṅgo ca kato, idha pana dvādasāyatanavasen’eva vibhajanatthaṃ mātikā ṭhapitā”³ti nayaṃ paṭilabhitvā evamāha. Imaṃ pana nayaṃ labhantena therena bhāriyaṃ kataṃ, apade padaṃ dassitaṃ, ākāse padaṃ kataṃ, tena naṃ Bhagavā imameva suttaṃ sandhāya “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ saṃkhittena bhāsitaṃ vitthārena atthaṃ vibhajantānaṃ yadidaṃ Mahākaccāno”³ti etadagge ṭhapesi. Ettha pana **cakkhūti** cakkhupasādo. **Rūpāti** catusamuṭṭhānikarūpā. Iminā nayena sesāyatanānīpi veditabbāni. **Viññānanti** nikanti viññānaṃ. **Tadabhinandatīti** taṃ cakkhuñceva rūpaṇca taṇhādiṭṭhivasena abhinandati. **Anvāgametīti** taṇhādiṭṭhihi anugacchati.

Iti me mano ahosi atītamaddhānaṃ iti dhammāti ettha pana **manoti** bhavaṅgacittaṃ. **Dhammāti** tebhūmakadhammārammaṇaṃ.

283. **Paṇidahaṭīti** patthanāvasena ṭhapesi. **Paṇidhānapaccayāti** patthanāṭṭhapanakāraṇā. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vi 1. 149 piṭṭhe.

2. Ma 1. 154 piṭṭhe.

3. Am 1. 24 piṭṭhe.

4. Lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā

286. **Evam me sutanti** Lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttaṃ. Tattha **Lomasakaṅgiyoti** aṅgathero kira nāmesa, kāyassa pana īsakalomasākāratāya Lomasakaṅgiyoti pākaṭo jāto. **Candano devaputtoti** Kassapasammāsambuddhakāle kiresa Candano nāma upāsako aḍḍho mahaddhano tīṇi ratanāni catūhi paccayehi pūjetvā devaloke nibbato, purimanāmena Candano devaputtotveva saṅkham gato. **Paṇḍukambalasilāyanti** rattakambalasilāyaṃ. Tassā kira rattakambalasseva jayasumanapuppharāsi viya vaṇṇo, tasmā “Paṇḍukambalasilā”ti vuccati.

Kadā pana tattha Bhagavā vihāsīti? Bodhipattito sattame saṃvacchare Sāvatthiyaṃ āsāḷhīmāsapuṇṇamāya dvādasayojanāya parisāya majjhe yamakapāṭihāriyaṃ katvā oruyha kaṇḍambamūle paññattavarabuddhāsane nisīditvā dhammadesanāya mahājanam mahāviduggato uddharitvā Buddhā nāma yasmā pāṭihāriyaṃ katvā manussapathe na vasanti, tasmā passamānasseva tassa janassa padavītikkamaṃ katvā Tāvatisabhaṃ Pāricchattakamūle Paṇḍukambalasilāyaṃ vassam upagato, tasmim samaye vihāsi.

Tatra Bhagavāti tatra viharanto Bhagavā yebhuyyena dasahi cakkavāḷasahashehi sannipatitāhi devatāhi parivuto mātaram kāyasakkhim katvā Abhidhammapiṭakam kathento gambhīram nipuṇam tilakkhaṇāhatam rūpārūpaparicchedakatham paṭivijjhitaṃ asakkontānam devānam saṃvegajananattham antaranārā bhaddekarattassa uddesaṇca vibhaṅgaṇca abhāsi. Tatrāyaṃ devaputto uggaṇhanto imā gāthā saddhim vibhaṅgena uggaṇhi, devattassa¹ pana pamādādhiṭṭhānattā dibbehi ārammaṇehi nippīliyamāno anupubbena suttaṃ sammuṭṭho gāthāmetameva dhāresi. Tenāha “evam kho aham bhikkhu dhāremi bhaddekarattiyo gāthā”ti.

1. Devaputtassa (Sī, Syā)

Uggaṇhāhi tvanti-ādīsu tuṇhībhūto nisīditvā suṇanto uggaṇhāti nāma, vācāya sajjhāyaṃ karonto pariyāpuṇāti nāma, aññesaṃ vācento dhāreti nāma. Sesamettha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Lomasakaṇḍiyabhaddekarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cūlakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

289. **Evam me sutanti** Cūlakammavibhaṅgasuttam. Tattha **Subhoti** so kira dassanīyo ahosi pāsādiko, tenassa aṅgasubhatāya Subhotveva nāmaṃ akaṃsu. **Mānavoti** pana taṃ taruṇakāle vohariṃsu, so mahallakakālepi ten’eva vohārena vohariyati. **Todeyyaputtoti** Todeyyassa nāma Pasenadirañño purohitabrāhmaṇassa putto. So kira Sāvatthiyā avidūre Tudigāmo nāma atthi, tassa adhipatittā Todeyyoti saṅkhaṃ gato. Mahādhano pana hoti sattāsītikoṭivibhavo paramamaccharī, “dadato bhogānaṃ aparikkhayo nāma natthī”ti cintetvā kassaci kiñci na deti. Vuttampi cetam—

“Añjanānaṃ khayam disvā, vammikānañca sañcayam.

Madhūnañca samāhāraṃ, paṇḍito gharamāvase”ti.

Evam adānameva sikkhāpesi. Dhuravihāre vasato Sammāsambuddhassa yāgu-uḷuṅgamattam vā bhattakaṭacchumattam vā adatvā dhanalobhena kālāṃ katvā tasmim yeva ghare sunakho hutvā nibbatto. Subho taṃ sunakhaṃ ativiya piyāyati, attano bhuñjanakabhattam yeva bhojeti, ukkhipitvā varasayane sayāpeti. Atha Bhagavā ekadivasam paccūsasamaye lokam volokento taṃ sunakhaṃ disvā “Todeyyabrāhmaṇo dhanalobhena attanova ghare sunakho hutvā nibbatto, ajja mayi Subhassa gharam gate maṃ disvā sunakho bhukkāraṃ karissati, athassāham ekaṃ vacanaṃ vakkhāmi, so ‘jānāti maṃ samaṇo Gotamo’ti gantvā

uddhanaṭṭhāne¹ nipajjissati. Tatonidānaṃ Subhassa mayā saddhiṃ eko kathāsallāpo bhavissati, so dhammaṃ sutvā saraṇesu paṭiṭṭhahissati, sunakho pana kālaṃ katvā niraye nibbattissatī”ti imaṃ māṇavassa saraṇesu paṭiṭṭhānabhāvaṃ ñatvā Bhagavā taṃ divasaṃ sarīrapaṭijagganaṃ katvā ekakova gāmaṃ pavasitvā nikkhante māṇave taṃ gharaṃ piṇḍāya pāvisi.

Sunakho Bhagavantam disvā bhukkāraṃ karonto Bhagavato samīpaṃ gato, tato naṃ Bhagavā etadavoca “Todeyya tvaṃ pubbepi maṃ bho bhoti paribhavitvā sunakho jāto, idānipi bhukkāraṃ katvā Avīciṃgamissasī”ti. Sunakho taṃ sutvā “jānāti maṃ samaṇo Gotamo”ti vipaṭṭisārī hutvā gīvaṃ onāmetvā uddhanantare² chārīkāyaṃ nipanno. Manussā ukkhipitvā sayane sayāpetuṃ nāsakkhimsu. Subho āgantvā “kenāyaṃ sunakho sayanā oropito”ti āha. Manussā na kenacīti vatvā taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Māṇavo sutvā “mama pitā brahmaloke nibbato, Todeyyo nāma sunakho n’atthi. Samaṇo pana Gotamo pitaraṃ sunakhaṃ karoti, yaṃkiñci esa mukhāruḷhaṃ bhāsati”ti kujjhitvā Bhagavantam musāvādena niggahetukāmo vihāraṃ gantvā taṃ pavattiṃ pucchi.

Bhagavāpi tassa tath’eva vatvā avisaṃvādanattham āha “atthi pana te māṇava pitarā anakkhātāṃ dhanan”ti. Atthi bho Gotama sataṣaṣṣagghanikā suvaṇṇamālā sataṣaṣṣagghanikā suvaṇṇapādukā sataṣaṣṣagghanikā suvaṇṇapāti sataṣaṣṣaṇca kahāpaṇanti. Gaccha taṃ³ sunakhaṃ appodakapāyāsaṃ bhojāpetvā sayane āropetvā īsakaṃ niddaṃ okkantakāle puccha, sabbaṃ te ācikkhissati. Atha naṃ jāneyyāsi “pitā me eso”ti. Māṇavo “sace saccaṃ bhavissati, dhanam lacchāmi, no ce, samaṇaṃ Gotamaṃ musāvādena niggaṇhissāmī”ti dvīhipi kāraṇehi⁴ tuṭṭho gantvā tathā akāsi. Sunakho “ñātomhi iminā”ti roditvā⁵ huṃ hunti karonto dhananidhānaṭṭhānaṃ gantvā pādena pathaviṃ khaṇitvā saññaṃ adāsi, māṇavo dhanam gahetvā “bhavapaṭicchannaṃ nāma evaṃ sukhumaṃ paṭisandhi-antaraṃ pākātaṃ samaṇassa Gotamassa, addhā esa Sabbaññū”ti Bhagavati pasannacitto cuddasa pañhe abhisankhari. Aṅgavijjāpāṭhako kiresa,

1. Uddhanadvāre (Sī)

2. Uddhanaṭṭhāne (Ka)

3. Tvaṃ (Ka)

4. Dvīhākārehi (Ka)

5. Ñatvā (Sī, Syā)

tenassa etadahosi “idaṃ dhammapaṇṇākāraṃ gahetvā samaṇaṃ Gotamaṃ pañhe pucchissāmi”ti dutiyagamanena yena Bhagavā tenupasaṅkami, tena puṭṭhapañhe pana Bhagavā ekappahāren’eva vissajjento **kammassakāti-**ādimāha.

Tattha kammaṃ etesaṃ sakaṃ attano bhaṇḍakanti **kammassakā**. Kammassa dāyādāti **kammadāyādā**, kammaṃ etesaṃ dāyajjaṃ bhaṇḍakanti attho. Kammaṃ etesaṃ yoni kāraṇanti **kammayonī**. Kammaṃ etesaṃ bandhūti **kammabandhū**, kammañātakāti attho. Kammaṃ etesaṃ paṭisaraṇaṃ paṭiṭṭhāti **kammapaṭisaraṇā**. **Yadidaṃ hīnappaṇītatāyāti** yaṃ idaṃ “tvaṃ hīno bhava, tvaṃ paṇīto, tvaṃ appāyuko, tvaṃ dīghāyuko -pa-tvaṃ duppañño bhava, tvaṃ paññavā”ti evaṃ hīnappaṇītatāya vibhajanaṃ, taṃ na añño koci karoti, kammameva evaṃ satte vibhajatīti attho. Na māṇavo kathitassa atthaṃ sañjānāsi, ghanadussapaṭṭenassa mukhaṃ bandhitvā madhuraṃ purato ṭhapitaṃ viya ahosi. Mānanissito kiresa paṇḍitamānī, attanā samaṃ na passati¹. Athassa² “kiṃ samaṇo Gotamo katheti, yamaṃ jānāmi, tadeva kathetīti ayaṃ māno mā ahosi”ti mānabhañjanatthaṃ Bhagavā “āditova duppaṭivijjaṃ katvā kathessāmi, tato ‘nāhaṃ bho Gotama jānāmi, vitthārena me pākaṭaṃ katvā kathethā’ti maṃ yācissati, athassāhaṃ yācitakāle kathessāmi, evaṃ cassa sātthakaṃ bhavissati”ti duppaṭivijjaṃ katvā kathesi.

Idāni so attano appaṭividdhabhāvaṃ pakāseto **na kho ahanti**-ādimāha.

290. **Samattenāti** paripuṇṇena. **Samādinnenāti** gahitena parāmaṭṭhena. **Appāyukasaṃvattanikā esā māṇava paṭipadā yadidaṃ pāṇātipātīti**³ yaṃ idaṃ pāṇātipātakammaṃ, esā appāyukasaṃvattanikā paṭipadāti.

Kathaṃ panesā appāyukataṃ karoti? Cattāri hi kammāni upapīlakaṃ upacchedakaṃ janakaṃ upatthambhakanti. Balavakammena hi nibbattaṃ pavatte upapīlakaṃ

1. Attanā samanupassati (Sī), attānaṃ samanupassati (Syā)

2. Tenassa (?)

3. Pāṇātipātīti (Sī)

āgantvā atthato evaṃ vadati nāma “sacāhaṃ paṭhamataraṃ jāneyyaṃ, na te idha nibbattitum dadeyyaṃ, catūsu yeva taṃ apāyesu nibbattāpeyyaṃ. Hotu, tvaṃ yattha katthaci nibbatta¹, ahaṃ upapīlakakammaṃ nāma taṃ pīletvā nirojaṃ niyūsaṃ kasaṭaṃ karissāmi”ti. Tato paṭṭhāya taṃ tādisaṃ karoti. Kim karoti? Parissayaṃ upaneti, bhoge vināseti.

Tattha dārakassa mātukucchiyaṃ nibbattakālato paṭṭhāya mātu assādo vā² sukhaṃ vā na hoti, mātāpitūnaṃ pīlāva uppajjati. Evaṃ parissayaṃ upaneti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhoga udakaṃ patvā loṇaṃ viya rājādīnaṃ vasena nassanti, kumbhadohanadhenuyo khīraṃ na denti, sūrātā goṇā³ caṇḍā honti, kāṇā honti, khujjā honti, gomaṇḍale rogo patati, dāsādayo vacanaṃ na karonti, vāpitaṃ sassaṃ na jāyati, gehagataṃ gehe, araṇṇagataṃ araṇṇe nassati, anupubbena ghāsacchādanamattaṃ dullabhaṃ hoti, gabbhaparihāro na hoti, vijātakāle mātuthaṇṇaṃ chijjati, dārako parihāraṃ alabhanto pīlito nirojo niyūso kasaṭo hoti, idaṃ **upapīlakakammaṃ** nāma.

Dīghāyukakammena pana nibbattassa upacchedakakammaṃ āgantvā āyuraṃ chindati. Yathā hi puriso aṭṭhusabhagamaṇaṃ katvā saraṃ khipeyya, tamaṇṇo dhanuto vimuttamattaṃ muggarena paharivā tattheva pāteyya, evaṃ dīghāyukakammena nibbattassa upacchedakakammaṃ āyuraṃ chindati. Kim karoti? Corānaṃ aṭaviṃ⁴ paveseti, vālamacchodakaṃ otāreti, aññataraṃ vā pana sapaṇissayaṭṭhānaṃ upaneti, idaṃ **upacchedakakammaṃ** nāma, “upaghātakaṇ”tipi etasseva nāmaṃ.

Paṭisandhinibbattaṃ pana kammaṃ **janakakammaṃ** nāma. Appabhogakulādīsu nibbattassa bhogasampadādikaraṇena upatthambhakakammaṃ **upatthambhakakammaṃ** nāma.

Imesu catūsu purimāni dve akusalān’eva, janakaṃ kusalampi akusalampi, upatthambhakaṃ kusalameva. Tattha pāṇātipātakammaṃ upacchedakakammena appāyukasaṃvattanikaṃ hoti. Pāṇātipātinā vā kataṃ

1. Nibbatto (Sī, Syā), nibbattaṃ (Ka)

3. Sudantagoṇā (Ka)

2. Assāso vā (Sī)

4. Corāṭaviṃ (Sī), coro naṃ aṭaviṃ (Syā)

kusalakammaṃ uḷāraṃ na hoti, dīghāyukapaṭisandhiṃ janetuṃ na sakkoti. Evaṃ pāṇātipāto appāyukasaṃvattaniko hoti. Paṭisandhimeva vā niyāmetvā appāyukaṃ karoti, sanniṭṭhānacetanāya vā niraye nibbattati, pubbāparacetanāhi vuttanayena appāyuko hoti.

Dīghāyukasaṃvattanikā esā māṇava paṭipadāti ettha parittakammenapi nibbattaṃ pavatte etaṃ pāṇātipātā viratikammaṃ āgantvā atthato evaṃ vadati nāma “sacāhaṃ paṭhamataraṃ jāneyyaṃ, na te idha nibbattitūṃ dadeyyaṃ, devaloke yeva taṃ nibbattāpeyyaṃ. Hotu, tvaṃ yattha katthaci nibbatta¹, ahaṃ upatthambhakakammaṃ nāma thambhaṃ te karissāmi”² ti upatthambhaṃ karoti, kiṃ karoti? Parissayaṃ nāseti, bhoge uppādeti.

Tattha dārakassa mātukucchiyaṃ nibbattakālato paṭṭhāya mātāpitūnaṃ sukhaṃeva sātameva hoti. Yepi pakatiyā, manussāmanussaparissayā² honti, te sabbe apagacchanti. Evaṃ parissayaṃ nāseti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhogānaṃ pamāṇaṃ na hoti, nidhikumbhiyo puratopi pacchatopi gehaṃ pavatṭamānā pavisanti. Mātāpitāro parehi ṭhapitadhanassāpi sammukhībhāvaṃ gacchanti. Dhenuyo bahukhīrā honti, goṇā sukhasilā honti, vappaṭṭhāne sassāni sampajjanti, vadḍhiyā vā sampayuttaṃ, tāvakālikaṃ vā dinnāṃ dhanāṃ acoditā sayameva āharitvā denti, dāsādayo suvacā honti, kammantā na parihāyanti, dārako gabbhato paṭṭhāya parihāraṃ labhati, komārikavejjā sannihitāva honti. Gahapatikule jāto seṭṭhiṭṭhānaṃ, amaccakulādīsu jāto senāpatiṭṭhānādīni labhati. Evaṃ bhoge uppādeti. So aparissayo sabhogo ciraṃ jīvātīti. Evaṃ apāṇātipātakammaṃ dīghāyukasaṃvattanikaṃ hoti.

Apāṇātipātinā vā kataṃ aññampi kusalaṃ uḷāraṃ hoti, dīghāyukapaṭisandhiṃ janetuṃ sakkoti, evampi dīghāyukasaṃvattanikaṃ hoti. Paṭisandhimeva vā niyāmetvā dīghāyukaṃ karoti. Sanniṭṭhānacetanāya vā devaloke nibbattati, pubbāparacetanāhi vuttanayena dīghāyuko hoti. Iminā nayena sabbapañhavissajjanesu attho veditabbo.

1. Nibbatto (Sī, Syā)

2. Manussānaṃ parissayā (Sī), manussānaṃ manussaparissayā (Ka)

Viheṭṭhanakammādīnipi hi pavatte āgantvā atthato tath'eva vadamānāni viya upapīlanena nibbhogataṃ āpādetvā paṭijagganaṃ alabhantassa roguppādanādīhi vā, viheṭṭhakādīhi katassa kusalassa anulāratāya vā, āditova paṭisandhiniyāmanena vā, vuttanayen'eva pubbāparacetanāvasena vā bahvābādhatādīni karonti, apāṇātipāto viya ca aviheṭṭhanādīnipi appābādhatādīnīti.

293. Ettha pana **issāmanakoti** issāsampayuttacitto. **Upadussatīti** issāvasen'eva upakkosanto dussati. **Issaṃ bandhatīti** yavakalāpaṃ bandhanto viya yathā na nassati, evaṃ bandhitvā viya ṭhabeti. **Appesakkhoti** appaparivāro, rattiṃ khitto viya saro na paññāyati, ucchiṭṭhahattho nisīditvā udakadāyakampi na labhati.

294. **Na dātā hotīti** macchariyavasena na dātā hoti. **Tena kammenāti** tena macchariyakammena.

295. **Abhivādetabbanti** abhivādanārahaṃ Buddhaṃ vā Paccekabuddhaṃ vā ariyasāvakaṃ vā. **Paccuṭṭhātabbādīsipi** es'eva nayo. Imasmiṃ pana pañhavissajjane upapīlaka-upatthambhakakammāni na gahetabbāni. Na hi pavatte nīcakulinaṃ vā uccākulinaṃ vā sakkā kātuṃ, paṭisandhimeva pana niyāmetvā nīcakuliyāṃ kammaṃ nīcakule nibbatteti, uccākuliyāṃ kammaṃ uccākule.

296. **Na paripucchitā hotīti** ettha pana aparipucchanena niraye na nibbattati. Aparipucchako pana “idaṃ kātappaṃ, idaṃ na kātappaṃ”ti na jānāti, ajānanto kātappaṃ na karoti, akātappaṃ karoti. Tena niraye nibbattati, itaro sagge. **Iti kho māṇava -pa- yadidaṃ hīnappaṇītātāyāti** Satthā desanaṃ yathānusandhiṃ pāpesi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Subhasuttantipi vuccati.

6. Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

298. **Evam me sutanti** Mahākammavibhaṅgasuttam. Tattha **moghanti** tucchaṃ aphalam. **Saccanti** tatham bhūtaṃ. Idañca etena na sammukhā sutam, Upālisutte¹ pana “manokammaṃ mahāsāvajjatarāṃ paññapemi pāpassa kammaṃ kiriyāya pāpassa kammaṃ pavattiyā, no tathā kāyakammaṃ no tathā vacīkamman”ti Bhagavatā vuttaṃ atthi, sā kathā titthiyānaṃ antare pākaṭā jātā, taṃ gahetvā esa vadati. **Atthi ca sā samāpattīti** idaṃ “katham nu kho bho abhisāññānirodho hotī”ti Potṭhapādasutte² uppannam abhisāññānirodhakatham sandhāya vadati. **Na kiñci vediyatīti** ekavedanampi na vediyati. **Atthi ca khoti** thero nirodhasamāpattiṃ sandhāya anujānāti. **Parirakkhitabbanti** garahato mocanena rakkhitabbaṃ. Sañcetanā assa atthīti **sañcetanikaṃ**, sābhisandhikaṃ sañcetanikakammaṃ katvāti attho. **Dukkham** soti thero “akusalameva sandhāya paribbājako pucchati”ti saññāya evam vadati.

Dassanampi kho ahanti Bhagavā caturaṅgepi andhakāre samantā yojanaṭṭhāne tilamattampi saṅkhāraṃ maṃsacakkhunāva passati, ayañca paribbājako na dūre gāvutamattabbhantare vasati, kasmā Bhagavā evamāhāti? Samāgamadassanaṃ sandhā yevamāha.

299. **Udāyīti** Lāludāyī³. **Tam dukkhasminti** sabbaṃ tam dukkhameva. Iti imaṃ vaṭṭadukkham kilesadukkham saṅkhāradukkham sandhāya “sace bhāsitaṃ bhaveyya Bhagavā”ti pucchati.

300. **Ummaṅganti** pañhā-ummaṅgaṃ⁴. **Ummujjamānoti** sīsaṃ nīharamāno. **Ayoniso ummujiissatīti** anupāyena sīsaṃ nīharissati. Idañca pana Bhagavā jānanto n’eva dibbacakkhunā na cetopariyaññena na sabbaññūtaññāṇena jāni, adhippāyen’eva pana aññāsi. Kathentassa hi adhippāyo nāma suvijāno hoti, kathetukāmo gīvaṃ paggaṇhāti, hanukaṃ cāleti, mukhamassa phandati, sannisīdituṃ na sakkoti. Bhagavā tassa tam

1. Ma 2. 35 piṭṭhe.

3. Loludāyī (Syā)

2. Dī 1. 167 piṭṭhe.

4. Ummagganti pañhā-ummaggaṃ (Sī)

ākāraṃ disvā “ayaṃ Udāyī sannisīdituṃ na sakkoti, yaṃ abhūtaṃ, tadeva kathessatī”ti oloketvāva aññāsi. **Ādimyevā**ti ādimhi yeva. **Tisso vedanā**ti “kiṃ so vediyatī”ti pucchantena “tisso vedanā pucchāmī”ti evaṃ vavatthapetvāva tisso vedanā pucchitā. **Sukhavedaniyanti** sukhavedanāya paccayabhūtaṃ. Sesesupi es’eva nayo.

Ettha ca kāmāvacarakusalato somanassasahagatacittasampayuttā catasso cetanā, heṭṭhā tikajjhānacetanāti evaṃ paṭisandhipavattesu sukhavedanāya janāto **sukhavedaniyaṃ kammaṃ** nāma. Kāmāvacaraṃ c’ettha paṭisandhiyaṃ yeva ekantena sukhaṃ janeti, pavatte iṭṭhamajjhārammaṇe adukkhamasukhampi.

Akusalacetanā paṭisandhipavattesu dukkhasseva janāto **dukkhavedaniyaṃ kammaṃ** nāma. Kāyadvāre pavatte yeva cetanā ekantena dukkhaṃ janeti, aññattha adukkhamasukhampi, sā pana vedanā anīṭṭhāniṭṭhamajjhāntesu yeva ārammaṇesu uppajjanato dukkhātveva saṅkhaṃ gatā.

Kāmāvacarakusalato pana upekkhāsahagatacittasampayuttā catasso cetanā, rūpāvacarakusalato catutthajjhānacetanāti evaṃ paṭisandhipavattesu tatiyavedanāya janāto **adukkhamasukhavedaniyaṃ kammaṃ** nāma. Ettha ca kāmāvacaraṃ paṭisandhiyaṃ yeva ekantena adukkhamasukhaṃ janeti, pavatte iṭṭhārammaṇe sukhampi. Api ca sukhavedaniyakammaṃ paṭisandhipavattivasena vaṭṭati, tathā adukkhamasukhavedaniyaṃ, dukkhavedaniyaṃ pavattivasen’eva vaṭṭati. Etassa pana vasena sabbaṃ pavattivasen’eva vaṭṭati.

Etassa Bhagavāti thero Tathāgatena mahākammavibhaṅgakathanatthaṃ ālayo dassito, Tathāgataṃ yācitvā mahākammavibhaṅgañāṇaṃ bhikkhusaṃghassa pākaṭaṃ karissāmīti cintetvā anusandhikusalatāya evamāha. Tattha **mahākammavibhaṅganti** mahākammavibhajanaṃ¹. **Katame cattāro -pa- idhānanda ekacco puggalo -pa- nirayaṃ upapajjatī**ti idaṃ na mahākammavibhaṅgañāṇabhājanam, mahākammavibhaṅgañāṇabhājanatthāya pana mātikāṭṭhapanam.

1. Mahākammavibhattaṃ (Sī)

301. **Idhānanda ekacco samaṇo vāti** pāṭiyekko anusandhi. Idaṃ hi Bhagavā “dibbacakkhukā samaṇabrāhmaṇā idaṃ arammaṇaṃ katvā imaṃ paccayaṃ labhitvā idaṃ dassanaṃ gaṇhanti”ti pakāsanatthaṃ ārabhi. Tattha **ātappanti**-ādini pañcapi vīriyasseva nāmāni. **Cetosamādhinti** dibbacakkhusamādhim. **Passatīti** “so satto kuhiṃ nibbatto”ti olokento passati. **Ye aññathāti** ye “dasannaṃ kusalānaṃ kammaṇaṃ pūritattā nirayaṃ upapajjati”ti jānanti, micchā tesāṃ ñāṇanti vadati. Iminā nayena sabbavāsesu attho veditabbo. **Viditanti** pākaṇaṃ. **Thāmasāti** diṭṭhithāmena. **Parāmāsāti** diṭṭhiparāmāseṇa. **Abhinivissa voharatīti** adhiṭṭhahitvā ādiyitvā voharati.

302. **Tatrānandāti** idampi na mahākammavibhaṅgañāṇassa bhājanaṃ, atha khvāssa mātikāṭṭhapanameva. Ettha pana etesaṃ dibbacakkhukānaṃ vacane¹ ettakā anuññātā, ettakā ananuññātāti idaṃ dassitaṃ. Tattha **tatrāti** tesu catūsu samaṇabrāhmaṇesu. **Idamassāti** idaṃ vacanaṃ assa. **Aññathāti** aññenākāreṇa. Iti imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vāde dvīsu ṭhānesu anuññātā, tīsu ananuññātāti evaṃ sabbattha anuññā nānuññā² veditabbā.

303. Evaṃ dibbacakkhukānaṃ vacane anuññā ca ananuññā ca dassetvā idāni mahākammavibhaṅgañāṇaṃ vibhajanto **tatrānanda yvāyaṃ puggaloti**-ādimāha.

Pubbe vāssa taṃ kataṃ hotīti yaṃ iminā dibbacakkhukena kammaṃ karonto diṭṭho, tato pubbe kataṃ. Pubbe katenapi hi niraye nibbattati, pacchā katenapi nibbattati, maraṇakāle vā pana “khando seṭṭho sivo seṭṭho, pitāmaho seṭṭho, issarādīhi vā loko viṣaṭṭho”ti-ādinaṃ micchādassanenaṃ nibbattateva. **Diṭṭheva dhammeti** yaṃ tattha diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, tassa diṭṭheva dhamme, yaṃ upapajjavedanīyaṃ, tassa upapajjitvā, yaṃ aparāpariyavedanīyaṃ, tassa aparasmim pariyāye vipākaṃ paṭisaṃvedeti.

1. Vacanena (Syā)

2. Anuññātā ananuññātā (Syā, Ka)

Iti ayaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā ekaṃ kammarāsīṃ ekañca vipākarāsīṃ addasa, Sammāsambuddho iminā aditṭhe tayo kammarāsī, dve ca vipākarāsī addasa. Iminā pana dītṭhe aditṭhe ca cattāro kammarāsī tayo ca vipākarāsī addasa. Imāni satta tḥānāni jānanaññaṇaṃ Tathāgatassa mahākammavibhaṅgaññaṇaṃ nāma. Dutiyavāre dibbacakkhukena kiñci na dītṭhaṃ, Tathāgatena pana tayo kammarāsī, dve ca vipākarāsī dītṭhāti. Imānipi pañca paccattaṭṭhānāni¹ jānanaññaṇaṃ Tathāgatassa mahākammavibhaṅgaññaṇaṃ nāma. Sesavāradvayepi es'eva nayo.

Abhabbanti bhūtavirahitaṃ akusalaṃ. **Abhabbābhāsanti** abhabbaṃ ābhāsati abhibhavati paṭibhātīti attho. Bahukasmim hi akusalakamme āyūhite balavakammaṃ dubbalakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti idaṃ abhabbañceva abhabbābhāsaṃ². Kusalaṃ³ pana āyūhitvā āsanne akusalaṃ⁴ kataṃ hoti, taṃ kusalassa⁵ vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, idaṃ abhabbaṃ bhabbābhāsaṃ. Bahumhi kusale āyūhitepi balavakammaṃ dubbalakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, idaṃ bhabbañceva bhabbābhāsaṃ. Akusalaṃ⁷ pana āyūhitvā āsanne kusalaṃ⁷ kataṃ hoti, taṃ akusalassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, idaṃ bhabbaṃ abhabbābhāsaṃ.

Api ca upaṭṭhānākārenapettha attho veditabbo. Idaṃ hi vuttaṃ hoti, abhabbato ābhāsati upaṭṭhātīti **abhabbābhāsaṃ**. Tattha “yvāyaṃ puggalo idha pāṇātipātī”ti-ādinā nayena cattāro⁸ puggalā vuttā, tesu paṭhamassa kammaṃ abhabbaṃ abhabbābhāsaṃ, taṃ hi akusalattā abhabbaṃ, tassa ca niraye nibbattattā tattha nibbattikāraṇabhūtaṃ akusalaṃ hutvā upaṭṭhāti. Dutiyassa kammaṃ abhabbaṃ bhabbābhāsaṃ, taṃ hi akusalattā abhabbaṃ. Tassa pana sagge nibbattattā aññatitthiyānaṃ sagge

1. Pañcaṭṭhānāni (Syā, Ka)

3. Akusalaṃ (Sī, Ka)

5. Akusalassa (Sī, Ka)

7. Akusalaṃ (Sī)

2. Idaṃ abhabbaṃ abhabbābhāsaṃ nāma (Sī, Syā)

4. Kusalaṃ (Sī, Ka)

6. Kusalaṃ (Sī)

8. Abhabbatā (Ka)

nibbattikāraṇabhūtaṃ kusalaṃ hutvā upaṭṭhāti. Itarasmimpi kammadvaye es'eva nayo. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā

304. **Evaṃ me sutanti** Saḷāyatanavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **veditabbānī**ti saḥavipassanena maggena jānitabbāni. **Manopavicārā**ti vitakkavicārā. Vitakkuppāḍakaṃ hi mano idha manoti adhippetāṃ, manassa upavicārāti manopavicārā. **Sattapadā**ti vaṭṭavivaṭṭanissitānaṃ sattānaṃ padā. Ettha hi aṭṭhārasa vaṭṭapadā nāma, aṭṭhārasa vivaṭṭapadā nāma, tepi saḥavipassanena maggen'eva veditabbā. **Yoggācariyānanti** hatthiyoggādi-ācārasikkhāpakānaṃ, dametabbadamakānanti attho. Sesāṃ vibhaṅge yeva āvibhavissati. **Ayamuddesoti** idaṃ mātikāṭṭhapanāṃ.

305. **Cakkhāyatanā**dīni Visuddhimagge vitthāritāni. **Cakkhuviññāṇanti** kusalākusalavipākato dve cakkhuviññāṇāni. Sesapasāda viññāṇesupi es'eva nayo. Imāni pana dasa ṭhapetvā sesāṃ idha manoviññāṇaṃ nāma.

Cakkhusamphassoti cakkhumhi samphasso.

Cakkhuviññāṇasampayuttasamphassassetāṃ adhivacanāṃ. Sesesupi es'eva nayo.

Cakkhunā rūpaṃ disvāti cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Es'eva nayo sabbattha. **Somanassatṭhāniyanti** somanassassa ārammaṇavasena kāraṇabhūtaṃ. **Upavicaratīti** tattha vicārapavattanena upavicarati, vitakko taṃsampayutto cāti iminā nayena aṭṭhārasa vitakkavicārasaṅkhātā manopavicārā veditabbā. **Cha somanassūpavicārā**ti ettha pana so manassena saddhiṃ upavicarantīti somanassūpavicārā. Sesapadadvayepi es'eva nayo.

306. **Gehasitānī**ti kāmagaṇanissitāni. **Nekkhammasitānī**ti vipassanānissitāni. **Itthānanti** pariyesitānaṃ. **Kantānanti** kāmitānaṃ. **Manoramānanti** mano etesu ramatīti manoramāni, tesāṃ manoramānaṃ. **Lokāmisapaṭisaṃyuttānanti** taṇhāpaṭisaṃyuttānaṃ. **Atītanti** paṭiladdhaṃ. Paccuppannaṃ tāva ārabba somanassaṃ uppajjatu, atīte kathaṃ uppajjatīti. Atītepi “yathāhaṃ etarahi itthārammaṇaṃ anubhavāmi, evaṃ pubbepi anubhavin”ti anussarantassa balavasomanassaṃ uppajjati.

Aniccatanti aniccākāraṃ. **Vipariṇāmavirāgaṇirodhanti** pakativijahanena vipariṇāmaṃ vigacchanena virāgaṃ nirujjhanena nirodhaṃ. **Sammapaṇṇāyāti** vipassanāpaṇṇāya. **Idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ somanassanti** idaṃ raṇṇo viya attano sirisampattiṃ olokentassa vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinnassa saṅkhārānaṃ bhedaṃ passato saṅkhāragatamhi tikkhe sūre vipassanāṇaṇe vahante uppannasomanassaṃ “nekkhammasitaṃ somanassan”ti vuccati. Vuttampi cetaṃ—

“Suñṇāgāraṃ pavitṭhassa, santacittassa bhikkhuno.
Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato.
Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.
Labhatī pītipāmojjaṃ, amatantaṃ vijānatan”ti¹.

Imānīti imāni chasu dvāresu itthārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinnassa uppannāni cha nekkhammasitāni so manassāni.

307. **Atītanti** paccuppannaṃ tāva patthetvā alabhantassa domanassaṃ uppajjatu, atīte kathaṃ uppajjatīti. Atītepi “yathāhaṃ etarahi itthārammaṇaṃ patthetvā na labhāmi, evaṃ pubbepi patthetvā na labhin”ti anussarantassa balavadomanassaṃ uppajjati.

Anuttaresu vimokkhesūti anuttaravimokkho nāma arahattaṃ, arahatte patthanaṃ paṭṭhapentassāti attho. **Āyatananti** arahattāyatanam. **Pihaṃ upaṭṭhāpayatoti** patthanaṃ paṭṭhapentassa. Taṃ panetaṃ patthanaṃ

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

paṭṭhapentassa uppajjati, iti patthanāmūlakattā “pihaṃ upaṭṭhāpayato”ti vuttaṃ. **Imāni cha nekkhammasitāni domanassānī**ti imāni evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate arahatte pihaṃ paṭṭhapetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ upaṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ asakkontassa “imampi pakkhaṃ imampi māsāṃ imampi saṃvaccharaṃ arahattaṃ pāpuṇituṃ nāsakkhin”ti anusocato Gāmantapabbhāravāsimahāsīvattherassa viya assudhārāpavattanavasena uppannadomanassāni cha nekkhammasitadomanassānīti veditabbāni. Vatthu pana Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya Sakkapañhavaṇṇanāyaṃ¹ vitthāritaṃ, icchantena tato gahetabbam.

308. **Uppajjati upekkhāti** ettha upekkhā nāma aññāṇupekkhā. **Anodhi jinassāti** kilesodhirin jinitvā ṭhitattā khīṇāsavo odhijino nāma, tasmā akhīṇāsavassāti attho. **Avipākajinassāti** etthapi āyatiṃ vipākaṃ jinitvā ṭhitattā khīṇāsavova vipākajino nāma, tasmā akhīṇāsavasasevāti attho. **Anādīnavadassāvinoti** ādīnavato upaddavato apassantassa. **Imā cha gehasitā upekkhāti** imā evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate guḷapiṇḍake nilīnamakkhikā viya rūpādīni anativattamānā tattha laggā laggitā hutvā uppannā upekkhā cha gehasitā upekkhāti veditabbā.

Rūpaṃ sā ativattatī² rūpaṃ sā anatikkamati³, tattha nikantivasena na tiṭṭhati. **Imā cha nekkhammasitā upekkhāti** imā evaṃ chasu dvāresu iṭṭhādī-ārammaṇe āpāthagate iṭṭhe arajjantassa aniṭṭhe adussantassa asamapekkhane asammuyhantassa uppannavipassanāññāṇasampayuttā cha nekkhammasitā upekkhāti veditabbā.

309. **Tatra idaṃ nissāya idaṃ pajahathāti** tesu chattimśasattapadesu aṭṭhārassa nissāya aṭṭhārassa pajahathāti attho. Ten’eva “tatra bhikkhave yāni cha nekkhammasitāni”ti-ādimāha. **Nissāya āgammāti** pavattanavasena nissāya ceva āgamma ca. **Evametesam**

1. Dī-Ṭṭha 2. 319 piṭṭhe.

2. Nātivattatīti (Syā, Ka)

3. Na atikkamati (Syā), anatikkamati (Ka)

samatikkamo hotīti evaṃ nekkhammasitānaṃ pavattanena gehasitāni atikkantāni nāma honti.

Evaṃ sarikkhaken'eva sarikkhakaṃ jahāpetvā idāni balavatā dubbalaṃ jahāpento “tatra bhikkhave yāni cha nekkhammasitāni somanassāni”ti-ādimāha. Evaṃ nekkhammasitasomanassehi nekkhammasitadomanassāni, nekkhammasita-upekkhāhi ca nekkhammasitasomanassāni jahāpentena balavatā dubbalappahānaṃ kathitaṃ.

Ettha pana ṭhatvā upekkhākathā veditabbā—aṭṭhasu hi samāpattīsu paṭhamādīni ca tīpi jhānāni, suddhasaṅkhāre ca pādake katvā vipassanaṃ āraddhānaṃ catunnaṃ bhikkhūnaṃ pubbabhāgavipassanā somanassasahagatā vā hoti upekkhāsahagatā vā, vuṭṭhānagāminī pana somanassasahagatāva. Catutthajjhānādīni pādakāni katvā vipassanaṃ āraddhānaṃ pañcannaṃ pubbabhāgavipassanā purimasadisāva, vuṭṭhānagāminī pana upekkhāsahagatā hoti. Idaṃ sandhāya “yā cha nekkhammasitā upekkhā, tā nissāya tā āgamma, yāni cha nekkhammasitāni somanassāni, tāni pajahathā”ti vuttaṃ. Na kevalaṅca evaṃpaṭipannassa bhikkhuno ayaṃ vipassanāya vedanāvisesova hoti, ariyamaggepi pana jhānaṅgabojjhaṅgamaggaṅgānampi viseso hoti.

Ko panetaṃ visesaṃ niyameṭi? Keci tāva therā vipassanāpādakajjhānaṃ niyameṭīti vadanti, keci vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamentīti vadanti, keci puggalajjhāsayo niyameṭīti vadanti. Tesampi vāde ayameva pubbabhāge vuṭṭhānagāminīvipassanā niyameṭīti veditabbā. Vinicchayakathā panettha Visuddhimagge saṅkhārupekkhānidese vuttāva.

310. **Nānattāti** nānā bahū anekappakārā. **Nānattasitāti** nānārammaṇanissitā. **Ekattāti** ekā. **Ekattasitāti** ekārammaṇanissitā. Katamā panāyaṃ upekkhāti? Heṭṭhā tāva aññāṇupekkhā vuttā, upari chaḷaṅgupekkhā vakkhati, idha samatha-upekkhā, vipassanupekkhāti dve upekkhā gahitā.

Tattha yasmā aññāva rūpesu upekkhā, aññāva¹ saddādīsu, na hi yā rūpe upekkhā, sā saddādīsu hoti. Rūpe upekkhā ca rūpameva ārammaṇaṃ

1. Yasmā aññāṇupekkhā aññā (Ka)

karoti, na saddādayo. ¹Rūpe upekkhābhāvañca aññā samatha-upekkhā¹ pathavīkaṣiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjati, aññā āpokasiṇādīni. Tasmā nānattam² nānattasitaṃ³ vibhajanto **atthi bhikkhave upekkhā rūpesūti-** ādimāha. Yasmā pana dve vā tīṇi vā ākāśānañcāyatanāni vā viññāṇaṇcāyatanādīni vā n’atthi, tasmā ekattaṃ ekattasitaṃ vibhajanto **atthi bhikkhave upekkhā ākāśānañcāyatananissitāti-** ādimāha.

Tattha ākāśānañcāyatanupekkhā sampayuttavasena ākāśānañcāyatananissitā, ākāśānañcāyatanakhandhe vipassantassa vipassanupekkhā ārammaṇavasena ākāśānañcāyatananissitā. Sesāsupi es’eva nayo.

Taṃ pajahathāti ettha arūpāvacarasamāpatti-upekkhāya rūpāvacarasamāpatti-upekkhaṃ pajahāpeti, arūpāvacaravipassanupekkhāya rūpāvacaravipassanupekkhaṃ.

Atammayatanti ettha tammayatā nāma taṇhā, tassā pariyādānato vuṭṭhānagāminīvipassanā atammayatāti vuccati. **Taṃ pajahathāti** idha vuṭṭhānagāminīvipassanāya arūpāvacarasamāpatti-upekkhañca vipassanupekkhañca pajahāpeti.

311. **Yadariyoti** ye satipaṭṭhāne ariyo Sammāsambuddho sevati. Tattha tīsu ṭhānesu satim paṭṭhapento satipaṭṭhāne sevātīti veditabbo. **Na sussūsantīti** saddahitvā sotum na icchanti. **Na aññāti** jānanatthāya cittaṃ na upaṭṭhapenti. **Vokkammāti** atikkamitvā. **Satthu sāsanāti** Satthu ovādaṃ gahetabbaṃ pūretabbaṃ na maññantīti attho. **Na ca attamanoti**⁴ na sakamano. Ettha ca gehasitadomanassavasena appatīto hotīti na evamattho datṭhabbo, appaṭipannakesu pana attamanatākāraṇassa⁵ abhāvenetaṃ vuttaṃ. **Anavassutoti** paṭigha-avassavena anavassuto. **Sato sampajānoti** satiyā ca ñāṇena ca

1-1. Rūpe upekkhā evañca aññāñca(Sī), rūpe upekkhā eva ca aññā (?)

2. Nānattā ca (Sī), nānattabhāvaṃ (Ka)

3. Nānattasitañca (Syā, Ka)

4. N’eva attamanoti (Syā), na ceva anattamanoti (Ka) 5. Anattamanatākāraṇassa (Ka)

samannāgato. **Upekkhakoti** chaḷaṅgupekkhāya upekkhako. **Attamanoti** idhāpi gehasitasomanassavasena uppilāvitoti na evamattho daṭṭhabbo, paṭipannakesu pana anattamanatākāraṇassa¹ abhāvenetaṃ vuttaṃ. **Anavassutoti** rāgāvassavena anavassuto.

312. **Sāritoti** damito. **Ekameva disaṃ dhāvatīti** anivattitvā dhāvanto ekaṃ yeva disaṃ dhāvati, nivattitvā pana aparaṃ dhāvitum sakkoti. **Aṭṭha disā vidhāvatīti** ekapallaṅkena nisinno kāyena anivattitvāva vimokkhavasena ekappahāren'eva aṭṭha disā vidhāvati, puratthābhimukho vā dakkhiṇādīsu aññataradisābhimukho vā nisīditvā aṭṭha samāpattiyo samāpajjatiyevāti attho. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā

313. **Evam me sutanti** Uddesavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **uddesavibhaṅganti** uddesaṅca vibhaṅgaṅca, mātikaṅca vibhajanaṅcāti attho. **Upaparikkheyyāti** tuleyya tīreyya pariggaṇheyya paricchindeyya. **Bahiddhāti** bahiddhā-ārammaṇesu. **Avikkhittaṃ avisaṭanti** nikantivasena ārammaṇe tiṭṭhamānaṃ vikkhittaṃ visaṭaṃ nāma hoti, taṃ paṭisedhento evamāha. **Ajjhattaṃ asaṇṭhitaṃ** gocarajjhatte nikantivasena asaṇṭhitaṃ. **Anupādāya na paritasseyyāti** anupādiyitvā aggahetvā taṃ viññāṇaṃ na paritasseyya. Yathā viññāṇaṃ bahiddhā avikkhittaṃ avisaṭaṃ, ajjhattaṃ asaṇṭhitaṃ anupādāya na paritasseyya, evaṃ bhikkhu upaparikkheyyāti vuttaṃ hoti. **Jātijarāmarañadukkhassamudayasambhavoti** jātijarāmarāṇassa ceva avasesassa ca dukkhassa nibbatti na hotīti attho.

1. Attamanatākāraṇassa (Ka)

316. **Rūpanimittānusārī**ti rūpanimittam anussarati anudhāvātīti rūpanimittānusārī.

318. **Evam kho āvuso ajjhataṃ¹ asaṇṭhitanti** nikantivasena asaṇṭhitam. Nikantivasena hi atitṭhamānaṃ hānabhāgiyaṃ na hoti, visesabhāgiyameva hoti.

320. **Anupādā paritassanā**ti Satthārā khandhiyavagge “upādāparitassanañca vo bhikkhave desessāmi anupādā-aparitassanañcā”ti² evaṃ gahetvā paritassanā, aggahetvāva aparitassanā ca kathitā, taṃ mahāthero upādāparitassanameva anupādāparitassananti katvā dassento evamāha. Kathaṃ panesā anupādāparitassanā hotīti. Upādātabbassa abhāvato. Yadi hi koci saṅkhāro nicco vā dhuvo vā attā vā attaniyo vāti gahetabbayuttako abhavissa, ayaṃ paritassanā upādāparitassanāva assa. Yasmā pana evaṃ upādātabbo saṅkhāro nāma n’atthi, tasmā rūpaṃ attāti-ādinā nayena rūpādayo upādinnāpi anupādinnāva honti. Evamesā diṭṭhivasena upādāparitassanāpi samānā atthato anupādāparitassanāyeva nāma hotīti veditabbā.

Aññathā hotīti parivattati pakatijahanena nassati, **rūpavipariṇāmānuparivattīti** “mama rūpaṃ vipariṇatan”ti vā, “yaṃ ahu, taṃ vata me natthi”ti vā ādinā³ nayena kammaviññāṇaṃ rūpassa bhedaṇuparivatti hoti. **Vipariṇāmānuparivattajāti** vipariṇāmassa anuparivattanato vipariṇāmārammaṇacittato jātā. **Paritassanā dhammasamuppādā**ti taṇhāparitassanā ca akusaladhammasamuppādā ca. **Cittaṃ pariyādāya tiṭṭhantīti** kusalacittaṃ pariyādiyitvā gahetvā khepetvā tiṭṭhanti. **Uttāsavāti** bhayatāsenapi sa-uttāso taṇhātāsenapi sa-uttāso. **Vighātavāti** savighāto sadukkho. **Apekkhavāti** sālāyo sasineho. **Evam kho āvuso anupādā paritassanā hotīti** evaṃ maṇikaraṇḍakasaññāya tucchakaraṇḍakaṃ gahetvā tasmim naṭṭhe pacchā vighātaṃ āpajjantassa viya pacchā aggahetvā paritassanā hoti.

1. Ajjhataṃ cittaṃ (Syā)

2. Saṃ 2. 14 piṭṭhe.

3. Ma 1. 189 piṭṭhe.

321. **Na ca rūpavipariṇāmānuparivattīti** khīṇāsavassa kammaviññāṇameva n’atthi, tasmā rūpabhedānuparivatti na hoti. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā

323. **Evam me sutanti** Araṇavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **nevussādeyya na apasādeyyāti** gehasitavasena kañci puggalaṃ n’eva ukkhipeyya na avakkhipeyya. **Dhammameva deseyyāti** sabhāvameva katheyya. **Sukhavinicchayanti** vinicchitasukhaṃ. **Raho vādanti** parammukhā avaṇṇaṃ piṣuṇavācanti attho. **Sammukhā na khīṇanti** sammukhāpi khīṇaṃ ākiṇṇaṃ saṃkiliṭṭhaṃ vācaṃ na bhaṇeyya. **Nābhiniveseyyāti** na adhiṭṭhahitvā ādāya vohareyya. **Samaññanti** lokasamaññaṃ lokapaṇṇattiṃ. **Nātidhāveyyāti** nātikkameyya.

324. **Kāmapaṭisandhisukhinoti** kāmapaṭisandhinā kāmūpasamhitena sukhena sukhitaṣṣa. **Sadukkkhoti** vipākadukkhena saṃkilesadukkhenaṇi sadukkkho. **Sa-upaghātoti** vipākūpaghātakilesūpaghāteheva sa-upaghāto. Tathā **sapariḷāho**. **Micchāpaṭipadāti** ayāthāvapaṭipadā akusalapaṭipadā.

326. **Ittheke apasādetīti** evaṃ gehasitavasena ekacce puggale apasādeti. Ussādanepi es’eva nayo. **Bhavasamyojananti** bhavabandhanaṃ, taṇhāyetaṃ nāmaṃ.

Subhūtitthero kira imaṃ catukkaṃ nissāya etadagge ṭhapito. Bhagavato hi dhammaṃ desentassa puggalānaṃ ussādanā-apasādanā paññāyanti, tathā Sāriputtattherādīnaṃ. Subhūtittherassa pana dhammadesanāya “ayaṃ puggalo appaṭipannako anārādhako”ti vā, “ayaṃ sīlavā guṇavā lajjipesalo ācārasampanno”ti vā n’atthi, dhammadesanāya panassa “ayaṃ micchāpaṭipadā,

ayaṃ sammāpaṭipadā”tveva paññāyati. Tasmā Bhagavā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakanāṃ bhikkhūnaṃ araṇavihārīnaṃ yadidaṃ subhūti”ti¹ āha.

329. **Kālaññū** assāti asampatte ca atikkante ca kāle akathetvā “idāni vuccamānaṃ mahājano gaṇhissatī”ti yuttapattakālaṃ ñatvāva parammukhā avaṇṇaṃ bhāseyya. Khīṇavādepi es’eva nayo.

330. **Upahaññatī**ti ghātiyati. **Saropi upahaññatī**ti saddopi bhijjati. **Āturīyatī**ti āturo hoti gelaññappatto sābādho. **Avissaṭṭhanti** vissaṭṭhaṃ apalibuddhaṃ na hoti.

331. **Tadevāti** taṃ yeva bhājanaṃ. **Abhinivissa voharatī**ti pattanti sañjānanajanapadaṃ gantvā “pattaṃ āharatha dhovathā”ti sutvā “andhabālaputhujjano, nayidaṃ pattaṃ, pāti nāmesā, evaṃ vadāhī”ti abhinivissa voharati. Evaṃ sabbapadehi yojetabbaṃ. **Atisāroti** atidhāvanaṃ.

332. **Tathā tathā voharati aparāmasanti** amhākaṃ janapade bhājanaṃ pātīti vuccati, ime pana naṃ pattanti vadantīti tato paṭṭhāya janapadavohāraṃ muñcitvā pattaṃ pattanteva aparāmasanto voharati. Sesapadesupi es’eva nayo.

333. Idāni mariyādabhājanīyaṃ karonto **tatra bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha **saraṇoti** sarajo sakilesa. **Araṇoti** arajo nikkilesa. **Subhūti ca pana bhikkhaveti** ayaṃ thero dvīsu ṭhānesu etadaggaṃ āruḷho “**araṇavihārīnaṃ** yadidaṃ subhūti, **dakkhiṇeyyānaṃ** yadidaṃ subhūti”ti¹.

Dhammasenāpati kira vatthuraṃ sodheti, Subhūtitthero dakkhiṇaṃ sodheti. Tathā hi Dhammasenāpati piṇḍāya caranto gehadvāre ṭhito yāva bhikkhaṃ āharanti, tāva pubbabhāge paricchinditvā nirodhaṃ samāpajjati, nirodhā vuṭṭhāya deyyadhammaṃ paṭiggaṇhāti. Subhūtitthero ca tath’eva mettājhānaṃ samāpajjati, mettājhānā vuṭṭhāya deyyadhammaṃ paṭiggaṇhāti. Evaṃ pana kātuṃ sakkāti. Āma sakkā, n’eva acchariyañcetam,

yaṃ mahābhiññappattā sāvakaṃ evaṃ kareyyuṃ. Imasmimpi hi Tambapaṇṇidīpe Porāṇakarājakāle Piṅgalabuddharakkhitatthero nāma Uttaragāmaṃ nissāya vihāsi. Tattha satta kulasatāni honti, ekampi taṃ kuladvāraṃ n’atthi, yattha therō samāpattiṃ na samāpajji. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanā

342. **Evaṃ me sutanti** Dhātuvibhaṅgasuttaṃ. Tattha **cārikanti** turitagamanacārikaṃ. **Sace te Bhaggava agarūti** sace tuyhaṃ bhāriyaṃ aphāsukaṃ kiñci n’atthi. **Sace so anujānātīti** Bhaggavassa kira etadahosi “pabbajitā nāma nānā-ajjhāsaya, eko gaṇābhirato¹ hoti, eko ekābhirato. Sace so ekābhirato bhavissati, ‘āvuso mā pāvisi, mayā sālā laddhā’ti vakkhati. Sace ayaṃ ekābhirato bhavissati, ‘āvuso nikkhama, mayā sālā laddhā’ti vakkhati. Evaṃ sante ahaṃ ubhinnaṃ vivādakāretā nāma bhavissāmi, dinnāṃ nāma dinnameva vaṭṭati, kataṃ katamevā’ti. Tasmā evamāha.

Kulaputtoti jātikulaputtopi ācārakulaputtopi. **Vāsūpagatoti** vāsaṃ upagato. Kuto āgantvāti? Takkasīlanagarato.

Tatrāyaṃ anupubbikathā—Majjhimappadese kira Rājagahanagare Bimbisāre rajjaṃ kārente paccante Takkasīlanagare Pukkusāti rājā rajjaṃ kāresi. Atha Takkasīlato bhaṇḍaṃ gahetvā vāṇijā Rājagahaṃ āgatā paṇṇākāraṃ gahetvā rājānaṃ addasaṃsu. Rājā te vanditvā ṭhite “katthavāsino tumhe”ti pucchi. Takkasīlavāsino devāti. Atha ne rājā janapadassa khemasubhikkhatādīni nagarassa ca pavattiṃ pucchitvā “ko nāma tumhākaṃ rājā”ti pucchi. Pukkusāti nāma devāti. Dhammikoti? Āma deva dhammiko, catūhi saṅgahavatthūhi janaṃ saṅgaṇhāti, lokassa

1. Gaṇārāmo (Sī, Syā)

mātāpitiṭṭhāne ṭhito, aṅge nipannadārakaṃ viya janam tosetīti. Katarasmim vaye vattatīti. Athassa vayanā ācikkhimsu. Vayesupi Bimbisārena samavayo jāto. Atha te rājā āha “tātā tumhākaṃ rājā dhammiko, vayena ca me samāno, sakkuṇeyyātha tumhākaṃ rājānaṃ mama mittanā kātun”ti. Sakkoma devāti. Rājā tesanā suṅkaṃ vissajjetvā gehanā ca dāpetvā “gacchatha bhaṇḍanā vikkīṇitvā gamanakāle manā disvā gaccheyyāthā”ti āha. Te tathā katvā gamanakāle rājānaṃ addasaṃsu. “Gacchatha tumhākaṃ rājānaṃ mama vacanena punappunanā ārogyanā pucchitvā ‘rājā tumhehi saddhim mittabhāvanā icchatī’ti vadathā”ti āha.

Te sādhuṭi paṭissuṇitvā gantvā bhaṇḍanā paṭisāmetvā bhuttaṭpātarāsā rājānaṃ upasaṅkamitvā vandimsu. Rājā “kahanā bhaṇe tumhe ettake ime divase na dissathā”ti pucchi. Te sabbanā pavattim ārocesum. Rājā “sādhu tātā tumhe nissāya mayā Majjhimappadese rājā mitto laddho”ti attamano ahosi. Aparabhāge Rājagahavāsīnopi vāṇijā Takkaṣīlanā agamanu. Te paṇṇākāraṃ gahetvā āgate pukkusāti rājā “kuto āgatathā”ti pucchitvā “Rājagahato”ti sutvā “mayhanā sahāyassa nagarato āgatā tumhe”ti. Āma devāti. Ārogyanā me sahāyassāti ārogyanā pucchitvā “ajja paṭṭhāya ye mayhanā sahāyassa nagarato jaṅghasatthena vā sakaṭasatthena vā vāṇijā āgacchanti, sabbesanā mama visayanā pavitṭhakālato paṭṭhāya vasanagehāni, rājakoṭṭhāgārato nivāpanā ca dentu, suṅkaṃ vissajjentu, kiñci upaddavanā mā karontū”ti bherim carāpesi. Bimbisāropi attano nagare tath’eva bherim carāpesi.

Atha Bimbisāro Pukkusātissa paṇṇanā pahīni “Paccantadeso nāma maṇimuttādīni ratanāni uppajjanti, yanā mayhanā sahāyassa rajje dassanīyanā vā savanīyanā vā ratanāni uppajjati, tattha me mā maccharāyatū”ti. Pukkusātīpi “Majjhimadeso nāma mahājanapado, yanā tattha evarūpanā ratanāni uppajjati, tattha me sahāyo mā maccharāyatū”ti paṭipāṇṇanā pahīni. Evaṃ te gacchante gacchante kāle aññamaññanā adisvāpi dalhamittā ahesum.

Evam tesam katikam katvā vasantānam paṭhamataram Pukkusātissa paṇṇā kāro uppajji. Rājā kira aṭṭha pañcavaṇṇe anagghakambale labhi, so “atisundarā ime kambalā, aham sahāyassa pesissāmī”ti lākhāguḷamatte aṭṭha sārakaraṇḍake likhāpetvā tesu te kambale pakkipitvā lākhāya vaṭṭāpetvā setavatthena veṭhetvā samugge pakkipitvā vatthena veṭhetvā rājamuddikāya lañchetvā “mayham sahāyassa dethā”ti amacce pesesi. Sāsanañca adāsi “ayam paṇṇākāro nagaramajjhe amaccādirivutena daṭṭhabbo”ti. Te gantvā Bimbisārassa adamsu.

So sasanam sutvā amaccādayo sannipatantūti bherim carāpetvā nagaramajjhe amaccādirivuto setacchattena dhāriyamānena pallaṅkavare nisinno lañchanam bhinditvā vattham apanetvā samuggam vivaritvā anto bhaṇḍikam muñcitvā lākhāguḷe disvā “mayham sahāyo Pukkusāti ‘jutavittako¹ me sahāyo’ti maññamāno maññe imam paṇṇākāram pahīṇī”ti ekam guḷam gahetvā hatthena vaṭṭetvā tulayantova anto dussabhaṇḍikam atthīti aññāsi. Atha nam pallaṅkapāde paharitvā tāvadeva lākhā paripati, so nakkena karaṇḍakam vivaritvā anto kambalaratanam disvā itarepi vivarāpesi, sabbepi kambalā ahesum. Atha ne pattharāpesi, te vaṇṇasampannā phassasampannā dīghato soḷasahatthā tiriyaṃ aṭṭhahatthā ahesum. Mahājano disvā aṅguliyo poṭhesi, celukkhepaṃ akāsi, “amhākam rañño adiṭṭhasahāyo Pukkusāti adisvāva evarūpaṃ paṇṇākāram pesesi, yuttam evarūpaṃ mittam kātun”ti attamano ahosi. Rājā ekamekam kambalam agghāpesi, sabbe anagghā ahesum. Tesu cattāro Sammāsambuddhassa pesesi, cattāro attano ghare akāsi. Tato cintesi “pacchā pesentena paṭhamam pesitapaṇṇākārato atirekam pesetum vaṭṭati, sahāyena ca me anaggho paṇṇākāro pesito, kim nu kho pesemī”ti.

Kim pana Rājagahe tato adhikam ratanam natthīti? No n’atthi, mahāpuñño rājā, Api ca kho panassa sotāpannakālato paṭṭhāya ṭhapetvā tīṇi ratanāni aññam ratanam somanassam janetum samattham nāma

1. Dutamittako (Sī), juticcittako (Syā)

n’atthi. So ratanaṃ vicinituṃ āradhho—ratanaṃ nāma saviññāṇakaṃ
 aviññāṇakanti duvidhaṃ, tattha aviññāṇakaṃ suvaṇṇarajatādi,
 saviññāṇakaṃ indriyabaddhaṃ, aviññāṇakaṃ saviññāṇakasappa
 alaṅkāradivasena paribhogaṃ hoti, iti imesu dvīsu ratanesu saviññāṇakaṃ
 seṭṭhaṃ. Saviññāṇakampi duvidhaṃ tiracchānaratanaṃ manussaratanaṃ.
 Tattha tiracchānaratanaṃ hatthi-assaratanaṃ, tampi manussānaṃ
 upabhogatthameva nibbattati, iti imesupi dvīsu manussaratanaṃ seṭṭhaṃ.
 Manussaratanaṃpi duvidhaṃ itthiratanā purisaratananti. Tattha
 cakkavattino rañño uppannaṃ itthiratanampi purisasappa upabhogaṃ, iti
 imesupi dvīsu purisaratanameva seṭṭhaṃ.

Purisaratanampi duvidhaṃ agāriyaratanaṃ anagāriyaratanaṇa. Tattha
 agāriyaratanesupi cakkavattirājā¹ ajja pabbajitasāmaṇeraṃ pañcapatitṭhitena
 vandati, iti imesupi dvīsu anagāriyaratanaṇameva seṭṭhaṃ.

Anagāriyaratanaṃpi duvidhaṃ sekkharatanaṇa asekharatanaṇa. Tattha
 sataṣaḥṣampi sekkhānaṃ asekkhassa padesaṃ na pāpuṇāti, iti imesupi
 dvīsu asekharatanaṇameva seṭṭhaṃ. Tampi duvidhaṃ Buddharatanaṃ
 sāvakaratanaṇa. Tattha sataṣaḥṣampi sāvakaratanaṇaṇa Buddharatanaṇa
 padesaṃ na pāpuṇāti, iti imesupi dvīsu Buddharatanaṇameva seṭṭhaṃ.

Buddharatanaṃpi duvidhaṃ Paccekabuddharatanaṃ
 Sabbaññubuddharatanaṇa. Tattha sataṣaḥṣampi Paccekabuddhānaṃ
 Sabbaññubuddhassa padesaṃ na pāpuṇāti, iti imesupi dvīsu
 Sabbaññubuddharatanaṃ yeva seṭṭhaṃ. Sadevakasmiṃ hi loke
 Buddharatanaṇaṃ ratanaṃ nāma n’atthi. Tasmā asadisameva ratanaṃ
 mayhaṃ sahāyassa pesessāmīti cintetvā Takkaṣīlavāsino pucchi “tātā
 tumhākaṃ janapade Buddho dhammo saṃghoti imāni tīṇi ratanāni
 dissanti”ti². Ghosopi so mahārāja tāva tattha n’atthi, dassanaṃ pana kutoti.

“Sundaraṃ tātā”ti rājā tuṭṭho cintesi “sakkā bhavēyya janasaṅgahatthāya
 mayhaṃ sahāyassa vasanaṭṭhānaṃ Sammāsambuddhaṃ pesetuṃ, Buddhā
 pana paccantimesu janapadesu na aruṇaṃ uṭṭhapenti. Tasmā Satthārā
 gantuṃ na sakkā. Sāriputtamoggallānādayo mahāsāvake pesetuṃ sakkā
 bhavēyya³.

1. Agāriyaratanesu api cakkavattirājā (?) 2. Nibbattantīti (Ka) 3. Bhavēyyuṃ (Ka)

Mayā pana ‘therā paccante vasantī’^{ti} sutvāpi manusse pesetvā te attano samīpaṃ āṇāpetvā upaṭṭhātumeva yuttaṃ. Tasmā na therehipi sakkā gantum. Yena panākārena sāsane pesite Satthā ca mahāsāvaka ca gatā viya honti, tenākārena sāsanaṃ paḥiṇissāmī”^{ti}. Cintetvā caturatanāyāmaṃ vidatthimattaputhulaṃ nātitaṇṇaṃ nātibahalaṃ suvaṇṇapaṭṭaṃ kārāpetvā “tattha ajja akkharāni likhissāmī”^{ti} pātova sīsaṃ nhāyitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya bhuttapātarāso apanītagandhamālābharaṇo suvaṇṇsarakena jātihiṅgulikaṃ ādāya heṭṭhato paṭṭhāya dvārāni pidahanto pāsādamāruya pubbadisāmukhaṃ sīhapañjaraṃ vivaritvā ākāsatale nisīditvā suvaṇṇapaṭṭe akkharāni likhanto “idha Tathāgato loke uppanno Arahamaṃ Sammasambuddho Vijjācaraṇasampanno Sugato Lokavidū Anuttaro purisadammasārathi Satthā devamanussānaṃ Buddho Bhagavā”^{ti} Buddhaguṇe tāva ekadesena likhi.

Tato “evaṃ dasa pāramiyo pūretvā Tusitabhavanato cavitvā mātukucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhi, evaṃ lokavivaraṇaṃ ahosi, mātukucchiyaṃ vasamāne idaṃ nāma ahosi, agāramajjhe vasamāne idaṃ nāma ahosi, evaṃ mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhanto evaṃ mahāpadhānaṃ padahi, evaṃ dukkarakārikaṃ katvā Mahābodhimaṇḍaṃ āruya aparājitaṭṭhāṇe nisinno sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhi, sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhantassa evaṃ lokavivaraṇaṃ ahosi. Sadevake loke aññaṃ evarūpaṃ ratanaṃ nāma natthīti.

Yamkiñci vittaṃ idha vā huraṃ vā,
Saggesu vā yaṃ ratanaṃ paṇītaṃ.
Na no samaṃ atthi Tathāgatena,
Idampi Buddhhe ratanaṃ paṇītaṃ.
Etena saccena suvatthi hotū”^{ti}¹—

Evaṃ ekadesena Buddhaguṇepi likhitvā dutiyaṃ **dhammaratanaṃ** thomento “svākkhāto Bhagavatā dhammo -pa- paccattaṃ veditabbo viññūhī”^{ti}. “Cattāro satipaṭṭhānā -pa- ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”^{ti}. “Satthārā desitadhammo nāma evarūpo ca evarūpo cā”^{ti} sattatimsabodhipakkhiye ekadesena likhitvā—

1. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu.

“Yaṃ Buddhasēṭṭho parivaṇṇayī sucim,
 Samādhimānantarikaññamāhu.
 Samādhinā tena samo na vijjati,
 Idampi dhamme ratanaṃ paṇītaṃ.
 Etena saccena suvatthi hotū”ti¹—

Evam ekadesena dhammaguṇe likhitvā tatiyaṃ **saṃgharatanam** thomento “suppaṭipanno Bhagavato sāvakasaṃgho -pa- puññakkhettaṃ lokassā”ti. “Kulaputtā nāma Satthu dhammakathaṃ sutvā evaṃ nikkhamitvā pabbajanti, keci setacchattaṃ pahāya pabbajanti, keci uparajjaṃ, keci senāpatiṭṭhānādīni pahāya pabbajanti. Pabbajitvā ca pana imaṃca paṭipattiṃ pūrentī”ti cūlasīlamajjhimasīlamahāsīlādīni ekadesena likhitvā chadvārasaṃvaram satsampajaññaṃ catupaccayasantosam navavidham senāsanaṃ, nīvaraṇappahānaṃ parikammaṃ jhānābhiñña aṭṭhatimsa kammaṭṭhānāni yāva āsavakkhayā ekadesena likhi, soḷasavidham ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ vitthāren’eva likhitvā “Satthu sāvakasaṃgho nāma evarūpehi ca guṇehi samannāgato.

Ye puggalā aṭṭhasataṃ pasaṭṭhā,
 Cattāri etāni yugāni honti.
 Te dakkhiṇeyyā Sugatassa sāvakā,
 Etesu dinnāni mahapphalāni.
 Idampi saṃghe ratanaṃ paṇītaṃ,
 Etena saccena suvatthi hotū”ti²—

Evam ekadesena saṃghaguṇe likhitvā “Bhagavato sāsanaṃ svākkhātaraṃ niyyānikaṃ, sace mayhaṃ sahāyo sakkoti, nikkhamitvā pabbajatū”ti likhitvā suvaṇṇapaṭṭaṃ saṃharitvā sukhumakambalena veṭhetvā sārassamugge pakkipitvā taṃ samuggaṃ suvaṇṇamaye, suvaṇṇamayaṃ rajatamaye, rajatamayaṃ maṇimaye, maṇimayaṃ pavāḷamaye, pavāḷamayaṃ lohitaṅkamaye, lohitaṅkamayaṃ masāragallamaye, masāragallamayaṃ phalikamaye, phalikamayaṃ dantamaye, dantamayaṃ sabbaratanamaye, sabbaratanamayaṃ kilaṇjamaye, kilaṇjamayaṃ sadhuggaṃ sārakaraṇḍake ṭhapesi.

1. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 5, 313 piṭṭhesu.

Puna sārakaraṇḍakam suvaṇṇakaraṇḍaketi purimanayen'eva haritvā sabbaratanamayam karaṇḍakam kilañjamaye karaṇḍake ṭhapesi. Tato kilañjamayam karaṇḍakam sāramayapeḷāyāti puna vuttanayen'eva haritvā sabbaratanamayam peḷam kilañjamayapeḷāya ṭhapetvā bahi vatthena veṭhetvā rājamuddikāya lañchetvā amacce āṇāpesi “mama āṇāpavattiṭṭhāne maggam alaṅkārapetha, maggo aṭṭhusabhavitthato hotu, catu-usabhaṭṭhānam sodhitamattakameva hotu, majjhe catu-usabham rājānubhāvena paṭiyādetvā”ti. Tato maṅgalaṭṭhim alaṅkārapetvā tassa upari pallaṅkam paññāpetvā setacchattam ussāpetvā nagaravīthiyo sittasammatṭhā¹ samussitaddhajapaṭākā kadalipuṇṇaghaṭagandhadhūmapupphādīhi suppaṭimaṇḍitā kāretvā “attano attano visayappadese evarūpaṃ pūjam kārentū”ti antarabhogikānam javanadūte pesetvā sayam sabbālaṅkārena alaṅkaritvā “sabbatāḷāvacarasammissabalakāyaparivuto paṇṇākāram pesemī”ti attano visayapariyantam gantvā amaccassa mukhasāsanam adāsi “tāta mayham sahāyo pukkusāti imam paṇṇākāram paṭicchanto orodhamajjhe apaṭicchitvā pāsādam āruyha paṭicchatū”ti. Evam sāsanaṃ datvā paccantadesam Satthā gacchatīti pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā nivatti. Antarabhogikā ten'eva niyāmena maggam paṭiyādetvā paṇṇākāram nayimsu.

Pukkusāti pi attano rajjasīmato paṭṭhāya ten'eva niyāmena maggam paṭiyādetvā nagaram alaṅkārapetvā paṇṇākārassa paccuggamanam akāsi. Paṇṇākāro Takkaṣilaṃ pāpuṇanto uposathadivase pāpuṇi, paṇṇākāram gahetvā gata-amaccopi rañño vuttasāsanam ārocesi. Rājā tam sutvā paṇṇākārena saddhim āgatānam kattabbakiccaṃ vicāretvā paṇṇākāram ādāya pāsādam āruyha “mā idha koci pavisatū”ti dvāre ārakkham kāretvā sīhapañjaram vivaritvā paṇṇākāram uccāsane ṭhapetvā sayam nīcāsane nisinno lañchanam bhinditvā nivāsanam apanetvā kilañjapeḷato paṭṭhāya anupubbena vivaranto sāramayam samuggam disvā cintesi “mahāparihāro nāyam² aññassa ratanassa bhavissati, addhā Majjhimadeso sotabbayuttakam ratanam uppannam”ti. Atha tam samuggam vivaritvā rājalañchanam bhinditvā sukhumakambalam ubhato viyūhitvā suvaṇṇapaṭṭam addasa.

1. Vicittasamuṭṭhā (Syā)

2. Mahāparivāro nāmāyam (Ka)

So taṃ pasāretvā¹ “maṇāpāni vata² akkharāni samasīsāni samapantīni caturassāni”ti ādito paṭṭhāya vācetuṃ ārabhi. Tassa “idha Tathāgato loka uppanno”ti Buddhaguṇe vācentassa balavasomanassam uppajji, navanavutilomakūpasahassāni uddhaggaḷomāni ahesuṃ. Attano ṭhitabhāvaṃ vā nisinnabhāvaṃ vā na jānāti. Athassa “kappakoṭisatasahasshipi etaṃ dullabhasāsanam sahāyaṃ nissāya sotuṃ labhāmī”ti³ bhiyyo balavapīti udapādi. So hi upari vācetuṃ asakkonto yāva pītivegapassaddhiyā nisīditvā parato⁴ “svākkhāto Bhagavatā dhammo”ti dhammaguṇe ārabhi. Tatrāpissa tath’eva ahosi. So puna yāva pītivegapassaddhiyā nisīditvā parato “suppaṭipanno”ti saṃhaguṇe ārabhi. Tatrāpissa tath’eva ahosi. Atha sabbapariyante ānāpānassatikammaṭṭhānam vācetvā catukkapañcakajjhānāni nibbatesi, so jhānasukhen’eva vītināmesi, añño koci daṭṭhum na labhati, ekova cūḷupaṭṭhāko pavisati. Evaṃ addhamāsamattam vītināmesi.

Nāgarā rājaṅgaṇe sannipatitvā ukkuṭṭhim akaṃsu “paṇṇākāram paṭicchitadivasato paṭṭhāya baladassanam vā nāṭakadassanam vā n’atthi, vinicchayadānam n’atthi, rājā sahāyena pahitam paṇṇākāram yassicchati⁵, tassa dassetu⁶, rājāno nāma ekaccassa paṇṇākāravasenapi vañcetvā rajjam attano kātuṃ vāyamanti. Kim nāma amhākam rājā karotī”ti. Rājā ukkuṭṭhisaddam sutvā “rajjam nu kho dhāremi, udāhu Satthāran”ti cintesi. Athassa etadahosi “rajjakārīta-attabhāvo nāma n’eva gaṇakena, na gaṇakamahāmattena gaṇetuṃ sakkā. Satthusāsanam dhāressāmī”ti sayane ṭhapitam asim gahetvā kese chinditvā sihapañjaram vivaritvā “Etaṃ gahetvā rajjam kārethā”ti saddhim cūḷamaṇinā kesakalāpaṃ parisamajjhe pātesi, mahājano taṃ ukkhipitvā “sahāyakasantikā laddhapaṇṇākārā nāma rājāno tumhādisā honti devā”ti ekappahāren’eva viravi. Raññopi dvaṅgulamattam kesamassu ahosi. Bodhisattassa pabbajjāsadisameva kira jātam.

1. Paharitvā (Ka)

2. Tattha (Ka)

3. Labhinti (Sī, Syā)

4. Purato (Syā, Ka)

5. Yampicchati (Ka), yaṃ paṭicchati (Syā)

6. Detu (Syā, Ka)

Tato cūḷupaṭṭhākaṃ pesetvā antarāpaṇā dve kāsāyavatthāni mattikāpattañca āharāpetvā “ye loke arahanto, te uddissa mayhaṃ pabbajjā”ti Satthāraṃ uddissa ekaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā ekaṃ pārupitvā pattaṃ vāma-aṃsakūṭe katvā kattaradaṇḍaṃ gahetvā “sobhati nu kho me pabbajjā no vā”ti mahātale katipayavāre aparāparaṃ caṅkamtivā “sobhati me pabbajjā”ti dvāraṃ vivaritvā pāsādā otari. Otarantaṃ pana naṃ tīsu dvāresu¹ ṭhitanāṭakādīni disvāpi na sañjāniṃsu. “Eko Paccekabuddho amhākaṃ rañño dhammakathaṃ kathetuṃ āgato”ti kira cintayīṃsu. Uparipāsādaṃ pana āruya rañño ṭhitanisinnatṭhānāni disvā rājā gatoti ñatvā samuddamajjhe osīdamānāya nāvāya jano viya ekappahāren’eva viraviṃsu. Kulaputtaṃ bhūmitalaṃ otiṇṇamattaṃ aṭṭhārasaseniyo sabbe nāgarā balakāyā ca parivāretvā mahāviraṃ viraviṃsu. Amaccāpi taṃ etadavocuṃ “deva Majjhimadesarājāno nāma bahumāyā, sāsanaṃ pesetvā Buddharatanaṃ nāma loke uppannaṃ vā no vāti ñatvā gamissatha, nivattatha devā”ti. Saddahāmahaṃ mayhaṃ sahāyakassa, tassa mayā saddhiṃ dvejjhavadanaṃ nāma n’atthi, tiṭṭhatha tumheti. Te anugacchanti yeva.

Kulaputto kattaradaṇḍena lekhaṃ katvā “idaṃ rajjaṃ kassā”ti āha. Tumhākaṃ devāti. Yo imaṃ lekhaṃ antaraṃ karoti, rājāṇāya kāretabboti. Mahājanakajātake bodhisattena katalekhaṃ Sīvalidevī antaraṃ kātuṃ avisahantī vivattamānā agamāsi. Tassā gatamaggena mahājano agamāsi. Taṃ pana lekhaṃ mahājano antaraṃ kātuṃ na visahi, lekhaṃ ussīsakaṃ katvā vivattamānā viraviṃsu. Kulaputto “ayaṃ me gataṭṭhāne dantakattṭhaṃ vā mukhodakaṃ vā dassatī”ti antamaso ekaceṭṭakampi aggahetvā pakkāmi. Evaṃ kirassa ahosi “mama Satthā ca mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamitvā ekakova pabbajito”ti ekakova agamāsi. “Satthu lajjāmī”ti ca “Satthā kira me pabbajitvā yānaṃ nāruḷho”ti ca antamaso ekapaṭalikampi upāhanaṃ nāruhi, paṇṇacchattakampi na dhāresi. Mahājano rukkhapākāraṭṭalākādīni āruya esa amhākaṃ rājā gacchatīti olokesi. Kulaputto “dūraṃ gantabbaṃ, na sakkā ekena maggo nittharituṃ”ti ekaṃ satthavāhaṃ anubandhi. Sukhumālassa kulaputtassa

kaṭṭhinatattāya pathaviyā gacchantassa pādatalesu phoṭā utṭhahitvā bhijjanti, dukkhā vedanā uppajjanti. Satthavāhe khandhāvāraṃ bandhitvā nisinne kulaputto maggā okkamma ekasmiṃ rukkhamūle nisīdati. Nisinnatṭhāne pādaparikkammaṃ vā piṭṭhiparikkammaṃ vā kattā nāma n’atthi, kulaputto ānāpānacatutthajjhānaṃ samāpajjitvā maggadarathakilamathapariḷāhaṃ vikkhambhetvā jhānaratiyā vītināmeti.

Punadvase utṭhite aruṇe sarīrapaṭijaggaṇaṃ katvā puna satthavāhaṃ anubandhati, pātārāsakāle kulaputtassa pattaṃ gahetvā khādanīyaṃ bhojanīyaṃ patte pakkhipitvā denti. Taṃ uttaṇḍulampi hoti kilinnampi samasakkharaṃpi aloṇātiloṇampi, kulaputto pavisaṇatṭhānaṃ paccavekkhitvā amataṃ viya paribhuñjitvā etena niyāmena aṭṭhahi ūnakāni dve yojanasatāni gato. Jetavanadvārakoṭṭhakassa pana samīpena gacchantopi “kahaṃ Satthā vasatī”ti nāpucchi, kasmā? Satthugāravena ceva rañño pesitasāsanavasena ca. Rañña hi “idha Tathāgato loka uppajjati”ti Satthāraṃ Rājagahe uppannaṃ viya katvā sāsanaṃ pesitaṃ, tasmā naṃ apucchitvā pañcacattālīsajojanamattaṃ maggaṃ atikkanto. So sūriyatthaṅgamanavelāya Rājagahaṃ patvā Satthā kahaṃ vasatīti pucchi. Kuto nu bhante āgatoti. Ito uttaratoti. Satthā tuyhaṃ āgatamagge ito pañcacattālīsajojanamatte Sāvatti nāma atthi, tattha vasatīti. Kulaputto cintesi “idāni akālo na sakkā gantuṃ, ajja idheva vasitvā sve Satthu santikaṃ gamissāmī”ti. Tato “vikāle sampattapabbajitā kahaṃ vasantī”ti pucchi. Imāya kumbhakārasālāya bhanteti. Atha so taṃ kumbakāraṃ yācitvā tattha vāSatthāya pavisitvā nisīdi.

Bhagavāpi taṃdivasaṃ paccūsakāle lokaṃ volokento Pukkusātīṃ disvā cintesi “ayaṃ kulaputto sahāyena pesitaṃ sāsanaṃ attakāṃ vācetvā atirekajojanasatikāṃ¹ mahārajjāṃ pahāya maṃ uddissa pabbajitvā aṭṭhahi ūnakāni dve yojanasatāni atikkamma Rājagahaṃ pāpuṇissati, mayi agacchante pana tīṇi sāmāññaphalāni appaṭivijjhitvā ekarattivāsena anāthakālakiriyaṃ karissati, mayi pana

1. Atirekajojanasatikāṃ (Sī, Syā)

gate tīṇi sāmāññaphalāni paṭivijjhissati. Janasaṅgahatthā yeva pana mayā sataṣaḥassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeeyāni pāramiyo pūritā, karissāmi tassa saṅgahan”ti pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā bhikkhusaṅghaparivuto Sāvattiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto gandhakuṭiṃ pavisitvā muhuttaṃ attadarathakilamathaṃ paṭipassambhetvā “kulaputto mayi gāravena dukkaraṃ akāsi, atirekatiyojanasataṃ rajjaṃ pahāya antamaso mukhadhovanadāyakampi ceṭakaṃ aggahetvā ekakova nikkhanto”ti Sāriputtamahāmoggallānādīsu kañci anāmantetvā sayameva attano pattacīvaraṃ gahetvā ekakova nikkhanto. Gacchanto ca n’eva ākāse uppati, na pathaviṃ saṃkhipi, “kulaputto mama lajjamāno hatthi-assarathasuvaṇṇasivikādīsu ekayānepi anisīditvā antamaso ekapaṭalikaṃ upāhanampi anāruyha paṇṇacchattakampi aggahetvā nikkhanto, mayāpi padasāva gantuṃ vaṭṭati”ti pana cintetvā padasāva agamāsi.

So asīti anubyañjanāni byāmapabbhā bāttiṃsa mahāpurisalakkhaṇānīti imaṃ Buddhasiriṃ paṭicchādetvā valāhakapaṭicchanno puṇṇacando viya aññatarabhikkhuvesena gacchanto ekapacchābhatten’eva pañcacattālīsa yojanāni atikkamma sūriyatthaṅgamaṇelāya kulaputte pavīṭṭhamatte yeva taṃ Kumbhakārasālaṃ pāpuṇi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “tena kho pana samayena Pukkusāti nāma kulaputto Bhagavantaṃ uddissa saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so tasmīṃ Kumbhakārāvesane paṭhamāṃ vāsūpagato hoti”ti.

Evam gantvāpi pana Bhagavā “ahaṃ Sammāsambuddho”ti pasayha Kumbhakārasālaṃ apavisitvā dvāre ṭhitova kulaputtaṃ okāsaṃ karento **sace te bhikkhūti**-ādimāha. **Urundanti**¹ vivittaṃ asambādhaṃ. **Viharatāyasmā yathāsukhanti** yena yena iriyāpathena phāsu hoti, tena tena yathāsukhaṃ āyasmā viharatūti okāsaṃ akāsi. Atirekatiyojanasataṃ hi rajjaṃ pahāya pabbajito kulaputto parassa

1. Uruddhanti (Ka)

chaḍḍitapatitaṃ kumbhakārasālaṃ kiṃ aññassa sabrahmacārino
 maccharāyissati¹. Ekacce pana moghapurisā sāsane pabbajitvā
 āvāsamacchariyādihi abhibhūtā attano vasaṇaṭṭhāne mayhaṃ kuṭi mayhaṃ
 pariveṇanti aññesaṃ avāsāya parakkamanti. **Nisīdīti** accantasukhumālo
 lokanātho devavimānasadisāṃ gandhakuṭiṃ pahāya tattha tattha
 vippakiṇṇachārikāya
 bhinnabhājanatiṇapalāsakukkuṭasūkaravaccādisāṃkiliṭṭhāya
 saṅkāraṭṭhānasadisāya kubhakārasālāya tiṇasanthāraṃ santharitvā
 paṃsukūlacīvaraṃ paññapetvā devavimānasadisāṃ dibbagandhasugandhaṃ
 gandhakuṭiṃ pavisitvā nisīdanto viya nisīdi.

Iti Bhagavāpi Asambhinnamahāsammatavaraṃse uppanno, kulaputtopi
 khattiyagabbhe vaḍḍhito. Bhagavāpi abhinīhārasampanno, kulaputtopi
 abhinīhārasampanno. Bhagavāpi rajjaṃ pahāya pabbajito, kulaputtopi.
 Bhagavāpi suvaṇṇavaṇṇo, kulaputtopi. Bhagavāpi samāpattilābhī,
 kulaputtopi. Iti dvepi khattiyā dvepi abhinīhārasampannā dvepi rājapabbajitā
 dvepi suvaṇṇavaṇṇā dvepi samāpattilābhino kumbhakārasālaṃ pavisitvā
 nisinnāti tehi kubhakārasālā ativiya sobhati, dvīhi sīhādīhi pavittaguhādīhi
 āharitvā dīpetabbaṃ. Tesu pana dvīsu Bhagavā “sukhumālo ahaṃ
 paramasukhumālo ekapacchābhattena pañcacattālīsa yojanāni āgato,
 muhuttaṃ tāva sīhaseyyaṃ kappetvā maggadarathaṃ paṭipassambhemi”ti
 cittampi anuppādetvā nisīdantova phalasamāpattiṃ samāpajji. Kulaputtopi
 “dvānavutiyojanasataṃ āgatomhi, muhuttaṃ tāva nipajjitvā maggadarathaṃ
 vinodemī”ti cittaṃ anuppādetvā nisīdamānova ānāpānacatutthajjhānaṃ
 samāpajji. Idaṃ sandhāya **atha kho Bhagavā bahudeva rattinti**-ādi vuttaṃ.

Nanu ca Bhagavā kulaputtassa dhammaṃ desessāmīti āgato, kasmā na
 desesīti. Kulaputtassa maggadaratho appaṭipassaddho, na sakkhissati
 dhammadesanaṃ sampaṭicchituṃ, so tāvassa paṭipassambhatūti na desesi.
 Apare “rājagahaṃ nāma ākiṇṇamanussaṃ avivittaṃ dasahi saddehi, so
 saddo diyaḍḍhayāmamattena sannisīdati, taṃ āgamento na desesī”ti vadanti.
 Taṃ akāraṇaṃ, brahmalokappamaṇampi hi saddaṃ Bhagavā attano

1. Macchariyāyati (Ka)

ānubhāvena vūpasametum sakkoti, maggadarathavūpasamañ āgamento yeve pana na desesi.

Tattha **bahudeva rattinti** diyaḍḍhayāmamattam. **Etadahosīti** Bhagavā phalasamāpattito vuṭṭhāya suvaṇṇavimāne maṇisīhapañjaram vivaranto viya pañcapasādappaṭimaṇḍitāni akkhīni ummīletvā olokesi, athassa hatthakukkuccapādakukkuccasīsakampanavirahitam sunikhāta-indakhīlam viya niccalam avibbhantam suvaṇṇapaṭimam viya nisinnam kulaputtam disvā etam “pāsādikaṁ kho”ti-ādi ahosi¹. Tattha **pāsādikanti** pasādāvaham. Bhāvanapuṁsakam panetaṁ, pāsādikena iriyāpathena iriyati. Yathā iriyato iriyāpatho pāsādiko hoti, evaṁ iriyatīti ayamettha attho. Catūsu hi iriyāpathesu tayo iriyāpathā na sobhanti. Gacchantassa hi bhikkhuno hatthā calanti, pādā calanti, sīsam calati, ṭhitassa kāyo thaddho² hoti, nipannassāpi iriyāpatho amanāpo hoti, pacchābhatte pana divāṭṭhānam sammajjitvā cammakhaṇḍam paññāpetvā sudhotahatthapādassa catusandhikapallaṅkam ābhujitvā nisinnasseva iriyāpatho sobhati. Ayañca kulaputto pallaṅkam ābhujitvā ānāpānacatutthajjhānam appetvā nisīdi. Itissa iriyāpathen’eva pasanno Bhagavā “pāsādikaṁ kho”ti parivitakkesi. **Yaṁ nūnāhaṁ puccheyyanti** kasmā pucchati? Kiṁ Bhagavā attānam uddissa pabbajitabhāvaṁ na jānātīti. No na jānāti, apucchite pana kathā na patiṭṭhāti, apatiṭṭhitāya kathāya kathā na sañjāyatīti kathāpatiṭṭhāpanattham pucchi.

Disvā ca pana jāneyyāsīti Tathāgataṁ Buddhasiriyā virocantaṁ ayaṁ Buddhoti sabbe jānanti. Anacchariyametaṁ jānanaṁ, Buddhasiriṁ pana paṭicchādetvā aññatarapiṇḍapātikavesena caranto dujjāno hoti. Iccāyasmā Pukkusāti “na jāneyyan”ti sabhāvameva katheti. Tathā hi naṁ ekakumbhakārasālāya nisinnampi na jānāti.

Etadahosīti maggadarathassa vūpasamabhāvaṁ ñatvā ahosi. **Evamāvusoti** kulaputto sahāyena pesitaṁ sāsanaṁ attam³ vācetvā

1. Māha (sabbattha)

2. Baddho (Ka)

3. Sāsanaṁ (Sī)

rajjam pahāya pabbajamāno “Dasabalassa madhuradhammadesanam sotaṃ labhissāmī”ti pabbajito, pabbajitvā ettakam addhānam āgacchanto “dhammam te bhikkhu desessāmī”ti padamattassa vattāram nālattha, so “dhammam te bhikkhu desessāmī”ti vuttam kiṃ¹ sakkaccaṃ na suṇissati. Pipāsitasoṇḍo viya hi pipāsitaḥatthī viya cāyam, tasmā sakkaccaṃ savanam paṭijānanto “evamāvuso”ti āha.

343. **Chadhāturo ayanti** Bhagavā kulaputtassa pubbabhāgapaṭipadam akathetvā āditova arahattassa padaṭṭhānabhūtam accantasunñatam vipassanālakkhaṇameva ācikkhitum āraddho. Yassa hi pubbabhāgapaṭipadā aparisuddhā hoti, tassa paṭhamameva sīlasamvaram indriyesu guttadvāratam bhojane mattaññutam jāgariyānuyogaṃ satta saddhamme cattāri jhānānīti imam pubbabhāgapaṭipadam ācikkhati. Yassa panesā parisuddhā, tassa tam² akathetvā arahattassa padaṭṭhānabhūtam vipassanameva ācikkhati. Kulaputtassa ca pubbabhāgapaṭipadā parisuddhā. Tathā hi anena sāsanaṃ vācetvā pāsādavaragaten’eva ānāpānecatutthajjhānam nibbattitam, yadassa³ dvānavutiyojanasataṃ āgacchantassa yānakiccaṃ sādhesi, sāmaṇerasīlampissa paripuṇṇam. Tasmā pubbabhāgapaṭipadam akathetvā arahattassa padaṭṭhānabhūtam accantasunñatam vipassanālakkhaṇamevassa ācikkhitum āraddho.

Tattha **chadhāturoti** dhātuyo vijjamānā, puriso avijjamāno. Bhagavā hi katthaci vijjamānena avijjamānam dasseti, katthaci avijjamānena vijjamānam, katthaci vijjamānena vijjamānam, katthaci avijjamānena avijjamānanti sabbāsava vuttanayen’eva vitthāretabbarā. Idha pana vijjamānena avijjamānam dassento evamāha. Sace hi Bhagavā purisoti paṇṇattim vissajjetvā dhātuyo-icceva vatvā cittaṃ upaṭṭhāpeyya⁴, kulaputto sandeham kareyya, sammoham āpajjeyya, desanam sampaṭicchitum na sakuṇeyya. Tasmā Tathāgato anupubbena purisoti paṇṇattim pahāya “sattoti vā purisoti vā puggaloti vā paṇṇattimattameva, paramatthato satto nāma n’atthi, dhātumatte yeva cittaṃ ṭhapāpetvā tīṇi phalāni

1. Vutte tam (Ka)

2. Tam katham (Sī)

3. Yassa (Syā), taṃca tassa (Ka)

4. Ṭhapāpeyya (Sī, Syā)

paṭivijjhāpessāmī”ti Anaṅgaṇasutte¹ vuttabhāsantarakusalo tāya tāya bhāsāya² sippaṃ uggaṇhāpento ācariyo viya evamāha.

Tattha cha dhātuyo assāti **chadhāturo**. Idaṃ vuttaṃ hoti—yaṃ tvaṃ purisoti sañjānāsi, so chadhātuko³, na c’ettha paramatthato puriso atthi, purisoti pana paṇṇattimattamevāti. Sesapadesupi es’eva nayo.

Caturādhiṭṭhānoti ettha adhiṭṭhānaṃ vuccati paṭiṭṭhā, catupaṭiṭṭhānoti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—svāyaṃ bhikkhu puriso chadhāturo chaphassāyatano atṭhārasamanopavicāro, so ettova vivaṭṭitvā uttamasiddhibhūtaṃ arahattaṃ gaṇhamāno imesu catūsu ṭhānesu paṭiṭṭhāya gaṇhātīti caturādhiṭṭhānoti.

Yattha ṭhitanti yesu adhiṭṭhānesu paṭiṭṭhitaṃ. **Maññassa vā nappavattantīti** maññassa vā mānassa vā nappavattanti. **Muni santoti vuccatīti** khīnāsavamuni upasanto nibbutoti vuccati. **Paññaṃ nappamajjeyyāti** arahattaphalapaññaṃ paṭivijjhanatthaṃ āditova samādhivipassanāpaññaṃ nappamajjeyya. **Saccamanurakkheyyāti** paramatthasaccassa nibbānassa sacchikiriyatthaṃ āditova vacīsaccaṃ rakkheyya. **Cāgamanubrūheyyāti** arahattamaggena sabbakilesapariccāgakaṇatthaṃ āditova kilesapariccāgaṃ brūheyya. **Santimeva so sikkheyyāti** arahattamaggena sabbakilesavūpasamanatthaṃ āditova kilesavūpasamanaṃ sikkheyya. Iti paññādhiṭṭhānādīnaṃ adhigamatthāya imāni samathavipassanāpaññādīni pubbabhāgādhiṭṭhānāni vuttāni.

345. **Phassāyatananti** phassassa āyatanam, ākaroti attho.

Paññādhiṭṭhānanti ādīni pubbe vuttānaṃ arahattaphalapaññādīnaṃ vasena veditabbāni.

348. Idāni nikkhittamātikāvasena “yattha ṭhitaṃ maññassa vā nappavattantī”ti vattabbaṃ bhaveyya, arahatte pana patte puna “paññaṃ nappamajjeyyā”ti-ādīhi kiccaṃ n’atthi. Iti Bhagavā mātikaṃ uppaṭipāṭidhātukaṃ ṭhapetvāpi yathādhammavasen’eva⁴ vibhaṅgaṃ vibhajanto **paññaṃ nappamajjeyyāti**-ādimāha. Tattha ko paññaṃ pamajjati, ko nappamajjati? Yo tāva imasmim sāsane pabbajitvā vejjakammādivasena ekavīsatividhāya

1. Ma 1. 29 piṭṭhe.

2. Vuttabhāsantarakusalatāya bhāsāya (Syā, Ka)

3. So ca chadhātumattameva (Ka)

4. Yathādhammarasen’eva (Sī)

anesanāya jīvikam kappento pabbajjānurūpena cittuppādam ṭhāpetum na sakkoti, ayaṃ paññam pamajjati nāma. Yo pana sāsane pabbajitvā sīle patiṭṭhāya Buddhavacanam uggaṇhitvā sappāyam dhutaṅgam samādāya cittaṛucitam kammaṭṭhānam gahetvā vivittam senāsanam nissāya kasiṇaparikkammaṃ katvā samāpattim patvā ajjeva arahattanti vipassanam vaḍḍhetvā vicarati, ayaṃ paññam nappamajjati nāma. Imasmiṃ pana sutte dhātukammaṭṭhānavasena esa paññāya appamādo vutto. Dhātukammaṭṭhāne panettha yaṃ vattabham, tam heṭṭhā Hatthipadopamasuttādīsu vuttameva.

354. **Athāparam viññānam yeva avasissatīti** ayampettha pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhato hi rūpakammaṭṭhānam kathitam, idāni arūpakammaṭṭhānam vedanāvasena nibbattetvā¹ dassetum ayaṃ desanā āraddhā. Yaṃ vā panetaṃ imassa bhikkhuno pathavīdhātu-ādīsu āgamanīyavipassanāvasena kammakāravīññānam, tam viññāṇadhātuvasena bhājetvā dassentopi imaṃ desanam ārabhi. Tattha **avasissatīti** kimatthāya avasissati? Satthu kathanatthāya kulaputtassa ca paṭivijjhanatthāya avasissati. **Parisuddhanti** nirupakkilesam. **Pariyodātanti** pabhassaram. **Sukhantipi vijānātīti** sukhavedanam vedayamāno sukhavedanam vedayāmīti pajānāti. Sesapadadvayesupi es'eva nayo. Sace panāyam vedanākathā heṭṭhā na kathitā bhāveyya, idha ṭhatvā kathetum vaṭṭeyya. Satipaṭṭhāne panesā kathitāvāti tattha kathitanāyena'eva veditabbā. **Sukhavedaniyanti** evamādi paccayavasena udayatthaṅgamanadassanattham vuttam. Tattha **sukhavedaniyanti** sukhavedanāya paccayabhūtam. Sesapadesupi es'eva nayo.

360. **Upekkhā yeva avasissatīti** ettāvatā hi yathā nāma chekena maṇikārācariyena vajirasūciyā vijjitvā cammakhaṇḍe pātetvā pātetvā dinnamuttam antevāsiko gahetvā gahetvā suttagatam karonto muttolambakamuttajālādīni karoti, evameva Bhagavatā kathetvā kathetvā dinnam kammaṭṭhānam ayaṃ kulaputto manasi karonto manasi karonto paṇaṇam akāsīti rūpakammaṭṭhānampissa arūpakammaṭṭhānampi

1. Nibbēhetvā (Sī), nivattetvā (Syā)

paguṇaṃ jātaṃ, atha Bhagavā “athāparaṃ upekkhā yeva avasissatī”ti āha.

Kimatthaṃ pana avasissatīti. Satthu kathanatthaṃ. Kulaputtassa paṭivijjhanatthantipi vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Kulaputtana hi sahāyassa sāsanaṃ vācetvā pāsādatale ṭhiten’eva ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattitaṃ, yadassa¹ ettakaṃ maggaṃ āgacchantassa yānakiccaṃ sādheti. Satthu kathanatthaṃ yeva avasissati. Imasmiṃ hi ṭhāne Satthā kulaputtassa rūpāvacarajjhāne vaṇṇaṃ kathesi. Idañhi vuttaṃ hoti “bhikkhu paguṇaṃ tava idaṃ rūpāvacaracatutthajjhānaṃ”ti. **Parisuddhā**ti-ādi tassā yeva upekkhāya vaṇṇabhāṇanaṃ. **Ukkaṃ bandheyyā**ti āṅārakapallaṃ sajjeyya. **Ālimpeyyā**ti tattha āṅāre pakkhipitvā aggim datvā nālīkāya dhamento aggim jāleyya. **Ukkāmukhe pakkhipeyyā**ti āṅāre viyūhitvā āṅāramatthake vā ṭhapeyya, tattake vā pakkhipeyya. **Nīhaṇanti**² nīhaṇadosaṃ. **Ninnītakasāvanti** apanītakasāvaṃ. **Evameva khoti** yathā taṃ suvaṇṇaṃ icchiticchitāya piḷandhanavikatiyā saṃvattati, evameva ayaṃ tāva catutthajjhānupekkhā vipassanā abhiññā nirodho bhavokkantīti imesu yaṃ icchati, tassatthāya³ hotīti vaṇṇaṃ kathesi.

Kasmā pana Bhagavā imasmiṃ rūpāvacaracatutthajjhāne nikantipariyādānatthaṃ avaṇṇaṃ akathetvā vaṇṇaṃ kathesīti. Kulaputtassa hi catutthajjhāne nikantipariyuṭṭhānaṃ balavaṃ. Sace avaṇṇaṃ katheyya, “mayhaṃ pabbajitvā dvānavutiyojanasataṃ āgacchantassa idaṃ catutthajjhānaṃ yānakiccaṃ sādheti, ahaṃ ettakaṃ maggaṃ āgacchanto jhānasukhena jhānaratiyā āgato, evarūpassa nāma paṇītadhammassa avaṇṇaṃ katheti, jānaṃ nu kho katheti ajānaṃ”ti kulaputto saṃsayāṃ sammohaṃ āpajjeyya, tasmā Bhagavā vaṇṇaṃ kathesi.

361. **Tadanudhammanti** ettha arūpāvacarajjhānaṃ dhammo nāma, taṃ anugatatā rūpāvacarajjhānaṃ **anudhammoti** vuttaṃ. Vipākajjhānaṃ vā dhammo, kusalajjhānaṃ anudhammo. **Tadupādānā**ti taggahaṇā. **Ciraṃ dīghamaddhānanti** vīsatikappasahassāni. Vipākavasena hetuṃ vuttaṃ. Ito uttarimpi es’eva nayo.

1. Taṃ panassa (Syā, Ka)

2. Nihatanti (Ṭikā)

3. Tadatthāya (Ka)

362. Evaṃ catūhi vārehi arūpāvacarajjhānassa vaṇṇaṃ kathetvā idāni tasseva ādīnavaṃ dassento **so evaṃ pajānātīti**-ādimāha. Tattha **saṅkhatametanti** kiñcāpi ettha vīsaticappasahassāni āyu atthi, etaṃ pana saṅkhatam pakappitam āyūhitam, karontena karīyati, aniccaṃ adhuvaṃ asassatam tāvakālikam, cavanaparibhedana¹ viddhamsanadhammam, jātiyā anugatam, jarāya anusaṭam, maraṇena abbhāhataṃ, dukkhe patiṭṭhitam, atāṇam aleṇam asaraṇam asaraṇibhūtanti. Viññāṇaṇcāyatanādīsupi es’eva nayo.

Idāni arahattanikūṭeṇa desanaṃ gaṇhanto **so n’eva tam abhisankharotīti**-ādimāha. Yathā hi cheko bhisakko visavikāram disvā vamaṇam kāretvā visam ṭhānato cāvetvā upari āropetvā khandham vā sīsam vā gahetuṃ adatvā visam otāretvā pathaviyaṃ pāteyya, evameva Bhagavā kulaputtassa arūpāvacarajjhāne vaṇṇaṃ kathesi. Tam sutvā kulaputto rūpāvacarajjhāne nikantiṃ pariyādāya arūpāvacarajjhāne patthanam ṭhapesi.

Bhagavā tam ṇatvā tam asampattassa appaṭiladdhasseva bhikkhuno “atthesā ākāsāṇaṇcāyatanādīsū sampatti nāma. Tesam hi paṭhamabrahmaloke vīsaticappasahassāni āyu, dutiye cattālīsam, tatiye saṭṭhi, catutthe caturāsīti kappasahassāni āyu. Tam pana aniccaṃ adhuvaṃ asassatam tāvakālikam, cavanaparibhedanaviddhamsanadhammam, jātiyā anugatam, jarāya anusaṭam, maraṇena abbhāhataṃ, dukkhe patiṭṭhitam, atāṇam aleṇam asaraṇam asaraṇibhūtam, ettakam kālam tattha sampattiṃ anubhavitvāpi puthujjanakālakiriyaṃ katvā puna catūsu apāyesu patitabban”ti sabbametaṃ ādīnavaṃ ekapaden’eva “saṅkhatametan”ti kathesi. Kulaputto tam sutvā arūpāvacarajjhāne nikantiṃ pariyādiyi, Bhagavā tassa rūpāvacarārūpāvacaresu nikantiyā pariyādinabhāvaṃ ṇatvā arahattanikūtaṃ gaṇhanto “so n’eva tam abhisankharotī”ti-ādimāha.

Yathā vā paneko mahāyodho ekam rājānaṃ ārādhetvā satahassutṭhānakam gāmaṇaṃ labheyya, puna rājā tassānubhāvaṃ saritvā “mahānubhāvo yodho, appakam tena laddhan”ti “nāyaṃ tāta

1. Cavanapatana (Sī)

gāmo tuyhaṃ anucchaviko, aññaṃ catusatasahassuṭṭhānakaṃ gaṇhāhī”ti dadeyya, so sādhu devāti taṃ vissajjetvā itaraṃ gāmaṃ gaṇheyya. Rājā asampattameva ca naṃ pakkosāpetvā “kiṃ te tena, ahivātarogo ettha uppajjati, asukasmim̐ pana ṭhāne mahantaṃ nagaraṃ atthi, tattha chattaṃ ussāpetvā rajjaṃ kārehi”ti pahiṇeyya, so tathā kareyya.

Tattha rājā viya Sammāsambuddho daṭṭhabbo, mahāyodho viya pukkusāti kulaputto, paṭhamaladdhagāmo viya ānāpānacatutthajjhānaṃ, taṃ vissajjetvā itaraṃ gāmaṃ gaṇhāhīti vuttakālo viya ānāpānacatutthajjhāne nikantipariyādānaṃ katvā āruppakathanāṃ, taṃ gāmaṃ asampattameva pakkosāpetvā “kiṃ te tena, ahivātarogo ettha uppajjati, asukasmim̐ ṭhāne nagaraṃ atthi, tattha chattaṃ ussāpetvā rajjaṃ kārehi”ti vuttakālo viya arūpe saṅkhatametanti ādīnavakathanena appattāsu yeva tāsu samāpattīsu patthanaṃ nivattāpetvā upari arahattanikūṭena desanāgahaṇaṃ.

Tattha **n’eva abhisāṅkharotīti** nāyūhati na rāsiṃ karoti. **Na abhisāñcetayatīti** na kappeti. **Bhavāya vā vibhavāya vāti** vuddhiyā vā parihāniyā vā, sassatucchedavasenapi yojetabbaṃ. **Na kiñci loke upādiyatīti** loke rūpādīsu kiñci ekadhammampi taṇhāya na gaṇhāti, na parāmasati. **Nāparaṃ itthattāyāti pajānātīti** Bhagavā attano Buddhavisaye ṭhatvā desanāya arahattanikūtaṃ gaṇhi. Kulaputto pana attano yathopanissayena tīṇi sāmāññaphalāni paṭivijjhi. Yathā nāma rājā suvaṇṇabhājanena nānārasabhojanaṃ bhuñjanto attano pamāṇena piṇḍaṃ vaṭṭetvā anke nisinnena rājakumārena piṇḍamhi ālaye dassite taṃ piṇḍaṃ upanāmeyya, kumāro attano mukhappamāṇe’eva kabaḷaṃ kareyya, sesaṃ rājā sayam vā bhuñjeyya, pātiyaṃ vā pakkhipeyya, evaṃ Dhammarājā Tathāgato attano pamāṇena arahattanikūtaṃ gaṇhanto desanaṃ desesi, kulaputto attano yathopanissayena tīṇi sāmāññaphalāni paṭivijjhi.

Ito pubbe panassa khandhā dhātuyo āyatanānīti evarūpaṃ accantasūññataṃ tilakkhaṇāhataṃ kathaṃ kathentassa n’eva kaṅkhā, na vimati, nāpi “evaṃ kira taṃ, evaṃ me ācariyena vuttan”ti iti kira na dandhāyitattaṃ na vitthāyitattaṃ

atthi. Ekaccesu ca kira ṭhānesu Buddhā aññātakavesena vicaranti, Sammāsambuddho nu kho esoti ahudeva saṁsayo, ahu vimati. Yato anena anāgāmiphalaṁ paṭividdhaṁ, atha ayaṁ me Satthāti niṭṭhaṁ gato. Yadi evaṁ kasmā accayaṁ na desesīti. Okāsābhāvato. Bhagavā hi yathānikkhattāya mātikāya acchinnadhāraṁ katvā ākāsagaṅgaṁ otārento viya desanaṁ desesi yeva.

363. **Soti arahā. Anajjhositāti** gilitvā pariniṭṭhāpetvā gahetuṁ na yuttāti pajānāti. **Anabhinanditāti** taṇhādiṭṭhivasena abhinandituṁ na yuttāti pajānāti.

364. **Visaṁyutto naṁ vedetīti** sace hissa sukhavedanaṁ ārabba rāgānusayo, dukkhavedanaṁ ārabba paṭighānusayo, itaraṁ ārabba avijjānusayo uppajjeyya, saṁyutto vediyeyya nāma. Anuppajjanato pana visaṁyutto naṁ vedeti nissaṭṭho¹ vippamutto. **Kāyapariyantikanti** kāyakoṭikaṁ. Yāva kāyapavattā uppajjitvā tato paraṁ anuppajjanavedananti attho. Dutiyapadehi es’eva nayo. **Anabhinanditāni sītībhavissantīti** dvādasasu āyatanesu kilesānaṁ visevanassa² n’atthitāya anabhinanditāni hutvā idha dvādasasu yeva āyatanesu nirujjhissanti. Kilesā hi nibbānaṁ āgamma niruddhāpi yattha n’atthi, tattha niruddhāti vuccanti. Svāyamattho “etthesā taṇhā nirujjhamānā nirujjhatī”ti samudayapañhena dīpetabbo. Tasmā Bhagavā nibbānaṁ āgamma sītībhūtānapi idheva sītībhavissantīti āha. Nanu ca idha vedayitāni vuttāni, na kilesāti. Vedayitānapi kilesābhāven’eva sītībhavanti. Itarathā nesaṁ sītībhāvo nāma natthīti suvuttametaṁ.

365. **Evameva khoti** ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—yathā hi eko puriso telapadīpasā jhāyato tele khīṇe telaṁ āsiṇcati, vaṭṭiyā khīṇāya vaṭṭim pakkhipati, evaṁ dīpasikhāya anupacchedova hoti, evameva puthujjano ekasmiṁ bhava ṭhito kusalākusalaṁ karoti, so tena sugatiyaṅca apāyesu ca nibbattati yeva, evaṁ vedanānaṁ

1. Niyutto (Ka)

2. Visesanassa (Ka)

anupacchedova hoti. Yathā paneko dīpasikhāya ukkaṇṭhito “imaṃ purisaṃ āgamma dīpasikhā na upacchijjattī”ti nilīno tassa purisassa sīsaṃ chindeyya, evaṃ vaṭṭiyā ca telassa ca anupahārā dīpasikhā anāhārā nibbāyati, evameva vaṭṭe ukkaṇṭhito yogāvacaro arahattamaggena kusalākusalaṃ samucchindati, tassa samucchinnattā khīṇāsavassa bhikkhuno kāyassa bhedaṃ puna vedayitāni na uppajjantīti.

Tasmāti yasmā ādimhi samādhivipassanāpaññāhi arahattaphalapaññā uttaritarā, tasmā. **Evaṃ samannāgatoti** iminā uttamena arahattaphalapaññādhiṭṭhānena samannāgato. **Sabbadukkhakkhaye ñāṇaṃ** nāma arahattamagge ñāṇaṃ imasmiṃ pana sutte arahattaphale ñāṇaṃ adhippetarṃ. Tenevāha **tassa sā vimutti sacce ṭhitā akuppā hotīti**.

366. Ettha hi **vimuttīti** arahattaphalavimutti, **saccanti** paramatthasaccaṃ nibbānaṃ. Iti akuppārammaṇakaraṇena akuppāti vuttā. **Musāti** vitathaṃ. **Mosadhammanti** nassanasabhāvaṃ. **Taṃ saccanti** taṃ avitathaṃ sabhāvo. **Amosadhammanti** anassanasabhāvaṃ. **Tasmāti** yasmā ādito samathavipassanāvasena vacīsaccato dukkhasaccasamudayasaccehi ca paramatthasaccaṃ nibbānameva uttaritaraṃ, tasmā. **Evaṃ samannāgatoti** iminā uttamena paramatthasaccādhiṭṭhānena samannāgato.

367. **Pubbeti** puthujjanakāle. **Upadhī hontīti** khandhūpadhi kilesūpadhi abhisankhārūpadhi pañcakāmaguṇūpadhīti ime upadhayo honti. **Samattā samādinnaṃ** paripūrā gahitā parāmatṭhā. **Tasmāti** yasmā ādito samathavipassanāvasena kilesapariccāgato, sotāpattimaggādīhi ca kilesapariccāgato arahattamaggen’eva kilesapariccāgo uttaritaro, tasmā. **Evaṃ samannāgatoti** iminā uttamena cāgādhiṭṭhānena samannāgato.

368. **Āghātoti** ādīsu āghātakaraṇavasena āghāto, byāpajjanavasena **byāpādo**, sampadussanavasena **sampadosoti** tihi padehi¹ dosākusalamūlameva vuttaṃ. **Tasmāti** yasmā ādito

1. Tividhampi (Ka)

samathavipassanāvasena kilesavūpasamato, sotāpattimaggādihi kilesavūpasamato ca arahattamaggeneva kilesavūpasamo uttaritaro, tasmā. **Evam samannāgatoti** iminā uttamenā upasamādhiṭṭhānena samannāgato.

369. **Maññitametanti** taṇhāmaññitaṃ mānamaññitaṃ diṭṭhimaññitanti tividhampi vaṭṭati. **Ayamahamasmi**ti ettha pana ayamahanti ekaṃ taṇhāmaññitameva vaṭṭati. **Rogoti**-ādīsu ābādhaṭṭhena **rogo**, antodosatṭhena **gaṇḍo**, anupaviṭṭhaṭṭhena **sallam**. **Muni santoti vuccatī**ti Khīṇāsavamuni santo nibbutoti vuccati. **Yattha ṭhitanti** yasmim ṭhāne ṭhitaṃ. **Saṃkhittenā**ti Buddhānaṃ kira sabbāpi dhammadesanā saṃkhittāva, vitthāradesanā nāma n’atthi, samantapaṭṭhānakathāpi saṃkhittā yeva. Iti Bhagavā desanaṃ yathānusandhiṃ pāpesi. Ugghaṭṭitaññūti-ādīsu pana catūsu puggalesu pukkusāti kulaputto vipaṇcitaññū, iti vipaṇcitaññūvasena Bhagavā imaṃ dhātuvibhaṅgasuttaṃ kathesi.

370. **Na kho me bhante paripuṇṇaṃ pattacīvaranti** kasmā kulaputtassa iddhimayapattacīvaraṃ na nibbattanti. Pubbe aṭṭhannaṃ parikkhārānaṃ adinnattā. Kulaputto hi dinnadāno katābhinihāro, na dinnattāti na vattabbaṃ. Iddhimayapattacīvaraṃ pana pacchimabhavikānaṃ yeva nibbattati, ayaṅca punapaṭisandhiko, tasmā na nibbattanti. Atha Bhagavā sayam pariyesitvā kasmā na upasampādesīti. Okāsābhāvato. Kulaputtassa āyu parikkhīṇaṃ, suddhāvāsiko anāgāmī mahābrahmā kumbhakārasālāyaṃ āgantvā nisinno viya ahosi. Tasmā sayam na pariyesi.

Pattacīvarapariyesanaṃ pakkāmīti kāya velāya pakkāmi? Uṭṭhite aruṇe. Bhagavato kira Dhammadesanāpariniṭṭhānaṅca aruṇuṭṭhānaṅca rasmivissajjanaṅca ekakkhaṇe ahosi. Bhagavā kira desanaṃ niṭṭhapetvāva chabbaṇṇarasmiyo vissajji, sakalakumbhakāranivesanaṃ ekapajjotaṃ ahosi, chabbaṇṇarasmiyo jālaajā puñjapuñjā hutvā vidhāvantiyo sabbadisābhāge suvaṇṇapaṭapariyonaddhe viya ca nānāvaṇṇakusumaratanavisarasamujjale viya ca akaṃsu. Bhagavā “nagaravāsino maṃ passantū”ti adhiṭṭhāsi. Nagaravāsino Bhagavantaṃ disvāva “satthā kira āgato, kumbhakārasālāya kira nisinno”ti aññamaññassa ārocetvā rañño ārocesuṃ.

Rājā āgantvā Sathhāraṃ vanditvā “bhante kāya velāya āgatattā”ti pucchi. Hiyyo sūriyatthaṅgamanavelāya mahārājāti. Kena kammaena Bhagavāti. Tumhākaṃ sahāyo Pukkusāti rājā tumhehi pahitaṃ sāsaṇaṃ sutvā nikkhamitvā pabbajitvā maṃ uddissa āgacchanto Sāvattthiṃ atikkamma pañcacattālīsa yojanāni āgantvā imaṃ Kumbhakārasālaṃ pavisitvā nisīdi, ahaṃ tassa¹ saṅgahatthaṃ āgantvā dhammakatha kathesiṃ, kulaputto tīṇi phalāni paṭivijjhi mahārājāti. Idāni kahaṃ bhanteti. Upasampadaṃ yācitvā aparipuṇṇapattacīvaratāya pattacīvarapariyesanattāṃ gato mahārājāti. Rājā kulaputtassa gatadisābhāgena agamāsi. Bhagavāpi ākāsenāgantvā Jetavanagandhakuṭimhi yeva pāturahosi.

Kulaputtopi pattacīvaraṃ pariyesamāno n’eva Bimbisārarañño na Takkaṣīlakānaṃ jaṅghavāṇijānaṃ santikaṃ agamāsi. Evaṃ kirassa ahosi “na kho me kukkuṭassa viya tattha tattha manāpāmanāpameva vicinitvā pattacīvaraṃ pariyesituṃ yuttaṃ, mahantaṃ nagaraṃ vajjitvā udakatitthasusānaśāṅkāraṭṭhāna-antaravīthīsu pariyesissāmī”ti antaravīthiyaṃ śāṅkarakūṭesu tāva pilotitaṃ pariyesituṃ āraddho.

Jīvītā voropesīti ekasmiṃ śāṅkarakūṭe pilotikaṃ olokentaṃ vibbhantā taruṇavacchā gāvī upadhāvitvā siṅgena vijjhitvā ghātesi, chātakajjhatto kulaputto ākāse yeva āyukkhayaṃ patvā patito, śāṅkāraṭṭhāne adhomukhaṭṭhapitā suvaṇṇapaṭimā viya ahosi, kālaṅkato ca pana Avihābrahmaloke nibbatti, nibbattamattova arahattaṃ pāpuṇi. Avihābrahmaloke kira nibbattamattāva satta janā arahattaṃ pāpuṇimsu. Vuttaṃ hetā—

“Avihaṃ upapannāse, vimuttā satta bhikkhavo.

Rāgadosaparikkhīṇā, tiṇṇā loke visattikaṃ.

Ke ca te ataruṃ paṅkaṃ², maccudheyyaṃ suduttaraṃ.

Ke hitvā mānusaṃ dehaṃ³, dibbayogaṃ upaccaguṃ.

1. Tava sahāyassa (Syā)

2. Saṅgaṃ (Sī, Syā)

3. Yogaṃ (Syā, Ka, Tīkāyaṃ ca)

Upako Palagaṇḍo ca, Pukkusāti ca te tayo.
 Bhaddiyo Khaṇḍadevo ca, Bāhuraggi ca Siṅgiyo.
 Te hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccagun”ti¹.

Bimbisāropi “mayhaṃ sahāyo mayā pesitasāsanamattaṃ vācetaṃ
 hatthagataṃ rajjaṃ pahāya ettakaṃ addhānaṃ āgato, dukkaraṃ kataṃ
 kulaputtena, pabbajitasakkārena taṃ sakkarissāmi”ti “pariyesatha me
 sahāyakaṃ”ti tattha tattha pesesi. Pesitā taṃ addasaṃsu saṅkāraṭṭhāne
 patitaṃ, disvā āgamma rañño ārocesuṃ. Rājā gantvā kulaputtaṃ disvā “na
 vata bho labhimhā sahāyakassa sakkāraṃ kātuṃ, anātho me jāto
 sahāyako”ti paridevitaṃ kulaputtaṃ mañcakena gaṇhāpetvā yuttokāse
 ṭhapetvā anupasampannassa sakkāraṃ kātuṃ jānanābhāvena
 nhāpakakappakādayo pakkosāpetvā kulaputtaṃ sīsaṃ nhāpetvā
 suddhavatthāni nivāsāpetvā rājavesena alaṅkārapetvā sovaṇṇasivikaṃ
 āropetvā sabbatāḷavacaragandhamālādīhi pūjaṃ karonto nagarā nīharitvā
 bahūhi gandhakaṭṭhehi mahācitakaṃ kāretvā kulaputtassa sarīrakiccaṃ
 katvā dhātuyo ādāya cetiyaṃ patitṭhapesi. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dhātuvihaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā

371. **Evam me sutanti** Saccavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **ācikkhanāti** idaṃ
 dukkhaṃ ariyasaccaṃ nāma -pa- ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā
 ariyasaccaṃ nāmāti. Sesapadesupi es’eva nayo. Apic’ettha **paññāpanā** nāma
 dukkhasaccādīnaṃ ṭhapanā. Āsanaṃ ṭhapento hi āsanaṃ paññāpetīti vuccati.
Paṭṭhapanāti paññāpanā. **Vivaraṇāti** vivaṭakaraṇā. **Vibhajanāti**
 vibhāgakiriyā. **Uttānīkamanti** pākaṭabhāvakaraṇaṃ.

1. Saṃ 1. 32, 59 piṭṭhesu.

Anuggāhakāti āmisasaṅgahena dhammasaṅgahenāti dvīhipi saṅgaheti anuggāhakā. **Janetāti**¹ janikā mātā. **Āpādetāti** posetā. Posikamātā viya Moggallānoti dīpeti. Janikamātā hi nava vā dasa vā māse loṇambilādīni pariharamānā kucchiyā dārakaṃ dhāretvā kucchito nikkhantaṃ posikamātaraṃ dhātiṃ paṭicchāpeti, sā khīranavanītādīhi dārakaṃ posetvā² vaḍḍhethi, so vuddhimāgama yathāsukhaṃ vicarati. Evameva Sāriputto attano vā paresaṃ vā santike pabbajite dvīhi saṅgahehi saṅgaṇhanto gilāne paṭijagganto kammaṭṭhāne yojetvā sotāpannabhāvaṃ ñatvā apāyabhayehi vuṭṭhitakālato paṭṭhāya “idāni paccattapurisakārena uparimagge nibbattessanti”ti tesu anapekkho hutvā aññe nave nave ovadati. Mahāmoggallānopi attano vā paresaṃ vā santike pabbajite tath’eva saṅgaṇhitvā kammaṭṭhāne yojetvā heṭṭhā tīṇi phalāni pattesupi anapekkhataṃ na āpajjati. Kasmā? Evaṃ kirassa hoti—vuttaṃ Bhagavatā “seyyathāpi bhikkhave appamattakopi gūtho duggandho hoti -pa-appamattakampi mutthaṃ, kheḷo, pubbo, lohitaṃ duggandhaṃ hoti, evameva kho ahaṃ bhikkhave appamattakampi bhavaṃ na vaṇṇemi antamaso accharāsaṅghatamattampī”ti³. Tasmā yāva arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva tesu anapekkhataṃ anāpajjitvā arahattaṃ pattesu yeva āpajjatīti. Tenāha Bhagavā “seyyathāpi bhikkhave janetā evaṃ Sāriputto. Seyyathāpi jātassa āpādetā, evaṃ Moggallāno. Sāriputto bhikkhave sotāpatti-phale vineti, Moggallāno uttamatthe”ti. **Pahotīti** sakkoti.

Dukkhe ñāṇanti savanasammasanapaṭivedhañāṇaṃ, tathā **dukkhasamudaye**. **Dukkhanirodhe** savanapaṭivedhañāṇanti vaṭṭati, tathā **dukkhanirodhagāminiyā** paṭipadāya. Nekkhammasaṅkappādīsu kāmapaccanīkaṭṭhena, kāmato nissābhāvena vā, kāmaṃ sammasantassa uppannoti vā, kāmapadaghātaṃ kāmavūpasamaṃ karonto uppannoti vā, kāmavivittante uppannoti vā **nekkhammasaṅkappo**. Sesapadadvayepi es’eva nayo. Sabbepi cete pubbabhāge nānācittesu, maggakkhaṇe ekacitte labbhanti. Tatra hi micchāsaṅkappacetanāya samugghātaḥ ekova saṅkappo labbhati, na nānā

1. Janettīti (Sī)

2. Pāyetvā (Sī)

3. Am 1. 36 piṭṭhe.

labbhati. Sammāvācādayopi pubbabhāge nānācittesu, vuttanayen'eva maggakkhaṇe ekacitte labbhanti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana saccakathā Visuddhimagge ca Sammādiṭṭhisutte¹ ca vuttāyevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā

376. **Evam me sutanti** Dakkhiṇāvibhaṅgasuttaṃ. Tattha **Mahāpajāpatigotamī** Gotamī gottam. Nāmakaraṇadivase pan'assā laddhasakkārā brāhmaṇā lakkhaṇasampattiṃ disvā “sace ayaṃ dhītaraṃ labhissati, cakkavattiraṇṇo aggamaheṣī bhavissati. Sace puttāṃ labhissati, cakkavattirājā bhavissatīti ubhayathāpi mahatī yev'assā pajā bhavissatī”ti byākarimsu. Ath'assā **Mahājapajāpatī**ti nāmaṃ akāmsu. Idha pana gottena saddhiṃ saṃsanditvā **Mahāpajāpatigotamī**ti vuttaṃ. **Navanti** ahatam. **Sāmaṃ vāyitanti** na sahatthen'eva vāyitaṃ, ekadivasaṃ pana dhātigaṇaparivutā sippikānaṃ vāyanaṭṭhānaṃ āgantvā vemakoṭiṃ gahetvā vāyanaṅkāraṃ akāsi. Taṃ sandhāy'etaṃ vuttaṃ.

Kadā pana Gotamiyā Bhagavato dussayugaṃ dātuṃ cittaṃ uppannaṃ?ti. Abhisambodhiṃ patvā paṭhamagamanena Kapilapuraṃ āgatakāle. Tadā hi piṇḍāya pavitṭhaṃ Satthāraṃ gahetvā Suddhodanamahārājā sakaṃ nivesanaṃ pavesesi, atha Bhagavato rūpasobhaggaṃ disvā Mahāpajāpatigotamī cintesi “sobhati vata me puttassa attabhāvo”ti. Ath'assā balavasomanassaṃ uppajji. Tato cintesi “mama puttassa ekūnatimsa vassāni agāramajjhe vasantassa antamaso mocaphalamattampi² mayā dinnakameva ahosi, idāni pi'ssa cīvarasāṭakaṃ dassāmī”ti. “Imasmim kho pana rājagehe bahūni mahagghāni vatthāni atthi, tāni maṃ na toseti, sahatthā katameva maṃ toseti, sahatthā katvā dassāmī”ti cittaṃ uppādesi.

1. Ma 1. 57 piṭṭhe.

2. Pūgaphalamattampi (St)

Ath'antarāpaṇā kappāsaṃ āharāpetvā sahatthen'eva pisitvā pothetvā sukhumasuttaṃ kantitvā antovatthusmiṃ yeva sālaṃ kārāpetvā sippike pakkosāpetvā sippikānaṃ attano paribhogakhādaniyabhojanīyameva datvā vāyāpesi, kālānukālāṇca dhātigaṇaparivutā gantvā vemakoṭiṃ aggahesi. Niṭṭhitakāle sippikānaṃ mahāsakkāraṃ katvā dussayugaṃ gandhasamugge pakkhipitvā vasaṃ gāhāpetvā “mayhaṃ puttassa cīvarasāṭakaṃ gahetvā gamissāmi”ti rañño ārocesi. Rājā maggaṃ paṭiyādāpesi, vīthiyo sammajjitvā punṇaghaṭe ṭhapetvā dhajapaṭākā ussāpetvā rājagharadvārato paṭṭhāya yāva Nigrodhārāmā maggaṃ paṭiyādāpetvā pupphābhikiṇṇaṃ akaṃsu. Mahāpajāpatipi sabbālaṅkāraṃ alaṅkaritvā dhātigaṇaparivutā samuggaṃ sīse ṭhapetvā Bhagavato santikaṃ gantvā **Idaṃ me bhante navaṃ dussayuganti-ādimāha.**

Dutiyampi khoti “saṃghe Gotami dehi”ti vutte “pahom'ahaṃ bhante dussakoṭṭhāgarato bhikkhusatass'āpi bhikkhusahassass'āpi bhikkhusatasahassass'āpi cīvaradussāni dātuṃ, idaṃ pana me Bhagavantaṃ uddissa sāmaṃ kantaṃ sāmaṃ vāyitaṃ, taṃ me bhante Bhagavā paṭiggaṇhātū”ti nimantayamānā¹ āha. Evaṃ yāvatatiyaṃ yāci, Bhagavāpi paṭikkhipi yeva.

Kasmā pana Bhagavā attano diyyamānaṃ bhikkhusaṃghassa dāpeti?ti. Mātari anukampāya. Evaṃ kir'assa ahosi “imissā maṃ ārabba pubbacetanā muñcacetanā paracetanāti tisso cetanā uppannā, bhikkhusaṃghampi'ssā ārabba uppajjantu, evamassā cha cetanā ekato hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya pavattissantī”ti. Vitaṇḍavādī pan'āha “saṃghe dinnam mahapphalanti tasmā² evaṃ vuttan”ti. So vattabbo “kiṃ tvaṃ Satthu dinnato saṃghe dinnam mahapphalataraṃ vadasī?”ti. “Āma vadāmi”ti. “Suttaṃ āharā”ti. Saṃghe Gotami dehi, saṃghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṃgho cāti. “Kiṃ pan'assa Suttassa ayameva attho?”ti. “Āma ayamevā”ti. Yadi evaṃ “tena h'ānanda vighāsādānaṃ pūvaṃ dehi”ti ca³ “tena hi tvaṃ Kaccāna vighāsādānaṃ guḷaṃ dehi”ti⁴ ca vacanato vighāsādānaṃ dinnam mahapphalataraṃ bhaveyya. Evampi hi “Satthā attano

1. Nibandhamānā (Sī, Syā)

3. Vi 2. 122 piṭṭhe.

2. Kasmā (Syā, Ka)

4. Vi 3. 319 piṭṭhe.

diyyamānaṃ dāpeti”ti rājarājamahāmattādayopi attano āgataṃ paṇṇākāraṃ hatthigopakādīnaṃ dāpenti, te rājādīhi mahantatarā bhavēyyuṃ. Tasmā mā evaṃ gaṇha.

“Nayimasmim loke parasmim vā pana,
Buddhena seṭṭho sadiso vā vijjati.
Yamāhuneyyānamaggataṃ gato,
Puññatthikānaṃ vipulaphalesinan”ti—

vacanato hi Sathhārā uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma n’atthi. Evamassā cha cetanā ekato hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissantīti sandhāya¹ yāvataṭṭhiyaṃ paṭibāhitvā saṃghassa dāpesi.

Pacchimāya janatāya saṃghe cittikārajananatthaṃ c’āpi² evamāha. Evaṃ kir’assa ahosi “ahaṃ na ciraṭṭhitiko, mayhaṃ pana sāsanaṃ bhikkhusaṃghe paṭiṭṭhahissati, pacchimā janatā saṃghe cittikāraṃ janetū”ti yāvataṭṭhiyaṃ paṭibāhitvā saṃghassa dāpesi. Evaṃ hi sati “Sathhā attano diyyamānampi saṃghassa dāpesi, saṃgho nāma dakkhiṇeyyo”ti pacchimā janatā saṃgho cittikāraṃ uppādetvā cattāro paccaye dātabbe maññissati, saṃgho catūhi paccayehi akilamanto Buddhavacanaṃ uggahetvā samaṇadhammaṃ karissati. Evaṃ mama sāsanaṃ pañca vassasahassāni ṭhassatīti. “Paṭiggaṇhātu bhante Bhagavā”ti vacanatopi c’etaṃ veditabbaṃ “Sathhārā uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma n’atthi”ti. Na hi Ānandattherassa Mahāpajāpatiyā āghāto vā veraṃ vā atthi. Na Thero “tassā dakkhiṇā mā mahapphalā ahosī”ti icchati. Paṇḍito hi Thero bahussuto sekkhapaṭisambhidāpatto, so Satthu dinnassa mahapphalabhāve sampassamāno ‘va “paṭiggaṇhātu bhante Bhagavā”ti gahaṇatthaṃ yāci.

Puna vitaṇḍavādī āha—“saṃghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṃgho cā”ti vacanato Sathhā saṃghapariyāpanno vāti. So vattabbo “jānāsi pana tvaṃ kati saraṇāni, kati aveccappasādā?”ti. Jānanto “tīṇi”ti vakkhati, tato vattabbo—tava laddhiyā Satthu saṃghapariyāpannatā dve yeva honti. Evaṃ sante ca “anujānāmi bhikkhave

1. Kim pana sandhāya (Sī, Syā)

2. Cittikārajananatthaṃ vāti (Sī)

imehi tīhi saraṇagamanehi pabbajjaṃ upasampadan”¹ti evaṃ anuññātā pabbajjāpi upasampadāpi na ruhati. Tato tvaṃ n’eva pabbajito asi, na gihi. Sammāsambuddhe ca Gandhakuṭṭiyaṃ nisinne bhikkhū uposathampi pavāraṇampi saṃghakammānipi karonti, tāni Satthu saṃghapariyāpannatā kuppāni bhaveyyuṃ, na ca honti. Tasmā na vattabbametam “Satthā saṃghapariyāpanno”ti.

377. **Āpādikā**ti saṃvaḍḍhikā, tumhākaṃ hatthapādesu hatthapādakiccaṃ asādhentesu hatthe ca pāde ca vaḍḍhetvā paṭijaggikāti attho. **Posikā**ti divasassa dve tayo vāre nhāpetvā bhojetvā pāyetvā tumhe posesi. **Thaññaṃ pāyesī**ti Nandakumāro kira bodhisatto katipāhen’eva daharo, tasmim jāte Mahāpajāpati attano puttaṃ dhātīnaṃ datvā sayam bodhisattassa dhātikiccaṃ sādhayamānā attano thaññaṃ pāyesi. Taṃ sandhāya thero evamāha. Iti Mahāpajāpatiyā bahūpakārataṃ kathetvā idāni Tathāgatassa bahūpakārataṃ dassento **Bhagavāpi bhanteti**-ādimāha. Tattha **Bhagavantaṃ bhante āgammā**ti Bhagavantaṃ paṭicca nissāya sandhāya.

378. Atha Bhagavā dvīsu upakāresu atirekataraṃ anumodanto **evametanti**-ādimāha. Tattha **yaṃ h’ānanda puggalo puggalaṃ āgammā**ti yaṃ ācariyapuggalaṃ antevāsikapuggalo āgamma. **Imass’ānanda puggalassa iminā puggalenā**ti imassa ācariyapuggalassa iminā antevāsikapuggalena. **Na suppaṭṭhāraṃ vadāmī**ti paccūpakāraṃ² na sukaraṃ vadāmi, abhivādanādīsu ācariyaṃ disvā abhivādanakaraṇaṃ **abhivādanaṃ** nāma. Yasmim vā disābhāge ācariyo vasati, iriyāpathe vā kappento tadabhimukho vanditvā gacchati, vanditvā nisīdati, vanditvā nipajjati, ācariyaṃ pana dūrato ‘va disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṃ **paccuṭṭhānaṃ** nāma. Ācariyaṃ pana disvā añjaliṃ paggayha sīse ṭhapetvā ācariyaṃ namassati, yasmim vā disābhāge so vasati, tadabhimukhopi tath’eva namassati, gacchantopi ṭhitopi nisinnopi añjaliṃ paggayha namassati yevāti idaṃ **añjalikammaṃ** nāma. Anucchavikakammasa pana karaṇaṃ **sāmīcikkammaṃ** nāma. Cīvarādīsu cīvaraṃ dento na yaṃ vā taṃ vā deti, mahagghaṃ satamūlikampi pañcasatamūlikampi saḥassamūlikampi

1. Vi 3. 29 piṭṭhe.

2. Paccupaṭṭhākāraṃ (Ka)

detiyeva. Piṇḍapātādīsupi es'eva nayo. Kim bahunā? Catūhi paṇītapaccayehi cakkavālantaram pūretvā Sinerupabbatena kūṭam gahetvā dentopi ācariyassa anucchavikam kiriyaṃ kātuṃ na sakkoti yeve.

379. **Cuddasa kho pan'imāti** kasmā ārabhi? Idam Suttam pāṭipuggalikam dakkhiṇam ārabba samuṭṭhitam, Ānandattheropi “paṭiggaṇhātu bhante Bhagavā”ti pāṭipuggalikadakkhiṇam yeve samādapeti, cuddasasu ca ṭhānesu dinnadānam pāṭipuggalikam nāma hotīti dassetuṃ imaṃ desanam ārabhi. **Ayam paṭhamāti** ayam dakkhiṇa guṇavasenapi paṭhamā jeṭṭhakavasenapi. Ayam hi paṭhamā aggā jeṭṭhikā, imissā dakkhiṇāya pamāṇam nāma n'atthi. Dutiyatatiyāpi paramadakkhiṇā yeve, sesā paramadakkhiṇabhāvaṃ na pāpuṇanti. **Bāhirake kāmesu vītārāgeti** kammavādikiriyavādimhi lokiyapañcābhīṇṇe. **Puthujjanasīlavanteti** puthujjanasīlavā nāma gosīladhātuko hoti, asaṭho amāyāvī param apīletvā dhammena samena kasiyā vā vaṇijjāya vā jīvikaṃ kappetā. **Puthujjanadussīleti** puthujjanadussīlā nāma kevaṭṭamacchabandhādayo param pīlāya jīvikaṃ kappetā.

Idāni pāṭipuggalikadakkhiṇāya vipākam paricchindanto **tatr'ānandāti-**ādimāha. Tattha **tiracchānagateti** yaṃ guṇavasena upakāravasena posanattham dinnam, idam na gahitam. Yampi ālopa-aḍḍha-ālopamattam dinnam, tampi na gahitam. Yam pana sunakhasūkarakukkuṭakākādīsu yassa kassaci sampattassa phalam paṭikaṅkhitvā yāvadattham dinnam, idam sandhāya vuttam “tiracchānagate dānam datvā”ti. **Sataguṇāti** satānisamsā. **Paṭikaṅkhitabbāti** icchitabbā. Idam vuttam hoti—ayam dakkhiṇā āyusatam vaṇṇasatam sukkhasatam balasatam paṭibhānasatanti pañca ānisamsasatāni deti, attabhāvasate āyuraṃ deti, vaṇṇam, sukham, balaṃ, paṭibhānam deti, nipparitasam¹ karoti. Bhavasatepi vutte ayameva attho. Iminā upāyena sabbattha nayo netabbo.

Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanneti ettha heṭṭhimakoṭṭiyā tisaraṇam gato upāsakopi sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno nāma, tasmim dinnadānampi asaṅkhyeyyam appameyyam. Pañcasīle patiṭṭhitassa

1. Nipparitassam (Sī)

tato uttari mahapphalaṃ, dasasīle paṭiṭṭhitassa tato uttari, tadahupabbajitassa sāmaṇerassa tato uttari, upasampannabhikkhuno tato uttari, upasampannass'eva vattasampannassa tato uttari, vipassakassa tato uttari, āraddhavipassakassa tato uttari, uttamakoṭṭiyā pana maggasamaṅgī sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno nāma. Etassa dinnadānaṃ tato uttari mahapphalameva.

Kim pana maggasamaṅgissa sakkā dānaṃ dātun'ti. Āma sakkā. Āraddhavipassako hi pattacīvaramādāya gāmaṃ piṇḍāya pavisati, tassa gehadvāre ṭhitassa hatthato pattaṃ gahetvā khādanīyabhojanīyaṃ pakkhipanti, tasmim̐ khaṇe bhikkhuno maggavuṭṭhānaṃ hoti, idaṃ dānaṃ maggasamaṅgino dinnam̐ nāma hoti. Atha vā pan'esa āsanāsālāya nisinno hoti, manussā gantvā patte khādanīyabhojanīyaṃ ṭhapenti, tasmim̐ khaṇe tassa maggavuṭṭhānaṃ hoti, idampi dānaṃ maggasamaṅgino dinnam̐ nāma. Atha vā pan'assa vihāre vā āsanāsālāya vā nisinnassa upāsakā pattaṃ ādāya attano gharaṃ gantvā khādanīyabhojanīyaṃ pakkhipanti, tasmim̐ khaṇe tassa maggavuṭṭhānaṃ hoti, idampi dānaṃ maggasamaṅgino dinnam̐ nāma. Tattha soṇḍiyaṃ¹ udakassa viya sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanne dinnadānassa asaṅkhyeyyatā veditabbā. Tāsu tāsu mahānadīsu mahāsamudde ca udakassa viya sotāpannādīsu dinnadānassa uttaritaravasena asaṅkhyeyyatā veditabbā. Pathaviyā khayamaṇḍalamatte padese paṃsum̐ ādim̐ katvā yāva mahāpathaviyā paṃsuno appameyyatāyapi ayamattho dīpetabbo.

380. **Satta kho panimāti** kasmā ārabhi? “Saṅghe Gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā”ti hi vuttaṃ, tattha sattasu ṭhānesu dinnadānaṃ saṅghe dinnam̐ nāma hotīti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **Buddhappamukhe ubhatosaṅgheti** ekato bhikkhusaṅgho, ekato bhikkhunisaṅgho, Satthā majjhe nisinno hotīti ayaṃ Buddhappamukho ubhatosaṅgho nāma. **Ayaṃ paṭhamāti** imāya dakkhiṇāya samappamāṇā dakkhiṇā nāma n'atthi. Dutiyadakkhiṇādayo pana etaṃ paramadakkhiṇaṃ na pāpuṇanti.

1. Loṇiyaṃ (Sī), doṇiyaṃ (Syā)

Kim pana Tathāgate parinibbute Buddhappamukhassa ubhatosaṃghassa dānaṃ dātuṃ sakkā?ti. Sakkā. Kathaṃ? Ubhatosaṃghassa hi pamukhe sadhātukaṃ paṭimaṃ āsane ṭhapetvā ādhāraṃ ṭhapetvā dakkhiṇodakaṃ ādim katvā sabbaṃ Satthu paṭhamaṃ datvā ubhatosaṃghassa dātabbaṃ, evaṃ Buddhappamukhassa ubhatosaṃghassa dānaṃ dinnam nāma hoti. Tattha yaṃ Satthu dinnam, taṃ kim kātabban?ti. Yo Satthāraṃ paṭijaggati vattasampanno bhikkhu, tassa dātabbaṃ. Pitusantakaṃhi puttassa pāpuṇāti, bhikkhusaṃghassa dātumpi vaṭṭati, sappitelāni pana gahetvā dīpā jalitabbā, sāṭakaṃ gahetvā paṭākā āropetabbāti. **Bhikkhusaṃgheti** aparicchinnakamahābhikkhusaṃghe. Bhikkhunisaṃghepi es’eva nayo.

Gotrabhunoti gottamattakameva anubhavamānā, nāmamattasamaṇāti attho. **Kāsāvakaṇṭhāti** kāsāvakaṇṭhanāmakā. Te kira ekaṃ kāsāvakaṇḍam hatthe vā gīvāya vā bandhitvā vicarissanti. Gharadvāraṃ pana tesam puttabhariyā kasivaṇijjādikammāni ca pākatikān’eva bhavissanti. **Tesu dussīlesu saṃghaṃ uddissa dānaṃ dassantīti** ettha dussīlasaṃghanti na vuttaṃ. Saṃgho hi dussīlo nāma n’atthi. Dussīlā pana upāsakā tesu dussīlesu bhikkhusaṃghe uddissa “saṃghassa demā”ti dānaṃ dassanti. Iti Bhagavatā Buddhappamukhe saṃghe dinnadakkhiṇāpi guṇasaṅkhāya asaṅkheyyāti vuttaṃ. Kāsāvakaṇṭhasaṃghe dinnadakkhiṇāpi guṇasaṅkhā yeva asaṅkheyyāti vuttā. Saṃghagatā dakkhiṇā hi saṃghe cittikāraṃ kātuṃ sakkontassa hoti, saṃghe pana cittikāro dukkaro hoti.

Yo hi saṃghagataṃ dakkhiṇaṃ dassāmīti deyyadhammaṃ paṭiyādetvā vihāraṃ gantvā “bhante saṃghaṃ uddissa ekaṃ theram dethā”ti vadati, atha saṃghato sāmaṇeraṃ labhitvā “sāmaṇero me laddho”ti aññathattaṃ āpajjati, tassa dakkhiṇā saṃghagatā na hoti. Mahātheraṃ labhitvāpi “mahāthero me laddho”ti somanassaṃ uppādentass’āpi na hoti yeva. Yo pana sāmaṇeraṃ vā upasampannaṃ vā daharaṃ vā theram vā bālaṃ vā paṇḍitaṃ vā yaṃkiñci saṃghato labhitvā nibbematiko hutvā “saṃghassa demī”ti saṃghe cittikāraṃ kātuṃ sakkoti, tassa dakkhiṇā saṃghagatā nāma hoti. Parasamuddavāsino kira evaṃ karonti.

Tattha hi eko vihārasāmi kuṭumbiko “saṃghagataṃ dakkhiṇaṃ dassāmi”ti saṃghato uddisitvā “ekaṃ bhikkhuṃ dethā”ti yāci, so ekaṃ dussīlabhikkhuṃ labhitvā nisinnaṭṭhānaṃ opuñjāpetvā āsanaṃ paññāpetvā upari vitānaṃ bandhitvā gandhadhūmapupphehi pūjetvā pāde dhovitvā telena makkhetvā Buddhassa nipaccakāraṃ karonto viya saṃghe cittikārena deyyadhammaṃ adāsi, so bhikkhu pacchābhattaṃ “vihārajagganattāya kudālakam dethā”ti gharadvāraṃ āgato, upāsako nisinno ‘va kudālaṃ pādena khipitvā “gaṇhā”ti adāsi. Tamenam manussā āhamsu “tumhehi pāto’va etassa katasakkāro vattum na sakkā, idāni upacāramattakampi n’atthi. Kim nām’etan?”ti. Upāsako “saṃghassa so ayyā cittikāro, na etassā”ti āha. Kāsāvakaṇṭhasaṃghassa dinnadakkhiṇaṃ pana ko sodhetīti? Sāriputtamoggallānādayo asīti mahātherā sodhentīti. Api ca therā ciraparinibbutā, there ādiṃ katvā yāv’ajja dharamānā khīṇāsavā sodhenti yeva.

Na tv’evāhaṃ Ānanda kenaci pariyāyena saṃghagatāya dakkhiṇāyāti ettha atthi Buddhappamukho saṃgho, atthi etarahi saṃgho, atthi anāgate kāsāvakaṇṭhasaṃgho. Buddhappamukho saṃgho etarahi saṃghena na upanetabbo, etarahi saṃgho anāgate kāsāvakaṇṭhasaṃghena saddhiṃ na upanetabbo. Tena ten’eva samayena kathetabbaṃ. Saṃghato uddisitvā gahitasamaṇaputhujjano hi pāṭipuggaliko sotāpanno, saṃghe cittikāraṃ kātum sakkontassa puthujjanasamaṇe dinnam mahapphalataraṃ. Uddisitvā gahito sotāpanno pāṭipuggaliko Sakadāgāmīti-ādīsupi es’eva nayo. Saṃghe cittikāraṃ kātum sakkontassa hi khīṇāsava dinnadānato uddisitvā gahite dussīlepi dinnam mahapphalatarameva. Yaṃ pana vuttaṃ “sīlavato kho mahārāja dinnam mahapphalaṃ, no tathā dussīle”ti, taṃ imaṃ nayaṃ pahāya “catasso kho im’ānanda dakkhiṇāvisuddhiyo”ti imasmim catukke datṭhabbaṃ.

381. **Dāyakato visujjhatīti** mahapphalabhāvena visujjhati, mahapphalā hotīti attho. **Kalyāṇadhammoti** sucidhammo, na pāpadhammo. **Dāyakato visujjhatīti** c’ettha Vessantaramahārājā kathetabbo. So hi Jūjakabrāhmaṇassa dārake datvā pathaviṃ kampesi.

Paṭiggāhakato visujjhatīti ettha Kalyāṇīnadīmukhadvāravāsikevaṭṭo kathetabbo. So kira Dīghasomatterassa tikkhattumpi piṇḍapātaṃ datvā maraṇamañce nipanno “ayyassa maṃ Dīghasomatterassa dinnapiṇḍapāto uddharatī”ti āha.

N’eva dāyakatoti ettha Vaḍḍhamānavāsiluddako kathetabbo. So kira petadakkhiṇaṃ dento ekassa dussīlass’eva tayo vāre adāsi, tatiyavāre amanusso “dussīlo maṃ vilumpatī”ti viravi, ekassa sīlavantabhikkhuno datvā pāpitakāle yev’assa pāpuṇi.

Dāyakato ceva visujjhatīti ettha asadisadānaṃ kathetabbaṃ.

Sā dakkhiṇā dāyakato visujjhatīti ettha yathā nāma cheko kassako asārampi khettaṃ labhivā samaye kasitvā paṃsum apanetvā sārabījāni patiṭṭhapetvā rattindivaṃ ārakkhe pamādaṃ anāpajjanto aññassa sārakhettato adhikataṃ dhaññaṃ labhati, evaṃ sīlavā dussīlassa datvāpi phalaṃ mahantaṃ adhigacchatīti. Iminā upāyena sabbapadesu visujjhanam veditabbaṃ.

Vītarāgo vītarāgesūti ettha **vītarāgo** nāma anāgāmi, arahā pana ekantavītarāgo ‘va, tasmā arahatā arahato dinnadānameva aggaṃ. Kasmā? Bhavālayassa bhavapatthanāya abhāvato. Nanu khīṇāsavo dānaphalaṃ na saddahatī?ti. Dānaphalaṃ saddahantā khīṇāsavasadisā na honti. Khīṇāsavena katakammaṃ pana nicchandarāgattā kusalaṃ vā akusalaṃ vā na hoti, kiriyaṭṭhāne tiṭṭhati, ten’ev’assa dānaṃ aggaṃ hotīti vadanti.

Kim pana Sammāsambuddhena Sāriputtattherassa dinnam mahapphalaṃ, udāhu Sāriputtattherena Sammāsambuddhassa dinnan?ti. Sammāsambuddhena Sāriputtattherassa dinnam mahapphalanti vadanti. Sammāsambuddham hi ṭhapetvā añño dānassa vipākaṃ jānitum samattho nāma n’atthi. Dānaṃ hi catūhi sampadāhi dātum sakkontassa tasmim yeva attabhāve vipākaṃ deti. Tatr’imā sampadā—deyyadhammassa

dhammena samena paraṃ apīletvā uppannatā, pubbacetanādivasena
cetanāya mahattatā, khīṇāsavabhāvena guṇātirekatā, taṇdivasaṃ nirodhato
vuṭṭhitabhāvena vatthusampannatāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saḷāyatanaṅga

1. Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā

383. **Evam me sutanti** Anāthapiṇḍikovādasuttam. Tattha **bāḷhagilā**noti adhimattagilāno maraṇaseyyam upagato. **Āmantesī**ti gahapatissa kira yāva pādā vahiṃsu, tāva divase sakim vā dvikkhattum vā tikkhattum vā Buddhupaṭṭhānam akhaṇḍam akāsi. Yattakam cassa Satthu upaṭṭhānam ahosi, tattakam yeva mahātherānam. So ajja gamanapādassa pacchinnattā anuṭṭhānaseyyam upagato sasanam pesetukāmo aññataram purisam āmantesi. **Tenupasaṅkamī**ti Bhagavantam āpucchitvā sūriyatthaṅgamanavelāya upasaṅkami.

384. **Paṭikkamantī**ti osakkanti, tanukā bhavanti. **Abhikkamantī**ti abhivaḍḍhanti ottharanti, balavatiyo honti.

Abhikkamosānam paññāyati no paṭikkamoti yasmim hi samaye mārāṇantikā vedanā uppajjati, uparivāte jalitaggi viya hoti, yāva usmā na pariyādiyati, tāva mahatāpi upakkamena na sakkā vūpasametum, usmāya pana pariyādināya vūpasammati.

385. Athāyasmā Sāriputto cintesi “ayam mahāseṭṭhissa vedanā mārāṇantikā, na sakkā paṭibāhitum, avasesā kathā niratthakā, dhammakathamassa kathessāmī”ti. Atha nam tam kathento **tasmāti**hāti-ādimāha. Tattha **tasmā**ti yasmā cakkhum tīhi gāhehi gaṇhanto uppannam mārāṇantikam vedanam paṭibāhitum samattho nāma n’atthi, tasmā. **Na cakkhum upādiyissāmī**ti cakkhum tīhi gāhehi na gaṇhissāmi. **Na ca me cakkhunissitam viññānanti** viññāṇaṇcāpi me cakkhunissitam na bhavissati. **Na rūpanti** heṭṭhā āyatanarūpam kathitam, imasmim thāne sabbampi kāmabhavarūpam kathento evamāha.

386. **Na idhalokanti** vasanaṭṭhānam vā ghāsacchādanam vā na upādiyissāmīti attho. Idam hi paccayesu aparitassanattham kathitam. **Na**

paralokanti ettha pana manussalokaṃ ṭhapetvā sesā paralokā nāma. Idam “asukadevaloke nibbattitvā asukaṭṭhāne bhavissāmi, idam nāma khādissāmi bhuñjissāmi nivāsessāmi pārūpissāmi”ti evarūpāya paritassanāya pahānattham vuttam. Tampi na upādiyissāmi, na ca me tannissitam viññāṇam bhavissatīti evam tīhi gāhehi parimocetvā thero desanam arahattanikūṭena niṭṭhapesi.

387. **Olīyasīti** attano sampattim disvā ārammaṇesu bajjhasi allīyasīti. Iti āyasmā Ānando “ayampi nāma gahapati evam saddho pasanno maraṇabhayassa bhāyati, añño ko na bhāyissatī”ti maññamāno tassa gālham katvā ovādam dento evamāha. **Na ca me evarūpī dhammīkathā sutapubbāti** ayam upāsako “Satthu santikāpi me evarūpī dhammakatā na sutapubbā”ti vadati, kiṃ Satthā evarūpim sukhumam gambhīrakatham na kathetīti. No na katheti, evam pana cha ajjhattikāni āyatanāni cha bāhirāni cha viññāṇakāye cha phassakāye cha vedanākāye cha dhātuyo pañcakkhandhe cattāro arūpe idhalokaṇca paralokaṇca dassetvā diṭṭhasutamutaviññātavasena arahatte pakkhipitvā kathitakathā etena na sutapubbā, tasmā evam vadati.

Apicāyam upāsako dānādhimutto dānābhirato Buddhānam santikam gacchanto tucchahattho na gatapubbo. Purebhattam gacchanto yāgukhajjakādīni gāhāpetvā gacchati, pacchābhattam sappimadhuphāṇitādīni. Tasmim asati vālikam gāhāpetvā Gandhakuṭipariveṇe okirāpeti, dānam datvā sīlam rakkhitvā geham gato. Bodhisattagatiko kiresa upāsako, tasmā Bhagavā catuvīsati saṃvaccharāni upāsakassa yebhuyyena dānakathameva kathesi “upāsaka idam dānam nāma bodhisattānam gatamaggo, mayhampi gatamaggo, mayā satahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dānam dinnam, tvaṃ mayā gatamaggameva anugacchasī”ti. Dhammasenāpati-ādayo mahāsāvakaṇi attano attano santikam āgatakāle dānakathamevassa kathenti. Tenevāha **na kho gahapati gihīnam odātavasanaṇam evarūpī dhammīkathā paṭibhātīti**. Idam vuttam hoti—gahapati gihīnam nāma khettavatthuhiraññasuvaṇṇadāsīdāsaputtabhariyādīsū tibbo ālayo tibbam

nikantipariyuṭṭhānaṃ, tesāṃ “ettha ālayo na kātabbo, nikanti na kātabbā”ti kathā na paṭibhāti na ruccatīti.

Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti kasmā upasaṅkami? Tusitabhavane kirassa nibbattamattasseva tigāvutappamāṇaṃ suvaṇṇakkhandhaṃ viya vijjotamānaṃ attabhāvaṃ uyyānavimānādisampattiṃ ca disvā “mahatī ayaṃ mayhaṃ sampatti, kiṃ nu kho me manussapathe kammaṃ katan”ti olokento tīsu ratanesu adhikāraṃ disvā cintesi “pamādaṭṭhānamidaṃ devattaṃ nāma, imāya hi me sampattiyā modamānassa satisammosopi siyā, handāhaṃ gantvā mama Jetavanassa ce’va bhikkhusaṃghassa ca Tathāgatassa ca ariyamaggassa ca Sāriputtattherassa ca vaṇṇaṃ kathetvā tato āgantvā sampattiṃ anubhavissāmī”ti. So tathā akāsi. Taṃ dassetuṃ **atha kho Anāthapiṇḍikoti**-ādi vuttaṃ.

Tattha **isisaṃghanisevanti** bhikkhusaṃghanivesati. Evaṃ paṭhamagāthāya Jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā idāni ariyamaggassa vaṇṇaṃ kathento **kammaṃ vijjā cāti**-ādimāha. Tattha **kammanti** maggacetanā. **Vijjāti** maggapaññā. **Dhammoti** samādhipakkhiko dhammo. **Sīlaṃ jīvitamuttamanti** sīle paṭiṭṭhitassa jīvitaṃ uttamanti dasseti. Atha vā **vijjāti** diṭṭhisāṅkappo¹. **Dhammoti** vāyāmasatisamādhayo. **Sīlanti** vācākamantājīvā. **Jīvitamuttamanti** etasmiṃ sīle paṭiṭṭhitassa jīvitaṃ nāma uttamaṃ. **Etena maccā sujjhantīti** etena aṭṭhaṅgikena maggena sattā visujjhanti.

Tasmāti yasmā maggena sujjhanti, na gottadhanehi, tasmā. **Yoniso vicine dhammati** upāyena samādhipakkhiyaṃ dhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatīti** evaṃ tasmiṃ ariyamagge visujjhati. Atha vā **yoniso vicine dhammanti** upāyena pañcakkhandhadhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatīti** evaṃ tesu catūsu saccesu visujjhati.

Idāni Sāriputtattherassa vaṇṇaṃ kathento **Sāriputtovāti**-ādimāha. Tattha **Sāriputtovāti** avadhāraṇavacanāṃ. Etehi paññādīhi Sāriputtova seyyoti vadati. **Upasamenāti** kilesa-upasamena.

1. Diṭṭhisāṅkappā (Sī, Syā)

Pāraṅgatoti nibbānaṃ gato. Yo koci nibbānaṃ patto bhikkhu, so etāvaparamo siyā, na therena uttaritaro nāma atthīti vadati. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Channovādasuttavaṇṇanā

389. **Evam me sutanti** Channovādasuttam. Tattha **Channoti** evaṃnāmakō thero, na abhinikkhamanaṃ nikkhantatthero. **Paṭisallānāti** phalasamāpattito. **Gilānapucchakāti** gilānupaṭṭhānaṃ nāma Buddhavaṇṇitaṃ, tasmā evamāha. **Satthanti** jīvitahārakasattham. **Nāvasaṅkhāmīti** na icchāmi.

390. **Anupavajjanti** anupattikaṃ appaṭisandhikaṃ.

391. **Etaṃ mamāti**-ādīni taṇhāmānadiṭṭhigāhasena vuttāni. **Nirodhaṃ disvāti** khayavayaṃ ṇatvā. **Netam mama nesohamasmi na meso attāti samanupassāmīti** aniccaṃ dukkhaṃ anattāti samanupassāmi.

393. **Tasmāti** yasmā māraṇantikavedanaṃ adhivāsetum asakkonto satthaṃ āharāmīti vadati, tasmā. Puthujjano āyasmā, tena idampi manasikarohīti dīpeti. **Niccakappanti** niccakālaṃ. **Nissitassāti** taṇhādiṭṭhīhi nissitassa. **Calitanti** vipphanditaṃ hoti. **Passaddhīti** kāyacittapassaddhi, kilesapassaddhi nāma hotīti attho. **Natīti** taṇhānati¹. **Natiyā asatīti** bhavatthāya ālayanikantipariyuṭṭhānesu asati. **Āgatigati na hotīti** paṭisandhivasena āgati nāma na hoti, cutivasena gamanaṃ nāma na hoti. **Cutūpapātoti** cavanavasena cuti, upapajjanavasena upapāto. **Nevidha na huram na ubhayamantarenāti** nayidha loke, na paraloke, na ubhayattha hoti. **Es'evanto dukkhassāti** vaṭṭadukkhakilesadukkhassa ayameva anto ayaṃ

1. Taṇhā (Sī, Syā)

paricchedo parivaṭumabhāvo¹ hoti. Ayameva hi ettha attho. Ye pana “na ubhayamantarenā”ti vacanaṃ gahetvā antarābhavaṃ icchanti, tesaṃ uttaraṃ heṭṭhā vuttameva.

394. **Sattham āhasesīti** jīvitahāraṃ sattham āhari, kaṇṭhanāḷim chindi. Athassa tasmim̐ khaṇe maraṇabhayaṃ okkami, gatinimittam̐ upaṭṭhāsī. So attano puthujjanabhāvaṃ ñatvā saṃviggo vipassanaṃ paṭṭhapetvā saṅkhāre pariggaṇhanto arahattaṃ patvā samasīsī hutvā parinibbāyi. **Sammukhā yeva anupavajjatā byākatāti** kiñcāpi idaṃ therassa puthujjanakāle byākaraṇaṃ hoti, etena pana byākaraṇena anantarāyamaṃsa parinibbānaṃ ahosi. Tasmā Bhagavā tameva byākaraṇaṃ gahetvā kathesi. **Upavajjakulānīti** upasaṅkamitabbakulāni. Iminā thero “bhante evaṃ upaṭṭhākesu ca upaṭṭhāyikāsu ca vijjamānāsu so bhikkhu tumhākaṃ sāsane parinibbāyissatī”ti pucchati. Athassa Bhagavā kulesu saṃsaggābhāvaṃ dīpento **honti hete Sāriputtāti**-ādimāha. Imasmim̐ kira ṭhāne therassa kulesu asaṃsaṭṭhabhāvo pākaṭo ahosi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Channovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puṇṇovādasuttavaṇṇanā

395. **Evaṃ me sutanti** Puṇṇovādasuttaṃ. Tattha **paṭisallānāti** ekībhāvā. **Taṃ ceti** taṃ cakkhum̐ ceva rūpañca. **Nandīsamudayā dukkhasamudayoti** nandiyā taṇhāya samodhānena pañcakkhandhadukkhassa samodhānaṃ hoti. Iti chasu dvāresu dukkhaṃ samudayoti dvinnam̐ saccānaṃ vasena vaṭṭam̐ matthakaṃ pāpetvā dasseti. Dutīyanaye nirodho maggoti dvinnam̐ saccānaṃ vasena vivaṭṭam̐ matthakaṃ pāpetvā dasseti. **Iminā ca tvaṃ puṇṇāti** pāṭiyekko anusandhi. Evaṃ tāva vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṃ arahatte pakkipitvā idāni Puṇṇattheraṃ sattaṣu ṭhānesu sīhanādaṃ nadāpetum̐ **iminā ca tvanti**-ādimāha.

1. Pārimavaṭumabhāvo (Syā)

396. **Caṇḍā**ti duṭṭhā kibbisā. **Pharusā**ti kakkhaḷā. **Akkosissantī**ti dasahi akkosavatthūhi akkosissanti. **Paribhāsissantī**ti kiṃ samaṇo nāma tvaṃ, idaṇca idaṇca te karissāmāti tajjessanti. **Evametthā**ti evaṃ mayhaṃ ettha bhavissati.

Daṇḍenāti catuhatthena daṇḍena vā ghaṭikamuggarena vā. **Satthenā**ti ekatodhārādīnā. **Satthahāra**kaṃ **pariyesantī**ti jīvitahārakaṃ satthaṃ pariyesanti. Idam thero tatiyapārājikavatthusmiṃ asubhakathaṃ sutvā attabhāvena jigucchantānaṃ bhikkhūnaṃ satthahārapariyesanaṃ sandhāyāha. **Damūpasamenā**ti ettha **damoti** indriyasamvarādīnaṃ etaṃ nāma. “Saccena danto damasā upeto, vedantagū vusitabrahmacariyo”¹ ettha hi indriyasamvaro damoti vutto. “Yadi saccā damā cāgā, khantiyā bhiyyodha vijjati”² ettha paññā damoti vutto. “Dānena damena saṃyamena saccavajjena”³ ettha uposathakammaṃ damoti vuttaṃ. Imasmiṃ pana sutte khanti damoti veditabbā. **Upasamoti** tasseva vevacanaṃ.

397. **Atha kho āyasmā Puṇṇoti** ko panesa Puṇṇo, kasmā panettha gantukāmo aho

sīti. Sunāparantavāsiko eva eso, Sāvatthiyaṃ pana asappāyavihāraṃ sallakkhetvā tattha gantukāmo ahosi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā—Sunāparantaraṭṭhe kira ekasmiṃ vāṇijakagāme ete dve bhātaro. Tesu kadāci jeṭṭho pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadaṃ gantvā bhaṇḍaṃ āharati, kadāci kaniṭṭho. Imasmiṃ pana samaye kaniṭṭhaṃ ghare ṭhapetvā jeṭṭhabhātiko pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadacārikaṃ caranto anupubbena Sāvatthiṃ patvā Jetavanassa nātidūre sakaṭasatthaṃ nivāsetvā bhutta

pātarāso pari

janaparivuto phāsukaṭṭhāne nisīdi.

Tena ca samayena Sāvatthivāsino bhutta

pātarāsā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya suddhuttarāsāṅgā gandhapupphādihatthā yena Buddho yena dhammo yena saṅgho, tanninnā tapponā tappabbhārā hutvā dakkhiṇadvārena nikkhamitvā

1. Saṃ 1. 170; Khu 1. 347 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu.

3. Dī 1. 49; Ma 2. 184 piṭṭhesu.

Jetavanam gacchanti. So te disvā “kham ime gacchanti”ti ekamanussam pucchi. Kim tvaṃ ayyo na jānāsi, loke Buddhadhammasaṃgharatanāni nāma uppannāni, iccesa mahājano Satthu santike dhammakatham sotum gacchatīti. Tassa Buddhoti vacanam chavicammādīni chinditvā aṭṭhimiñjam āhacca aṭṭhāsi. Atha attano parijanaparivuto tāya parisāya saddhim viharām gantvā Satthu madhurassarena dhammam desentassa parisapariyante ṭhito dhammam sutvā pabbajjāya cittam uppādesi. Atha Tathāgatena kalam viditvā parisāya uyyojitāya Satthāram upasaṅkamitvā vanditvā svātānāya nimantetvā dutiyadivase maṇḍapam kāretvā āsanāni paññāpetvā Buddhappamukhassa saṃghassa mahādānam datvā bhuttaṭṭarāso uposathaṅgāni adhiṭṭhāya bhaṇḍāgārikam pakkosāpetvā ettakam bhaṇḍam vissajjitam, ettakam na vissajjinti sabbam ācikkhitvā “imam sāpateyyam mayham kaniṭṭhassa dehi”ti sabbam niyyātetvā Satthu santike pabbajitvā kammaṭṭhānaparāyaṇo ahosi.

Athassa kammaṭṭhānam manasikarontassa kammaṭṭhānam na upaṭṭhāti. Tato cintesi “ayam janapado mayham asappāyo, yaṃnūnāham Satthu santike kammaṭṭhānam gahetvā sakaṭṭhānameva gaccheyyan”ti. Atha pubbaṇhasamaye piṇḍāya caritvā sāyanhasamaye paṭisallānā vuṭṭhahitvā Bhagavantam upasaṅkamitvā kammaṭṭhānam kathāpetvā satta sīhanāde naditvā pakkāmi. Tena vuttam “atha kho āyasmā Puṇṇo -pa- viharatī”ti.

Kattha panāyam vihasīti. Catūsu ṭhānesu vihasi, Sunāparantaraṭṭham tāva pavisitvā **Ajjuhattapabbate**¹ nāma pavisitvā Vāṇijagāmam piṇḍāya pāvisi. Atha nam kaniṭṭhabhātā sañjānitvā bhikkham datvā “bhante aññattha agantvā idheva vasathā”ti paṭiññam kāretvā tattheva vasāpesi.

Tato **Samuddagirivihāram** nāma agamāsi. Tattha ayakantapāsāṇehi paricchinditvā katacaṅkamo atthi, tam koci caṅkamitum samattho nāma n’atthi. Tattha samuddavāciyo āgantvā ayakantapāsāṇesu paharitvā mahāsaddam karonti. Thero “kammaṭṭhānam manasikarontānam phāsuvihāro hotū”ti samuddam nissaddam katvā adhiṭṭhāsi.

1. Ambahattapabbate (Sī, Syā), abbuhattapabbatam
(Saṃ-Tṭha 3 Saḷāyatanavaggavaṇṇanāyam)

Tato **Mātulagirim** nāma agamāsi. Tattha sakunaṣaṁgho ussanno, rattiṇca divā ca saddo ekābaddhova hoti, thero idaṁ ṭhānaṁ aphāsukanti tato **Makulakārānavihāraṁ** nāma gato. So Vāṇijagāmassa nātidūro naccāsanno gamanāgamanasampanno vivitto appasaddo, thero idaṁ ṭhānaṁ phāsukanti tattha rattiṭṭhānadivāṭṭhānacaṅkamanādīni kāretvā vassaṁ upagacchi. Evaṁ catūsu ṭhānesu vihāsi.

Athekadivasāṁ tasmim̐ yeva antovasse pañca vāṇijasatāni parasamuddaṁ gacchāmāti nāvāya bhaṇḍaṁ pakkhipimsu. Nāvārohanadivase therassa kaniṭṭhabhātā therāṁ bhojetvā therassa santike sikkhāpadāni gahetvā vanditvā gacchanto “bhante mahāsamuddo nāma appameyyo anekantarāyo, amhe āvajjeyyāthā”ti vatvā nāvaṁ āruhi. Nāvā uttamajavena gacchamānā aññatarāṁ dīpakaṁ pāpuṇi. Manussā pātarāsaṁ karissāmāti dīpake otiṇṇā. Tasmim̐ dīpe aññaṁ kiñci n’atthi, candanavanameva ahosi.

Atheko vāsiyā rukkhāṁ ākoṭetvā lohitaḥcandanabhāvaṁ ñatvā āha “bho mayāṁ lābhatthāya parasamuddaṁ gacchāma, ito ca uttari lābho nāma n’atthi, caturaṅgulamattā ghaṭikā sataṣaḥassaṁ agghati, hāretabbakayuttaṁ bhaṇḍaṁ hāretvā candanassa pūrema”ti. Te tathā karimsu. Candanavane adhivatthā amanussā kujjhitvā “imehi amhākaṁ candanavanaṁ nāsitaṁ, ghātessāma ne”ti cintetvā “idheva ghātitesu sabbaṁ vanaṁ ekaṁ kuṇapaṁ bhavissati, samuddamajjhe nesaṁ nāvaṁ osīdessāmā”ti āhaṁsu. Atha tesāṁ nāvaṁ āruyha muhuttaṁ gatakāle yeva uppādikaṁ¹ uṭṭhapetvā sayampi te amanussā bhayānakāni rūpāni dassayimsu. Bhītā manussā attano attano devatā namassanti. Therassa kaniṭṭho Cūlapuṇṇakuṭumbiko “mayhaṁ bhātā avassayo hotū”ti therassa namassamāno aṭṭhāsi.

Theropi kira tasmim̐ yeva khaṇe āvajjitvā tesāṁ byasanuppattiṁ ñatvā vehāsaṁ uppatitvā sammukhe aṭṭhāsi. Amanussā therāṁ disvā “ayyo Puṇṇatthero etī”ti pakkamimsu, uppādikaṁ sannisīdi. Thero mā bhāyathāti

1. Uppātikaṁ (Saṁ-Tṭha 3 Saḷāyatanavaggavaṇṇanāyaṁ)

te assāsetvā “kahaṃ gantukāmatthā”ti pucchi. Bhante amhākaṃ sakaṭṭhānameva gacchāmāti. Thero nāvaṃ phale¹ akkamitvā “etesaṃ icchitaṭṭhānaṃ gacchatū”ti adhiṭṭhāsi, vāṇijā sakaṭṭhānaṃ gantvā taṃ pavattiṃ puttadārassa ārocetvā “etha therāṃ saraṇaṃ gacchāmā”ti pañcasatā attano pañcamātugāmasatehi saddhiṃ tisu saraṇesu patiṭṭhāya upāsakattaṃ paṭivedesuṃ. Tato nāvāya bhaṇḍaṃ otāretvā therassa ekaṃ koṭṭhāsaṃ katvā “ayaṃ bhante tumhākaṃ koṭṭhāso”ti āhaṃsu. Thero “mayhaṃ visuṃ koṭṭhāsakiccaṃ n’atthi, Satthā pana tumhehi diṭṭhapubbo”ti. Na diṭṭhapubbo bhanteti. Tena hi iminā Satthu maṇḍalamālaṃ karotha, evaṃ Satthāraṃ passissathāti. Te sādhu bhanteti tena ca koṭṭhāsena attano ca koṭṭhāsehi maṇḍalamālaṃ kātum ārabhiṃsu.

Satthāpi kira āradhakālato paṭṭhāya paribhogaṃ akāsi. Ārakkhamanussā rattiṃ obhāsaṃ disvā “mahesakkhā devatā atthi”ti saññaṃ karīṃsu. Upāsakā maṇḍalamālaṃ ca bhikkhusaṃghassa ca senāsānāni niṭṭhapetvā dānasambhāraṃ sajjetvā “kataṃ bhante amhehi attano kiccaṃ, Satthāraṃ pakkosathā”ti therassa ārocesuṃ. Thero sāyanhasamaye iddhiyā Sāvattiṃ patvā “bhante Vāṇijagāmaṃvāsino tumhe daṭṭhukāmā, tesāṃ anukampaṃ karothā”ti Bhagavantaṃ yāci. Bhagavā adhivāsesi. Thero Bhagavato adhivāsanaṃ veditvā sakaṭṭhānameva paccāgato.

Bhagavāpi Ānandattheraṃ āmantesi “Ānanda sve Sunāparante Vāṇijagāme piṇḍāya carissāma, tvaṃ ekūnapañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ salākaṃ dehi”ti. Thero sādhu bhanteti bhikkhu tamatthaṃ ārocetvā nabhaṇḍaṃ² bhikkhū salākaṃ gaṇhantūti āha. Taṃdivasaṃ Kuṇḍadhānatthero paṭhamaṃ salākaṃ aggahesi. Vāṇijagāmaṃvāsīnopi “sve kira Satthā āgamissatī”ti gāmaṃmajjhe maṇḍapaṃ katvā dānaggaṃ sajjayīṃsu. Bhagavā pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā gandhakuṭiṃ pavisitvā phalasamāpattiṃ appetvā nisīdi. Sakkassa Paṇḍukambalasilāsaṃ uṇhaṃ ahosi. So kiṃ idanti

1. Nāvaṃ paṇe (Sī), nāvā thale (Syā), nāvaṅgaṇe
(Saṃ-Ṭīha 3 Saḷāyatanavaggaṇṇanāyaṃ)

2. Na piṇḍacārikā (Syā, Ka)

āvajjetvā Satthu Sunāparantagamanam disvā Vissakammaṃ¹ āmantesi “tāta ajja Bhagavā timattāni² yojanasatāni piṇḍācāraṃ karissati, pañca kūṭāgārasatāni māpetvā Jetavanadvārakoṭṭhamatthake gamanasajjāni katvā ṭhapehī”ti. So tathā akāsi. Bhagavato kūṭāgāraṃ catumukhaṃ ahosi, dvinnam aggasāvakānaṃ dvimukhāni, sesāni ekamukhāni. Satthā Gandhakuṭito nikkhamma paṭipāṭiyā ṭhapitakūṭāgāresu dhurakūṭāgāraṃ pāvīsi. Dve aggasāvake ādim katvā ekūnapañcabhikkhusatānīpi kūṭāgāraṃ gantvā nisinnā ahesum. Ekaṃ tucchakūṭāgāraṃ ahosi, pañcapi kūṭāgārasatāni ākāse uppatimsu.

Satthā Saccabandhapabbataṃ nāma patvā kūṭāgāraṃ ākāse ṭhapesi³. Tasmim pabbate Saccabandho nāma micchādīṭṭhikatāpaso mahājanam micchādīṭṭhim uggaṇhāpento lābhaggayasaggappatto hutvā vasati, abbhantare cassa antocāṭiyam padīpo viya arahattassa upanissayo jalati. Tam disvā dhammassa kathessāmīti gantvā dhammaṃ desesi. Tāpaso desanāpariyosāne arahattaṃ pāpuṇi, maggenevāssa abhiññā āgatā, ehibhikkhu hutvā iddhimayapattacīvaradharo hutvā kūṭāgāraṃ pāvīsi.

Bhagavā kūṭāgāragatehi pañcahi bhikkhusatehi saddhim Vāṇijagāmaṃ gantvā kūṭāgārāni adissamānāni katvā Vāṇijagāmaṃ pāvīsi. Vāṇijā Buddhappamukhassa bhikkhusamghassa mahādānaṃ datvā Satthāraṃ Makulakārāmaṃ nayimsu. Satthā maṇḍalamāḷaṃ pāvīsi. Mahājano yāva Satthā bhattadarathaṃ paṭipassambheti, tāva pātārāsaṃ katvā uposathaṅgāni samādāya bahum gandhaṇca pupphaṇca ādāya dhammassavanatthāya ārāmaṃ paccāgamāsi. Satthā dhammaṃ desesi, mahājanassa bandhanamokkho jāto, mahantaṃ Buddhakolāhalaṃ ahosi.

Satthā mahājanassa saṅgahatthaṃ katipāhaṃ tattheva vasi, aruṇaṃ pana Mahāgandhakuṭiyaṃ yeva uṭṭhapesi. Tattha katipāhaṃ vasitvā Vāṇijagāme piṇḍāya caritvā “tvaṃ idheva vasāhī”ti Puṇṇattheraṃ nivattetvā antare

1. Vissukammaṃ (Syā), visukammaṃ (Ka)

2. Timsamattāni (Ka)

3. Ṭhapetvā (Sī, Ka)

Nammadānadi¹ nāma atthi, tassā tīraṃ agamāsi. Nammadānāgarājā Satthu paccuggamanam katvā nāgabHAVanam pavesetvā tiṇṇam ratanānam sakkāram akāsi. Satthā tassa dhammam kathetvā nāgabHAVanā nikkhami, so “mayham bhante paricaritabbam dethā”ti yāci, Bhagavā Nammadānadītīre padacetiyaṃ dasseti. Tam vīcīsu āgatāsu pidhīyati, gatāsu vivarīyati², mahāsakkārappattam ahosi. Satthā tato nikkhamma Saccabandhapabbatam gantvā Saccabandham āha “tayā mahājano apāyamagge otārīto, tvam idheva vasitvā etesaṃ laddhim vissajjāpetvā nibbānamagge patiṭṭhāpehi”ti. Sopi paricaritabbam yāci. Satthā ghanapiṭṭhipāsāṇe allamattikapiṇḍamhi lañchanam viya padacetiyaṃ dasseti, tato Jetavanameva gato. Etamattham sandhāya **ten’evantaravassenāti**-ādi vuttam.

Parinibbāyīti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Mahājano therassa satta divasāni sarīrapūjam katvā bahūni gandhakaṭṭhāni samodhānetvā sarīram jhāpetvā dhātuyo ādāya cetiyaṃ akāsi. **Sambahulā bhikkhū**ti therassa ālāhane ṭhitabhikkhū. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Puṇṇovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nandakovādasuttavaṇṇanā

398. **Evam me sutanti** Nandakovādasuttam. Tattha **tena kho pana samayenāti** Bhagavā Mahāpajāpatiyā yācito bhikkhusaṃgham uyyojetvā bhikkhusaṃgham sannipātetvā “therā bhikkhū vārena bhikkhuniyo ovadantū”ti saṃghassa bhāram akāsi. Tam sandhāyetam vuttam. Tattha **pariyāyenāti** vārena. **Na icchatīti** attano vāre sampatte dūram gāmaṃ vā gantvā sūcikkammādinī vā ārabhitvā “ayaṃ nāmassa papañco”ti³ vadāpesi. Imaṃ pana pariyāyena ovadam Bhagavā Nandakattherasseva kāraṇā akāsi. Kasmā? Imāsaṃ hi bhikkhunīnam theram disvā cittaṃ ekaggam

1. Nimmadānadi (Syā)

2. Dissati (Ka)

3. Sampattoti (Ka)

hoti pasīdati, tena tā tassa ovādaṃ sampaṭicchitukāmā, dhammakathaṃ sotukāmā. Tasmā Bhagavā “Nandako attano vāre sampatte ovādaṃ dassati, dhammakathaṃ kathessatī”ti vārena ovādaṃ akāsi. Thero pana attano vāraṃ na karoti, kasmāti ce. Tā kira bhikkhuniyo pubbe therassa Jambudīpe rajjaṃ kārentassa orodhā ahesuṃ. Thero pubbenivāsañāṇena taṃ kāraṇaṃ ñatvā cintesi “maṃ imassa bhikkhunisaṃghassa majjhe nisinnaṃ upamāyo ca kāraṇāni ca āharitvā dhammaṃ kathayamānaṃ disvā añño pubbenivāsañāṇalābhī bhikkhu imaṃ kāraṇaṃ oloketvā ‘āyasmā Nandako yāvajjadivasā orodhe na visajjeti, sobhatāyamāyasmā orodhaparivuto’ti vattabbaṃ maññeyyā”ti. Etamatthaṃ sampassamāno thero attano vāraṃ na karoti. Imāsaṅka kira bhikkhunīnaṃ therasseva desanā sappāyā bhavissatīti ñatvā **atha kho Bhagavā āyasmantaṃ Nandakaṃ āmantesi.**

Tāsaṃ bhikkhunīnaṃ pubbe tassa orodhabhāvajānanatthaṃ idaṃ vatthu—pubbe kira Bārāṇasiyaṃ pañca dāsasatāni pañca dāsisatāni cāti jaṅghasahassaṃ ekatova kammaṃ katvā ekasmiṃ ṭhane vasi. Ayaṃ Nandakatthero tasmiṃ kāle jeṭṭhakadāso hoti, Gotamī jeṭṭhakadāsī. Sā jeṭṭhakadāsassa pādapariṇāṇikā ahosi paṇḍitā byattā. Jaṅghasahassampi puñṇakammaṃ karontaṃ ekato karoti. Atha vassūpanāyikasamaye pañca Paccekabuddhā Nandamūlakapabbhārato Isipatane otaritvā nagare piṇḍāya caritvā Isipatanaṃ gantvā “vassūpanāyikakuṭiyā atthāya hatthakammaṃ yācissāmā”ti cīvaraṃ pārupitvā sāyanhasamaye nagaraṃ pavisitvā seṭṭhissa gharadvāre aṭṭhaṃsu. Jeṭṭhakadāsī kuṭaṃ gahetvā udakatitthaṃ gacchantī Paccekabuddhe nagaraṃ pavisante addasa. Seṭṭhi tesāṃ āgatakāraṇaṃ sutvā “amhākaṃ okāso n’atthi, gacchantū”ti āha.

Atha te nagarā nikkhamante jeṭṭhakadāsī kuṭaṃ gahetvā pavisantī disvā kuṭaṃ otāretvā vanditvā onamitvā mukhaṃ pidhāya “ayyā nagaraṃ pavittāhamattāva nikkhantā, kiṃ nu kho”ti pucchi. Vassūpanāyikakuṭiyā hatthakammaṃ yācituṃ āgamimhāti. Laddhaṃ bhanteti. Na laddhaṃ upāsiketi. Kiṃ panesā kuṭi issareheva kātābbā, duggatehipi sakkā kātunti. Yena kenaci sakkāti. Sādhū bhante mayaṃ karissāma, sve mayhaṃ bhikkhaṃ gaṇhathāti

nimantetvā udakaṃ netvā puna kuṭaṃ gahetvā āgama titthamagge ṭhatvā āgatā avasesadāsiyo “ettheva hothā”ti vatvā sabbāsaṃ āgatakāle āha “amma kiṃ niccameva parassa dāsakammaṃ karissatha, udāhu dasabhāvato muccitum icchathā”ti. Ajjeva muccitumicchāma ayyeti. Yadi evaṃ mayā pañca Paccekabuddhā hatthakammaṃ alabhantā svātanāya nimantitā, tumhākaṃ sāmikehi ekadivasaṃ hatthakammaṃ dāpethāti. Tā sādhiṭi sampaṭicchitvā sāyaṃ aṭavito āgatakāle sāmikānaṃ ārocesum. Te sādhiṭi jeṭṭhakadāsassa gehadvāre sannipatiṃsu.

Atha ne jeṭṭhakadāsī sve tātā¹ Paccekabuddhānaṃ hatthakammaṃ dethāti ānisaṃsaṃ ācikkhitvā yepi na kātukāmā, te gāḷhena ovādena tajjetvā paṭicchāpesi. Sā punadivase Paccekabuddhānaṃ bhattaṃ datvā sabbesaṃ dāsaputtānaṃ saññaṃ adāsi. Te tāvadeva araññaṃ pavisitvā dabbasambhāre samodhānetvā sataṃ sataṃ hutvā ekekakuṭiṃ ekekacaṇkamanādirivāraṃ katvā mañcapīṭhapānīyaparibhojanīyabhājanādīni ṭhapetvā Paccekabuddhā temāsaṃ tattha vasanattāya paṭiññaṃ kāretvā vārabhikkhaṃ paṭṭhapesum. Yo attano vāradivase na sakkoti. Tassa jeṭṭhakadāsī sakagehato āharitvā deti. Evaṃ temāsaṃ jaggitvā jeṭṭhakadāsī ekekaṃ dāsaṃ ekekaṃ sāṭakaṃ vissajjāpesi. Pañca thūlasāṭakasatāni ahesum. Tāni parivattāpetvā pañcannaṃ Paccekabuddhānaṃ ticīvarāni katvā adāsi. Paccekabuddhā yathāphāsukaṃ agamaṃsu. Tampi jaṅghasahassaṃ² ekato kusalaṃ katvā kāyassa bheda devaloke nibbatti³. Tāni pañca mātugāmasatāni kālena kālaṃ tesāṃ pañcannaṃ purisasatānaṃ gehe honti, kālena kālaṃ sabbāpi jeṭṭhakadāsaputtasseva gehe honti. Atha ekasmiṃ kāle jeṭṭhakadāsaputto devalokato cavitvā rājakule nibbatto, tāpi pañcasatā devakañña mahābhogakulesu nibbattitvā tassa rajje ṭhitassa gehaṃ agamaṃsu. Etena niyāmena saṃsaraṇtiyo amhākaṃ Bhagavato kāle Koliyanagare Devadahanagare ca khattiyakulesu nibbattā.

Nandakattheropi pabbajitvā arahattaṃ patto, jeṭṭhakadāsīdhītā vayaṃ āgama Suddhodanamahārājassa aggamahesiṭṭhāne ṭhitā, itarāpi tesāṃ

1. Svātanāya (Ka)

2. Tepi jaṅghasahassā (Syā)

3. Nibbattiṃsu (Syā)

tesaṃ rājaputtānaṃ yeṇa gharaṃ gatā. Tāsaṃ sāmikā pañcasatā rājakumārā udakacumbaṭakalahe¹ Satthu dhammadesanaṃ sutvā pabbajitā, rājadhītaro tesaṃ ukkaṇṭhanatthaṃ sāsanaṃ pesetuṃ. Te ukkaṇṭhite Bhagavā kuṇāladaḥaṃ netvā sotāpattiphale patiṭṭhapetvā mahāsamayadivase arahatte patiṭṭhāpesi. Tāpi pañcasatā rājadhītaro nikkhamitvā Mahāpajāpatiyā santike pabbajimsu. Ayamāyasmā Nandako etāva tā bhikkhuniyoti evametaraṃ vatthu dīpetabbaṃ.

Rājakārāmoti Pasenadinā karito nagarassa dakkhiṇadisābhāge Thūpārāmasadise thāne vihāro.

399. **Sammappaññāya sudiṭṭhanti** hetunā kāraṇena vipassanāpaññāya yāthāvasarasato diṭṭhaṃ.

401. **Tajjaṃ tajjanti** taṃsabhāvaṃ taṃsabhāvaṃ, atthato pana taṃ taṃ paccayaṃ paṭicca tā tā vedanā uppajjantīti vuttaṃ hoti.

412. **Pagevassa chāyāti** mūlādīni nissāya nibbattā chāyā paṭhamataram yeṇa aniccā.

413. **Anupahaccāti** anupahanitvā. Tattha maṃsaṃ piṇḍaṃ piṇḍaṃ katvā cammaṃ alliyāpento maṃsakāyaṃ upahanati nāma. Cammaṃ baddhaṃ baddhaṃ katvā² maṃse alliyāpento maṃsakāyaṃ upahanati nāma. Evaṃ akatvā. **Vilimaṃsaṃ nhārubandhananti** sabbacamme laggavilīpanamaṃsameva. **Antarākilesasaṃyojanabandhananti** sabbhaṃ antarākilesameva³ sandhāya vuttaṃ.

414. **Satta kho panimeti** kasmā āhāti. Yā hi esā paññā kilese chindatīti vuttā, sā na ekikāva attano dhammatāya chindituṃ sakkoti. Yathā pana kuṭhārī na attano dhammatāya chejjaṃ chindati, purisassa tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicceva chindati, evaṃ na vinā chahi bojjhaṅgehi paññā kilese chindituṃ sakkoti. Tasmā evamāha. **Tena hīti** yena kāraṇena tayā cha ajjhattikāni āyatanāni, cha

1. Udakacumbaṭakalahe (Syā)

2. Vatṭaṃ katvā (Sī), baddhaṃ katvā (Tīkā)

3. Antarākilesameva (Sī), antaraṃ kilesameva (Syā, Ka)

bāhirāni, cha viññāṇakāye, dīpopamaṃ, rukkhopamaṃ, gāvūpamaṃ ca dassetvā sattahi bojjhaṅgehi āsavakkhayena desanā niṭṭhapitā, tena kāraṇena tvaṃ svepi tā bhikkhuniyo ten’eva ovādena ovadeyyāsīti.

415. **Sā sotāpannoti** yā sā guṇehi sabbapacchimikā, sā sotāpannā. Sesā pana sakadāgāmi-anāgāminiyo ca khīṇāsavo ca. Yadi evaṃ kathaṃ paripuṇṇasaṅkappāti. Ajjhāsayapāripūriyā. Yassā hi bhikkhuniyā evamahosi “kadā nu kho ahaṃ ayyassa Nandakassa dhammadesanaṃ suṇantī tasmim̐ yeva āsane sotāpattiphalaṃ sacchikareyyan”ti, sā sotāpattiphalaṃ sacchākāsi. Yassā ahosi “sakadāgāmiphalaṃ anāgāmiphalaṃ arahattan”ti, sā arahattaṃ sacchākāsi. Tenāha Bhagavā “attamanā ceva paripuṇṇasaṅkappā cā”ti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Nandakovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

416. **Evaṃ me sutanti** Rāhulovādasuttaṃ¹. Tattha **vimutti**paripācanīyāti vimuttiṃ paripācentīti vimutti-paripācanīyā. **Dhammā**ti pannarasa dhammā. Te saddhindriyādīnaṃ visuddhikāraṇavasena veditabbā. Vuttaṃ hetuṃ—

“Assaddhe puggale parivajjayato saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato pasādanīye suttante paccavekkhato imehi tīhākārehi saddhindriyaṃ visujjhati. Kusīte puggale parivajjayato āradhaviṇṇīye puggale sevato bhajato payirupāsato sammappadhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi vīriyindriyaṃ visujjhati. Muṭṭhassatī puggale parivajjayato upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato satipaṭṭhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi satindriyaṃ

1. Cūḷarāhulovādasuttaṃ (Pāli)

visujjhati. Asamāhite puggale parivajjayato samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato jhānavimokkhe paccavekkhato imehi tīhākārehi samādhindriyaṃ visujjhati. Duppaññe puggale parivajjayato paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato gambhīraññācariyaṃ paccavekkhato imehi tīhākārehi paññindriyaṃ visujjhati. Iti ime pañca puggale parivajjayato pañca puggale sevato bhajato payirupāsato pañca suttantakkhandhe paccavekkhato imehi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhanti¹.

Aparepi pannarasa dhammā vimuttiparipācanīyā—saddhādīni pañcimāni indriyāni, aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññāti imā pañca nibbedhabhāgiyā saññā, meghiyyattherassa kathitā kalyāṇamittatādayo pañcadhammāti. Kāya pana velāya Bhagavato etadahosīti. Paccūsasamaye lokaṃ volokentassa.

419. **Anekānaṃ devatāsahassānanti**² āyasmata Rāhulena Padumuttarassa Bhagavato pādamūle Pālitanāgarājakāle patthanaṃ paṭṭhapentena saddhiṃ patthanaṃ paṭṭhapitadevatā yeva. Tāsu pana kāci bhūmaṭṭhakā devatā, kāci antalikkhakā, kāci Cātumahārājikā, kāci devaloke, kāci brahmaloke nibbattā. Imasmiṃ pana divase sabbā ekaṭṭhāne andhavanasmim yeva sannipatitā. **Dhammacakkhanti** Upāli-ovāda³ Dīghanakhasuttetu⁴ ()⁵ paṭhamamaggo dhammacakkhanti vutto, brahmāyusutte⁶ tīṇi phalāni, imasmiṃ sutte cattāro maggā cattāri ca phalāni dhammacakkhanti veditabbāni. Tattha hi kāci devatā sotāpannā ahesuṃ, kāci sakadāgāmī, anāgāmī, khīṇāsavā. Tāsaṃ pana devatānaṃ ettakāti gaṇanavasena paricchedo n’atthi. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Rāhulovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 9. 198 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

3. Ma 2. 43 piṭṭhe.

5. (Āsivisūpamasuttetu) (Ka)

2. Anekāni devatāsahassānīti (Sī, Syā)

4. Ma 2. 168 piṭṭhe.

6. Ma 2. 346 piṭṭhe.

6. Chachakkasuttavaṇṇanā

420. **Evam me sutanti** Chachakkasuttam. Tattha **ādikalyāṇanti** ādimhi kalyāṇam bhaddakam niddosam katvā desessāmi. Majjhapariyosānesupi es'eva nayo. Iti Bhagavā ariyavaṁsam navahi, mahāsatiपाठहानाम सत्ताहि, mahā-assapuram sattihi yeva padehi thomesi, idam pana suttam navahi padehi thomesi.

Veditabbāṇi sahavipassanena maggena jānitabbāni. Manāyatanena tebhūmakacittameva kathitam, dhammāyatanena bahiddhā tebhūmakadhammā ca, manoviññāṇena ṭhapetvā dve pañcaviññāṇāni sesam bāvisatividham lokiyavipākacittam. Phassavedanā yathāvuttavipākaviññāṇasampayuttāva. **Taṇhā**ti vipākavedanāpaccayā javanakkhaṇe uppannatāṇhā.

422. **Cakkhu attā**ti pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhā kathitānam hi dvinnam saccānam anattabhāvadassanattam ayaṁ desanā āradhā. Tattha **na upapajjati** na yujjati. **Veti**ti vigacchati nirujjhati.

424. **Ayam kho pana bhikkhavi**ti ayampi pāṭiyekko anusandhi. Ayam hi desanā tiṇṇam gāhānam vasena vaṭṭam dassetum āradhā. Dukkham samudayoti dvinnam saccānam vasena vaṭṭam dassetuntipi vadanti yeva. **Etaṁ mamā**ti-ādīsu taṇhā māna diṭṭhigāhāva veditabbā. **Samanupassati**ti gāhattayavasena passati.

Evam vaṭṭam dassetvā idāni tiṇṇam gāhānam paṭipakkhavasena, nirodho maggoti imesam vā dvinnam saccānam vasena vivaṭṭam dassetum **ayam kho panā**ti-ādimāha. **Netam mamā**ti-ādīni taṇhādīnam paṭisedhavanāni. **Samanupassati**ti aniccam dukkhamanattāti passati.

425. Evam vivaṭṭam dassetvā idāni tiṇṇam anusayānam vasena puna vaṭṭam dassetum **cakkuṇca bhikkhavi**ti-ādimāha. Tattha **abhinandatī**ti-ādīni taṇhādiṭṭhivasen'eva vuttāni. **Anuseti**ti appahīno hoti. **Dukkhassā**ti vaṭṭadukkhakilesadukkhassa.

426. Evaṃ tiṇṇaṃ anusayānaṃ vasena vaṭṭaṃ kathetvā idāni tesāṃ paṭikkhepavasena vivaṭṭaṃ dassento puna cakkhuñcāti-ādimāha. **Avijjaṃ pahāyāti** vaṭṭamūlikaṃ avijjaṃ pajahitvā. **Vijjanti** arahattamaggavijjaṃ uppādetvā.

427. **Ṭhānametaṃ vijjatīti** ettaken'eva kathāmaggena vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṃ matthakaṃ pāpetvā puna tadeva sampiṇdetvā dassento **evaṃ passaṃ bhikkhavi**-ādimāha. **Saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnanti** ettha anacchariyametāṃ, yaṃ sayameva Tathāgate desente saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā. Imaṃ hi suttaṃ Dhammasenāpatimhi kathentepi saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā, Mahāmogallāne kathentepi, asītimahātheresu kathentesupi pattā eva. Etampi anacchariyaṃ. Mahābhiñṇappattā hi te sāvaka.

Aparabhāge pana Tambapaṇṇidīpe Māleyyadevatthero¹ nāma heṭṭhālohapāsāde idaṃ suttaṃ kathesi. Tadāpi saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā. Yathā ca lohapāsāde, evaṃ thero Mahāmaṇḍapepi idaṃ suttaṃ kathesi. Mahāvihārā nikkhamitvā Cetiyaṇapabbataṃ gato, tatthāpi kathesi. Tato Sākiyavaṇṇasavihāre², Kūḷālivihāre, Antarasobbhe, Muttanṅaṇe³, Vātakapabbate⁴, Pācinagharake, Dīghavāpiyaṃ, Lokandare, Nomaṇḍalatale⁵ kathesi. Tesupi ṭhānesu saṭṭhi saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā. Tato nikkhamitvā pana thero Cittalapabbataṃ gato. Tadā ca Cittalapabbatavihāre atirekasatṭhivasso mahāthero, pokkharāṇiyaṃ Kuruvakatitthaṃ nāma paṭicchannaṭṭhānaṃ atthi, tattha thero nhāyissāmīti otiṇṇo. Devatthero tassa santikaṃ gantvā nhāpemi bhanteti āha. Thero paṭisanthāren'eva “Māleyyadevo nāma atthīti vadanti, so ayaṃ bhavissatī”ti ñatvā tvaṃ devoti āha. Āma bhanteti. Saṭṭhivassaddhānaṃ me āvuso koci sarīraṃ hatthena phusitum nāma na labhi, tvaṃ pana nhāpehīti uttaritvā tīre nisīdi.

Thero sabbampi hatthapādādiparikammaṃ katvā mahātheraṃ nhāpesi. Taṃdivasaṇca dhammassavanadivaso hoti. Atha mahāthero “deva amhākaṃ dhammadānaṃ dātuṃ vaṭṭatī”ti āha. Thero sādhu bhanteti sampaṭicchi. Atthaṅgate

1. Maliyadevatthero (Sī)

2. Sākiyavaṇṇasavihāre (Syā), sākiyavaṇṇasavihāre (Ka)

3. Muttanṅaṇe (Sī)

4. Hitaṇkapabbate (Ka)

5. Gamaṇḍavāle (Sī)

sūriye dhammassavanam ghosesum. Atikkantasatṭhivassāva satṭhi mahātherā dhammassavanattham agamaṃsu. Devatthero sarabhāṇāvasāne imam suttaṃ ārabhi, suttantapariyosāne ca satṭhi mahātherā arahattaṃ pāpuṇimsu. Tato Tissamahāvihāraṃ gantvā kathesi, tasmimpi satṭhi therā. Tato Nāgamahāvihāre Kālakacchagāme kathesi, tasmimpi satṭhi therā. Tato kalyāṇim gantvā tattha cātuddase heṭṭhāpāsāde kathesi, tasmimpi satṭhi therā. Uposathadivase uparipāsāde kathesi, tasmimpi satṭhi therāti evaṃ Devatthereyeva idam suttaṃ kathente satṭhiṭṭhānesu satṭhi satṭhi janā arahattaṃ pattā.

Ambilakāḷakavīhāre pana Tipiṭakacūḷanāgatthere imam suttaṃ kathente manussapariśā gāvutaṃ ahosi, devapariśā yojanikā. Suttapariyosāne saḥassabhikkhū arahattaṃ pattā, devesu pana tato tato ekeko¹ puthujjano ahoṣīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Chachakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā

428. **Evaṃ me sutanti** Mahāsaḷāyatanikasuttaṃ. Tattha **mahāsaḷāyatanikanti** mahantānaṃ channaṃ āyatanānaṃ jotakaṃ dhammapariyāyaṃ.

429. **Ajānanti** saḥavipassanena maggena ajānanto. **Upacayaṃ gacchantīti** vuḍḍhiṃ gacchanti, vasibhāvaṃ gacchantīti attho. **Kāyikāti** pañcadvārikadarathā. **Cetasikāti** manodvārikadarathā. **Santāpādīsupi** es’eva nayo.

430. **Kāyasukhanti** pañcadvārikasukhaṃ. **Cetosukhanti** manodvārikasukhaṃ. Ettha ca pañcadvārikajavanena samāpajjanaṃ vā vuṭṭhānaṃ vā n’atthi, uppannamattakameva hoti. Manodvārikena sabbam hoti. Ayañca maggavuṭṭhānassa paccayabhūtā balavavipassanā, sāpi manodvāriken’eva hoti.

1. Ekova (Ṭikā)

431. **Tathābhūta**sāti¹ kusalacittasampayuttacetosukhasamaṅgībhūta²ssa. Pubbeva kho panassāti assa bhikkhuno vācākkammantāji³vā pubbasuddhikā nāma ādito paṭṭhāya parisuddhāva honti. Diṭṭhisāṅkappavāyāmasatisamādhisaṅkhātāni pana pañcaṅgāni sabbatthakakārāpakaṅgāni nāma. Evaṃ lokuttaramaggo aṭṭhaṅgiko vā sattaṅgiko vā hoti.

Vitaṇḍavādī pana “yā tathābhūta²ssa diṭṭhī”ti imeva suttapadesaṃ gahetvā “lokuttaramaggo pañcaṅgiko”ti vadati. So “evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī”ti iminā anantaravacanen’eva paṭisedhitabbo. Uttari ca evaṃ saññāpetabbo—lokuttaramaggo pañcaṅgiko nāma n’atthi, imāni pana pañca sabbatthakakārāpakaṅgāni maggakkhaṇe virativasena pūrenti. “Yā catūhi vacīduccaritehi āra²ti viratī”ti evaṃ vuttaviratīsu hi micchāvācaṃ pajahati, sammāvācaṃ bhāveti, evaṃ sammāvācaṃ bhāventassa imāni pañcaṅgikāni na vinā, saheva viratiyā pūrenti. Sammākkammantāji³vesupi es’eva nayo. Iti vacīkkammādīni ādito paṭṭhāya parisuddhān’eva vaṭṭanti. Imāni pana pañca sabbatthakakārāpakaṅgāni virativasena paripūrentīti pañcaṅgiko maggo nāma n’atthi. Subhaddasuttepi² cetāṃ vuttaṃ “yasmiṃ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti. Aññesu ca anekesu suttasatesu aṭṭhaṅgikova maggo āgatoti.

433. **Cattāro**pi satipaṭṭhānāti maggasampayuttāva cattāro satipaṭṭhānā. Sammappadhānādīsupi es’eva nayo. **Yuganandhā**ti³ ekakkhaṇikayuganandhā. Etehi aññasmiṃ khaṇe samāpatti, aññasmiṃ vipassanāti evaṃ nānākkhaṇikāpi honti, ariyamagge pana ekakkhaṇikā.

Vijjā ca vimutti cāti arahattamaggavijjā ca phalavimutti ca. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Yathābhūta²ssāti (Sī)

2. Dī 2. 124 piṭṭhe.

3. Yuganaddhāti (Ka)

8. Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā

435. **Evam me sutanti** Nagaravindeyyasuttam¹. Tattha **samavisamaṃ carantīti** kālena samaṃ caranti, kālena visamaṃ. **Samacariyampi hetanti** samacariyampi hi etaṃ.

437. **Ke ākārāti** kāni kāraṇāni. **Ke anvayāti** kā anubuddhiyo. **N’atthi kho pana tatthāti** kasmā āha, nanu araṇṇe haritaṇṇacampakavanādivasena atimanuṇṇā rūpādayo pañca kāmagaṇā atthīti. No n’atthi, na panetaṃ vanasaṇḍena kathitaṃ, itthirūpādīni pana sandhāyetaṃ kathitaṃ. Tāni hi purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti. Yathāha “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekarūpampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati, yathayidaṃ bhikkhave itthirūpaṃ. Itthirūpaṃ bhikkhave purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati”² ti vitthāretabbaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā

438. **Evam me sutanti** Piṇḍapātapārisuddhisuttam. Tattha **paṭisallānāti** phalasamāpattito.

Vipprasannānīti okāsavasenetaṃ vuttaṃ. Phalasamāpattito hi vuṭṭhitassa pañcahi pasādehi patitṭhitokāso vipprasanno hoti, chavivaṇṇo parisuddho. Tasmā evamaṃ. **Suññatavihārenāti** suññataphalasamāpattivihārena. **Mahāpurisavihāroti** Buddhapaccekaḥbuddhatathāgatamahāsāvakaṇaṃ mahāpurisānaṃ vihāro. **Yena cāhaṃ maggenāti**-ādīsu vihārato paṭṭhāya yāva gāmassa indakhilā esa pavitṭhamaggo nāma, antogāmaṃ pavisitvā gehapaṭipāṭiyā caritvā yāva nagaradvārena nikkhamaṇā esa caritabbapadeso nāma, bahi indakhilato paṭṭhāya yāva vihārā esa paṭikkantamaggo nāma. **Paṭighaṃ vāpi cetasi** citte

1. Nagaravindisuttam (Ka)

2. Am 1. 1 piṭṭhe.

paṭihaññanakilesajātaṃ kiñci atthi natthīti. **Ahorattānusikkhinā**ti divasañca rattiñca anusikkhantena.

440. **Pahīnā nu kho me pañca kāmagaṇā**ti-ādīsu ekabhikkhussa paccavekkhaṇā nānā, nānābhikkhūnaṃ paccavekkhaṇā nānāti. Kathaṃ? Eko hi bhikkhu pacchābhattaṃ piṇḍapāṭapaṭikkanto pattacīvaraṃ paṭisāmetvā vivittokāse nisinno paccavekkhati “pahīnā nu kho me pañcakāmagaṇā”ti. So “appahīnā”ti ñatvā vīriyaṃ paggayha anāgāminimaggena pañcakāmagaṇīkarāgaṃ samugghāṭetvā maggānantaraṃ phalaṃ phalānantaraṃ maggaṃ tato vuṭṭhāya paccavekkhanto “pahīnā”ti pajānāti. Nīvaraṇādīsupi es’eva nayo. Etesaṃ pana arahattamaggena pahānādīni honti, evaṃ ekabhikkhussa nānāpaccavekkhaṇā hoti. Etāsu pana paccavekkhaṇāsu añño bhikkhu ekaṃ paccavekkhaṇaṃ paccavekkhati, añño ekanti evaṃ nānābhikkhūnaṃ nānāpaccavekkhaṇā hoti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Piṇḍapāṭapārisuddhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā

453. **Evaṃ me sutanti** Indriyabhāvanāsuttaṃ. Tattha **Gajaṅgalāyanti**¹ evaṃnāmake nigame. **Suveḷuvaneti** Suveḷu nāma ekā rukkhajāti, tehi sañchanno Mahāvanasaṇḍo, tattha viharati. **Cakkhunā rūpaṃ na passati, sotena saddaṃ na suṇātīti** cakkhunā rūpaṃ na passitabbaṃ, sotena saddo na sotabboti evaṃ desetīti adhippāyena vadati.

Aññathā ariyassa vinayeti iminā Bhagavā attano sāsane asadisāya indriyabhāvanāya kathanatthaṃ ālayaṃ akāsi. Athāyasmā Ānando “Satthā ālayaṃ dasseti, handāhaṃ imissaṃ parisati bhikkhusaṃghassa indriyabhāvanākathaṃ kāremī”ti Satthāraṃ yācanto **etassa**

1. Kajaṅgalāyanti (Sī)

Bhagavāti-ādimāha. Athassa Bhagavā indriyabhāvanam kathento **tena hānandā**ti-ādimāha.

454. Tattha **yadidaṃ upekkhā**ti yā esā vipassanupekkhā nāma, esā santā esā paṇīta, atappikāti attho. Iti ayaṃ bhikkhu cakkhudvāre rūpārammaṇamhi iṭṭhe ārammaṇe manāpaṃ, aniṭṭhe amanāpaṃ, majjhatte manāpāmanāpaṃ cittaṃ, tassa rajjituṃ vā dussituṃ vā muyhituṃ vā adatvāva pariggahetvā vipassanaṃ majjhatte ṭhpeti. **Cakkhumā**ti sampannacakkhu visuddhanetto. Cakkhābādhikassa hi uddhaṃ ummīlananimmīlanaṃ na hoti, tasmā so na gahito.

456. **Īsakamponeti**¹ rathīsā viya utthahitvā ṭhite.

461. **Paṭikūle appaṭikūlasaṇṇī**ti-ādīsu paṭikūle mettāpharaṇena vā dhātuso upasaṃhārena vā appaṭikūlasaṇṇī viharati, appaṭikūle asubhapharaṇena vā aniccato upasaṃhārena vā paṭikūlasaṇṇī viharati. Sesapadesupi es'eva nayo. Tadubhayaṃ abhinivajjetvā majjhatto hutvā viharitukāmo kiṃ karotīti. Iṭṭhāniṭṭhesu āpāthagatesu n'eva somanassiko na domanassiko hoti. Vuttaṃ hetam—

Kathaṃ paṭikūle appaṭikūlasaṇṇī viharati, aniṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharati, evaṃ paṭikūle appaṭikūlasaṇṇī viharati. Kathaṃ appaṭikūle paṭikūlasaṇṇī viharati, iṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati, evaṃ appaṭikūle paṭikūlasaṇṇī viharati. Kathaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaṇṇī viharati, aniṭṭhasmiṃca iṭṭhasmiṃca vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharati, evaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaṇṇī viharati. Kathaṃ appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaṇṇī viharati, iṭṭhasmiṃca aniṭṭhasmiṃca vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati, evaṃ appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaṇṇī

1. Īsakapōṇeti (Sī)

viharati. Kathaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno, idha bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā n’eva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno -pa- manasā dhammaṃ viññāya n’eva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Evaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajānoti¹.

Imesu ca tīsu nāyesu paṭhamanāye manāpaṃ amanāpaṃ manāpāmanāpanti saṃkilesaṃ vaṭṭati, nikkilesaṃ vaṭṭati. Dutīyanāye saṃkilesaṃ, tatiyanāye saṃkilesanikkilesaṃ vaṭṭati. Puna vuttam “paṭhamāṃ saṃkilesaṃ vaṭṭati, dutīyāṃ saṃkilesampi nikkilesampi, tatiyāṃ nikkilesameva vaṭṭati”ti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uparipaṇṇāsattakathā niṭṭhitā.

Yo cāyaṃ “sabbadhammamūlapariyāyaṃ vo bhikkhave desessāmi”ti āraddhattā **ādikalyāṇo**, majjhe “suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ”ti vacanato **majjhekalyāṇo**, sannīṭṭhāne “ariyo bhāvitindriyo”ti vacanato **pariyosānakalyāṇo** ti vidhakalyāṇo Majjhimanikāyo “mahāvīpassanā nāmaṃ”ti vutto, so vaṇṇanāvasena samatto hoti.

1. Khu 9. 390 piṭṭhe.

Nigamanakathā

Ettāvata ca—

Āyācito sumatinā therena **Bhadantabuddhamittena**¹,
Pubbe mayūradūtaṭṭhanamhi saddhim nivasantena.

Paravāda²vidhaṃsanassa **Majjhimanikāyasetṭhassa**,
Yamaham **Papañcasūdanimaṭṭhakatham** kātumārabhim.

Sā hi Mahā-aṭṭhakathāya sāramādāya niṭṭhitā esā,
Sattuttarasatamattāya Pāliya bhāṇavārehi.

Ekūnasattimatto Visuddhimaggopi bhāṇavārehi,
Atthappakāsanatthāya āgamānam kato yasmā.

Tasmā tena sahā'yaṃ gāthāgaṇanāyena Aṭṭhakathā,
Samadhikachasaṭṭhisatamiti³ viññeyyā bhāṇavārānam⁴.

Samadhikachasaṭṭhisatapamāṇamiti bhāṇavārato esā⁵,
Samayaṃ pakāsayanti⁶ Mahāvihārādhivāsīnam⁷.

Mūlaṭṭhakathāsāram ādāya mayā imaṃ karontena,
Yaṃ puñṇamupacitaṃ tena hotu loko sadā sukhitoti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyappaṭimaṇḍitena
sīlācārājjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena
sakasamayasaṃsāraṇaṃ jhagāhanasamatthena
paññāveyyattiyasamannāgatena Tipiṭakapariyattippabhede sātṭhakathe Satthu
sāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena
karaṇasampattijanitasukhaviniggaṭṭhamadhurodāravacanālāvaṇṇayuttana
yuttamuttavādinā vādivarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre
chaḷabhiññāḍippabhedaguṇappaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme
suppatiṭṭhitabuddhīnam theravaṃsappadīpānam therānam
Mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālāṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā
Buddhaghosoti garūhi gahitaṇāmadheyyena therena katā ayaṃ
Papañcasūdani nāma Majjhimanikāyaṭṭhakathā—

1. Bhadantabuddhaputtana (Ka)

2. Paravādavādi (Sī)

3. ...satam (Syā, Ka)

4. Bhāṇavārehi (Syā, Ka)

5. Evaṃ (Syā, Ka)

6. Pakāsayantiṃ (Syā)

7. Mahāvihāravāsīnam (Syā, Ka)

Tāva tiṭṭhatu lokasmim, lokanīttharaṇesinaṃ.
 Dassentī kulaputtānaṃ, nayaṃ diṭṭhivisuddhiyā.
 Yāva Buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino.
 Lokamhi lokajeṭṭhassa, pavattati Mahesinoti.

Papañcasūdanī nāma

Majjhimanikāyaṭṭhakathā sabbākārena niṭṭhitā.

Uparipaṇṇāsattḥakathāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akasiralābhī	113	Ajjhupekkhitā hoti	101
Akicchālābhī	113	Aññathā hoti	191
Akiriyaṇā	96	Aññamaññakhādikā	151
Akilantakāyā	129	Aññā	34
Akappaṇaṁ	113	Aññā uḍapādi	139
Akkosissanti	234	Aññā paññatti	89
Agadaṅgāraṁ	2	Aññaṁ Satthāraṁ	79
Aggaḷaphalakam	103	Aṭṭha disā vidhāvati	190
Agāravo	27	Aṭṭhānaṁ	74
Aggā	12	Aṭṭhicchinnā	146
Aggo	132	Aṇuṁ	34
Aṅganteva saṅkhaṁ gacchati	141	Atanditaṁ	171
Acittikātvā	54	Atammayaṭaṁ	189
Acirapariniḍḍute Bhagavati	47	Atammayaṭā	68
Accāraddhavīriyaṁ	148	Atiniḍḍhāyitattaṁ	148
Accinānattaṁ	144	Atipassitvā	141
Ajjeva kiccamātappaṁ	170	Atilīnavīriyaṁ	148
Ajjhattabāhiddhā	114	Atisāro	193
Ajjhattameva	102, 114	Atītaṁ	170, 186
Ajjhattikabāhirāṇi	73	Attabyābādhāyapi manteti	54
Ajjhattaṁ	114	Attamaṇo	190
Ajjhattaṁ vā	28	Attena vā attaniyena vā	42
Ajjhattaṁ asaṇṇhitaṁ	190	Atthato ceva nānaṁ	
Ajjhattaṁ suññaṭaṁ	114	byañjanato ca	18
Ajjhājīve vā		Atthato hi kho sameti	19
adhipātimokkhe vā	25		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Atthi kho pana saṅkhārānaṃ	
nirodho	12
Atthi ca sā samāpatti	181
Atthi bhikkhave upekkhā	
ākāsānañcāyatana-	
nissitā	189
Atthi bhikkhave upekkhā	
rūpesu	189
Atthetanti iti viditvā	12
Athāparaṃ viññāṇaṃyeva	
avasissati	209
Adaḷhadiṭṭhi	20
Adukkhamasukhavedaniyaṃ	
kammaṃ	182
Adukkhamasukhaṃ	17
Adhammo	31
Adhikaraṇasamathā	28
Adhikaraṇāni	28
Adhikaraṇānaṃ	28, 33
Adhiciṇṇaṃ te viparāvattaṃ	21
Adhiṭṭhāti	104
Adhiṭṭhāya manasā	39
Adhibandhaṃ nigaccheyya	151
Adhimānena	34
Adhimuccati	105
Adhimokkhasampasādo	40
Adhivuttiṭṭhāni	11
Adhunā kālaṅkato	21
Anajjhositā	213
Anattakatāni	53
Anaddhabhūtaṃ	7

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anadhimucchito	7
Anabhinanditā	213
Anabhinanditāni sītī	
bhavissanti	213
Analañca te antarāyāya	37
Anavakkantā pāpimatā	116
Anavakāso	74
Anavassuto	189, 190
Anassāsikaṃ	63
Anāgamanadiṭṭhiko	54
Anādīnavadassāvino	187
Anvadeva rājā cakkavattī	
saddhiṃ caturaṅginiyā	
senāya	155
Anvāgameti	173
Anvāvattanti	117
Aniccatam	186
Aniccasaññābhāvanānuyogaṃ	98
Aniccā	38
Animittaṃ	109, 110
Anissito	60
Anīghā	91
Anuggāhakā	218
Anuṭṭhitāya	103
Anuttariyā akkhāyati	12
Anuttaresu vimokkhesu	186
Anuttaram	110
Anuddhamseyya	36
Anudhammo	21, 210
Anupadadhammavipassanaṃ	58
Anupadavavatthitā honti	59

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Anuparidhāvanti	
anuparivattanti	93
Anupavajjaṁ	232
Anupasamasamvattanike	22
Anupādānohamasmi	17
Anupādāya na paritasseyya	190
Anupādā paritassanā	191
Anupāyo	60
Anubandhituṁ	117
Anubyañjanaso	139
Anuvādādhikaraṇaṁ	28
Anuviloketvā	53
Anusaññāyamāno	48
Anusayā	63
Anussarissati	119
Anussāvanena	75
Anekavihitāni	11
Anodhiḥinassa	187
Antaraghare	139
Anto	10
Antogadhāvāssa	102
Andhakārā	126
Andhakāratimisā	126
Apaṇṇakaṁ	142
Aparantakappikā	10
Aparantānudiṭṭhino	10
Aparantānudiṭṭhiṁ	17
Aparittaṁ	39
Apariniṭṭhitabhāvāya	69
Aparipakkavedanīyaṁ	3
Apaviddhaṁ	54

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Apubbaṁ acarimaṁ	80, 85
Apekkhavā	191
Apettha	44
Appaññātā	68
Appaṭibaddho	60
Appaṭisandhikā	35
Appaṭisaraṇe	22, 48
Appatisso	27
Appattassa pattiya	97
Appanā	93
Appamattakaṁ kho	19
Appamāṇo	126
Appamāṇaṁ	39
Appavedanīyaṁ	6
Appāyukasaṁvattanikā -pa-	
pāṇātipātī	177
Appesakkho	180
Aphalo	6
Abalaṁ	63
Abyābajjhaṁ	69
Abhabbābhāsaṁ	184
Abhabbaṁ	184
Abhikkamanti	229
Abhikkamosānaṁ -pa-	
paṭikkamo	229
Abhiḥappā	148
Abhiḥātiḥetu	6
Abhiññā desitā	24
Abhiññāsacchikaraṇīyassa	103
Abhidhamme	18

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abhinanditabbam	63	Alam	98
Abhinivisanti	144	Avadhimsu nam	117
Abhinivissa voharati	183, 193	Avikkhattam avisatam	190
Abhinivesā	63	Avijjā aññāṇā	3
Abhibhuyya lokam	39	Avinayo	32
Abhibhuyya sabbāni		Avipākajinassa	187
parissayāni	147	Avissaṭṭham	193
Abhiramanti	144	Avedanīyam	6
Abhirūpā	161	Asakkaccam dānam deti	54
Abhivadati	17	Asaṅkhatā	73
Abhivādetabbam	180	Asaññā sammoho	13
Amanasikarivā	108	Assaddhasamannāgato	53
Amanasikāro	148	Asappāyāni	36
Ambho	164	Asappurisakammanto	54
Amosadhammam	214	Asappurisacintī	54
Ayamantimā jāti	132	Asappurisadānam	54
Ayamanudhammo	63	Asappurisadiṭṭhi	54
Ayamahamasmi	215	Asappurisadhammam	67
Ayamuddeso	185	Asappurisabhatti	53
Ayoniso ummujiṣṣati	181	Asappurisamantī	54
Ayam maggo ayam paṭipadā	104	Asappurisavāco	54
Ayam rūpe assādo	53	Asappuriso	53
Ayam rūpe ādīnavo	53	Assaratanaṃ	160
Araññakuṭikāyam	140	Asahatthā	54
Araṇo	193	Asāmāyikaṃ	113
Ariyasāvako	45	Asu ca visadoso	37
Ariyā	116	Asamvutā	126
Ariyāyetam paññāya	37	Asamhīram samkuppaṃ	170
Ariyam	92	Ahaṅkāramamaṅkāra-	
Arogo	2, 11	mānānusayā	64

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Ahitāya dukkhāya	
devamanussānaṁ	24
Ahutvā sambhonti	60
Ahuvamheva mayaṁ	1
Ahetuvādā	96
Ahampi sudam	147

[Ā]

Ākāśadhātunissitaṁ	63
Āgatigati na hoti	232
Āgatiṁ vā gatiṁ vā	13
Āgamaśāmi	97
Āghāto	214
Ācariyūpaddavena	117
Ācikkhanā	217
Āturīyati	193
Ādibrahmacariyako	173
Ādiṁyeva	182
Ānāpānassati bhikkhave	99
Āneñjapaṭisaṁyuttāya	35
Āneñjasappāyā	41
Āneñjasamyojanena hi	
kho viśaṁyutto	35
Āneñjādhimuttassa	35
Āneñjūpaṇaṁ	41
Āneñjaṁ	115
Āneñjaṁ samāpajjati	41
Āpattādhikaraṇaṁ	28, 30
Āpatti hoti vītikkamo	48
Āpādikā	222

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ā]

Āpādetā	218
Āpodhātu	63
Ābhā	105, 144
Ābhāya nānubhonti	126
Āmake	118
Āmaṇḍaṁ	104
Āmantesi	229
Āyatane cittaṁ paśīdati	39
Āyatanaṁ	186
Ārañṇiko	68
Ārati	94
Āraddho	97
Ārammaṇaṁ	103
Āropito te vādo	21
Āropenti	151, 168
Ālimpeyya	210
Āvuto	141
Āsaṅca anāsaṅca	142
Āsattiṁyeva abhivadanti	14
Āsabhiṁ	132
Āsabhaṁ	109
Āsavānaṁ khayañāṇāya	64
Āḷibandhā	103

[I]

Itṭhānaṁ	186
Iti pecca bhavissāma	14
Iti vidditvā nirupadhi	37
Itibhavābhavaḥetu	18
Iti me cakkhum	173

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I]		[U]	
Itiha tattha sampajāno	115	Uddesavibhaṅgaṃ	190
Ittheke apasādeti	192	Uddhaṃ saraṃ	14
Idaṃ rūpe nissaraṇaṃ	53	Upakkamena	3
Idaṃ vatvāna Sugato		Upaghāto	20
uṭṭhāyāsana	173	Upapattim	13
Idha manusikkhato	39	Upaddavo	70
Idha bhikkhave ekacco	16	Upadussati	180
Idhānanda	33, 44, 183	Upadhivepakkā	92
Imameva kāyaṃ	109, 110	Upadhismim	37
Imasmim sati idaṃ	73	Upadhisāṅkhaye vimutto	37
Isisaṃghanisevitaṃ	231	Upadhī honti	214
Issatthe	46	Upanidhampi	250
Issāmanako	180	Upāyā	63
Issaṃ bandhati	180	Upaparikkheyya	190
[U]		Uparipāsādavaragatassa	152
Ukkāmukhe	105	Upavajjakulāni	233
Ukkāmukhe pakkhipeyya	210	Upavicarati	185
Ukkūlavikkūlaṃ	109	Upasaṅkama	23, 47
Ukkaṃ bandheyya	210	Upasaggo	70
Uccākulā	67	Upasamasukhaṃ	113
Ucchedaṃ	11	Upasamena	231
Uttari nissaraṇaṃ	61	Upasampadāya	93
Uttariṃ pañho	63	Upasampadaṃ	13
Uttānīkammaṃ	217	Upahaññati	193
Uttāsavā	191	Upādānamakkhāyati	16, 17
Udakassa dhārā	131	Upādānā	63
Udāyī	181	Upādāne	169
Udena	131	Upādānaseṭṭhaṃ kira so	
Uddesena	75	bhante	44
		Upādiyamāno upādiyati	44

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[U]

Upekkhako	190
Upekkhā	61
Upekkhā nātimaññitabbā	20
Upekkhāyeva avasissati	209
Upekkhāsahagataṃ	149
Uposathikassa	152
Uposatho	50
Uppannuppannānaṃ	28
Uppalagandho	161
Uppilaṃ	148
Ubbhataṃ tādīsameva hoti	167
Ubhayabyābādhāya	54
Ubhayametaṃ aniccaṃ	42
Ubhayametaṃ māradheyyaṃ	38
Umaṅgaṃ	181
Ummujjamāno	181
Uyyojanikapāṭisaṃyuttaṃ	114
Urundaṃ	204
Uḷārabhogakulā	68
Uḷāro	126
Uḷāraṃ pubbenāparaṃ	
visesaṃ jānanti	97

[E]

Ekaggataṃ	140
Ekaccānaṃ adhikaraṇānaṃ	32, 33
Ekattasitā	188
Ekattā	188
Ekattaṃ	108
Ekattha	142

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[E]

Ekantadukkhī	15
Ekantasukhī	15
Ekamidaṃ	107
Ekameva disaṃ dhāvati	190
Ekissā lokadhātuyā	79, 85
Etadavoca	56, 71, 144, 150
Etadahosi	206
Etena maccaṃ sujjhanti	231
Etaṃ mama	232
Etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ	42
Etaṃ amataṃ yadidaṃ	
anupādā cittassa vimokkho	45
Evamgottā	119
Evamjaccā	119
Evam tattha visujjhati	231
Evamdhammā	119
Evampaññā	119
Evamamahiddhikā	126
Evamrūpo siyaṃ	51
Evamvādino bhikkhave	
Nigaṇṭhā	1
Evamvimuttā	120
Evamvihārī	119
Evamvedano	52
Evam santametaṃ	116
Evam sante	1, 6, 117
Evam santaṃ	116
Evamsilā	119
Esaniyā	2
Eseyya	2
Esevanto dukkhassa	232

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[O]		[Ka]	
Okkalā	96	Kammena	75
Okoṭimako	151	Kammaṃ	231
Oghassa nittharaṇā akkhātā	44	Kammaṃ vijjā ca	231
Otāraṃ	103	Kalabhāgampi	150
Odaheyya	2	Kalyāṇadhammo	226
Ophuṭo	141	Kalahō	21
Obhāso	148	Kaliggahena	151
Obhāsañceva sañjānāma	147	Kassaci kiñcanatasmim	43
Oraso	62	Kā atītaṃse Satthari saddhā	2
Olambanti	150	Kākapeyyo	103
Oliyasi	230	Kājena	144
Ovadanti anusāsanti	97	Kāṇo	151
Oḷārikaṃ	12	Kāmapaṭisandhisukhino	192
[Ka]		Kāmasaṃyojanānaṃ	
Kaccimetaṃ bhante	107	anadhiṭṭhānā	16
Kaṇci saṅkhāraṃ	74	Kāmā	38
Kaṭaggahena	163	Kāmāsavaṃ paṭicca	110
Kathāpābhataṃ	24	Kāme paribhuñjanto	141
Kathine cīvaraṃ	138	Kāyagatāsatiṃ	102
Kantānaṃ	186	Kāyaññātaraṃ	99
Kantaṃ	113	Kāyaduccaritasamaṅgī	87
Kappo	10	Kāyaduccaritassa	87
Kamattānaṃ phusissanti	53	Kāyaduṭṭhullaṃ	144
Kammanto	47	Kāyapariyantikaṃ	213
Kammadāyādā	177	Kāyassa bheda	41
Kammaṭṭisaṇṇā	177	Kālaṃ karoti	130
Kammabandhū	177	Kāsāvakaṇṭhā	225
Kamayonī	177	Kāḷakhemakassa	110
Kammassakā	177	Kāḷasīso	160
		Kimkārapaṭissāvinī	162

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kiccādhikaraṇaṃ	28, 31
Kilamatho	140
Kukkulanirayo	168
Kuṇī	151
Kuṭṭhārīhi	150
Kulaputto	194
Kusalāyatikā	116
Kuhanā	94
Ke ākāra	249
Kevalā paripūrā paṇḍitabhūmi	163
Kevalā paripūrā bālabhūmi	151
Ko jaññā maraṇaṃ suve	170
Komudiṃ cātumāsiniṃ	97

[Kha]

Khandhādhivacanāṃ	52
Khayā virāgā	63
Khārodakā nadī	168
Khīṇā jāti	62

[Ga]

Gaṇo	112
Gaṇḍo	13, 215
Gattaparikamme	139
Gatiṃ	13
Gaddūhanamattaṃ	139
Gahapaticīvaraṃ	138
Gāmasaññaṃ	108
Gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchanti	6
Gāḷhūpalepanena	2
Gilānapucchakā	232

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga]

Gihipaṭisaṃyuttaṃ	33
Gehasitasīlānaṃ	142
Gehasitā	102
Gehasitāni	186
Gotamī	219
Gotrabhuno	225

[Gha]

Ghaṭāya	112
---------	-----

[Ca]

Cakkaratanaṃ	152
Cakkhu	173
Cakkhunā rūpaṃ disvā	185
Cakkhuviññāṇaṃ	185
Cakkhuviññeyyaṃ	70
Caṇḍā	234
Cattāro satipaṭṭhānā	18
Catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ	98
Caturādhiṭṭhāno	208
Candanagandho	161
Candano devaputto	174
Cara vādappamokkhāya	21
Calitaṃ	232
Cāgamanubrūheyya	208
Cārikaṃ	194
Cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti	191
Ciraṃ dīghamaddhānaṃ	210
Cīvarakammaṃ	112
Cīvarahetu	18

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Ja]	
Cuṇṇena	139	Jātimā	104
Cutiṃ	13	Jānāti passati	72, 73
Cutūpapāto	232	Jīvitapaccayā	110
Cetasā phuṭo	103	Jīvitamuttamaṃ	231
Cetaso adhiṭṭhānā	63	Jīvitā voropesi	216
Cetaso abhiniropanā	93	[Jha]	
Cetovimuttiṃ	113	Jhāyato	144
Cetosamādhim	183	[Ña]	
Cetosukhaṃ	247	Ñāyassa	142
[Cha]		[Tha]	
Chadhāturo	207, 208	Thānametaṃ vijjati	74
Chandamūlakā	51	Thānaṃ kho panetaṃ	35
Chandarāgabyāpādena	36	[Ta]	
Chando	64	Takko	93
Channo	232	Taggha	49
Channaṃ phassāyatanānaṃ	17	Tajjaṃ tassāruppaṃ	150
Chambhitattaṃ	148	Taṇhā	64
Chinnapapañce	119	Taṇhādhipateyyena	53
Chinnaṇaṭṭume	119	Tato sammanti medhagā	146
[Ja]		Tattena ayosaṅkunā	169
Janetā	218	Tattaṃ ayokhilaṃ	150
Jambonadaṃ	104	Tatridaṃ bhikkhave	
Jarādhammo	164	Sāriputtassa anupada-	
Jātijarāmarañadukkhasamu-		dhammavipassanāya	59
dayasambhavo	190	Tatrupapattiyā	104
Jātidhammo	164	Tathāgato abhijānāti	12
Jātimaraṇasaṅkhaye	169	Tathā tathā voharati	
Jātimaraṇasambhave	169	aparāmasaṃ	193
		Tadaṅgena	144

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ta]

Tadanudhammaṃ	210
Tadabhinandati	173
Tadahu	50
Tadamināpi	19
Tadupātivatto	16
Tadupādānā	210
Tadupādānaṃ	44
Tapodārāme	172
Tappaṭirūpi	35
Tabbahulavihārino	39, 41
Tabbahulīkāṛā	61
Tamenāṃ bhikkhave nirayapālā	164
Tyāssa	54, 59
Tayidaṃ	12, 14
Tasmātiha	88, 99, 120
Tasmiṃyeva purimasmiṃ	115
Tassa nissaraṇadassāvī	12
Tiṇaghāsodakaṃ	141
Tibbacchando	8
Tibbāpekkho	8
Tiracchānagate	223
Tirokucchigataṃ	129
Tisso vedanā	182
Tucchā	38
Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ	53
Tūlapicuno vā kappāsapicuno vā	161
Tejodhātu	63
Te dhamme samanupassati	61

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ta]

Tena kammena	180
Tena kho pana samayena	239
Tena hi	50
Tenupasaṅkami	229
Tenevantaravassena	239
Teva ariyasāvakassa	39
Tesu dussīlesu saṅghaṃ uddissa dānaṃ dassanti	225
Tehi dhammehi	47
Todeyyaputto	175
Taṃ kiṃ maññasi	117
Taṃsaṃvattanikaṃ	41

[Tha]

Thaññaṃ pāyesi	222
Thāmasā	183
Thinamiddhaṃ	148
Thullavajjaṃ	33
Thūlaṃ	34

[Da]

Dakkhakammāraputta-ukkāmu- khasukusalasampahaṭṭhaṃ	105
Datṭheyyaṃ	141
Daḍḍena	234
Dantullehakaṃ	151
Damūpasamena	234
Damo	234
Darathamattā	109
Davā	33
Dassanañca rūpānaṃ	147

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Dassanāya	24
Dassanīyā	161
Dassanampi kho ahaṃ	181
Dahati	104
Dāyakato visujjhati	226
Diṭṭhadhammanibbānaṃ vā	11
Diṭṭhadhammavedanīyaṃ	3
Diṭṭhadhammābhiniḃbutā	169
Diṭṭhadhammikā kāmā	38
Diṭṭhadhammo	11
Diṭṭhasutamutaviññātabba- saṅkhāra mattenā	13
Diṭṭhipaḷāso	20
Diṭṭhisampanno	74
Diṭṭhe diṭṭhavādītā	62
Diṭṭheva dhamme	183
Dibbaṃ	152
Dīgharattaṃ kho me	144
Dīghāyukasāṃvattanikā esā māṇava paṭipadā	179
Dukkaṭṭakammakārī	150
Dukkhanidānassa	7
Dukkhaveḍaniyaṃ kammaṃ	182
Dukkhaveḍanīyaṃ	3
Dukkhe ñāṇaṃ	218
Duccintitacintī	150
Duṭṭhacitto	75
Duṭṭhullaṃ	148
Duppavedite	22
Dubbaṇṇo	151

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Dubbhāsitaḃhāsī	150
Durakkhāte	22
Devamahattatā	55
Devadahaṃ nāma	1
Devānubhāvaṃ	126
Desaṃ	50
Desesi	140
Dvāyaṃ vadāmi	92
Dvedhā bhinnā	35
Dvedhikajātā	21
[Dha]	
Dhammajo dhammanimmito	62
Dhammadāyādo	62
Dhammanetti samanumajjitabbā	32
Dhammappaṭisaraṇā	48
Dhammameva deseyya	192
Dhammavicayasambojjhaṅgo	93
Dhammā	173
Dhammikaṃ sukhaṃ	7
Dhammiyā kathāya	147
Dhamme agāravo	27
Dhammo	21, 31, 231
[Na]	
Na atthato upagacchiṃ	63
Na kallaṃ	1
Na kañci maññati	68
Na kiñci loke upādiyati	212
Na kiñci vediyati	180
Na kuhiñci maññati	68

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Na kho gahapati gihīnaṃ odātavaśanānaṃ evarūpī dhammīkathā paṭibhāti	230
Na kho me bhante pari- puṇṇaṃ paṭṭacīvaraṃ	215
Na ca attamaṇo	189
Na ca mama kvaṇaṇi	43
Na ca me evarūpī dhammīkathā sutapubbā	230
Na codanāya taritabbāṃ	20
Nati	232
Natīyā asati	232
Na tvevāhaṃ Ānanda kenaci pariyāyena saṃgha- gatāya dakkhiṇāya	226
Natthikavādā	96
Natthi dāni punabbhavo	132
Nadīviduggaṃ	109
Nandisaṃmudaya	
dukkhasaṃmudayo	233
Nandī	64
Nandiṃ na samaṇvāneti	171
Nappaṭikaṅkhe	170
Na parinibbāyati	44
Na paripucchitā hoti	180
Nava vā dasa vā	130
Na vo ahaṃ Ānanda tathā paraṅkamaṇissāmi	118
Navāṃ	219
Na sukaṛā akkhānena pāpuṇitum	151

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Na suppaṭikāraṃ vadāmi	222
Na sussaṇṇanti	109
Na saṃhīrati	172
Naḷāgārā	71
Na abhiśaṇṇetayati	212
Nāgavaṇikaṃ	141
Nāṭaputtīyesu	22
Nātidhāveyya	192
Nāddasaṃ	164
Nānattasaṇṇā	148
Nānattasitā	188
Nānattā	188
Nānvāgameyya	170
Nāparaṃ itthattāyāti paṇānāti	212
Nābhiniśeṇeṇa	192
Nālaṃ abhinanditum	42
Nāvakaṅkhami	232
Nāhaṃ kvaṇaṇi	43
Nāhaṃ bhikkhave muṭṭhaśa- tissa aśaṃpaṇānaśa	100
Nikāmaḷābhī	113
Nikkhepaṇaṃ	103
Nikkhaṃ	104
Niggayha niggayha	118
Niccato upagaṇṇeṇa	74
Nindābyārośa-upāraṃbhabhayā	96
Ninnītakasāvaṃ	210
Nippītikaṃ	149
Nippesikatā	94

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Nibbānasappāyaṃ	17	Pakatiyā sīlavatī	128
Nibbinnarūpā	22	Pakkhandati	108, 115
Nibbēthehi vā	22	Pakkhahato	151
Nirayaṃ upapannā	163	Pavayha pavayha	118
Nirāmisā	101	Paccattaṃyeva ñāṇaṃ	16
Nirāmisāṃ sukhaṃ	17	Pacchānipātinī	162
Nirāsā	91	Pañca kho ime Ānanda	
Nirodhaṃ disvā	232	kāmaguṇā	116
Nissāya nissāya	44	Pañcannaṃ kāmaguṇānaṃ	129
Nissitassa	232	Paññā	92
Nivuto	141	Paññādhiṭṭhānaṃ	208
Nisinnakova parinibbāyi	140	Paññā paññindriyaṃ	92
Nīhaṭaṃ	210	Paññāpanā	217
Nekkhammasitāni	186	Paññābalaṃ	93
Nekkhammasukhaṃ	113	Paññāya vā adhimuccati	40
Nekkhammena ñātabbaṃ	140	Paññāya cassa disvā āsavā	
Netarṃ ṭhānaṃ vijjati	74	parikkhīṇā honti	62
Netarṃ mama nesohamasmi		Paññindriyaṃ	92
na meso attāti		Paññaṃ nappamajjeyya	208
samanupassāmi	232	Paṭikkamanti	229
Nemittikatā	94	Paṭikkosanti	12
Nevasaññīnāsaññī	11	Paṭiggahetvā	131
Neva abhisaṅkharoti	212	Paṭiggāhakato visujjhati	227
Nevidha huraṃ na		Paṭicca	109
ubhayamantarena	232	Paṭinissaggā	16
Nevussādeyya na		Paṭibaddhacitto	8
apasādeyya	192	Paṭivānarūpā	22
No aticarati	162	Paṭivirati	94
No āmisadāyādo	62	Paṭivedho	80
No cassa no ca me siyā	43	Paṭisallānā	232, 233

Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paṭisallānā vutṭhito	172
Paṭṭhapanā	217
Paṇavo	141
Paṇḍitalakkhaṇāni	152
Paṇḍito	56
Paṇḍukambalasilāyaṃ	174
Paṇidahati	173
Paṇidhānapaccayā	173
Paṇītaṃ	42
Patissayamānarūpā viharanti	24
Pathaviyā olambanti	150
Pathaviḍhātu	63
Pathavīsaññaṃ	109
Padhānena	3
Pabbajjaṃ	140
Pamāṇaṃ	39
Parabyābādhaṃ	54
Paramajjaḍhammesu	47
Paramā	12
Paramāya	161
Parāmāsā	183
Parikkhatā	92
Paricitāya	103
Paritassanā	
dhammasamuppāda	191
Parittañceva obhāsaṃ	149
Parittāni ca rūpāni	149
Parittābhā	143
Paritto samādhi	149
Parinibbāyi	239

Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Parinibbāyeyya nu kho so	
bhante bhikkhu na vā	
parinibbāyeyya	44
Paripakkavedanīyaṃ	3
Paribhāsissanti	234
Parimuṭṭhā	146
Pariyanto	151
Pariyādinnavatṭe	119
Pariyāyena	239
Pariyodātāṃ	16, 209
Parirakkhitabbaṃ	181
Parisuddhā	12, 210
Parisuddhaṃ	16, 110
Pare	146
Pavicinati	101
Pavivekā pīti	17
Pavedetvā	140
Passati	183
Passaddhi	232
Passambhati	101
Pahānāya	93
Pahānaṃ	101
Pāṭikaṅkhitabbā	223
Pāṇātipātā veramaṇi	94
Pāṇimattaṃ	150
Pāpasaṅgatikā	6
Pāramippatto	62
Pārājikasāmantena vā	32
Pāsādikāṃ	206
Piṭakena	144

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Ba]	
Piṇḍāya pāvisi	145	Bahutarā	32
Piyavādinī	162	Bahudeva rattim	206
Pisinārāyaṃ	18	Bahuvedanīyaṃ	6
Pihaṃ upaṭṭhāpayato	186	Bahusampatto	167
Puññabhāgiyā	92	Bākulo	135
Puṭosenāpi	98	Bālakaloṇakāragāmo	147
Puṇṇamā	50	Bālato uppajjanti	71
Puṇṇā	50	Bālanimittāni	149
Puthujjanadussīle	223	Bālāpadānāni	150
Puthujjanasīlavante	223	Bālalakkhāṇāni	149
Puthuttam	37	Bālālāpanaṃ	38
Puthusaddo	145	Bālaṃ	150
Pubbantakappikā	14	Bāhirake kāmesu	
Pubbantānudiṭṭhiṃ	17	vītarāge	223
Pubbuṭṭhāyini	162	Buddhappamukhe	
Pubbe vāssa taṃ kataṃ hoti	183	ubhatosaṃghe	224
Purāṇagihisahāyo	137	Byañjanato nānaṃ	19
Pemaṇiyā	141	Byantībhūtena	114
Posikā	222	Byappanā	93
		Byasanaṃ hetam	13
		Byākatā	34
		Byāpādo	214
[Pha]		[Bha]	
Pharati	105	Bhagavato accayena	24
Pharitvā	105	Bhaṇḍanaṃ	21
Pharusā	234	Bhaddekaratto	171
Phassāyatanaṃ	208	Bhayāni	70
Phasso	52	Bhavasamyojanaṃ	192
Phuseyya	140	Bhavāya vā vibhavāya vā	212
		Bhāgasō mito	151
[Ba]			
Baliharaṇe	18		
Bahiddhā	28, 53, 190		

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Bha]

Bhāsitaparikkantaṁ	33
Bhīṅkāraṁ gahetvā	155
Bhikkhunupassayaṁ	139
Bhikkhusaṅghe	225
Bhinnathūpe	22
Bhūmijo	142

[Ma]

Maggaṅgaṁ	93
Magge vāhi Ānanda	
paṭipadāya vā	25
Maññassa vā nappavattanti	208
Maññitametaṁ	215
Manāpacārīnī	162
Manussakantesu sīlesu	
samādapanaṁ	141
Manussamahattatā	55
Manopavicārā	185
Manoramānaṁ	186
Mama kismiñci kiñcanaṁ	
natthi	43
Mahākulā	67
Mahācattārīsako	95
Mahāniraye	166, 169
Mahāpajāpatigotamī	219
Mahāpañño	56
Mahābhūtā hetu	52
Mahābhogakulā	67
Mahāsenena	170
Mahesakkho	131
Mahantaṁ bhogakkhandhaṁ	163
Mātaṅgaraññeva nāgo	147
Mātukucchiṁ okkamati	126
Mātugāmassa dhammaṁ	139

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Mānasā	39
Mā bhaṇḍanaṁ	145
Māyākatametaṁ	38
Mārassesa visayo	38
Micchādiṭṭhīti pajānāti	92
Mittavatāya	118
Mukhato jāto	62
Mukhādhāne	46
Muñjakeso vehāsaṅgamo	160
Muni santoti vuccati	208, 215
Musā	38, 214
Musāvādā veramaṇi	94
Methuno dhammo	137
Moghaṁ	181
Mosadhammo	38
Mosadhammaṁ	214

[Ya]

Yattha ṭhitaṁ	208, 215
Yattha rattassa	113
Yatthetā aparisesā	
nirujjhanti	42
Yatra hi nāma	119
Yathādhammaṁ yathānu-	
siṭṭhaṁ kārema	48
Yathāsake tiṭṭheyyāsi	140
Yathāsukhaṁ kho me viharato	9
Yadatthi yaṁ bhūtaṁ taṁ	
pajahāmi	44
Yadatītaṁ	170
Yadariyo	189
Yadidaṁ ajjhena	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ya]	
Yadi arūpasaññānaṃ	12
Yadi rūpasaññānaṃ	12
Yamassa rañño	164
Yasassī	68
Yānikatāya	103
Yāvatāyukaṃ	121
Yāva pacchimasopānakaḷevarā	46
Yāvicchanti mukhāyāmaṃ	146
Ye ca tattha vijānanti	146
Ye ca taṃ upanayhanti	146
Yena nītā	146
Yena Bhagavā tenupasaṅkami	231
Yebhuyyasikā	29
Yoggācariyānaṃ	185
Yojanagaṇanāni	98
Yo dhammo yo vinayo	19
Yoniso vicine dhammaṃ	231
Yo sāro so ṭhassati	119
Yaṃ	41, 74
Yaṃ itthī rājā assa	
cakkavattī	86
Yaṃ chāyā jahati	17
Yaṃ nūnāhaṃ puccheyyaṃ	206
Yaṃ no mayaṃ	49
Yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ	108
Yaṃpāyasmā	137
Yaṃ puthujjano	74
Yaṃ hānanda puggalo	
puggalaṃ āgama	222
Yaṃ hi kho tattha na hoti	108

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]	
Rajosūkaṃ	37
Rathe yojetvā	151
Rasādo	151
Raho vādaṃ	192
Rāgo	64
Rājakumāro	140
Rājāva raṭṭhaṃ vijitaṃ	147
Rūpanimittānusārī	191
Rūpanimittaṃ manasi karomi	149
Rūpavipariṇāmanūparivatti	191
Rūpiṃ vā	11
Rūpaṃ sā ativattati	187
Rogo	215
[La]	
Lapanā	94
Labhetha otāraṃ	103
Lābhena lābhaṃ nijigīsanatā	94
Lokantarikā	126
Lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ	186
Lokāmisādhimutto	34
Lokuttarā	116
Lomasakaṅgiyo	174
Lohitaṃ uppādeyya	75
[Va]	
Vacīsaṅkhāro	93
Vacīsaṃhāro	20
Vaṭumaṃ	119
Vaṇṇanānattaṃ	144
Vaṇṇapokkharatāya	161

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vatthukatāya	103
Vadhoyeva	22
Vassabhaññā	96
Vasippatto	62
Vācāgocarabhāṇino	146
Vāteritāni	168
Vādapaṭihāraṃ	3
Vāyodhātu	63
Vāsihi	151
Vighātavā	191
Vicāritā	139
Vicikicchā kho me	148
Vijjā	231
Vijjābhāgiyā	102
Viññāṇakkhandhassa	52
Viññāṇadhātu	63
Viññāṇadhātunissitaṃ	63
Viññāṇaṃ	173
Vitakko	93
Vitudentā	21
Viditā	135
Viditā abbattham gacchanti	60
Viditā uppajjanti	60
Viditā upaṭṭhahanti	60
Viditaṃ	183
Vidvā	170
Vinayo	31, 32
Vināsaṃ	11
Vinipātāya	118
Vipaccetha	3

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vipariṇāmānuparivattajā	191
Vipariṇāmavirāgaṇirodhaṃ	186
Vimariyādīkatena	60
Vippamutto	60
Vibhaṅgaṃ	170
Vibhajānā	217
Vibhavaṃ	11
Vimutti	214
Virattarūpā	22
Virati	94
Virāgo hoti	8
Virāgunaṃ	63
Vivaraṇā	217
Vivādādhikaraṇaṃ	28
Vivādo	21
Vivekaninnena	114
Vivekanissitaṃ	102
Visadova nikkhamati	131
Visaṃyutto	60
Visaṃyutto naṃ vedeti	213
Vihāre	112
Vihāro	110
Vihesā	20, 140
Vītarāgo	91, 227
Vīsati kusalapakkhā	95
Vīsati akusalapakkhā	95
Vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ	13
Vedanāññataraṃ	99
Veditabbāni	185

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Va]

Veramaṇi	94
Vokkamma ca Satthusāsanā	118
Voharanto	75

[Sa]

Sa-upaghāto	192
Sa-upanisaṃ	92
Sa-upādāno	44
Sa-upādisesaṃ	37
Sakideva	148
Sakimpi uddhaṃ	151
Sakkāyadiṭṭhi na hoti	52
Sakkāyabhaya	14
Sakkāyaparijegucchā	14
Sakkhibhabbatam pāpuṇāti	103
Saṅkappo	93
Saṅkusatena	109
Sakena thālipākena	142
Saṅkhatametam	211
Saṅkhata	73
Saṅkhāne	46
Saṅkhāramattena	13
Saṅkhārasamāpattipattabba-	
makkhāyati	13
Saṅkhārā ca viharā ca	104
Saṅkhārāvesasasamāpatti-	
pattabbam	13
Saṅkhārupapattim	104
Saṅkhāram padahato	7
Saṅkhampi na upeti	150
Saṅgaṇikā	112
Saṅgatibhāvahetu	6

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Saṅgaro	171
Sace pahosi	22
Sace labhetha	147
Saccamanurakkheyya	208
Saccaṃ	181, 214
Saṅcetanikaṃ	181
Saṅjagghantim	8
Saṅṇā rogo	13
Saṅṇī	11
Saṭṭhimattānam	53
Sataguṇā	223
Satatavihārī	46
Satasahasso	104
Sati sati-āyatane	103
Satipārisuddhi	61
Satiyāyetaṃ adhivacanam	37
Satisampajaṇṇāya ca	46
Sato	93
Sato vā pana sattassa	11
Sato vuṭṭhahati	61
Sato sampajāno	120, 125
Sattapadā	185
Satthari agāravo	27
Satthahāraṇam pariyesanti	234
Satthā	91, 117
Satthena	138
Sattham āharesi	233
Saddhāya samannāgato	104
Sadukkho	192
Santacitto	91

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Santiṭṭhantiṁ	8
Santimeva so sikkheyya	208
Santivarapadaṁ	17
Santo Buddhamuni	171
Santaṁ vā	11
Sanemikaṁ sanābhikaṁ	152
Sapattavatāya	118
Saparikkhāraṁ	92
Saparilāho	192
Sappītikaṁ	149
Sabbathā sabbam	47
Sabbadukkhavīvatte	119
Sabbadukkhāṁ upaccaguṁ	169
Sabbanimittānaṁ	114
Sabbanimittesu	53
Sabbavaṅkadosanihita- ninnītakasāvo	141
Sabbākāraparipūraṁ	152
Sabbā ca disā	132
Sabbena sabbam	47
Sabbam taṁ pubbekatahetu	1
Sabyābajjam	69
Samaññaṁ	192
Samaṇabrāhmaṇā	10
Samaṇena	36
Samattā samādinna	214
Samattena	177
Samantā yojanasataṁ pharitvā tiṭṭhati	151

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Samavepākiniyā	163
Samādinnena	177
Samādhi cavi	148
Samādhiyati	101
Samiddhi	173
Sampajāno	116
Sampajāno hoti	114
Sampatijāto	132
Sampadoso	214
Samparāyavedanīyaṁ	3
Samparāyikā	38
Sampasāde sati	39
Sampasādo	61
Sambahulāni senāsanāni	110
Sambahulā nu kho	111
Sambahulā bhikkhū	239
Sambodhisukhaṁ	113
Sammapaññāya	186
Sammāñāṇassa sammāvimutti	95
Sammāñāṇam	95
Sammādiṭṭhi	93, 95
Sammādiṭṭhipubbaṅgamā hoti	92
Sammādiṭṭhissa	94
Sammādiṭṭhissa bhikkhave micchādiṭṭhi nijjinṇā hoti	95
Sammādiṭṭhiṁ ce bhavaṁ garahati	96
Sammāvāyāmo	93
Sammāvimutti	95
Sammāsaṅkappo pahoti	94
Sammāsaṅkappaṁ anuparidhāvanti	93

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sammāsamādhim	92	Sīlaṃ	231
Sammukhā na khīṇaṃ	192	Sīlaṃ jīvitamuttamaṃ	231
Sammukhāvinayo dātabbo	28	Sīsaṃ nhātassa	152
Sammohā	3	Sukhato upagaccheyya	74
Saraṇo	139, 193	Sukhavinicchayaṃ	192
Sarasaṅkappā	102	Sukhavedanīyaṃ	3, 182, 209
Sarasaṅkappānaṃ	141	Sukhantipi vijānāti	209
Salākaggāhena	75	Sucintitacintī	152
Sallaṃ	215	Suññatāvihārena	107
Savedanīyaṃ	6	Suññatāvakkanti	108
Sassato attā ca		Suññataṃ	110, 114
loko ca	15	Suñño hatthigavāssavaḷavena	107
Sahadhammikaṃ	3	Suppaṭinissaggī	20
Sahadhammikā vādānuvādā	6	Suparikammakato	104
Sahassāraṃ	152	Subhāvitaṃ	39
Sahitaṃ me	21	Subho	104, 175
Salāyatanikaṃ	110	Suvihataṃ	109
Sā gaddulabaddho	14	Susamāraddhāya	103
Sātasahagataṃ	149	Sussūsati	141
Sādhukaṃ manasikāraṃ	99	Sūcimukhā	168
Sādhu kho tvaṃ	172	Sūciyā	138
Sāmagāme	21	Se ucchinnamūle	36
Sāmāyikaṃ	113	Setamhi chatte	
Sāmaṃ vāyitaṃ	219	anudhāriyamāne	132
Sārīto	190	Se pavutte	35
Sāvattim osaranti	98	Se bhinne	35
Sāssa hoti sammādiṭṭhi	92	Seyyathāpi	46
Sikkhāya na paripūrakārī	28	Se vante	36
Siyamsu	18	So evaṃ pajānāti	211
Sīle	231	So tattha pujjo	67

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Sotāpattiphalasacchi-	
kiriyaṃ paṭipanne	223
So taṃ upekkhaṃ abhinandati	44
So neva taṃ	
abhisankharoti	211
So pahīyati	116
Somanassaṭṭhāṇiyaṃ	185
Somanassūpavicārā	185
So vata	37
So hoti rājā cakkavattī	155
Samkhittena	215
Samghaṃ bhindeyya	75
Samghe agāravo	27
Sammukhā na khīṇaṃ	192

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Samvutakārī	37
Samvesetvā	150
Samseyya	35
Samhasantiṃ	8
Samhīrati	171

[Ha]

Hatthavilaṅghakena	141
Hatthidammā vā assadammā	
vā godammā vā	141
Hatthirataṇaṃ	160
Hatthampi chindanti	168
Haneyyuṃ	150
Hīnakāyūpagā	169
Hutvā paṭiventi	60

Uparipaṇṇāsattḥakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapottḥakaṃ, Syā = Syāmapottḥakaṃ,
Kaṃ = Kambojapottḥakaṃ, I = Iṅgalisapottḥakaṃ, Ka = kesuci
Marammapottḥakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapottḥakesu
dissamānapāṭho, Ṭṭha = Atṭhakathā.

Uparipaṇṇāsattḥakathāya

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Akaramhā = Akarimhā (Ka)	2
Aggato = Purato (Syā)	158
Agāriyaratanesupi cakkavattirājā = Agāriyaratanesu api cakkavattirājā (?)	197
Acelavihāre = Pacelivihāre (Sī)	87
Ajjuhatthapabbate = Ambahatthapabbate (Sī, Syā) Abbuhatthapabbataṃ (Saṃ-Ṭṭha 3 Saḷāyatanavaggavaṇṇanāyaṃ)	235
Aññañca divase divase = Aññe ca tādise (Ka)	127
Atṭha = Suṭṭhu (sabbattha)	42
Atṭhasatṭhiyojanasatasahasubbedhaṃ = Atṭhasatṭhiyojana- sahasubbedhaṃ (Ka)	48
Antaradhāyeyyaṃ = Antaradhāpeyyaṃ (Sī, Ka)	128
Atasīpupphavaṇṇo = Anasipupphavaṇṇo (Sī) Apītapupphavaṇṇo (Ka)	52
Aticaratiyeva = Aticariyeva (Sī)	8
Atirekatiyojanasatikāṃ = Atirekayojanasatikāṃ (Sī, Syā)	203
Andubandhanādīni = Addubandhanādīni (Ka)	133
Adhivuttipadāni = Adhimuttipadāni (Syā, Ka)	11
Anatikkamati = Na atikkamati (Syā) Anatikkamati (Ka)	187
Anaddhabhūtaṃ = Addhabhūtaṃ (Sī)	7

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Anisīdāpetvāva = Sannisīdāpetvāva (Syā) Asannisīdāpetvāva (Ka)	159
Anussarantassāpi = Anussatiyāpi (Sī)	16
Anussarissatīti = Jānissatīti (Sī)	119
Anussāvanassa = Anusāsanassa (Sī, Syā)	134
Apadānānīti = Caritāpadānīti (Sī, Syā)	149
Abhihato = Abhibhūto (Sī)	165
Alaṅkurumānaṃ = Alaṅkaramānaṃ (Ka)	152
Avaññākāraṇamattaṃ = Āvajjanakaraṇamattaṃ (Ka)	128
Avasesim̐su = Avasissim̐su (Sī)	140
Avipassikadhammo = Avisayitadhammo (Ka)	135
Avokiṇṇaṃ = Abbokiṇṇaṃ (Sī, Syā)	144
Assādo vā = Assāso vā (Sī)	178
Asu ca visadosoti = Asuci visadosoti (sabbattha)	37
Ahuvamhā vā = Ahumhā vā (Sī, Syā)	2
Ahosi = Māha (sabbattha)	206

[Ā]

Āvutoti = Āvuṭoti (Syā, Ka)	141
Āharāpetvā = Ānetvā (Sī, Syā)	90
Āḷibandhāti = Āḷibaddhāti (Sī, Syā)	103

[I]

Indattaṃ = Indatṭhaṃ (Sī, Syā)	92
--------------------------------	----

[U]

Uṇhīsamattāyeva = Uṇhīsabaddhāyeva (Sī)	132
Uddhanaṭṭhāne = Uddhanadvāre (Sī)	176
Uddhanantare = Uddhanaṭṭhāne (Ka)	176
Uddhaṃ saranti = Uddhaṃ sarāti (Sī) Uddhaṃ parāmasanti (Syā)	14
Upapattim̐ = Uppattim̐ (Sī)	104

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[U]

Upayamāma = Uparamāma (Sī, Syā)	146
Upari = Uparūpari (Ka)	41
Upasaṭṭhākāro = Upasattākāro (Ka)	70
Uppādikaṃ = Uppātikaṃ (Saṃ-Ṭṭha 3 Saḷāyatanavaggavaṇṇanāyaṃ)	236
Upāyā = Upayā (Ka)	63
Uppilanti = Ubbilanti (Sī, Syā)	148
Uppilāvitattaṃ = Ubbilāvitattaṃ (Sī, Syā)	148
Ubhatosuddhito = Ubhatosuddhikā (Sī, Syā)	19
Ummaṅganti pañhā-ummaṅgaṃ = Ummagganti pañhā-ummaggaṃ (Sī)	181
Urundanti = Uruddhanti (Ka)	204
Ullehitvā = Ullihitvā (Ka)	151
Ulloketuṃ na piṇḍapātaṃ = Oloketuṃ piṇḍapātaṃ (Ka)	49

[E]

Ekā desanā = Ekuddeso (Sī, Syā)	83
Ekeko lokantariko = Ekā lokantarikā (Sī)	126
Evaṃ sante etaṃ = Evaṃ santanti evaṃ sante (Syā)	116

[O]

Onatasirā = Paṇatasirā (Sī)	157
-----------------------------	-----

[Ka]

Kammakāraṇakārakā = Kammakaraṇakammakaraṇikā (Syā)	164
Kammakāraṇākaraṇatova = Kammakāraṇatova (Ka)	165
Kassaci aññassa = Kassaññassa (Sī, Ka)	154
Kālaṅkatoti = Kālakatoti (Sī, Syā)	21
Kāḷavaḷiyo = Kāḷaviḷaṅgiko (Sī)	4
Kiñcanaṃ natthīti = Kiñcanatattthīti (?)	43
Kilesamariyādā tena = Kilesamariyādena (Sī, Syā, Ka)	61
Kilesasenamaddanā = Kilesamaddanā (Sī)	89
Komudiṃ cātumāsiniṃti = Komudī cātumāsiniṃti (Sī, Syā)	97

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Kha]

Kharavālikāya = Khāravallikāya (Sī) Kharavālukāya (Ka) 168

[Ga]

Gajaṅgalaṃ = Kajaṅgalaṃ (Sī) 123

Gāḷhūpalepanenāti = Gāḷhapalepanenāti (Ka) 2

Gilānasatto = Gilānappatto (Ka) 165

Gonaṅgalamakkaṭo = Gonaṅguṭṭhamakkaṭo (Sī, Syā) 49

Goraka = Coraka (Sī, Syā) 7

[Ca]

Cattāro = Cattāro naṃ (Sī, Syā) 127

Catutthavāre = Catutthavāde (Ka) 19

Capanaparisedana = Cavanapatana (Sī) 211

Cintako = Cintitā (Syā) Cintiko (Ka) 54

Cokkhabrāhmaṇo viya ca = Cokkhabrāhmaṇo (Sī)

Pokkharabrāhmaṇo viya ca (Syā) 74

[Ja]

Jaggiyamānasseva = Paṭijaggamānasseva (Ka)

Rakkiyamānasseva (Syā) 8

Janetāti = Janettīti (Sī) 218

Jambupakkānaṃ = Jambupaṇṇānaṃ (Ka) 104

Jarakoti = Varākoti (Sī, Syā) 88

Jānantīti = Sañjānantīti (Syā, Ka) 97

Jutavittako = Dutamittako (Sī) Juticittako (Syā) 196

[Ña]

Ñāṇabahutā = Ñāṇabahucittatā (Sī, Ka) Ñāṇabahulatā (Syā, I) 60

Ñāṇabahutā = Bahucittatā (Sī) 60

[Da]

Diṇḍimo = Deṇḍimo (Sī, Syā) Diṇḍimo (Ka) 141

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ta]

Taṇhānati = Taṇhā (Sī, Syā)	232
Tattakapallāṃ = Tattakapālaṃ (Syā) Tattaphālaṃ (Sī)	136
Tadadhimuttaṭṭhena = Tadadhimokkhaṭṭhena (Sī)	
Tadavimuttaṭṭhena (Ka)	95
Talasantharaṇapūjaṃ = Mālāsantharapūjaṅca (Syā)	88
Tucchakasāsaṇaṃ = Tucchasaṇaṃ (Sī)	71
Tuṭṭhahadayo = Tuṭṭhamānaso (Ka)	162
Tosessati = Tosayati (Syā)	40

[Tha]

Thaddho = Baddho (Ka)	206
-----------------------	-----

[Da]

Daṭṭheyyanti = Diṭṭheyyanti (Syā, Ka)	141
Dukkhamanubhavasattaṃ = Dukkhamanubhavitabbaṃ (Ka)	169
Duggamaṭṭhānaṅca = Duggamanaṭṭhānaṅca (Sī, Syā)	109
Devattassa = Devaputtassa (Sī, Syā)	174
Dehaṃ = Yogaṃ (Syā, Ka, Tīkāyaṃ ca)	216

[Dha]

Dhāvanasaṅkappānaṃ = Vacanasāṅkappānaṃ (Sī)	
Bādhanasaṅkappānaṃ (Ka)	141

[Na]

Na kho panevaṃ = Na kho panetaṃ (Sī, Ka)	132
Nammadānādī = Nimmadānādī (Syā)	239
Nabhacārikā = Na piṇḍacārikā (Syā, Ka)	237
Na saṇṭhāti = Nābhīramati (Khu 1. 247 piṭṭhe)	121
Nānattaṃ = Nānattā ca (Sī) Nānattabhāvaṃ (Ka)	189
Nāvaṃ phale = Nāvaṃ paṇe (Sī) Nāvā thale (Syā)	
Nāvaṅgaṇe (Saṃ-Tīṭha 3 Saḷāyatanavaggavaṇṇanāyaṃ)	237
Nikkhanti = Nekkanti (Sī)	104
Nijigīsana = Nijigimsana (Sī, Syā)	94
Nittañhāti = Nittañhatāti (Sī, Syā)	68

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Na]

Nidhikumbhiyo = Dhanakumbhiyo (Sī)	5
Nipparitasam = Nipparitassam (Sī)	223
Nibbatta = Nibbatto (Sī, Syā) Nibbattam (Ka)	178
Nibbattetvā = Nibbeṭhetvā (Sī) Nivattetvā (Syā)	209
Nimantayamānā = Nibandhamānā (Sī, Syā)	220
Nivutoti = Nivuṭoti (Syā, Ka)	141

[Pa]

Paṅkam = Saṅgam (Sī, Syā)	316
Pakkhahatoti = Pakkhapādoti (Ka)	151
Paccattatṭhānāni = Pañcatṭhānāni (Syā, Ka)	184
Paccūpakāram = Paccupatṭhākāram (Ka)	222
Pañham = Pañhe (Sī)	134
Pañham = Saññam (Ka) Pañhe (Syā)	49
Paṭirājagamanam = Paṭirājagamanam (Dī-Tṭha 2. 215 piṭṭhe)	158
Paṭivedhadharā = Paṭivedhakarā (Sī)	80
Patitṭhā'ssa = Patitṭhamassa (Ka) Patitṭhānassa (Syā)	88
Padhānam = Sammasanacārānam (Syā, Ka)	59
Pana saṅkhāra = Padesasaṅkhāra (Sī, Syā)	17
Parato = Purato (Syā, Ka)	201
Paricaritum = Parivattitum (Ka) Parivāritum (Syā)	117
Parittamattam = Parittamattakam (Sī, Syā)	19
Paripūrenti = Paripūreti (Sī)	102
Paripaṭumabhāvo = Pārimavaṭumabhāvo (Syā)	233
Pavayha pavayhāti = Paggayha paggayhāti (Ka)	118
Pāḷimattakam = Pattimattakam (Sī) Pālimattakam (Syā)	111
Pāṇātipātī = Pāṇātipātoti (Sī)	177
Pāduddhāre pāduddhāre bhūmito = Paduddhāre paduddhārabhūmito (Sī)	90
Pāyimsu = Pāyaṃsu (Sī)	130
Pipphalakena = Pipphalikena (Sī, Syā)	138

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pisinārāyanti = Kusinārāyanti (Sī, Syā)	18
Puñjā puñjā = Puñjapuñjā (Sī, Syā)	51
Puṇṇamaṃ = Puṇṇamā (Sī, Syā)	97
Pubbe viseso = Pubbaviseso (Sī)	98
Purimāhi chahi saṅgahitoyeva = Purimābhijātisaṅgahitoyeva (Sī)	12
Posetvā = Pāyetvā (Sī)	218

[Pha]

Pharaṇepi = Phuṭepi (Sī, Syā)	103
Phalapaccavekkhaṇasammāñāṇe = Phalapaccavekkhaṇañāṇe (Sī, Syā)	95
Phālitaṃ = Phalitaṃ (Tīkā)	35

[Ba]

Balakāyena = Kāyālaṅkārena (Ka)	155
---------------------------------	-----

[Bha]

Bheravarutā = Bheravarūpā (Ka)	128
Bhogagāmo = Loṇakāragāmo (Ka)	147

[Ma]

Maggapaccavekkhaṇasammāñāṇe = Maggapaccavekkhaṇañāṇe (Sī, Syā)	95
Majjhimadesaṃ = Majjhimapadesaṃ (Sī)	123
Mattahatthiṃ parittāsito viya = Mattahatthiparittāsito viya (Sī)	
Mattahatthiparittāsito viya (Syā)	74
Mayā diṭṭhabhayaṃ = Mahatibhayaṃ (Ka)	148
Mahākammavibhajaṇaṃ = Mahākammavibhattaṃ (Sī)	182
Mahākīlaṃ = Mahākīlitaṃ (Ka)	133
Mā bhijjatūti = Mā bhijjatīti (Syā) Mā bhijjāti (Syā)	118
Micchāropetha = Micchāropitaṃ (Syā)	19
Mittasanthavākāra = Mittasanthavakaraṇa (Ka)	171
Mocaphalamattampi = Pūgaphalamattampi (Sī)	219

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ya]

Yathānusiṭṭham = Yathāsattham (Sī)	48
Yathādhammavaseneva = Yathādhammaraseneva (Sī)	208
Yuttapayutteneva = Yuttapaṭivatteneva (Sī)	
Yuttapaṭiyutteneva (Syā)	36
Yaṃ yañhi = Yañhiyaṃ (Sī, Syā)	74

[Ra]

Ratanaparikkhatānaṃ = Ratanaparisevitānaṃ (Sī)	107
--	-----

[La]

Lāludāyī = Loludāyī (Syā)	181
---------------------------	-----

[Va]

Vaṇṇabhūmi = Vaṇṇabhaṇanabhūmi (Sī)	51
Vadasi = Viravasi (Sī, Syā)	27
Vammike uragaṃ = Vammike rogaṃ (Ka) Vammike godhaṃ (Syā)	54
Vassabhaññāti vasso ca bhañño cāti = Vayabhiññāti vayo ca bhiññā cāti (Ka)	96
Vavatthapeti = Paṭṭhapeti (?)	40
Vijjādharaṇasā = Vijjādharaṇasā (Dī-Ṭṭha 2. 213 piṭṭhe)	155
Vijjā vijjā = Ekāvijjā (Ka)	103
Vitakkapubbabhāge = Vitakkapubbabhāgo (bahūsu)	111
Viniveṭheti = Vinivaṭṭeti (Sī)	74
Vipatanti = Vītipatanti (Sī)	132
Visadaṃ = Visuddham (Syā)	130
Visayaṃjhattaṃ = Niyakajjhattaṃ (Sī, Syā)	114
Vissakammaṃ = Vissukammaṃ (Syā) Visukammaṃ (Ka)	238
Visevamānā = Visesaṃ vadamānā (Sī, Syā, Ka)	34

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sakalikāpi = Sakkhālikāpi (Ka) Pappaṭikāpi (Syā)	77
Saṅkhataṣaṅkhāresu = Saṅkhāresu (Sī) Sattasaṅkhāresu (I)	74
Saṅkhārūpapattinti = Saṅkhārūppattinti (Sī)	104
Saññatti = Paññatti (Ka)	21
Saññattikāraṇaṃ = Paññattakāraṇaṃ (Ka)	21
Saññā = Paññā (Ka)	19
Saññāya = Paññāya (Ka)	19
Sanṭhahante hi = Saṃvaṭṭe hi (Ka)	78
Sambodhisukhaṃ = Sambodhasukhaṃ (Sī)	113
Sāsanamattaṃ = Sāsanapattaṃ (Sī)	206
Sikkhāya na paripūrakāri nāma = Sikkhāya agāravo nāma (Sī, Syā, Ka)	28
Sittasammatṭhā = Vicittasamuṭṭhā (Syā)	200
Sutāvudho = Sutavā (sabbattha)	117
Suppamattena vā sarāvamattena vā = Suppamattaṃ vā sarāvamattaṃ vā (Sī)	11
Sūratā goṇā = Sudantagoṇā (Ka)	178
Se āyatane veditabbeti = Yo āyatane veditabboti (Sī) So āyatanena veditabboti (Syā)	17
Se ucchinnamūleti so ucchinnamūlo = Se ucchinneti taṃ ucchinnaṃ (Sī, Syā)	36
Soṇḍiyaṃ = Loṇiyaṃ (Sī) Doṇiyaṃ (Syā)	224
Samsumāraṃ hadaye = Samsumārahadaye (Sī) Samsumāraṃ hadaye (Syā)	20

[Ha]

Hāsapaññā = Hāsupaññā (Sī)	57
----------------------------	----